

પ્રણયકુંજ

યાને

ખોલતોકાગળ.

(એક હીંદુ સસારીક વાર્તા.)

પ્રયોજક —

પ્રસન્નવદન છબીલારામ દીક્ષિત.

કુલ-સદમી કમલા આદીના કર્તા.

પ્રગટકર્તા —

હરીલાલ મગનલાલ દેશી મિત્રવાળા

સુરત.

મા પુસ્તક મુરત લીમડાચોકમાં આવેલા શ્રી ' હરી-હર '

પ્રીં પ્રેસમાં હરાલાલ મગનલાલ દેશી મિત્રવાળાએ

છાપી ત્યાંથીજ પ્રસીદ્ધ કર્યું.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ કોષાલય
રામદાવાદ
ગુજરાત કોષાલય મંત્ર
શુદ્ધિ-પત્રક.
૧૨૨૧૨

પૃષ્ઠ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ	પૃષ્ઠ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૨	૧૮	એ	એ આપદા	૧૦૦	૫	ધરા૩૬	દરા૩૬
૮	૨૧	વધાર	વધાર	૧૧૮	૨૩	વિશુદ્ધહૃદયના	વિશુદ્ધહૃદયની
૧૨	૨૨	ગયુ ?	ગયુ ?	૧૨૦	૧૧	બૂલબૂલમાણીનો	બૂલબૂલમાણીનો
૧૬	૨૮	તે	એ				બૂલબૂલમાણીનો
૧૭	૧૦	અશ્રય	અશ્રધેય	૧૨૨	૨૭	ઝોઝી હતી	આવી હતી
૨૫	૨૭	નિમેષ	નિ શેષ	૧૨૮	૨૩	એ બેદરહસ્યની	
૨૮	૧	નથી	એ			એના બેની ગદસ્યની	
૧	૧૮	તે હસ્યો	ત	૧૩૮	૨૮	ફહેને	હમને
૩૩	૨૭	તો	થનો	૧૩૨	૫૬૨૯	૨૨નુ મથાળુ	
૩	૫૦	પ્રપચી	વેગચી			ઓલનો કાગળ	
૩૧	૨૫	ગત	નીરાત	૧૩૮	૩૦	ગમે તે મમે	ગમે તે મમા
૮૮	૧૦	જોમજો દાન	જોમ જોય તો	૧૪૪	૨૬	તેળીને તો	તેળી તો
૫૦	૨૮	શુભસુગ્રિહ	ગામ સુગ્રિહ	૧૪૫	૨૧	યથાવા પી	યમાનુકોપો
૧	૨૮	કહી શકારો	કહી શકારો	૧૪૬	૮	તાડકી	તાડકી
૫૫	૫	નિમેષ	નિર્નિમેષ	૧૪૩	૮	આલ્ય	માલ્ય
૫૫	૧૪	આવ્યુ	આવ્યુ ત્યારે	૧૫૬	૪	૩પી-તૃણ્યુ	૨૫-તૃણ્યુ
૫૫	૩૨	lessnes	lessens	૧૫૭	૧	કેશ સમાનિ, કેશ સ માળેન	
૧	૧	અમલૃતિ	અમલૃતિ	૧૫૭	૨૪	લાસુધી તે	ત્યાસુધી તો
૬૨	૪	તેમહેતુ	તેમહેતુ	૧૫૭	૨	ઝટોપા	ઝટોરા
૬૫	૪	ઝાળખી	ઝાળવી	૧૫૮	૨૮	નીઝળીયથોઝે	નીઝળીયથોઝે
૬૮	૨૭	તેનો	તેનુ	૧૫૮	૧૫	બધી વાતની	બધી વાત
૭૦	૮	અનુતાપવૃદ્ધ	અનુતાપવૃદ્ધ	૧૬૨	૮	દરાવી હતી	દરાવી હતી
૮૫	૩૦	વાવર	વાવર	૧૬૨	૨૦	એમ કહી તેજ કાણે	
૮૮	૪	અધોડ	આધોડ	૧૬૬	૨૦	વાસ્તવીક	તે વાસ્તવિક
૯૦	૧૨	પરદેશને	ઉપદેશને	૧૬૭	૭	થતો	થતો હતો
૯૦	૨૩	તમારી ક્વાસમા					

તમરીકમવામા

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગ્રંથાલય & પીરગઝિયર ખાતે]

અનુક્રમિક ૧૨૨૨૨ વર્ગાક

પ્રસ્થાપક નામ પ્રા.પ્ર.પ્ર.પ્ર.

વિષય ટ.પ્ર.પ્ર.પ્ર.પ્ર.

ભૂમિકા.

દેશી મિત્ર પત્રના ભાઈ ખડુભાઈના ખાસ આગ્રહથી મ્હારે બે શબ્દ ભૂમિકા તરીકે આ પુસ્તકમાં લખવાની જરૂર જણાઈ છે તેમ કરતા મ્હને ઘણો આનંદ થાય એ સ્વાભાવિક છે દેશી મિત્ર પત્રે પ્રતિ વર્ષે પોતાના આલોકને એક પુસ્તક ભેટ આપવાની પ્રથા ચાલુજ રાખી હોય એમ તેમના ચાલુ ને ચલુ પ્રયાસથી લાગે છે ને તેમ કરવામાં તેમની તેમ વળી સારી હોય એમ જણાય છે હાલના જમાનામાં ગુજરાતી વાચકજન મોટે ભાગે રસિક નવલકથાઓને વધારે પસંદ કરે છે તેમના આવા સ્વાદને અનુકૂળતા કરી આપી તેમને માટે કિંમત ઓછીનું વાચન પર પાડવું એ હેતુથી આ નવલકથાની બે પસંદ થઈ હોય એમ લાગે છે તેની સાથે સંસ્કૃત ભાષામાંથી જન્મેલી આપણા દેશની અન્ય ભાષામાં લખાયેલી નવલકથાના સંગ્રહમાંથી સારા પુસ્તકોનો અનુવાદ કરાવી ગુજરાતી સાહિત્યના બડોલમાં ઉમેરો કરવાનું સ્તુત્ય કામ પણ દેશી મિત્ર પત્રના સંચાલકોએ કર્યું છે, તેને વારને તેમને ધન્યવાદ ઘટે છે ગયે વર્ષે રાષ્ટ્રીય-હિંદી ભાષામાં લખાયેલા પુસ્તકોનો અનુવાદ કરી “પ્રજાન પત્ર” નામનું પુસ્તક આલોકને ભેટ આપ્યું હતું આ વર્ષે સરકારી બંગાલી ભાષામાંથી એક રસિક નવલકથાનો અનુવાદ ગુજરાતી સાહિત્યને અર્પણ કર્યો છે ગુજરાતી આવડને બોધ અને આનંદ આ પુસ્તક વાચવાથી જરૂર મળશે એની આશા છે અનુવાદક પણ શ્રી ભાઈ પ્રમલચંદન દીક્ષિત છે એમની કલમ કસાયેલી છે એટલે એમની રચિત તેમજ સંસ્કારી અનુવાદ શક્તિથી અમલ પુસ્તકમાં વેહેતા રમતા ઝરાને બેવડો વેગ મળ્યા વગર રહ્યો નહિજ હોય

સુરત. }
તા ૧૪-૭-૨૫ }

લી૦
એમ. કે. દીક્ષિત.

સંમસ્ત મોઢ ઘાંચી કોમના હિતાર્થે
પ્રગટ થતું દુક સમયમાં બહોળો
—ફેલાવો પામેલું માસિક—

મોઢ મિત્ર

નિહર અને સ્વતંત્ર વિચારના
લેખો, કોમની બદીઓ તરફ દર
માસે લખાતી ઝમકખંધ નોધ
ચર્ચાપત્રો, સામાયિક અને ધાર્મિક
વિષયો, અને બંદાના ઝપાટા
જેવો, રમુજી કોલમ “મારદમ
કે પડેગમ”ના હાસ્ય પ્રધાન
ફરકાઓ વગેરે વગેરે.

વાર્ષિક લવાજમ શહેરમાં માત્ર

રૂ. બે, બહારગામ અઢી,

હિંદ બહાર ત્રણ

લખો —

તંત્રી હાથાભાઈ ઘેલાભાઈ ચપટવાલા

સગરામપુરા—મુરત.

પ્રસ્તાવના.

ગુજરાતી નવલકથાનો તાજ અત્યારે તો વીર પૂરેજ પરશુરામની અમર કૃતિની ઝાંખી કરાવનાર વિદ્વદ્ગત શ્રીમાન કનૈયાલાલ મુનશીના મસ્તક પર ચિરાગે છે. ગુજરાતનો નાથ, પંચીપતિ, રાજધિરાજ વગેરે એમની સર્વોત્કૃષ્ટ નવનકથાઓએ ગુજરાતી નવલકારોમા એમને સર્વ શ્રેષ્ઠ સિદ્ધ કર્યા છે. બગાળી નવનકારોમા શ્રીયુત શરત્ચન્દ્ર એટરજી એ સ્થાન લઈ શકે છે. બગાળાના ગૃહજીવન અને સ્ત્રી સ્વભાવના કુશળ આલેખનાર તરીકે એમનું નામ મ ગીવ નવનકારોમા મહુને મોખરે છે. લાંબપ્રતિષ્ઠ નવલિકાઓમા ચરત્પાણીની અપ્રતિમ પ્રતિભામયી સફળ કૃતિઓ અગ્રમણ્ય સ્થાન ભોગવે છે. એમની પ્રતિભાની ખરી ઝાંખી આપણને ખાસ એમના સ્ત્રીપાત્રાલેખનમાજ થાય છે અને ગૃહજીવન તો એ પાત્રોની ભૂમિકા છે. સ્ત્રી સ્વભાવ અને ચિંતના નેગો ઉડા ભાવો ઉઠેલી શકે છે અને આદર્શ રમણીના અલૌકિક વિભૂતિસત્તાની આપણને પતીતિ કરાવે છે. એમની દરેક નવનકથામા ધન્યાર્પદ ગૃહજીવનના પ્રેરક અને પ્રોત્સાહક મહામન્ત્ર રૂપ આદર્શ આપે લલનાત્મક સુદર શબ્દચિત્ર હોય છે.

લલિત વાડમય ગ્રંથમાત્રા અમનવાદ તરફથી તમજ શ્રીયુત મહાદેવ હરિભાઈ દેશાઈ દ્વારા એ સર્વોત્તમ બગીચ નવલકાગની કટલીક અમર કૃતિઓ આપણી ભાષામા અનુવાદિત થઈ છે. વિરાજ વહુ, મિ દુર છેવે, તથા બીજી એ ત્રણ, શ્રીયુત મહાદેવ દેશાઈએ પ્રમિદ્ધ કરી છે. લલિત વાડમય ગ્રંથમાત્રા એ ‘ચરિત્રહીન’ ને ‘પ્રણયપક’ ના નામથી પ્રકાશિત કરી છે. પરંતુ નવનકથા એમની “દગ્ગા” નામની નવલકથાનો ગુજરાતી અનુવદ છે. મૂળ બગાળી ઉપરથીજ અનુવાદિત કરેલી હોવા છતાં એને “પ્રણય કુજ” એવું અર્થસુચક નામ આપનામા આવ્યું છે. ત્રણ બાળમિત્રોના પ્રણયભીના કુજમા તેમનાજ સત્તાન આખરે યયેષ્ટ વિહાર કરીને, પોતાના જીવનની મફળતા સાધી શકે છે. એ બાળ લગોટીયા મિત્રોની મૈત્રી એ પ્રમાણે કુસુમિત થઈને યયાર્થ પ્રણયને વિષે પર્યવસિત થાય છે.

મિત્રતાનો આદર્શ કેવો હોવો. ભેદએ ? ગમે તેવી દ્વ મૈત્રી પણ સ્વાર્થ આગળ હુમાઇ જાય છે તથા ખરો મિત્ર તો તેજ કે જે કોઈ પણ પ્રકારના બદલાની આશા રાખ્યા વગર પોતાની ફરજ

અજાને છે, વજેરે મર્યો પર આ નવલિકા અચ્છો પ્રકાશ નાખે છે જમદીશ દુરાચારી દુર્વ્યસની બનીને અધમ કમાત્ર સિંધનિમા આવી જવા જતા વનમાળી પોતાનો છેલ્લો શ્વામ નીકળી જતા પહેલાં તેના પ્રાણેની પોતાની ફરજ જાળવી જાય છે પોતાની પુત્રી વિજયાને જમદીશના પુત્ર નરેનની માથે વરવા સૂચવે છે તથા પોતાના હસ્તા કાચી રીત જેનો એક ખરડો પણ લાગી જાય છે, જેમા જમદીશનું સમન્ત દેવ માફ કરવા માથે પોતાની તમામ મીનકત તથા એ મીનકતના વારન્ધપ પોતાની પુત્રી પણ તેના પુત્ર નરેનને સ્વાધીન કરવા કરમાવેલું છે પરંતુ એ ત્રિપુટીમાનો એક મિત્ર રાસવિદારી મદા કાચાખાજ અને ખાંધી નીવડે છે પોતાના સ્વાર્થ આગળ તે મિત્ર ધર્મને ટીમારી છે, એ ખરડાને યુક્તિપૂર્વક ધુપાસી ગમે છે પોતાના પુત્ર વિવામવિદારીનેજ મિત્ર વનમાળીની સમન્ત મી. ન મળી શકે તેગલા ખાતર તડની પુત્રી વિજયાને હસ્તગત કરાવે મ તેનો વાતી થઈત આગતા તારા તોડતા જેનો બગીચ પરિશ્રમ રહાય છે પરંતુ જેનું મત્તજ વિજયવન્ત નીવડે છે અને વનમાળીના એ ખરડા 'મોતનો પ્રાણ' ઈતિ એ ફરીય ડોમાના મરચાતને ઉધાડા પાડે કે અન તેથી-૨ પ્રલમ સમાજ ઉરોહિત હોવા જતા દયાળા મનાતન દિન- સિધિથી વિજયાને નરેનની માથે પરણાવવાની સફલ યુક્તિ રચી શકે છે

પ્રસ્તુત નવલકથામા પુરુષ પાત્રો પણ ખુબી બરેલી રીતે આપ આપા છે વનમાળીનો આદર્શ મિત્ર ધર્મ, દયાળાની સહન મનુકાશ ગળી સધિ જેના વતીના દાર નરેનની વ્યવહાર અનમિજતા તથા બાળપણ, શીમરીખોર વિવામની તમરી અને પ્રાણ તથા એના પિતાની કુટિરતા ભરી કનેહ એવા સુદર આવેખાયા છે કે એ સર્વ પાત્રો જાણે પ્રતિદામતા પ્રાણ પાત્રો રહિ હોય એના બમ થાય છે દગા ફિસીકા નાદિ મગા, એ સુત્રન ના નવલિકા વ્યવહાર સિંધ કરી આપે છે અને છેવટે મત્તજોજ જય થાય છે તાતનીના આગમનથી પ્રાકટુ ગૂચવાય છે અને વિજયાના અનરમા છપાને અગ્રિત કરી છે પરંતુ જેવો એજ નવિની વિજયાને નરેનને નરાવસામા આગળ પડનો બાગ થે છે આ ધરના પણ એટલીજ આશ્ચર્ય ભામે કે જોપાત હોવા જતાય વિજનામા પુ પસત્રોના કરતા પણ વિશેષ પુદ્ધિમતા, અને લામી પહેાય છે “Pride & Prejudice” એ હજેજ નવલકથાની નાલિકા છવિત્રાખેયનું વિજયા

આપણને જ્ઞાન કરાવે છે ભાવનામય હોવા છતાં ન્યાય અને પ્રમાણિ-
કતાને કાળે તે આત્મભોગ આપતા પાછી પાની કરતી નથી પોતે
અહમ્મસમાળી હોવા છતાં નરેનની વિનતીને સ્વીકારીને મુર્તિપૂજનનો
પ્રતિબંધ પાછો ખેંચી લે છે અને છેવટે અક્ષવિધિથી પાણિઅદ્ય
કરવાને પોતે રાસવિહારીને હસ્તક્ષર કરી આપેલા હોવા છતાં, પિતાની
અંતિમ અભિલાષને અમલમાં મુકવા ખાતર, એ ક'મુશ્કાતને લાત
મારવા જેટલું કઠણ કાળજી કરી શકે છે

સુગત શહેર અને જીલ્લાની બની શકતી સેવા મળતી ૫૭ વરસની
વૃદ્ધાવસ્થાએ પહોંચેલા અને ઘરઘર વચ્ચાતા “ દેશી મિત્ર ” પત્રના
આહવાને આવી ઉત્તમ કૃતિ બેઠ કરતા હમને આનંદ થાય છે, ગુજ-
રાતી આજમને આ પુસ્તકમાર્થી બોધ અથવા આદેશ મળશે, તે
અનુવાદકનો શ્રમ માર્થક થશે

આમનોરાન,

મુરત.

તા ૨-૭-૨૫

અનુવાદક

પ્રસન્નવદન છબીસારામ દીક્ષિત.

અનુક્રમણિકા.

પ્રકરણ.	વિષય.	પૃષ્ઠ
૧	ગ્રન્થ મિત્રા	૧
૨	પિતા પુત્રા	૪
૩	વિનામની સફીનાત	૮
૮	નનનમા વિજ્યા	૧૦
૫	દયાપી	૨૦
	પ્રભુચ-મચાર	૨૫
૭	નય-મિનન	૨૯
૮	અનખાનની અમખામણ	૩૮
૯	અવધાનની અમખામણ	૪૨
૧૦	માયોત્રા રાપ	૮૧
૧૧	અમાનગીર્ગીમા માતકામક	૫૨
૧૨	માનમાનપની મદાન	૧
૧૩	અનજ ફરજ-ગરજ	૮
૧૪	વિચાર અમામ	૧
૧૫	વિચારોત્રા વાન	૮
૧૬	મિત્રા નય	૪૦
૧૭	પ્રથમ મચાર	૧૦૧
૧૮	શાલ પ્રતીક	૧૦૨
૧૯	વૃદ્ધનુ વાઙ્મયાર્થ	૧૧૦
૨૦	વૈષ્ણવ ભન	૧૧૫
૨૧	કુસારી	૧૨૨
૨૨	ભોનનો મગળ	૧૨૨
૨૩	યક્ષાનરૂપો અનિ	૧૪૧
૨૪	ભિન્ન ગુરમા	૧૪૭
૨૫	કોમલ ગુરમા	૧૫૬
૨૬	સાન દાશ્ય	૧૭૨

પ્રાણ-કુંજ.

પ્રકરણ ૧

પ્રણ મિત્રો.

હુગલિ બાન્ય રૂલના હેડમાસ્તરસાહેબ તે સમયે જે ત્રણ છોકરાઓને વિદ્યાવ્યવસ્થા રત્ન તરીકે ઓળખાવતા, તે ત્રણે જણા જુદા જુદા ગામમાં થઈને દરરોજ ચાર માઈલની મુસાફરી કરીને ભણવા આવતા. શ્રી અજમ એ ત્રણેનો પરસ્પર મમતા-ભર્યો મિત્રભાવ હતો. ભાગ્યેજ એવો એક પણ દિવસ પસાર થતો કે જે દિવસે તેઓ નિશાળના રસ્તા પર આવેલા વિદ્યાળ વડના ઝાડ આગળ ભેગા થયા વગર વિદ્યાવ્યવસ્થા એકના ગયા હેય. ત્રણેના નિવાસ સ્થાન હતા હુગલિની પશ્ચિમે જગદીશ આપનો સરસ્વતીના પૂત ઓળંગીને દિવસ ગામમાં થઈને, વનમાળી તથા રાસમિહારી પડોશમાં આવેલા કૃષ્ણપુર અને ગંધાપુર નામના ગામમાંથી આવતા જગદીશ એ મચગાના કરતા જેટલો બુદ્ધિશાળી હતો તેટલોજ એની અવસ્થા પણ સદુચી વચારે કમાન હતી તેનો પિતા એક ગોરપદ કરનાર પુરોહિત હતો. યજમાન શ્રુતિ કરીને જેમ તેમ તે પોતાનું ચુજરન ચલાવતો નનમગીના વૈભવની વાત ન્યારી હતી તેના બાપને લેખ દુઃખપુરના જમિન્દાર કહેતા રાસમિહારીની અવસ્થા પણ સુખી હતી જર-જમીન, ખેતર પાદર, વાડી મગના વગેરેથી એને પણ એના ગામમાં હેર કરવાની હતી એ બહુ તો ખરૂં, પણ આટલી નાની વયમાં એ બાળમિત્રો હરેક પ્રકારની મુશીબત વેડી દરરોજ પોતાના ગામમાં હુગલિ સુધી આવ જ કરતા, તેનું કારણ એ હતું કે તે વખતના માત પિતા પોતાના ચીરછીઓને આતુ કળ સોસનું પડે છે, એમ કહી અકામળ કરતા ન હતા, બલકે તેમની મન્યતા તો એ વખતે એવી હતી કે એટલું દુઃખ બેઠી લીધા વિના સરસ્વતીની પ્રાપ્તિ કેમ થઈ શકે. તપશ્ચર્યા વિના દેવીનો પ્રસાદ દુર્લભ છે એવી ‘કાર્ય સાધનામિ વા દેહ પાતયામિ’ એવો દૃઢ નિશ્ચય કરીને એ ત્રણે જણાએ આખરે

એન્ડ્રસ-મેટ્રીક-પસાર કીધી. વડના ઝાડ નીચે બેસી એ ત્રણે બાક મિત્રો, તેજ વડ વૃક્ષને સાક્ષીમા રાખીને નિત્ય પ્રતિજ્ઞા લેતા કે જીવન પર્યંત આપણે કદી પણ છુટા પડીશું નહિ, કદીયે લગ્ન કરીશું નહિ, અને વડીલ થઈને ત્રણેજણા એકબીજા સાથે રહીશું વડીલાન કરતા જે પૈસા કમાઈશું તે એક પેરીમાજ ત્રણેજણા ભર્યા જઈશું અને એ રીતે બેઝી થએલી પુણ વડે દેશોદ્ધારના મહાન કાર્ય કરીશું

એ બધી વાતો જાણે બાળ્યાવસ્થાની કલ્પના હતી શેખયસ્વીના હવાઇ કિલ્લા હતા ! પરંતુ જે વાત કલ્પનાત્મક નહિ, પણ સત્ય ઘટના તરીકે છેવટે તરી આવે તેજ હવે વર્ણવીશું એમની મિત્રતાનું પહેલું ક્ષણ એ આવ્યું કે બાપમિત્રો બી એ કલાસમા આવી પહોંચ્યા કલકત્તામા તે વખતે કેશવચન્દ્ર મેનનો કાષ્ઠક અદ્ભુત પ્રતાપ હતો બાપણોની ધૂમ મચી રહેતી તેનો પ્રભાવ કાષ્ઠ એછો પડતો નહિ, આ ત્રણ ગામડીયા મિત્રો પણ એ પ્રભાવના બલિ થઈ પડ્યા ! પરંતુ વનમાળી તથા રાસમિહારી જે પ્રમાણે છએક દીક્ષા ગ્રહણ કરીને જ્ઞાન સમાજ બન્યા, તે પ્રમાણે જગદીશ કરી શક્યો નહિ. બધા મિત્રોમા તે સહુથી વધારે યુદ્ધિમાન હોવા છતાં અત્યંત નબળા મગજનો હતો તેમા રળી એના પુરોહિત પિતા તે સમયે હયાત હતા એ આપણા પેલા બે મિત્રોને નડી ન હતી તે બન્નેના પિતા સ્વર્ગવાસી થતા તેમનો માર્ગ નિષ્કટક મન્યો હતો વનમાળી ઘોડોક વખત થયા ટૂંકાપુરનો જગીરદાર થયો હતો અને રાસમિહારી પણ પોતાની રાધાપુરની મી કતનો સ્વતંત્ર માલિક બન્યો હતો એથી એ બન્ને મિત્રોએ વગર વિચારે જ્ઞાન વિધિથી લગ્ન કરી નાખ્યા અને બણેથી ગણેથી બાયડી લઈ ચેર આવ્યા ગરીબ મિત્રારા જગદીશનું એવું અહોભાગ્ય ન હતું યોગ્ય સમય સુધી અભ્યાસ કર્યા બાદ ત્હેને વડીલાતની પરીક્ષા પસાર કરવી પડી પછી તેણે એક બ્રાહ્મણની અગીયાર વર્ષની કન્યાની સાથે લગ્ન કીધા, ત્યાગપછી આજીવિકાનું સાધન પ્રાપ્ત કરવાને એને અલાહાબાદ જતા રહેવું પડ્યું પરંતુ પેલા બે મિત્રો તો પોત પોતાના મામમાજ પડી રહ્યા એ તેમને બારે શ્રમ પડ્યું કલકત્તામા રહ્યા ત્યા સુધી તો આલ્પ મધુ પણ સહેરની ફેશન ગામડામા કેમ પરવડે ! મોટા ઘરની ફેશનબલ કન્યાઓ સુધરેલી ઠગ છત્રમા તણાઈ મરે-સાજ કાઢવાની વાત તો દૂર રહી, પણ ખુદ મોજ પહેરી નાકે ચરમા ચઢાવીને લટક મટક કરી રસ્તામા ફરવાને નીકળી પડે એ તમાસો જોવાને ટાપ ટાપ મામતા લોકો ત્યા

આમળ ભેગા થતા પરિણામે ફજેલીના હાજકા ! આખા ગામમાં હાહા-કાર વર્તી રહ્યો. ભાગ્યેજ કોઈ એકલવાયે ભણુસ તે ગામમાં પત્નીની માથે નિર્વિદ્ધે રહી શકે ! વનમાળી સાધન સંપન્ન હતો, પોતાના વતનને રામ રામ કરીને તે ઝટ કરતો કલકતા આવીને રહ્યો, અને એક માત્ર જમીનની ઉપજ ઉપર બેસી ન રહેતા બીજો રોજગર કરવા લાગ્યો પરંતુ થોડી પુણવાળા રામબિહારીને ‘ખીનજર મત ટકટકકર’ એ સૂત્રને માન આપી વજ્ર જે કલ્પ હેયુ કરીને પોતાના ગામમાં રહેવું પડ્યું. આમ ત્રણ મિત્ર માહેતો એક અલાહાવાદમાં, તો એક રાધાપુરમાં, અને એક કનકગામમાં આવી રહેતા જીલ્લા બર તુવારા રહી, એક મહાનમાં સાથે રહી, એકજ ત્રિજેરીમાં ત્રણેની પુણ ભેગી કરીને તે વડે દેશનો ઉદ્ધાર કરવાની પ્રતિજ્ઞા મનમાં ને મનમાં રહી ગઈ. અમલમાં મુકી શકાય નહિ અને જે વટ વૃક્ષને સાક્ષી રાખ્યો હતો, તેણે કોઈની પણ વિરુદ્ધમાં કાંઈ પણ અભિપ્રાય મુક્યા વગર મનમાં ને મનમાં નિશ્ચય હાસ્ય કરવા માણ્યું હોવું જોઈએ એ પ્રમાણે ધણા દિવસ વીતી ગયા તે દરમ્યાન ભાગ્યેજ એ ત્રણે મિત્રો એકાદ વખત ભેગા થયા હશે. પરંતુ બાહ્યાવસ્થાનાં સ્નેહ ભાવ જુસાઈ ગયો નહતો. જગદીશને પુત્ર રત્નની પ્રાપ્તિ થતા, તેણે અલાહાવાદથી એ શુભ સમાચાર નિવેદન કરતા વનમાળીને લખ્યું કે - “તમારે ઘેર દીકરી જન્મે, તો તેને મહારી પુત્રવધુ બનાવીને બાહ્યાવસ્થામાં જે પાપ કર્યું છે, તેનું કાઠક અશે પ્રાપ્ત કરીને કૃતાર્થ થઈશ તમારી મહેરબાનીથીજ વફાઈ થઈ સુખી થયો છું, એ વાત મહારાથી કોઈ દિવસ જુલાય તેમ નથી.”

એના જવાબમાં વનમાળીએ ખુલાસો કર્યો — “આનંદ થયો. તમારા પુત્રનું દીર્ઘાયુષ્ય ઇચ્છું છું પરંતુ મહેને છોકરી થવાની આશા થોડી છે તેમ છતાં મગલમયના આશીર્વાદથી કદાચ થશે, તો તમનેજ આપીશ ” આમ કામળ લખીને વનમાળી મનમાં ને મનમાં હસવા લાગ્યો કેમકે, બે વરસ ઉપર તેના બીજા મિત્ર રામબિહારીને ઘેર પુત્ર જન્મ થયો હતો, ત્યારે તેણે પણ બરાબર આજ મતલબની યાચના કીધી હતી વેપાર રોજગારના પ્રતાપે એ હવે ગળ્ગર બન્યો હતો સહુ કોઈને એવા શ્રીમતની કન્યા લાવવાની સહજ ઇચ્છા થાય.

પ્રકરણ ૨.

પિતા-પુત્રી.

ચાર છ મહિનાની આ વાત નથી પચ્ચીશ વર્ષ પછીને. છત્રિ હાસ રજુ થા. જે વનમાળી ધરડો ખખ થઇ ગયો છે કેટલાક વરસ થયા એ મિચારો બચકર રોગનો ભોગ બનીને, પથારીવશ થઇ ગયો છે અને ચેતી ગયો છે કે હવે આમાથી પાછા ખવળીને ઉઠાવું અશક્ય છે તે પ્રથમથીજ આરિતક તથા ઇશ્વરપરાયણ હતો એથી મરણનો એને જરાપણ ભય નહતો. પરંતુ તેની એકની એક દીકરી વિજ્યાના વેવિશાળનો ક્યાકા ઘાટ એડો નહિ-મલકે તેમ કરતા જવાનો અવકાશ મળ્યો નહિ-એજ એક માત્ર મતાપનો વિષય હતો તે દિવસે સપ્તાકાને વિજ્યાનો હાથ પોતાના હાથમા એકાએક લઇને તેણે કહ્યું-“બહેન ! મહારા પેટે પુત્ર નથી એ વાતનો મહેને મનાપ નથી. તુજ મહાર સર્વરવ છે હજી ત્હને પ્રરા અઢાર વરસ થયા નથી આટલી નખ જેટલીના માથા ઉપર ધરનો સઘળો બોલો નાખીને મહારે ચાલ્યા જવું પડે છે તેની પાણુ મહેને લેશ માત્ર ગભરામણ થતી નથી. ત્હારે નથી મા કે નથી ભાઇ અરે, એક કાકો સરખાયે નથી. મરતા આગમય મહારેજ સઘળી વ્યવસ્થા કરના જવાની છે. મહારી છેવટની આ ત્હને એકજ ભલામણ છે, બહેન ! જગદીશ ગમે તેવો કહેવાતો હશે, તોપણ એ મહારો બાળમિત્ર છે એને માથે દેવાના ઢગ હશે, તોયે એ કદી ધર પહાર કાઢી નાખશે નહિ એને એક પુત્ર છે ત્હેકે નજરે દોઢો તો નથી, પરંતુ સાબળવા પ્રમાણે- તે ધણો મુશીલ કાકરો છે એના બાપના દોષનું વેર એના ઉપર વાળીશ નહીં એટા ! એજ મહારો ત્હને છેવટની ભલામણ છે” વિજ્યાએ ગળગળા સાદે પ્રત્યુત્તર વાળ્યો-“પિતાજી ! તમારી આજ્ઞાને હું કદી પણ ઉઘાપીશ નહિ જગદીશમાયુ જરા વગેરી જનતા હશે, ત્યાં લગી હું તમારી પેટેજ એમનું માન રાખીશ, પરંતુ એમની ગેરહાજરીમા બધો બોલો નાહક એમના પુત્રના માથા ઉપર શા માટે નાખવો? એને નથી તમે નજરે નજર દોઢો, તેમ મહેયે કદી દોઢો નથી. અને ખરેખર તે જો ભણ્યો ગળ્યો હશે, તો તો અનાયાસેજ બાપનું દેવું પતાવી શકશે”

વનમાળી થોડીક વાર સુધી પુત્રીના મુખ સામું તાકી રહ્યો. અને પછી બોલ્યો-“દેવાની કાઠ નાની સુની રકમ નથી પણ એ

જો દેવ ના પતાવી શકે, તો એના જેવો નાદાન ખીલો કોણ કહેવાય ?” યુત્રીએ જવાબ દીધો —“બાપુ દેવ અદા નહિ કરી શકે તે કુસતાન કહેવાય, પિતાશ ! એવાને આશ્રય ના આપી શકાય,”

વનમાળી પોતાની સુશિક્ષિત તેજસ્વિની કન્યાને બરાબર ઓળખતો હતો, તેથી એણે વધારે ડાઘાફૂટ નહિ કરતા એક ઉડો નિસાસો નાખીને કહ્યું —“સવળા કામમા ઇશ્વરને મામા ઉપર રાખીને, જે કંઈ કર્તવ્ય હોય તેજ કર્યા જવું, ખૂંદન ! વધારે રકઝક કરીને, હું ત્હને કોઈ પણ રીતે બાધી લેવા માગતો નથી” થોડીકવાર મૌન રહી, તેણે ફરી નિશ્વાસ નાખીને કહ્યું —“તું કાંઈ જાણે છે, ખૂંદન ! એ જગદીશ જ્યારે માણસના જેવો માણસ હતો, ત્યારે ત્યારે જન્મ સુદ્ધા થયો નહતો, તે વખતથીજ એણે ત્યારા હાથને માટે પોતાના દીકરાનું નામ નોંધાવી રાખ્યું છે મહે પણ એની હામા હા ભણી હતી, તેથી એની ઉત્સુકતામા ઉમેરો થયો હતો.”

વિજયા બચપણથીજ મા વગરની થઈ ગએલી હોવાથી, તેની મા અને બાપ એ મન્નેનું સ્થાન એકત્રા વનમાળીનેજ સાચવવું પડ્યું હતું, એ કારણને લીધે બાપની આગળ પણ માતાની માફક લાડ કરતા, કદી મ કોચાતી નહિ તેથી કહેવા લાગી “પિતાશ ! ત્હમે તો ફક્ત એને મહોહાનુજ વચન આપ્યું છે તમારા મનનો ગલ આપ્યો નથી”

“એમ કેમ, ખેટા !”

“એમ જો કર્યું હતું, તો એને નજરે નજર જેવાનું તમને મન થાતને ?”

વનમાળીએ ખુવાસો કરતા જણાવ્યું —“સસબિહારીને મહોયેથી જ્યારનું મહારા મામગવામા આવ્યું કે, છોકરો એની માના જેવોજ હીમાયવો છે,—અરે તે એટલી હદ સુધી કે ડાક્ટરોને એની જીદગીનો પણ કાંઈ બરોસો નથી—ત્યારથી એને પાસે બોલાવીને મળવા મુકવાની ખટપટ કરવાનો વિચાર માડી વાળ્યો તે વખતે એ આ કલકતા શહેરમાજ કોઈ ઠેકાણે રહીને બી એ નો અભ્યાસ કરતો હતો ત્યાર પછી મહારી તમીયતનું કાંઈ ઠેકાણું નહિ રહેવાથી એનો ખ્યાલ પડતો મુક્યો પરંતુ હવે મને સમજાય છે કે એ મહારી હિમાલય જેવડી મોટી ભુલ થઈ છે તોપણ આ હું ત્હને સાચું કહું છું, ખૂંદન ! તે વખતે મહે જગદીશને ત્યારા સબધમા જે વચન આપ્યું હતું તે ખરા અતકરણથી નિખાલસપણેજ આપ્યું હતું. થોડીકવાર થોભીને પાછો કહેવા લાગ્યો—“આજે જગદીશને બધાજ ઓળખે છે કે

એ એક રખડુ જુગારી છે, ચારિત્ર્યહીન પદ્મસા છે પરંતુ એજ જમગીશ એક વખત હમારા બધાયના કરતા વધારે કહેવ અને લાયક મળ્યો. વિદ્યા-યુદ્ધિની સરસાઈ તો ઘણી કરી શકે છે-પરંતુ એના જેવો સજીવ પ્રેમ યોગકર્મ રાખી શકે છે અને એ મમતાબર્ષો પ્રેમજ એનો કાળ નીવડ્યો છે હું જાણું છું કે એનામાં દોષ પણ કાંઈ યોગ નથી, પરંતુ જ્યારથી મહારા જાણવાના આવ્યું કે પોતાની પ્રિય પત્નીના મગ્નના મોકમા એ ઘેનો થઈ ગયો છે ત્યારથી મહારા મનમાં તારી માતાના મમ્મરણો તાજ થાય છે, અને ખરૂં પૂછાવે તો ખરું એથીજ મહારા હૃદય એના પ્રત્યે ખેંચાય છે એની સ્ત્રી પણ કાંઈ જેવી તેવી નહતી માલુમ સતી લક્ષ્મી હતી પોતાના મરણ સમયે તેણે નરેનન પાન બોલાવીને ફક્ત આટલું જ કહ્યું હતું - “બેટા ! છેવટે આટલોજ આગીર્વા- આપતી જડે ન, કે, જમનાના કિપર ત્હારી અચન આસ્થા રહેજે ” માબાપા ‘પમણ માતાનો એ અન્તિમ આલીનાદ નિઃકૃત નીવડ્યો તથા આટલી તની ઉમ્મરમજ પરેશ પોતાની માતાની જેમ જમનાના પ્રત્યે બહા-મકિત રાખતા ગીખ્યા છે આ જે કરી શક્યો, હોને ‘બીજુ નું મગ્ન બાકી રહ્યું, બેટા !”

“ એજ નું સસારમાં સહુથી મોટામાં મોટું કર્તવ્ય છે ”

વિજ્યાએ પ્રશ્ન કયા મરણ પચારીએ પડેલા કામાની અખ્યોમ, જળજાળો બરાબ આવ્યા એકદમ પોતાના બેઉ હાથ લપાટીને પુત્રના મસ્તક ઉપર રાખીને, તે બોલો ઉઠ્યો - “ બેટા ! એજ સહુથી મોટામાં મોટું કર્તવ્ય છે સસારના તેમજ સસાર બહારના સમસ્ત કર્તવ્યોમાં એનાથી વિશેષ મહત્વનું બીજું કાંઈ કર્તવ્ય નથી એ કર્તવ્ય તું બજવી શકે અગર ના પણ બજવી શકે, પરંતુ જેઓ તેમ કરી શકતા હોય, તેઓના ચરણમાં તું શીશ નમાવી શકે એજ મહારો મરણ સમયનો હોને છેવટેનો આલીનાદ છે ”

વિજ્યાએ તે ક્ષણે કાષ્ઠક વિલક્ષણ ચમત્કાર અનુભવ્યો જાણે પોતાના પિતાના અતરના ઉડાણમાંથી કાષ્ઠક અનેરો ઉજવલ પ્રકાશ પોતાના હૃદયપટ સુધી પથરાઈ રહ્યો ના હોય એવુંજ તેને ભાસ્યું. યોડીકવાર સુધી તો તે આ આશ્ચર્ય સાગરમાં ડુબી ગઈ જાગૃત થતા વારને વિચારમાળાના મણકા ફેરવવા લાગી -

“ પિતાજીએ એ યુવકનું નામ શું કહ્યું છે? હા, નરેન ! યરાબર વળી તેના આપના મ્હોડેથી સાબળ્યું છે તે પ્રમાણે એ ડાકટર થયો છે, પરંતુ ‘ડાકટરી’ કરતો નથી અત્યારે જો એ અહિં હત, તો

કેવું સારૂ થાત ? એકવાર એને અહીં બોલાવી મંગાવત અને નજરે નજર જોત પણ ખરી ”

વિજ્યાએ એકાએક પોતાની જગ્યામાં જાહેર કરી — “ હમણાં એ ક્યા હશે વાર ? ”

વનમાળીએ જણાવ્યું — “ એના મામાની સાથે અલ્લેઈશમાં જગદીશ જોડે એ મંદી આવતનો ખુનામો કરવાના હમણાં હાલ નથી, તેમ છતાં એને મ્હોડેથી જે કાંઈ અસ્પષ્ટ ઉદ્દેશો નીકળ્યા છે, તે ઉપરથી એટલું તો સમજાય છે કે, એ છોકરાને એની માતાના સવળાજ મદ્દગુણો વારમામા મળ્યા છે ભગવાન કરે ને એ જે કાંઈ પણ મથળે જેની હાલતમાં હોય તેમાં જીવનો રહે ! ”

સાચકાળ થઈ, એટલે ચાકર દીવો મુન્ના આવતા, વિલાસમાંથી પધાર્યા હોવાના મમાચાર જણાઈને ચલ્યો ગયો.

વનમાળીએ ક્યું — ‘ ત્યારે એટા ! તું ત્યારે નીચે જા, હું હવે આગમ લઈશ ’

વિજ્યાએ પિતાના માથા આગળના તરીના બરમગ ગોઠવી દીધા, પગ ઉપર શાલ ઠીક ઓઢાડી ઘૂંટે માથા આગળને લેમ્પ જરા આગે ખમેડી દીધો અને પછી પોતે નીચે કુતરી વનમાળીનું જજરી ખૂત હુલ્ય બેનાઈને તેમાંથી ઝેંક ઉઠા નિમામો નીકળ્યો ! વિલાસ આવ્યાના મમાચાર મામળના વારને તેની કન્યાના મુખ પ્રદેશ ઉપર એક પ્રકારની રતાશ જવાઈ રહી હતી. ડામાને એ મહા દુઃખદાયક થઈ પડી.

વિલાસનિહારી રાસનિહારીનો પુત્ર હતો આજ કલકત્તા શહેરમાં રહીને તે ધણુ દિવસ એકે એનો ત્યારમાત્ર બી એનો અભ્યાસ કરતો હતો. વનમાળી પ્રાચીન ધર્મ પ્રણાલિકાનો ત્યાગ ક્યા પછી કલકત્તામાંજ આવીને વસ્યો હતો. પોતાના વનનમાં ફરી એણે કદી પગ મુક્યોજ નહતો. ધધારોજગારમાં જોડે પૈમાની પ્રાપ્તિ એને સારી થઈ હતી, તો પણ તેની સાથે સાથે એના ખેતર પાદરની પેદાશ પણ ધણી વધી ગઈ હતી પરંતુ તે મધાનો વહીવટ કરવાનો બોળે એના બાલ સ્નેહી રાસનિહારીના શિર ઉપરજ રાખ્યો હતો. વનમાળીને ત્યાં એ ડારણ્યને લીધેજ વિલાસની અવરજવર વધી પડી હતી. દુક વખતમાંજ એ પગ પેસારાએ વિલક્ષણ સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું તત્તન ઘટનાઓજ એ બેદી ધુરખાના ઉપર યોગ્ય પ્રકાશ નાખીને તેનું રહસ્ય સ્પષ્ટ કરી અતાવશે.

પ્રકરણ ૩.

વિલાસની વકીલાત.

એ મામ પછી વનમાળીએ આ ફાની દૂનિયાનો ત્યાગ કરીયો હતોના કનકતાલાળા આનંડ છળી મરાય એના મોટા મકાનમાં વિજ્યા હવે એકનસાઈ થઈ ગઈ હતોના તનમાં આવેલા ખેતર પાછો વગેરેની વ્યવસ્થા રાસમિહારીજ કરવા લાગ્યો અને એ દ્રષ્ટિએ એ હુનો એક પ્રકારનો વાલીજ મળ્યો પરંતુ નેટના ખાતર એને પોતાના વનમાં રહેતું પડતું હતું આથી નસતમાં રહીને વિજ્યાની ખાતરની કરવાનો બોલો તેના પુત્ર વિલાસના ઉપરજ આવી પડ્યો ખડ પુત્રને તો આ મરણને લીધે વિજ્યાનો ખન ધણીગળી એજ થઈ પડ્યો હતો.

એ સમયે પ્રત્યેક અન્નમાજી ટુમ્મમાં મસ, 'સુનીતિ,' 'સુનિતિ' વગેરે શબ્દોની ખાસ વ્યાવરણ કરી તારીખ અપાવી કારણ એ શબ્દોના એકા નીચે, વિનાશ નહીં આગીને પાવ વતવાવરણના ચેપથી ખરડાએના નાશિલિન પુત્રને પોતાના પિત્ર નાના સામે દેવ દેવીની વિરુદ્ધમાં તેમજ પ્રતિષ્ઠિત સમાજના મામે વિફેલની આગ દેનારી ખડ હિસામાં સારી ફાટ આવતી અન્નમાજીનો વાગે નવારનાના કાર્યમાં એ શબ્દો અન્નમાજીજ ગરજ માનતા એ કિસ્સાને પુરકો મળેતા કે હમારા અન્તકરણને જે સત્ય ભાસશે તેજ કરીશુ માતાના અશ્રુજલ, પિતાના દીર્ઘનિશ્વાસ વીગેરેને જરો લખવાની જરૂર નથી સાપ કાચગાં ઉતારતો હોય તેમ એ સધગાં દર્શનના કડણ કાળજી રાખીને દૂર કરવાના છે કમકે તેમ કયા વગર અન્નમાજીનો રચનાત્મક કાર્યક્રમ સફલ થાય નહિ વિજ્યાને પણ આ તન સરકતિનો વધાર બેઠો હતો.

આજે વિલાસખાત્રુ ગામમાર્થી ધરડા જગદીશના મરણના સમાચાર લઈ આવ્યા છે વિજ્યાના પિતાનો એ ઠગલન દોસ્ત થને હાવા છતાં, વિલાસ ખાત્રુએ એને હલકો ચીતરવા સાર આ પ્રમાણે પોતાના કુળરૂપ ભેગમાથો છાપર કેકના માડી અરે એણે તો હાથે કરાને મોત માગી લીધું છે ગળા સુધી દારુ ઢીંચોને, છાપરાપરથી બુસકો મારતા એના રામ રમી ગયા વિજ્યાને તે વખતે અલ્લધર્મની 'સુનીતિ' નું એકાએક સ્મરણ થઈ આવ્યું, અને પિતાના એ કમન-શીલ મિત્રના પ્રત્યે કમકમાટભર્યા તિરસ્કારની સાથે તેના નાકનું ટીચકું

હયુ ચદયુ ! વિલાસ હાકવા લાગ્યો — “જગદીશ મહારા પિતાનો મધુ લગોડીયો મિત્ર થતો હતો, પરંતુ પિતાજીને કદી એનું મહો જોવાનું પણ મન થતું નહિ. એ વાર પૈસા લેવા આવ્યો હતો, પણ પિતાજી એ એને ચાકરની પાસે ધક્કા મારીને હાકી કઢાવ્યો હતો. એમનું કથન તો હમેશા આવુજ થાય છે કે, એવા દુર્નીતિ પરાયણ દુરાચારીઓને ઉત્તેજન આપ્યાથી મચલમય ભગવાનના શ્રીચરણમાં અપરાધ કર્યા અપરાધ થાય છે. વિજ્યાએ ટાપસી પૂરતા કહ્યું — “અરાધ્ય સત્ય કથા.” વસ્તુતાતા જીવસામા વિલાસ (હેકા કરીને કહેવા લાગ્યો — “માઠ હોય કે મિત્ર હોય, તેથી શુ ચયુ ? કોઈનાં પ્રકારની દુર્મલતાને વશ થઈ, બ્રહ્મ સમાજના પુત્રીત આદર્શનો ભગ થવા દેવો ઉચિત નથી. ન્યાય પ્રમાણે જગદીશની સંધર્મી મીલકત અત્યારે હમારી છે આપનું દેવું એ જો અદા કરી શકે છે, તો તો હીક છે, નહિતર સમાજના શિરસ્તા મુજબ આજ કાલે અર્ધી મીલકત હાથપર લઈ લેવી જોઈએ. એમા પ્રોથ પણ પ્રકારનો ફેરફાર થઈ શકેજ નહિ કારણ, એ દ્રવ્યનો આપણે અનેક સત્કાર્યોમા ઉપયોગ કરી શકીએ તેમ છીએ સમાજના હિત્સાહી યુવકોને વિચાર્યત સુધી મોકલી આપી શકીએ, ધનપ્રચાર કરવામાયે એ દ્રવ્યનો ઉપયોગ કરી શકાય અને એવા બીજા અનેક જનહિતસાધક મહાન કાર્યો થઈ શકે તેમ છે તે આપણે શા માટે નહિ કરવા જોઈએ ? અને તેને બદલે જગદીશનામું અગર તેનો પુત્ર જે આપણા સમાજથી અલગ છે, તેના ઉપર દવા કરવાની એવી શી અગત્ય છે ? તમારી સમિતિ મળતા પિતાજી બધો યોગ્ય બંદોબસ્ત કરી દેવાના છે એટલા માટેજ એમણે મહેને અધિ તમારી પાસે મોકલ્યો છે” વિજ્યાને પોતાના મદગત પિતાના અન્તિમ ઉપદેશનું સ્મરણ થઈ આવતા, તે વિચાર માગરમા ડુખી ગઈ. એકદમ કશો જવાબ આપી શકી નહિ એને આમ અવાચક બની ગયેલી જોઈને વિલાસ ચ્હીકાઈને ડાબળી પડ્યા — “ના, ના, આમ તહમને ગાનાતલ્લા મારવા નહિ દઉં તારી રીતે, દુર્મલતા-પાપ ! અરે, મહા પાપ ! મહ તો મહાગ મન મગાયે દઉં નિશ્ચયજ કર્યો છે કે ગમે તેમ કરીને એની મીલકત કમળ કરવી હોઈએ કયું નથી, તેજ હું કરીશ એના ગામડીયા મકાનમા કરો દમ્મ શાહ મદિરની પ્રતિષ્ઠા અને ત્યાના હનલાગી મૂર્ખ લોકોને આપીશ, ધર્મનો ઉપદેશ એકવાર વિચાર કરી જોશો, તો આપને પણ સમજશે કે એ લોકોના પાપે તો આપના સ્વર્ગસ્થ પિતાને વતન તજવું પડ્યું હતું એ જીવના વિચારના જ ગલી જગદીશની મૂર્ખતાનો સત્તાપ એમને કેવળ અસહ્ય થઈ પડ્યો હતો, એ

કયા ત્હમને અજ્ઞપ્યુ છે ? તો હવે કરી હ્યો એ વેરની વસુચાત. એક પથ એર દો કાજ એ ઉમદા પ્રતિશોધ વડે ત્હમાર ગૌરવ વધશે તેમજ ત્હમાર મૃત પિતાના ઉપર પણ અન્તિમ ઉપકાર કરી શકાશે કહો જોઈએ, હવે એ બાબતમા ત્હમારો શો અભિપ્રાય છે ?”

વિજ્યાને શો ઉત્તર દેવો તે સૂઝ્યુ નહિ, અસ્થિરતાથી તે ફક્ત ટગર ટગર જોઈ રહી ત્હની આવી સ્થિતિ જોઈને, વિલાસે પોતાનુ ભાષણ આગળ લ માળ્યુ —“આખા દેશમા ત્હમારી નામના થઈ જશે. બધજ ત્હમારી વાદનાહ બોલાશે જુના ચિચારવાળાઓને પણ સ્વીકાર મનુજ પડશે કે આત્મ મમાજમા પણ પરોપકારપરાયણ સહૃદય મનુષ્યો છે ત્હમાર ગામના બોધ પણ અજ્ઞયખીમા આગળી કરડશે કે, જેમને આપણે કનડીને દેશમાથો ઝાઢી મખ્યા હતા, તેજ મહાત્માની શાણી પુત્રી ત્હમારજ દિતને કાળે આવો વિપુલ સ્વાર્થ—લ્યાગ કરી રહી છે” વિજ્યા તો આ સાંભળીને નિમ્મદ જરીજ થઈ ગઈ હતી વસ્તુત આત્મ-ખ્યાતિ કોને પ્રિય નથી હોતી? લોકેયજ્ઞાની લાલસામાથી ભલાભજા લ્યાગી મહાત્માઓ પણ બચ્યા નથી, તો એક અઢાર વર્ષની કન્યાને તેનો લોભ થાય, એ સ્વાભાવિકજ છે ત્હેનું સુકોમલ હૈયુ પીગળી જતા ત્હેણે આ બાબતમા પોતાની સમતિ દર્શાવી અને કહેવા લાગી.—“સાંભળવા પ્રમાણે એ છોકરાનુ નામ નરેન્દ્ર છે હાલમા તે કયા હશે વાર ?”

વિલાસ બોલ્યો —“હતભાગ્ય પિતાના મરણ પછી એ ત્હેનું શ્રાદ્ધ કરવાને પોતાને વતન આવ્યો છે, અને હમણા દેશમાજ છે,”

“આપની સાથે કાઠ વાતચીત પણ થઈ હશે”

‘વાતચીત ? છટ ! આપ મ્હને કેવો સમજો છો ?’ એ પ્રમાણે નિરસ્કારભર્તા ઉદગાર કાઢીને વિજ્યાને ત્હેણે છોભીથી પાડી દીધી અને પછી જરાક હસીને કહેવા લાગ્યો —“જગદીશ જેવા એક ભામટાના પુત્ર સાથે હું વાતચીત કરી શકુ ? અરે એ વાતની તો કલ્પના પણ મ્હારા મનમા સંભવતી નથી—તોપણ, તે દિવસે ઓલીયા જેવો એક નવીન મનુષ્ય જોઈને મ્હને કાઠક આશ્ચર્ય થયુ હતુ ખર ત્યારમાદ ખબર પડી કે નરેન મુકજી કહેવાય છે તે એજ—”

વિજ્યાએ કાઠક વિસ્મય સાથે પ્રશ્ન કર્યો —“ઓલીયા જેવો એમ કેમ કહો છો ? સાંભળ્યુ છે કે, એ તો ડાકટર થયો છે ને ?”

બ્રહ્મથી વિલાસબાપુના સર્વ અવયવો કપી હયા. તે એકદમ બરાડી હયા —“અરે, આમેહુમ ઓલીયા જેવો એ વળી ડાકટર કીંદા ડાનો ? હું નથી ધારતો કે, એનામા એટલુ જુનું હોય ! એનો

દેહાર કેવો છે—ઝાડખદી ભૂતનાથ જેવો ॥ માથે મોટા મોટા વાળ—
જેટલા લાખા તેટલાજ પાતળા ! છાતીની એકેએક પાસળી આંધેથી
પણ ગણી શકાય એવી ! જોઈ લ્યો જાણે કાગળનો સિપાહી !”

વસ્તુત શરીર સપત્તિને સાર્વર્ગ્ય કરવાનો વિલાસને અધિકાર
હતો કારણ, એ ઈચ્છુ શરીરે બરાઉ તથા ધાનડધીંગો હતો એ
કાષ્ઠક વધુ વિવેચન કરવા જતો હતો, તેટલામા વિન્યાએ એને અધ-
વચ અટકાવીને પ્રશ્ન કર્યો—“વાર વિલાસબાબુ, આપણે જો ખરેખર
જમદીશમાયુની મીનકત પચાવી પાડીએ, તો તેથી શુ આખા ગામમા
મરખડાધ્વાય નહિ મચી રહે ?”

વિલાસે જુરસામેર જણાવ્યું—“લેશમાત્ર પણ નહિ આજુબાજુના
જોઈએ તેટલા ગામડામા ફરી વળશો, તોપણ ત્હમને એવો એક
માણસ નહિ મળી આવે કે જેને એ ભામટાના પ્રત્યે સહજ પણ
સહાનુભૂતિ હોય. તો પછી, એનો પક્ષ કરનાર કોણ નીકળવાનું
હતુ ? અને કદાચ ઢોઢ રડયુ ખડયુ નીકળી આવે, તોયે ત્હમારે
મ્હારા જીવતા લગી એ બાબતની જરાપણ ચિન્તા કરવાની જરૂર
નથી પરંતુ મ્હારે ત્હમને એક વાત કહેવાની છે થોડાક દિવસ પણ
ત્હમારે ત્હમારા વતનમા જનુ પડશે ખરું”

વિન્યાએ આશ્ચર્ય સહીત જણાવ્યું—“કેમ ? હુ તો હજીસુધી
ત્યા કદીયે ગઈ નથી”

વિલાસ કાઠક આક્રોશ પડીને ખરાડી ઉઠ્યો—“અરે બાઈ, એટલા
માટે તો ત્હમને ત્યા જવા કહુ છું રૈયતને ત્હમની મહાગણીના એક
વાર દર્શન કરવા દો મ્હારી માન્યતા તો એવી ખરી કે, એ સન્માન્ય
માથી ત્હમને વચિન તાખરી, એ મહાપાપ કર્યો સમાન છે”

લગભગી વિન્યાનું સમસ્ત મુખ લાલચોળ થઈ ગયું, તે કાષ્ઠક
ખોલવા જતી હતી, તેટલામા વિલાસ ત્હને અટકાવીને બોલી ઉઠ્યો—
“જ્ઞાતા કાલવાની જરૂર નથી એકવાર વિચાર કરી જુઓ ! આપણે
ત્યા આગળ ટેટલા બન્ના કામ કરવાના છે ! આ વાત આજેજ ત્હમારી
આગળ ખુલ્લા દીવથી ખોલવાની હીમન કરજી. ત્હમારા પિતા
આખા દેહના માલીક હોવા છતાં કેટલાક હડખાયા કૂતરા જેવાના
ડરથી, ત્હમણે મરતા લગી પોતાના વતનમા પગ મુક્યો નહિ, એ શુ
ખલાડરીનું કામ કહેવાય ? આપણા જલસમાજનો આદર્શ શુ આંત્ર
હોય કે ? અરે, કાષ્ઠપણ સમાજનો આદર્શ એવો હોઈ શકજ નહિ,
એ દેખીતુ છે” થોડીકવાર સુધી મૈન રહ્યા બાદ વિન્યાએ શંકા
દર્શાવી—“પણ પિતાજીને મ્હોડેથી મ્હો સામળ્યુ છે કે આપણા વતન
વાળું મકાન રહેવા લાયક નથી”

વિજ્ઞાન બોલ્યો - 'એકવાર આપ હુકમ આપી દો કહી દો કે ત્યાં જનુ છે એટલે જુઓ કે દસ દિવસની અંદર એ મકાન રહેવા લાયક થઈ જાય છે કે નહિ । એ સધળી ચિન્તાનો બોજો મહારા માથા ઉપર નાખી દ્યો, અને ત્હમે ત્હમારે બેરીફર રહેજો હું મહારા જીવને જોખમે પણ સધળી વાતનો બદોમરત કરી દઈશ હા, પણ જુઓ । એકવાર મહારા મનમાં ધણા દિવસથી ઘોળાયા કરે છે તે હું આજે ખુલા દીવથી ત્હમને જાહેર કરૂં છું ત્હમારી હાજરીજ ફક્ત મહારે બસ છે ત્હમને મહારી સાથે રાખીને જે કાર્ય સાધવાને હું શક્તિમાન નીવડીશ તેને નથી સીમા કે નથી પરિમીમા । ”

વિજ્ઞાનીની સમતિ મેળવીને, વિજ્ઞાન ત્યાંથી કુચ કરી ગયા બાદ, તે ત્યાં આગળ રાત્રિ થકેને બેઠી રહી જન્મી ત્યારથી અઘાપિ પર્યન્ત તે કદી પણ પોતાને વતન ગમી નહતી, એ વાત ખરી, પરંતુ પિતાનું મોયેથી લેણું અનેકવાર તેના કામ કામ વર્ણુન સાલળ્યા હતા જન્મભૂમિની નાતો કરતાં ત્હેનો ઉત્સાહ અને આનંદ સમાતો નહિ પરંતુ એ બરા વર્ણુનો તે વખતે એના રમતીયાળ મનને બાગ્યેજ આકર્ષવાને સમર્થ નીવડતા, એથી કરીને જેમ જેમ તે સામળતી તેમ તેમ બુધી જતી પણ આજે કોણ જાણે ક્યારથી એ સધળા નિરમ્મન વર્ણુનો અક્ષરમાત્ર મૂળતઃ સ્વરૂપ ધારણ કરીને ત્હેની નજર આગળ ખડા થયા તે પોતાના મન સગાથે કાષ્ઠક કાષ્ઠક તર્કવિતર્ક કરવા લાગી મહારી જન્મભૂમિનું મકાન કલકતાના આ રાજમહેલ જેવું ભવ્ય અને રોનકદગ નહિ હોય, પરંતુ તેથી શું ગયું । એ તો મહારી સાત પેઢીનું વડીનોપાર્શ્વત મકાન છે એ દકાણે મહારા દાદા-દાદા, વડદાદા-વડદાદી વગેરે મહારા કેટલા વડી-લોએ વેનન તેમજ વિપત્તિમાં હર્ષ શોકથી પોતાના દિવસો પસાર કર્યા હશે । તો મહારા દિવસો પણ કમ ત્યાં આગળ નિર્મમન નહિ થઈ શકે ?

ગલીની મામે ત્રણ માળવાળા એક મકાનની પાછળ સૂર્ય અદૃશ્ય થઈ ગયો આ વિષય ઉપર વિજ્ઞાને તે ત્હેના પિતાએ કેટકેટલીવાર બહુ બહુ વિવેચન કયું હતું, આ સવળો વાતોનું રમરણ ત્હેને ત્હણું થયું અનેકવાર નાવળે, ત્હેના પિતા આરામચેર ઉપર બેસીને, નીમાસા નાખ્યા અને કહ્યું — “ત્હેનું વિજ્ઞાન ! આપણા વતનવાળા મકાનમાં આ દુખ કદી નડતું નથી ત્હેનું, તું તો આ વાત જાણતી નથી, પણ ત્યાં આગળ ઉઘાટા ઉઘાટ મકાન પણ આપણા શેષ સુધારિતને આ પ્રમાણે આપણી નજર આગળથી અદૃશ્ય કરી શકવું

નથી આ દેખાવ મ્હે મહાર નજરે નજર નોયો છે. આપણી કુલ-
વાડીની એક બાજુએ આવેલી નાનકડી નદીનું જળ એકાએક સુવર્ણ-
સમી કાન્તિ ધારણ કરીને ઉછાળા મારી રહે છે, અને તેને પેલેપાર બધા
સુધી નજર પહોંચે ત્યાં સુધી, લીલાછમ જેવા ખેતસેમા રંગીલા
ખેડૂતો આવળ કર્યા કરે છે ગલીના અગ્રભાગ તરફ દ્રષ્ટિપાત
કરતા દિવસનું કામ પતાવીને ઘર તરફ પાછા આવતા માણસોના
ટાળેટાળા નજરે પડે છે. એટલું બોલતા બોલતામા તો એમના
હૃદયના ઉડાણુમાથી ગભીર નિશ્વાસ નીકળતો, અને તેઓથી એકદમ
બોલતા બધે થઈ જતા એ ગામનો ત્યાગ કરીને કલકત્તામા વસવાટ
કર્યાને તકમને વણો સમય ચીત્યો હતો અને શહેરના સુખપૂર્ણ
વૈભવ નિલાસમાયે રહેતું હૃદય અદરખાનેથી રૂદન કરતું નિશ્વાસને
નારનાર એ વાતનું બાન થતું તેમ છતાં આમ થવાનું શું કામ હશે તેનો એ
માલાને કદી વિચાર સરખોયે રુચ્યો નહતો પરંતુ વિલામબાપુએ આજે
અકસ્માત રહેતું એ દિશામા ધ્યાન બેચેલુ હોવાથી પરચોકવામી પિતૃદે
વની એ સત્રણી વાતોનું સ્મરણ કરતા કરતા રહેતું મન પક્ષી કાછક
અવર્ણનીય વેદના અનુભવવા લાગ્યું કલકત્તાના આવા વિપુલ જનારણ્યની
વચ્ચે પિતાથી એકાકી જીવન ગાળવાને કેવી રીતે મનર્થ થઈ શક્યા
હશે, તેની કલ્પના પણ એ બાળને કપાવવા લાગી અને આશ્વર્સની
વાત તો એ છે કે તે ગામમા રહેણે અઘાપિ પચેન્ન કદી પણ
પગ મરખો મુખ્યો નહોતો, તેજ રહેને કોછક અનેરા વેગથી પોતાના
પ્રત્યે આકર્ષના લાગ્યું

પ્રકરણ ૪.

વતનમાં વિજયા.

નિત્રાસન્ની કાળજી ભરી દેખરેખ હેડા જગીરદાર સાહેબનું મકાન
મમરાવા માડ્યું, કલકત્તાથી સત્રણો સામાન સમગ્ગન ગાડીમા ભરાઇ
ભરાઇને ત્યાં આગળ નિલ દલવાવા લાગ્યો જગીરદાર સાહેબની
એકની એક દીકરી પોતાના વતનમા રહેવા આવે છે, એ સમાચાર
ફેલાતાવારને એકલા કૃષ્ણપુરમાજ નહિ, પરંતુ રાધાપુર, વજ્રપુર,
વિહા વગેરે આજુબાજુના પાંચ સાત ગામમા ચક્રચાળ થઇ રહી
કેમકે, ઘણા દિવસથી લોકોને પોતાની પડોશમા જગીરદારનો વાસ
જળખામણો થઇ પડ્યો હતો, તેમા વળી તેઓને જગીરદાર સાહેબની

જેરહાજરીનોજ અભ્યાસ પડી ગયા હોતો આથી નવેસરથી જાગીરદારનો વસવાટ પોતાની નજીકમા થતા કાઠ કાઠ નવા નવા અન્યાય ઉત્પાતને જન્માવશે એવી રૈયનને બીનિ લાગતી હતી મેનેજર રાસમિહારીના કડક અમલ હેઠળ તેઓના દુ ખની અવધિ થઈ ગઈ હતી આ વખત જાગીરદાર સાહેબની પુત્રી ખજી અહીં વસવાટ કરવા આવે છે તે આવતા વારને કોણ જાણે કેવીક પગવળી કરશે તેની જ્યાત્યા કાન કરડા કરડી થઈ રહી સ્વર્ગવાસી વૃદ્ધ જાગીરદાર વનમાળી જ્યા સુધી જીવતો હતો, ત્યાં સુધી જવા દુ ખની વચ્ચે આટલી વાતનું સુખ હતું કે કલકતા જતને જે કોઈ એનો પીઝો પડતું, તોનો ફેરો નિઃશૂળ નીવડતો નહિ પરંતુ જાગીરદાર સાહેબની પુત્રીની ઉમ્મર મોટી નહિ હોવા છતાં તોનો મિમ્મ ભારી હતા તેમા જાણી રાસમિહારીના પુત્રની માથે ભવિષ્યમા થવાના હોના વિવાદની નેકવાયકા પણ કોઈને અમળી ગઈ ન હતી તેમા વળી એ બાહ સાહેબ સુધારાના શિખર ઉપર ચઢી ગયા હતા એમની ગીતમાલ, હનગમ બની મેમ સાહેબના જેડી હતી ટુકામા દુઃખ ગસમિહારી તરફથી ભવિષ્યમા હોમના માથા ઉપર કેવી કવી નરીન આપતિઓ આવી પડશે, તેની મરામત ક'પના સુધા એ રાક રૈયન કરી શકતી નહીં હતી કેમકે એ ક્ષત્ર સમાજસ્થો કોઈ વર્ણુમા નહિ નહિ બ્રાહ્મણુ અને નહિ શુદ્ર આમ અનેક પ્રકારની ભયભરી ક'પનાની વચ્ચે એ નમ પમાર થઈ ગયું પડી શરૂ થતુની એક સુદર સહવારે હુગની રોગન પર્થી એ બજાવાજા રથમા બેસીને જાગીરદાર સાહેબની તરફ પુના પોતાના પુરાનન આરામ સ્થાનમા આવી પહોચી

બગાળીની દીકરી-અઢાર ઓગણીમ વરસની ઉમ્મર થઈ ગઈ છે, છતાં હજી નુવારી છે । પુટ મોજ પહેરીને લટક મટક કરતી તે બહાર ફરતા નીકળી પડે છે બધીજ વસ્તુ તોને ખપતી હોવાથી હુ ખાતુ અને શુ નહિ ખાતુ તેનો વિચાર । સરખોયે કર્યા વગર જે આવે તે મોહમા મૂકે છે વગેરે વગેરે કથવી ગામના લોકો કરવા લાગ્યા, એમ કરતા પાચ ૭ દિનમ પમાર થઈ ગયા ત્યાર બાદ, એક દિવસ સહવારના પહેરમા આહ પાણી થઈ ગયા પછી વિજયા પર સાળની બેડીમા બેડી બેડી વિજાસમાયુની સાથે, ચૈમા ટકાની વ્યસ-સ્થાના સબધમા મસલત ચવાવી રહી હતી, તેવામા નોકરે આવીને ખમર આપી કે, કોઈ એક સદગૃહસ્થ આપને મળવા માગે છે વિજયાએ કહ્યું —“તોને અહિ મોકલી આપો” આજ કેટલાક દિવસથી રૈયતમાથી કેટલાક પ્રતિજિન માણસો વિજયાની મુલાકાત લેવાને

વારંવાર એની પાસે આવ્યા કરતા હતા, એથી આરમ્ભમા તો એણે કાંઈ ખાસ લેખાવ્યું નહિ પરંતુ યોડીક વાર પછી નોકરની પાછળ પાછળ જ્યારે પેયો અપરિચિત સદગૃહસ્થ હેના ઓરકામા આવવા લાગ્યો, ત્યારે હેના પ્રત્યે દ્રષ્ટિપાત કરતા વારને વિજયા વિસ્મય પામી હેનું વય આશરે ચોવીસ પચ્ચીસ વર્ષનું હશે તે નવીન યુવક લગુસ હોવા છતાં શરીરે બરાઉ નકતો, પરંતુ સૂકો સડાક હતો હેના શરીરનો રંગ ઉજળો ગોરો હતો તે દાઢી મુછ રાખતો નહિ પગમા સપાટ પહેર્યા હતા કોટ પટેંગાની તરદી લીધી નહતી, ફક્ત એક સફેદ ચાદર જનોઇની મા- શરીર ઉપર ઓઢી દીધી હતી હેણે આવતા વારને નમસ્કાર કરી, અને પાસેની એક ખુડી ખેંચીને તેના ઉપર બેસી ગયે, અચાર લગી જે કોઈ મળવા આવતું, તે ફક્ત હાથમા નજરાણાનું નાણું લઇનેજ અંદર દાખલ થતું એમ નહતું, પરંતુ ખડીના ખડીના કુઠિન ગનિથી પ્રવેશ કરતું, પરંતુ આ યુવકના વર્તનમા સકોચ લેશ માત્ર પણ નહતો એના આગમનથી એકલી વિજયાજ વિસ્મય પામી હતી એમ નહતું, વિભાસને પણ કાંઈ ઓછું આશ્ચર્ય ઉપજ્યું નહોતું. પરદેશમા ઝાઝો વખત ગાળ્યો હોવા છતાં, વિલાસ તે ગામના સધળા પ્રતિષ્ઠિત માણસોને ઓળખતો, પરંતુ આ નવીન યુવક એને તદ્દન અપરિચિત હતો. એ યુવકે પોતેજ બોલવાની શરૂઆત કરી ને હેણે કહેવા માડ્યું:-“મહારા મામા પૂર્ણ ગચ્છવી આપના પાડોશી થાય છે આપની પામેના મકાનમાજ એઓશ્રી રહે છે એમના ધરમા આપ દાદાના વખતથી હુગા પૂજા કરવાનો ચાલ છે, આપે હોણુ સાલ એ પૂજા બધ રાખવાનો મનાઈ હુકમ કાઢ્યો જણાય છે- આ ખમર સાબળીને હું તો આભોજ મની ગયો છું. ખરેખર, એવા હુકમનો અર્થ, શો હશે, તે હું સમજી શકતો નથી” આટલું કહીને તે વિજયાની સામું એકકડી ટસે જોઇ રહ્યો. પ્રશ્ન અને તે પૂછવાની શૈલી વિજયાને કાષ્ઠક વિચિત્ર બાસવાથી તે અચ્ચે પામી તેમજ સહજ અસંતુષ્ટ પણ થઇ, પરંતુ કશોય જવાબ આપ્યો નહિ

જવાબ આપવાનું કર્તવ્ય વિલાસે બળવ્યું હેણે તમરીબેર રૂમા-બમા કહ્યું -“ મામાની ખાતર અહીં ઝગડો કરવા આવ્યા હો, એમ જણાય છે પરંતુ કોની સાથે વાત કરો છો, તે તમારે જૂથી જવું જોઇતું નથી ” યુવકે મ્હો મલકાવીને જીભ કરડી. ત્યાર બાદ રોકડો જવાબ આપ્યો -“ હું તે જૂથી મયો નથી તેમજ અહિ હું ઝઘડો કરવા પણ આવ્યો નથી. પરંતુ જે વાત સાબળી છે તેના પર મ્હારો

વિશ્વાસ એકો નહિ, જેથી એ સખંધમા ખરી હકીકતની માહિતી મેળવવાને અહિં આવ્યો છું ”

વિલામે કરડાકીમા ટકાર કરી -“ વિન્યામ કેમ નહિ એકો ? ”

યુવકે જણાવ્યું -“ કેવી રીતે એમે ? આપજ ન્યાય કરીને કહોની ! પોતાના પડોશીને વિના કાગણુ લેહીને ધર્મશ્રદ્ધાની વામનમ્ નાહમ કોણુ ડખવ કરી શકે ? એ વાત-૪ એરી છે કે એમા મ્યામા વિક રીતેજ વિશ્વાસ નહિ એમે ”

ધર્મવિપયક ચર્ચામા રસભર્યો ભાગ લેવાનું વિલામને અમલથીજ ધણુ ગમતું તેનો વિવાદ કરવાનો ઉત્સાહ એકાએક જન્યુત થતા, તે વ્યગ્રમા કહેવા લાગ્યો -“ આપની દૃષ્ટીએ નિર્ગર્થક દરતા, તેમા કશો અપ રહેશે નહિ, અગર આપ જેને ધર્મ ગણ્યો તેન બીજા બધાએ વર્મ અમલ અમલમા મૂખોજ જોઈએ, એવો કાઠ ખામ નિયમ નથી, મૂર્તિ પૂજા એ હમારી દૃષ્ટિએ ધર્મ નથી, તેમજ તેનો નિષેધ કયાથી કોઈ પ્રકારનો અન્યાય થાય છે, એમ પણ દમે મન જતા નથી ”

આગતુક યુવકે ગભીર વિરમય સહિત વિન્યા તરફ જોઈને કહ્યું -“ આપ પણ શું આમજ કહેશો કે ? ”

એના વિરમયથી વિન્યાને કાઠક ક્ષોભ થયો, પરતુ તે લાગણી ખુલ્લી રીતે નહિ દર્શાવતા તેણે ધીમા અવાજે પ્રત્યુત્તર વાળ્યો - “ મ્હારી પાસે શું આમની વિરુદ્ધ અભિપ્રાય મેળવવાની આશા રાખો છો ? ”

વિલાસે ગર્વભેર હાસ્ય કરીને કહ્યું -“ હા, લાગે છે તો એમજ ! પરતુ એ બીયારા ગામડીયા લોકોનો શો વાક ? આપને એ લોકા કયાથી એળખી શકે ? ”

આગતુક નાનું યુવક થોડીકવાર મુઠ્ઠી કાઠ પણ બોલ્યા ચાલ્યા વગર વિન્યાની મામુ જોઈ રહ્યો, ત્યાર પછી તે એનેજ સબોધીને કહેવા લાગ્યો -“ અક્ષયત હું ગામડીયો હોવા છતાં આ ગામનો વતની નથી તેમ છતાં હું આપની પાસે બીજી કોઈ આશા રાખતો નથી ‘મુર્તિ પૂજા’ જે શબ્દ આપના મુખમાથી જોકે હમણાજ નીકળ્યો છે, તોપણ સાકાર નિરાકાર એ વિષયના જુના પુરાણુ ઝવડા નિષે અહિં હું વિવાદ કરવા મામનો નથી આપ બ્રહ્મસમાજ છે, તે પણ મ્હને અગણ્ય નથી. પરતુ મ્હારી ફરીયાદ નિરણીજ છે. આખા ગામમા ફક્ત આ એકજ સાર્વજનિક પૂજા છે ગામના બધાજ લોકો

આખા વરસમાં આ ત્રણ દિવસને પૂજના ઓચ્છવ જેવા ગણે છે. ખીજું બધું કામકાજ છોડીને, તેઓ આ દિવસોનો તહેવાર પાળે છે. આ ગામ આપનું છે. રૈયત પણ આપના બાળબચ્ચાની જેમ આપની પોતાનીજ છે આપના સુખદ અમલ હેઠળ ગામના આનંદ ઉત્સવમાં કોઈ પ્રકારની ઉણપ રહેવા પામે નહિ બલકે એવા ઉત્સવોમાં સોગણો ઉમેરો થાય-એવી આશા તો આપની તમામ રૈયતની હોઈ શકે. પરંતુ તેમ થવાને બદલે, આપની દુખી છતા આરાધીન પ્રજાના માથા ઉપર વગર લેવેદેવે આવું દારણુ શોકજનક સકટ આવી પડશે, એવી કોણ આશા રાખી શકે તેમ છે? એવી કલ્પના પણ અશ્રેય છે મહારો તો એમા વિશ્વાસ બેસતો નથી.”

વિજયા એકદમ ઉત્તર આપી શકી નહિ રૈયતનાં દુખની વાત સામળતા વારને લેતું કોમલ હૃદય પીગળી ગયું, થોડીક વાર સુધી તો સધળાનીજ જીભ સીવાઈ ગઈ.

વિશ્વાસ બાપુ આખરે વિજયાના નિશબ્દ સ્નેહાર્દ્ર વદન મઝલ તરફ ટગર ટગર જેવા લાગ્યા. કોધાગ્નિથી લેમનું હૃદય સળગી ઉઠતા લમણે ઓર્ચીતો ધૂળરો કર્યો,—

“આપે બહુ બહુ વાતો કહી સાકાર નિરાકારની ચર્ચામાં ઉડા ઉતરવા જેટલો વખત અત્યારે હમારી પાસે નથી જહાનનમમા જવા દો એ વાતને આપના મામા બંધે એક નહિ ને એકસોને એક પૂતળા ધડીને ધરમા તેમનું પૂજન કરે, એમા હમારા બાપનું કાંઈ જતું નથી પરંતુ હોલ નમારાનો રાત દિવસ ગડગડાટ કરીને કાનના પડદા ફાડી નાખે અને જાહેર સુલેકનો ભગ કરે તેજ વાત હમને અસહ્ય છે.”

આગન્ટુક યુવક જરાક હમીને બોલ્યો—“આખો દિવસ ને રાત તો વાગતા નથી દરેક ઓચ્છવમા એવી ધાધસ તો હોય છેજ. કોઈ નહિ ને કોઈ વાજીત વાગ્યા વિના રહેતું નથી” એટલું કહીને વિજયાને ખાસ ઉંથીને કહેવા લાગ્યો—“આપને અધવડ પડે, એ જો કે બનવાજોગ નથી, છતા રૈયતના સુખને ખાતર એટલી અધવડ વેડી લેવા કૃપા કરશે આપ તો રૈયતના માતૃ સ્થાને છો, એમના આનંદનો અત્યાચાર-ઉપદ્રવ-આપ લેમની માતા નહિ સહન કરશે, તો ખીજું કોણ સહન કરવાનું હતું?”

વિજયા પહેલાની માફક નિશ્ચત્તર રહી સંજેખમનું શુષ્ક હાસ્ય હમીને, વિશ્વાસ બોલી ઉઠ્યો—“આપે કામ કાઢી લેવાને ખાતર, માતાની ઉપમા મઢી આપી સામળવામા પણ મળ પડી પરંતુ

જીવંતા સહજ આટલીજ થાય છે કે, આપ જાતેજ મુસલમાન હત અને મામાશ્રીની આગળ મોહરમના વાજીત્ર વગાડવા મડી જાત, તો એ શુ તહેમના કાનને સારું લાગત કે ? તે ગમે તેમ હોય, નાહક લમણા ઝીક અને મિથ્યા ડાચાકુટ કરવાની અત્યારે મ્હને પુર નહ નથી, પિતાજીએ જે હુકમ ફરમાવ્યો છે, તે પ્રમાણેજ અમલ થશે કલકતાથી અમને અહિં તેડાવ્યા છે, તે વિના કારણ ઢોલ નગારા અને કાસીયાના ગડગડાટથી ખહેરા બનાવવા સારે બોલાવ્યા નથી એવા ધર્તાગ ધાલણની ધમાલ હમારે નહિ જોઈએ.”

વિલાસની કરડાકી ભરી ટકોર તથા તેજદાર તમરી જોઈને પેલા નવીન યુવકના ડોળા ફરી ગયા તરતજ તહેણે આખ ફેરવીને વિલાસને ઝેકડો જવાબ પકડાવ્યો — “આપના પિતા કોણ થાય છે, તેમજ મનાઈ હુકમ કરવાનો તહેમને શો અધિકાર હશે, તે હું જાણતો નથી પરંતુ આપે મોહરમની અદભુત સરખામણી કરી એ વાત પણ અહીં બધ બેસતી નથી કેમકે, હિન્દુઓના શાન્ત વાજીત્રને ઠેકાણે, મુસલમાનોના મોહરમનું ડગોરીયું વાજીત્ર હત, તો તેનો ભય કર ગડગડાટ એમનાથી કેમ સહન થઈ શકત નિર્દોષ અને શાન્ત એવા પોતાના દેશમન્ડુઓના પ્રત્યે આ શુ એક પ્રકારનો અત્યાચાર નથી ?”

વિલાસ એકદમ ખુરશી પરથી છલગ મારીને ઉભો થઈ ગયો. ડોળા ખુરશીને તે ગુસ્સાભેર ગાળ ઉઠાવે — “પિતાજીના સબંધમા મમાણીને બોલો નહિતર મ્હારે બીજા ધલાળે લેવા પડશે ‘તે કોણ અને તહેમનો શો અધિકાર’ એવું બોલનારની પુછડી તો આજેજ જોઈ.”

નવીન યુવક આશ્ચર્યભેર વિલાસના મ્હો સામું તાકી રહ્યો, પરંતુ ભયનું લેશ માત્ર ચિન્હ તહેના મ્હોડા પર દીસતું નહતું, એથી ઉલટું, પેતાનાજ મકાનમા બેસીને પોતાની નજર સમક્ષ એક અપરિચિત યુવકની સાથે વિલાસે આવું અશિષ્ટ-ઉદ્ધત વર્તન રાખ્યાથી કોષ અને લજ્જાથી વિજયાતું મ્હો લાલચોળ થઈ ગયું હતું પેલો યુવક થાડીક વાર સુધી વિલાસના મ્હો સામું ટગર ટગર જોઈ રહ્યો, પછી તરતજ એના તરફથી દ્રષ્ટિ ફેરવી નાખીને, વિજયાને ઉદેશીને કહેવા લાગ્યો — “મારા મામા’ મોટા માણસ નથી, એમની પૂજનો સમારજ ‘પહુ ભારે નથી તોપણ આપની રૈયતનો આ આખા વર્ષનો એક માત્ર ઉત્સવ છે એથી કદાચ આપને અધવડ વેઠવી પડે, એ સંભવિત છે, પરંતુ તેથી શુ આપની રૈયતના આનંદમા ભગાણું પડવા દેશો ? તહેમના સુખને ખાતર શુ આપ એટલું સહન નાહ કરી શકો ?”

વિલાસે કાંધથી ધુઆ ધુઆ થઈ, પાસેના ટેબલ ઉપર જોરથી હાથ પછાડ્યો પછી તે એકદમ ગર્જના કરી ઉઠ્યો — “ના, નહિ સહન કરી શકાય એક હગ્ગર વાર નહિ સહન કરી શકાય. કેટલાક મુર્ખ અભણ ખેડૂતોની ઘેલછા સહન કરવાને કોઈ જાગીરદારી કરતું નથી તમારે હવે બીજું કાંઈ પણ કહેવાનું ના હોય, તો ચાલવા માડો—નાહક હમારો વખત ગુમાવશો નહિ,” એમ કહીને વિલાસે હાથ વતી દરવાજો દેખાડ્યો.

એની આવી ધમપછાડ અને ધડક ધ્રુજારો જોઈને, પેચો નવીન યુવક તો થોડીકવાર સુધી ગુચવાઈ ગયો. થું જવાબ દેવો તેની ત્હેને સુઝ પડી નહિ પરંતુ પિતાની પાસે વિજ્યાએ નિષ્ફલ શિક્ષણ મેળવ્યું નહતું ચાન્ત, ધીર ભાવે વિલાસના પ્રત્યે દ્રષ્ટિપાત કરીને તે કહેવા લાગી — “આપના પિતાજી મ્હને પોતાની પુત્રી જેવીજ ગણતા હોવાથી ત્હેમણે આ લોકોની પૂજની મના કીધી છે પરંતુ ૫ ધારે છું કે ત્રણ ચાર દિવસ જરા એટલી ડખલ —”

તેને પૂર જોતવા દેતા પહેલાજ વિલાસ અધવચ્ચ અટકાવીને ગુસ્સાભેર ગાળ ઉઠ્યો — “એ ડખલ કેવળ અસલ છે ! આપ એ જાણતા નથી તેથીજ ”

વિજ્યાએ હસ્તા હસ્તા પ્રત્યુત્તર વાળ્યો — “એ ડખલ તો હશે. કદાચ, —પણ તે કેટલા દિવસની ? ફક્ત ત્રણજ દિવસને માટે મ્હને હેરાનગતિ થવાની આપ ભીતિ રાખો છો. પરંતુ આપણે કલકત્તામાં હત, તો થું કરત વાર ? ત્યાં આગળ કોઈ આઠે પ્રદર કાનની પાસેજ તોપના ધડાકા કરે, તોપણ ઝખ મારીને ચૂપ બેસી રહેવુંજ પડે કેની ? ” એમ કહીને નવા આવેલા યુવકના તરફ હસીને દ્રષ્ટિપાત કરતા તે કહેવા લાગી — “આપના મામાને મ્હારા તરફથી વરદી આપજો કે ત્હમે દર વખત જેમ કર્યા કરો છો, તે મુજબ હોણુ સાલ પણ નીરાને પૂજ કરજો, મ્હને લેશ માત્ર પણ હરકત નથી.”

આગતુક યુવક, તેમજ વિલાસ બાપુ એ બન્ને જણા આ સામ-ળીને આશ્ચર્યચકિત થઈ વિજ્યાની સામું જોઈ રહ્યા.

“આપ ત્યારે અહિ આવતા રહેજો,” એમ કહી વિજ્યાએ હાથ ભાવ સહિત નમસ્કાર કર્યા એટલે પેણો અપરિચિત યુવક પણ પોતાની વિવિધ લાગણીઓને સંયમિત કરીને ઉભો થયો, વિજ્યાને ધન્યવાદના બે શબ્દ કહી ત્હેણે ફરી નમસ્કાર કીધા, તથા વિલાસને પણ નમન કરીને તે ધીરે ધીરે બહાર ચાલ્યો ગયો અલખત ગુસ્સાથી લાલપીળા થએલા વિલાસે મ્હો ફેરવી નાખીને તેનો અસ્વીકાર કર્યો, પરંતુ તે બે જણામાથી કોઈએ પણ જાણ્યું નહિ કે, એ અપરિચિત યુવક તે બીજો કોણુ નાહ પણ તેઓના પિતાના મિત્ર જમદીશ્વરનો પુત્ર નરેન્દ્ર નામ હતો.

પ્રકરણ પ.

ટપાટપી.

તેના મયા પછી થોડીક ક્ષણ સુધી વિજયા ગુપચુપ બેસી રહી એકાએક મુખ ઉઘુ કરતા, તેના ગાય ઉપર અનેરી સુરખી જણાઈ આવી એ વખતે વિદ્યામનુ ધ્યાન જો અન્યત્ર રોકાએલું રહ્યું નાહત, જો તેના વિરમય તેમજ અભિમાનની પરિસીમા રહેતા પામત નહિ વિજયા આખરે મૃદુલાગ્ય હાસીને બોલી કહી—“આપણી વાતનો તો છેડા બાગ્યો નહિ, એમ જો થાય, તો આપના પિતાની માફકજ મીત્રકતની વ્યવસ્થા કરવી, કેમ, ખરે ને ?”

વિદ્યાસ બારી બહાર જોઈ રહ્યો હતો તેણે વિચારની ધુનમા ને ધુનમાજ દુકેથી પતાવ્યું “હા એ”

વિજયાએ પ્રશ્ન કર્યો—“પણ એમા કાંઈ અડચણ પડે તેમ નથી ને?”

વિદ્યાસ બોલ્યો “ના”

વિજયાએ ફરી પ્રશ્ન કર્યો—“આજે પિતાજી આણી તરફ અભારે આવશે ખરા ?”

વિદ્યાસે જણાવ્યું —“કહી શકાય નહિ”

વિજયાએ હસીને કહ્યું —“કેમ, આજે મિંગસ બોલ્યો ને ?” આ વખતે વીદ્યાસે મ્હો એના તરફ ફેરવી ગભીર પણે જવામ દીધો—મિંગસ નાબોલ્યો હોય તોપણ પિતાતુ અપમાન થતા પુત્રતુ દીન ખાટું થાય, એ મહારી સમજ પ્રમાણે અસ્વાભાવિક નથી.”

તેના આ શબ્દો વિજયાને મર્મવિદારી લાગ્યા, તેમ છતાં તેણે હસીને પ્રત્યુત્તર વાળ્યો—“પરંતુ એમા એમનું માનલગ થાય છે. એવી બૂનભરી જમણા હામને ક્યાથી ઉપજી ? મહારા પ્રત્યેના અન-હદ હેતને લીધે એમને એમ લાગ્યું કે, એ પૂજની ધમાલથી મ્હને કષ્ટ થશે, પરંતુ કષ્ટ કાંઈ થવાતું નથી, એટલુંજ મ્હો ફક્ત પેલા સજ્જનને જાહેર કર્યું, એમા માન અપમાનની વાત તો કાંઈ નથી, વિદ્યાસબાપુ !”

વીદ્યાસના ગાભીર્યની સીમા એથી લેશ માત્ર પણ કમી થઈ નહિ તેણે માથું ધૂણાવીને જવામ દીધો—“ના, એ વાત નથી. ભયે, હામારે હામારી મીલકતનો વહીવટ હામારે કબજામા રાખવો હોય, તો ખુશીથી રાખો, પરંતુ હવે પછીથી મહારે પિતાજીને સાવધ કરી દેવા પડશે; નહિતર પુત્ર તરીકેની મહારી ફરજમા ઉણપ આવે.

આવા અણુધાર્યા તોછડા જવાખથી વિજ્યા તો સડકજ થઇ ગઇ થોડીક વાર પછી હેણે અત્યંત ખિન્ન થઇને કહ્યું—આની એક સાધારણ વાનને હમે આતુ બચકર રૂપકરૂપી, રજનુ ગજ કરશે એવો મહારા મનમાં તો ખ્યાલ સરખોયે ન હતો. હીક, મહારી સમજફેર થઇ હોય, અને મહારા હાથે અન્યાય થયો હોય, તો તે અપરાધ હું કયુવ કર છું, અને આશા રાખુ છું કે ભવિષ્યમાં એવું થશે નહિ ” એટલું કહી, વિજ્યાએ વિવામના તરફ દૃષ્ટિપાત કરીને ઉઠો નિસાસો નાખ્યો હેણે ધાર્યું હતું કે હું મહારા અપરાધની ક્ષમા યાચીશ, એટલે એનો ઉમરો શમી જશે પરંતુ એ ખીચરીને એ વાનની ખમર ન હતી કે કેટલાક માણસોને જૂના પુરૂષા ખરજવાની પેઠે પારકાના કલ્પિત છિક્કો ગોધી કાઢી તેમની પાગ નડા નમ્યા રહેવાની ટેવ હોય છે તેઓની એળ કદીયે શાન્ત થતીજ નથી એ નિયમાનુસાર વિજ્યા પોતાના દુરાચરના પૂછડાને વળગી રહીને બોલી ઉઠ્યો—“એમ હોય તો પૂર્ણ ગયુવીને ખમર કરો કે રાસમિહારી બાપુએ જે હુકમ ફરમાવ્યો છે, તેમાં કોઇ પણ પ્રકારનો ફેરફાર કરવાની મહારી સત્તા નથી ” વિજ્યાને તે વખતે એના નિય નિર્દય સ્વભાવની બરાબર પ્રતીતિ થઇ થોડીક વાર સુધી તે કાઇ પણ બોલ્યા ચાલ્યા વગર હેના મામુ એકઠી ટસે જોઇ રહી. ત્યાર પછી તે હળવે રહીને કહેવા લાગી— “ એમ તે કાઇ થાય ? એતો ગજબ અન્યાય કર્યો કહેવાય હા, પણ આપણે એક કામ કરીએ, હમણાજ કાકા બાપુને પત્રદ્વારા વીનરીને હેમની સમિતિ મગાવી લઉં છું. ”

વિજ્યા બોલ્યો—“ એવી સમિતિ મગાવવી નહિ મગાવવી તે બહુ સરખુંજ છે હમેજ જાત જ્યારે આખા ગામમાં એમને અત્રદ્વાનુ પાત્ર બનાવવા તૈયાર થયા હો, ત્યારે મહારે પણ અપ્રિય કર્તવ્ય બજાવવું પડવાનું ’

વિજ્યાનું હૃદય એકાએક કોષથી ભરપૂર ભરાઇ ગયું, પરંતુ આત્મ સંયમ કરીને, હેણે ધીરા સાસ્તા થઇને પ્રશ્ન કર્યો—“ એ કત ન્ય વળી કેવુંક હશે ? ” વિજ્યા બોલ્યો—“ આપની જગીરદારીના વહીવટમાંથી એમને અત્રગ રાખવાનું ” “ આપની સલાહ એઓશ્રી કયુવ રાખજે, એમ આપ ધારો છો ? ”

“ આખરે મહારે એવાજ પગલા લેવા પડવાના ”

હાજુ ભર માન રહી, વિજ્યાએ તેવીજ ગભીરતાથી પ્રત્યુત્તર આપ્યો—“ વાર આપને જેમ યોગ્ય લાગે તેમ કરજો, પરંતુ ખીજના ધર્મ કર્મમાં હું ડખલ નહિ કરું ”

તહેના કોમળ કઠની મૃદતા વડે પણ વિલાસના અતરમા રહેલો કોપાગ્નિ સ્નાન થયો નહિ તે એકદમ ઉછળી પડ્યો - “આપના પિતા અત્યારે જીવતા હતા, તો આવું ઉદ્ધત માહમ તે કદી કરત નહિ.”

વિજ્યાએ મામો ટાણો મારના કબુ - “આપના કરતા મહાગ પિતાની વાત હું વધારે જાણુ છું વિલાસ બાપુ ! પરંતુ એ સમયથી તક ક્યાંથી ચુ વાળુ ? - મહારે સ્નાન કરવાની વેળા થઇ, હવે હું જમરા ” એટલું કહી તે મિથ્યા વિતરવાદનો પરાણે અન્ત લાવવા સાઠ ઉડીને ચાલતી થઇ પછી તો પૂરુજ શુ ? કાષથી ઉન્મત થએલા વિલાસના મગજનો પાવર એકદમ વંચી ગયો તે પોતાનું ખરેખર પાત પ્રકાશીને ગાળુ ઉડ્યો - “ઐરાની જાનજ સાલી આની નીમકદરામ હાય છે !” વિજ્યા વિજળીના વેગે પાડી ત્યા આગળ આવી ચોડીક ક્ષણુ લગી એ અનાડીના સામુ તીક્ષ્ણ દૃષ્ટિપાત કરી પગનીડેસ મારીને કાષપણુ બોલ્યાચાલ્યા વગર ત્યાંથી પાછી ચાની ગઇ વિલાસ તો એ દૃશ્ય બેઠ બોહોજ પડી ગયો. ‘એણે ધાર્યું હતું શુ ને થઇ ગઇ શુ ?’ ગમે તે પ્રકારે વિજ્યા પામે પોતાનો કકકો ખરો કરાવતો હતો, પરંતુ એણે જ્યારે નમણુ મુક્યુ નહિ, ત્યારે તો વિલાસ સખ્તચાટ પડી ગયો ધડકવાર માથુ ખજવાળ્યા કરી, બ્હીલુ બ્હીલુ મ્હો કરીને તે ઘેર ચાલ્યો ગયો સમી સાજના સમયે રામમિહારી પુત્રને લખતે મળવા આવ્યો આવતા વાગે તે કહેવા લાગ્યો - “બહેન ! આતો કાષ નીક થયુ નહિ મહારા હુકમની નિરૂધ્ધ હુકમ કાઢીને તહે મ્હને ચાટ પાડી નાખ્યો, મહાર માન રાખ્યુ નહિ ખેગ, આ જગીર ત્હારી છે, એટલે એના વિષે બંધુ ચોળાચોળ કરતો નથી પરંતુ વારવાર આવુ થયા કરશે, તો મ્હારે મ્હાર આત્મ સન્માન જળવવાને ખાતર ત્હારાથી અલગ થવું જ પડશે, એ વાતની હું તને અત્યારથીજ ચેતવણી આપી દઉં છું.”

વિજ્યાએ ફરોય જવાખ આપ્યો નહિ, બનકે માન રહીને તહેણે એક પ્રકારે પોતાનો ગુન્હો કપુત કરી લીધો. તે ઉપરથી રાસમિહારીએ નરમ પડી જઈ, એ વાતને દાખી દેવાના હેતુથી બીજી વિષય દાખ પર લીધો તે કહેવા લાગ્યો - જગદીશની સધળી મીલકત આપણે સમાજને દાન કરી દેવાનો નિશ્ચય કરી દીધો છે, તો હવે વધુ વિલખ નહિ કરતા આ પૂજના તહેવાર પુરા થાય, એટલે એની તમામ મીલકતનો આપણે કબજો લેવો પડશે.”

વિજ્યાએ માથું નમાવીને કહ્યું -“આપને જેમ યોગ્ય લાગે તેમજ થશે દેવું પનાવી દેવાની એની મુદત પણ ખરાસ થઈ ગઈ છે !”

રાસમિહારી બોલ્યો -“વજ્રા દિવસથી જગદીશ પોતાના નાના મોટા અથા દેવાને એક જથ્થે કરી દેવા ખાતર ત્હારા પિનાની પાસેથી દસ હજાર રૂપિયા આઠ વગમની અદર પાછા ભરી દેવાની શરતે ઉઝીના લીધા હતા એ કરજને માટે ખન કમાવા પણ થઈ ગયા હતા તેમા જગદીશ એવી શરત કયુન કરી હતી કે એટલી મુદતમા જો કરજ અત નહિ કરી શકાય, તો વાડી વજ્રા રંગે એની તમામ મીલકત એણે આપી દેવી એ આઠ વગમની મુદત પૂરી થઈ ને નવમુ વરન આ ચાલે છે,”

વિજ્યા યોડીકવાર સુંની તો નીચું ધાલીને એમી રહી ત્યાર બાદ તે મૃદુસ્વરે કહેવા લાગી -“સામળ્યા મુજબ એનો પુત્ર અત્યારે આ સ્થળે છે, એને અહીં બોલાવી જોઈએ વખતે એ સમઘમા એ કાઠક પ્રયત્ન કરી શકે એમ હોય તો”

રાસમિહારી એકદમ છાછળી પડ્યો -“તે એ નહિ જી શકે, અને”

વિવાસ એચોતો ગાળી ઉઠ્યો -“પૈમા લેતી વખતે તો એ દાઝ ડીવાને ટરી ગરજ હતી ? અને તેથી રી શરત કરી ગયો ? હવે એનો ડીપરો કેમ કરીને બચી રકમ પનાવનાનો છે !”

વિજ્યા પડેલા તો વિવાસના તરફ જોઈ ગઈ ત્યાર બાદ રામ મિહારીના તરફ દ્રષ્ટિપાત કરી દુઢાથી કહેવા લાગી -“ગમે તેના પણ એ જગદીશ મુઝાગ પિનાનો મિત્ર હતો પિનાણ મરને એનું માન રાખવાનું જી થયું છે-”

વિવાસ ફરી બખાળી ઉઠ્યો -“તે ગમે તેમ હોય, પણ આખરે એ-”

રાસમિહારીએ અધવચ અટકાવીને કહ્યું -“હવે બસકર વિવાસ !”

વિવાસે પ્રત્યુત્તર આપ્યો -“એ બધી ભાવનાઓ (Sentiments) ને હું પત કરતો નથી પણ તમારે જેને ખીજવાનું હોય તે ખીજવાવ, અને જે કાઠ કરવું હોય તે કરો સત્ય બોનતા મ્હને કાઠ પ્રકારનો ભય નથી નડવાનો, અને સત્યને કાજે ઝડપતા હું કદીયે પાછી પાની નથી કરનાનો”

બંને પક્ષનું સમાધાન કરવાના હેતુથી, રામમિહારીએ હસતા મ્હોથે કહેવા માંડ્યું, -“તે બરાબર છે, આપણા કુટુંબના માણ્યોનો સ્વભાવજ એવા બરાબરો છે, ત્હને ખમર છે, બ્હેન વિજ્યા ! મ્હે તેમજ ત્હારા પિનાએ એટલા ખાતર તો આખા

દેશની સામા પડીને-કોઇ વાનનો લેશ માત્ર ડર રાખ્યા વગર-૫૫
ધર્મનો સ્વીકાર કર્યો છે ”

વિજયા બોલી ઉઠી-“પિતાજી મરતા આગમય મ્હને એવો
હુકમ કરી બધા છે કે મહારા બાનમિત્ર જગદીશના મકાન જમીન
વગેરે એના દેના પેટે નહીં કરવા નહિ ” એટલું બોલતા બોલતામા
એની આખોમાઘા દડદડ આસુ વહેવા લાગ્યા પિતાની આજ્ઞાનો
પિજવાને અત્યાર સુધી કાંઈ ખ્યાલ રહ્યો નહોતો, પરંતુ અત્યારે તેજ
આતા એને ઇશ્વરના રૂપમા જોડી પવિત્ર સમજના લાગી વિલાસ
બોલ્યો-“એમ હતું ત્યારે તમારા પિતાએ એવું દેવું માફ કરતા
જરૂર હતું ને ”

આ ટકાવતો કાંઈ પાશુ જસામ આપ્યા વગર, વિજયા રાસમિ
દારીના મ્હો તરફ નજર ફેરવીને કહેવા લાગી-“મદારી ઇચ્છા તો
એડી ખરી - જગદીશમાયુના પુત્રને અદિ બોનાગને એને બધી
વાતનો ખતામા રવો’

તેવું જસામ દેતા પાડનાજ, પિત્રામ આ વખતે વિજયાપણે
બોલી ઉઠ્યો-“અને એ હતું થીજ દશ વરમની મુ ર માગે તો
તે પશુ આપડી કમ ? એમ થાય, એટલે પછી નાજી પ્રતિ કાની
આશા મમુદન છક તમીને પગેથી જસાની !”

એનો પગ તાય જસા દોગ વગર રાસમિદારીનેજ ઉઠેલીને
વિજયા ક તા લાગી-“એક વખત આપ એન બે નારી તો જુઓ
એની રી ઇચ્છા છે, ત આપણે જાણી શકીએ તો ખરા ”

રાસમિદારી મહા નુચ્ચાનો પીર હતો, છોકરાની ઉદ્ધતાઇથી તે
મનમા તો નારાજ થયો હતો, તેપ જના મહારથી તહોતો મો ના
જાતી ગખસા ઉઠેગયો તે હાથે રહીને કહેવા લાગ્યો-“જા,
મ્હને ! આ પણુ પિયારગ જેવું કામ છે
આપણ મનમે ની વાત રીજે કાને પહોંચે એ ઠીક નહિ જોની
ખટન ! એમા ત્હારી બુન થાય છે, જગીશ્વરી કચી એ બચ્ચાના
ખેન નથી આમા દેખીતી રીતે ગરજ કાને વધારે હોની જોઇએ
ત્હને કે જગદીશના પુત્રને ! એનામા દેવું પનાડી દેતા જેટલું બુન
હોય, તો તો એ ક્યારનોયે અદિ આવીને એ સમયી ખટપટ કરી
ગખા હોત પણુ હવે આપણે ગરજવાન થઇ એને અહિ બોનારી
મગાસાની ચેષ્ટા કરીએ, તો એ નાહક શુમાનમા આડી જઇ, ઉગટો
આખ આડા કાન કરી બેસે, અને નાણા આપવાનો હોય તોયે ના

આપે અને તેનું પરિણામ એ આવે કે સમાજનું ઝોરનું વધારવાનો આપણો સકલ મનમા ને મનમાજ રહી જાય. બહેન ! જરાક વિચાર કરી જોશે, તો મ્હાર કથન ત્હારે ગળે ઉતર્યા વિના રહેશે નહિ. ”

વિજયા યુવયુવ બેસી રહી ત્હેના મનનો આશય કળી જઈને રાસબિહારી થોડીકવાર રહીને કહેતા લાગ્યો:—“ હીક ત્યારે એને ખબર આપ્યા વગર કામ પણ પગલું નહિ બરીએ. એ જો વેળાસર આવી પહોંચે તો તો હીકજ છે નહિતર પછી જોઇ લઇશું. ત્હારો શો અભિપ્રાય છે, એ સમજામા ? ”

વિજયાએ ડોકું હલાવીને કહ્યું —“ હીક ” પરંતુ ત્હેના મહેરાના દેખાવપરથી સ્પષ્ટ ભાસતું હતું કે આ વાત એના મનને જરાયે કચતી નહતી ગમમિહારીએ આજેજ વિજયાને એના ખરા સ્વરૂપમા પીછાણી એ યુદ્ધો સમજી ગયો કે આ છોકરી ઉમ્મરમા નાની હોવા છતાં મહા પહેચેલ યુદ્ધો છે ત્હેના બાપની સધળી મીત્રકતની તે જાતે માલીક છે, એ વાત તે સારી પેઠે સમજતી હોવાથી એને હથેલીમા નચાવતા ઘણો સમય લાગશે એથી આજે એકની એક આમત પર વધારે ચુચલુ પીંખલુ કરવાની જરૂર નથી, એમ ધારીને સન્ધ્યાકાળની ઉપાસનાનો સમય થયો છે એમ મ્હીને તે ઘેર જવા ઉભો થયો વિજયા પ્રણામ કરીને કામ પણ બોલ્યું વગર આસન ઉપરથી ઉભી થઇ એટલે તે આશીર્વાદ અપીને આવતો થયો થોડોમ્વાર મૌન રહ્યા પછી, વિજયા બે થી ઉઠી—“ આજે મ્હાર ઘણા કામગો લખાના છે—આપને કામ ખામ કામ કે ? ”

વિજાએ મિત્રમમાજ જવાબ આપ્યો—“ ના, કામ નથી નીગતે જાઓ ” “ હીક, ત્યારે ” એમ કહી નમસ્કાર કરીને વિજયા ત્યાં આગળથી અદરના ભાગમા ચાલી ગઇ

પ્રકરણ ૬.

પ્રાણ-સંચાર.

દિવડાના સ્વર્ગીય જગતના રામકુ મહાન સરસ્વતીને સામે કિનારે હતું તે વખતે શરદાના મનમાં યજ્ઞ મંત્રની હેડાટી, સરસ્વતીનું પાણી થયું નિરામય. રામકુ આજે કિનારા ઉપર ચઢેને એકાદ વએરે લાગી ન હતો. જાના રસ પલુ વગર કંઈક થઇ ગયો હતો. ત્યારે “ ના કિનાર વિજયા પોતાના

જુદા દરવાજા કાનાઈસીંગને સાથે રાખીને ફરતા નીકળી પડી છે. સામે પાર બાવળ, વાસ, ખગ્ગુરી વગેરેના ઝાડ આવી રહ્યા હતા એ ઝાડ પાછાઝોના પાદડાની વચ્ચે ઘસીને અસત પામતા સૂર્યની રતાશ ભરી સૂરખી વારવાર હેંતા મુખ ઉપર પથરાઈ રહેતી. બધી દિશામાં નજર ફેરવતી ફેરવતી તે ચાલતી હતી. નદીના બન્ને કિનારા ઉપરનું જોન્દરૂં નીરખતી હતી. જોવામાં ઉત્તર દિશા તરફ હેંતી દૃષ્ટિ ઓચીંતી પડી. નદીની વચ્ચેવચ્ચ કેટલાક વાસ ઝાડની દૃષ્ટને પૂલ જેવી રચના કરવામાં આવી હતી તે બરાબર નીકાળવાને વિજયા જસક આગળ ઘસીને ઉભી રહેતા પાએજ એક મનુષ્ય માણસા પકડવાની ખટખટ કરતો હેંતા જોવામાં આવ્યો વિજયાને જોતાવારને હેંચે મુખ ઊંચું કરીને નમસ્કાર કર્યા. એ વખતે વિજયાના મોઢા પર સૂર્યના કિરણો એકાએક પથરાઈ રહ્યા હશે કે કેમ ? તે તો પ્રશ્ન જાણે ! પરંતુ હેંમની દૃષ્ટાદ્રષ્ટ મળતા વારને વિજયાનું જોરબળનું મુખકમલ જાણે એકાએક રંગાઇઘણું કેમના હોય તેમ બાસ્તુ માણસા પકડનારો મનુષ્ય બીજો કોઈ નહિ પણ ખોલાના મામા પૂર્ણ બામુને ખાતર રજા લેવા આવ્યો હતો, તેજ હતો વિજયાની પાસ આવીને હેંચે હસતા હસતા કહ્યું - ઉકળાટનું વખતમાં નદી કિનારા ઉપરનો આ ભાગ ફરવાને માટે ખરાબ જગ્યા નથી. પરંતુ આ સમયે મેથેરીયાનો બધ પક્ષ કાઈ આજો નથી એ બાબતની આપને કાંઈએ ચતવણી આપી હોય એમ લાગતું નથી, ”

વિજયાએ ડોડ કુણાવીને કહ્યું - “ ના ” પરંતુ બીજી ક્ષણેજ આત્મમયમ કરી લઇ, મદદામ્ન કરીને મહેતા લાગી - મેનરીયા નાનું ઓછોજ વા તે બોલાવીને નદીના પર તરાપ મારે કે રહેતે તો એ વાત તો ખરા નહોતી તથા અહિ આવી ચઢી, પણ એ મધણુ જાણી બુઝીને આપ ક્રમ અહી નદી આગળ બેસી રહ્યા છો ? જોકે તો ખરી, ક્યુક માગતું પકડતું છે ? ” તે કુત્રક હમીને મોઢ્યો - “ નાનકડો માગતી પાણુ એ નાનામાં કુત્ર નેજ પકડાયા ને મનુગી પાણુ પોતાની નથી પરંતુ તું ગીચ લાયર, આપની માફક મહેતેય અહિ બધા પરદશી કદ છ જેમ તેમ મદાગ દિવસ પમાન થાય છે - કોઇ કરતા કોઇની સાથેય વાનચીત કરનાનો પરિચય નથી - પરંતુ ઉકળાટમાં નેમ તેમ દહાડા ના કાંદરાજ પડ કતી ?

વિજયાએ હમતા હમતા કહ્યું - “ મહારી પણ લગભગ એવીજ હાનત છે આપનું મજાન પુણુ બામુની પડોશમાજ હશે, કેમ ? ”

કુત્રકે કહ્યું - “ ના ” હાથવી નદીનો સામો કીનારો દેખાડીને

બોલ્યો - “ મહાર મકાન આ સામેના દિપડા ગામમાં છે આ વાસનો પૂલ ઓળખીને જવાય છે

ગમતુ નામ સભળાવતાવારને વિજયાએ જાણાસા કરી - ત્યારે તો મહારા ધારવા પ્રમાણે આપ જમદીસ પાપુના પુત્ર નરેન પાપુને ઓળખતા હોવા જોઈએ ”

તે યુવકે માથું હલાવી હા કહેતા, વિજયાએ કુતૂહલ બર્યો પ્રશ્ન કર્યો - “ ત્યારે તો એ કેવો માણસ છે, તે તો આપ જાણતાજ હશે ! ”

આટલું પૂછ્યા બાદ, તે એકદમ પેનાની ધૂણતાને લઇને લજવાઇ ગઇ અને પત્ત યુવક એનું લજાળી નિહુ નમેનું મુખ જોઈ શક્યો નહિ તે હમીને બોલ્યો - એનું મિત્રાનુ મકાન તો ત્યારે કેવા પેટે કમળે મરી લીધું છે, તો હવે એના વિષે વધુ પૂછપરછ કર્યાનું શું પ્રયોજન ? પરંતુ જે હોદ્દાને ખાતર એની મીલકત હરાજ કરવામાં આવનાર છે, તે વાત પણ સંધળાના જાણવામાં આવી છે. ”

વિજયાએ પૂછ્યું - મકાનનો કમળે તો લેવાઇ ગયો છે, એવીજ અર્થા આણી તરફ ચાલી રહી હશે, ”

યુવકે બોલ્યો - ના, ભવિષ્યમાં લેવાની વાત છે. જમદીસ પાપુની તમામ મીલકતના તો તમારા પિતાની પાસે અમાઉથીજ કબાલા થઇ ગયા હતા, તેના પુત્રનું એટલું મળ્યું નથી કે દેવાની રકમ ભરપાઈ કરી શકે - મુદત પણ પૂરી થઇ ગઇ છે. ”

“ એમનું મકાન કેવું છે ? ”

“ સરસ છે જે હેતુથી એનો કમળે લેવામાં આવે છે, તેને માટે યોગ્ય થઇ પડશે. ચાલોની મહારી સાથે જરાક આમળ જઇશું ” એટલે મકાન આવીને ઉભું રહેશે,

ચાલતા ચાલતા વિજયા કહેવા લાગી - “ આપ એ ગામના રહીશ છો, એટલે આપને બધી વાતની ખબર હશે, વાર ત્યારે સાબળવા પ્રમાણે નરેનપાપુ વિલાસત જઇ ગાઢરની પરીક્ષા પામ કરી આવ્યા છે તો પછી કોઇ સારી જગ્યાએ ‘પ્રેક્ટીસ’ શરૂ કરી શકે એ રીતે કમાણી કરીને પાપનું કાણુ પતાવી દેવાનો એ પ્રયાસ આદરે તો કેવું સારું ? ”

યુવકે ઠાકુ ધૂણાવી પ્રત્યુત્તર આપ્યો - “ એવા સંભન નથી. સાબળવા પ્રમાણે ચિકિત્સા કરવી કે નહિ તેજ વાતનો હજી એમણે વિચાર કર્યો નથી. ”

ડાક્ટરી શીપીને ઘાડ શી મારી ? પુરુષાર્થનું પરીણામ કાઢજ નહિ ?
મહેને લાગે છે કે એ બીચારો તદ્દન નમાલો હોવો જોઈએ ”

યુવક દસીને કહેવા લાગ્યો—વાત તો અસંભવિત નથી. નોપણું સાબળ્યું છે તે પ્રમાણે નરેનબાણુ પોતે ‘ગ્રેકીસ’ કરી રોગ સારા કરવાના કરતા એવુંજ કાઢક કરી જવા ઇચ્છે છે કે જેથી જન સમાજના બહોળા જાણીતા વતુ કલ્યાણુ થાય સમજવા પ્રમાણે અત્યારે એ નાનાપ્રકારના ચત્ર (machines) તૈયાર કરવામા રાતદિવસ પુષ્કળ પરિશ્રમ ૨ે ૩ે “

વિન્યા આશ્રય અકિત ગઈને કહેવા લાગી—એ તો મોટું માહસ કહેવાય પરંતુ એના ધરખાર વેચાઈ ગયા પછી એ બધા પરિત્રમથી શો શુક્રરવાર સુધરશે ? એટલા માટે એણે કાઢક અર્થોપાર્જન કરવું જોઈએ વાડ આપને તો ચોક્કસ ખર્ચ દરોજ—વિલાયત જવા બદલ અહિંયાના લોકોએ એને ન્યાત બહાર મુકી દીધો હશે ”

યુવક બોલ્યો—“ હા, એમા વળી પૂછવાનું શું હતું ‘ મહાગામામા પૂણું બાણુ એના પણુ એક પ્રકારે ખાસ આપ્ત સ્નેહી થાય છે, તેમ છતાં પુનતા દિવસોમા એ એને પોતાને ત્યાં નિમન્ત્રણ દ્વં અકયા નથી, પરંતુ તેથી કાઢ એનું ખાટું મોળું થતું નથી. એ બલો ને એનું ધર બલુ, રાત દહાડો પોતાના કામ પાછળજ મડ્યો રહે છે, અને નવરાજના માળામાં છપી ચીતર્યા કરે છે ”

“ આ પેલું જણાય છે તે એનું મકાન ” એમ કહી ચાતરફ ઝાડ પાનથી રીંટળાએલું એક જીવુ પુરાણુ મકાન હેણે દૂરથી દેખાડ્યું તે વખતે વૃષ્ઠ દરવાન લા આવી પહોંચ્યો અને કહેના લાગ્યો કે, “ આપણે ધણે દૂર નીકળી ગયાં છીએ, ઘેર જતા છેક અંધાર થઈ જશે, માટે હવે પાછા ચાલો ”

યુવક જણાવ્યું—“ હા, ખરી વાત છે, વાતમા ને વાતમા આપણે બહોળું રસ્તો કાપી નાખ્યો ” એને પણ પેત્રો વાસનો પૂલ ઓળંગીને ગામમા જવાનું હતું, તેથી પાછા ફરવાનો હેતુ છતાં પણ માથે સાથે આવવા લાગ્યો વિન્યા ક્ષણભર મનમા ને મનમા ચિન્તા કરીને બોલી કહી—ત્યારે તો એને કાઢ પોતીકા સગા વહાલાને ઘેર આશ્રય મળવાની આશા પણ નહિ હોય ?

યુવક બોલ્યો—“ જરાયે નહિ. ”

વિન્યા ઘોડીકવાર ચુપ રહીને કહેવા લાગી—એ કાઢની પાસે પણ જવાનું પસંદ કરતો નથી તે પણ સારી વાત છે નહિતર આ મહિનો પૂરો થતા એને પોતાનું મકાન છોડી જવાની નોટીસ આપવામા આવનાર છે—પછી કાઢ નહિ તો છેવટે મહારી પાસે પણ આવી જવાની એકવાર નરદી જો, તોય સારું થાય ”

યુવક બોલ્યો - “એને મન તો એ જલું લરખુજ છે મજબૂત
તોને નીક નહિ મળાયુ તોને શું જલું રહ્યું ? આપ તો ખરેખર
એને એના મકાનમાં રહેવા દેવાના નથીજને ?”

વિજયાએ કહ્યું - “તે ખરે ખરે હશે, પણ ચોડાક વખત તો
રહેવા દેવોજ પરમેને ? દેવતા દમ પ્રીધો હાય, તો પણ તેટલા ખાતર
એનએક નોડને લેના વગ્યા વગવવા, એ કાઠ સાધારણ વાલું
નથી ? પરંતુ આપની વાતચીત નવાની દમ પરથી એમ સમજામ
કે - આપને એની સથે કાનક પરિચય હોવો જોઈએ કેમ રહાર
ધારનું ખર છે ને ?”

યુવક કાઠ બોલ્યો નહિ - “જન હવના લાગ્યા એવામાં તેઓ
પુન નજી આવી પહોંચ્યા તે એકાએક બોલી કહ્યો - “આ હમારા
ગામમાં જવાનો રસ્તો આગળ નમસ્કાર” એમ કહી નમસ્કાર કરીને તે
પુન એળાગીને જ ગલન રસ્તાની અદર અદશ્ય થઈ ગયો. જૂતા ધરડા
દરનન પ્રતાપમિતે વિજયાને મથપણથી ઉછેરીને મોટી પ્રીધો હતી
તેણે અતગના કિમળાકાથી એનો પ્રાણભરી સભાળ રાખી હતી
તેથી પોતીન બાકુની પેડે ન એની સાથે હાથ ગયો હતો તે વિજયાની
પામે આવીને પૂછવા લાગ્યા - “એ બાપુજી કોણ હતા, બહેન ?”

વિજયાનું મન અત્યારે હતા કમળમાં ન હતું પેલા નવીન
યુવક તટના ઉપર સપુર્ણ વિજય મેળવેલો હોવાથી, તે એનાજ
વિચારમાં ગરક થઈ ગયું હતું તેથી વરડા દરવાનનો પ્રશ્ન
એના કાને પહોંચી શક્યોજ નહિ અન્વકારથી છવાઈ રહવા નહી
તટના મમસ્ત નીરવ માધુર્યની વિપેક્ષા કરીને, એ તો સ્વપ્નાવિષ્ટની
પેડે ફટા એકજ વાતની ધૂનમાં ધૂનમાં ચાલ્યા કરતી હતી “એ
યુવક કવો સુર છે ? ફરી ક્યારે હવે એનો મેળાપ થાય ?”

પ્રકરણ ૭.

હૃદય—મિલન.

રાસનિહારી કહેવા લાગ્યો - “આપણે નોટીસ આપી છે, અને આપણેજ
પાછા તે રદ કરવા જઈએ, તો પાચ માણસની અદર આપણું કેવું
દેખાશે, તેનો એકચાર વિચાર કરજો, બહેન !” વિજયા બોલી - “આજ
મતલબની એક ચીઠ્ઠી એના ઉપર લખી મોકલો તો કેવું સાર ? હું

નકકી ધર છુ કે અપમાન થાના બયથીજ આદિ આવતા એને
પગ નહિ ઉપડતો હોય ”

રામમિદારી બોલી ઉઠ્યો - “ અપમાન શેનુ ? ”

વિજયાએ જણાવ્યું - “ એને નકકી એમ લાગતું હશે કે આપણે
એની પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર નહિ કરીએ ”

રામમિદારી ને કરડાડી કરતા કહ્યું - “ તારા કેવો માની માણસ !
એના અપમાનના બયથી ડરી જાય, આપણે શું ત્યારે એને પગે
પડતા જડુજ રચું ! ”

વિજયાએ ધનુક ગમરાટ સાથે જવાબ દીધો - “ એમાયે કાઈ
મોટું નથી કાકામાયું વગર માગ્યે દયા કરવામા કોઈ પ્રકારે શરમાવાનું
દોષજ નહિ ! ”

રામમિદારીએ મામો ટાણો માયો - “ બને, અન રાખો, શરમા-
વાનું નહિ હોય તો નહિ શરમાઈએ, પરંતુ આપણે સમાજની પ્રતિ-
ષ્ઠા વધારવાનો સકલ કર્મો છે તેનું શું કરવું ? ”

વિજયાએ પ્રત્યુત્તર વાળ્યો - “ તેને માટે આપણે બીજી કામક
વ્યવસ્થા કરીશું ”

રામમિદારીને એ સામળીને મનમા તે વાણી ઝાળ ચઢી, પણ
તે હરયો પોતે મહા પહોચેત બુદ્ધી હોનાથી હમીને કહેવા લાગ્યો -
“ તારા બાપા ખુબ ગદ્યમદીયા મુકી ગયા છે, તેથી તું તો બહેન,
બીજી વ્યવસ્થા પણ કરી શકે તેમ છે, પરંતુ પહેલા આ વાતનો
ખુલાસો કરી દે, બહેન ! કે જે માણસને આજ પર્યન્ત કદી નજરે
મુઠ્ઠા દીડો નથી, તેને ખાતર, હમારા સમજાના આટઆટલા આશ-
રનો પણ અનાદર કરીને, તું કેમ આવડી પીડા બહારી રહી છે ?
તેનું કામ કારણ ? તારે પાત્ર માણસ પોષવાના છે, દસ માણસના
દેરા ચુકવવાના છે તે બધાને માટે કામક વ્યવસ્થા કરી શકે તો તેમા
તારા પણ કલ્યાણ સમાજેલું છે આપણે તો ખરી કહેવાના, બહેન !
પછી તને સહે તે ખરું. ”

વિજયા બોલી - “ આપને એકવાર નો કહી મુકી કે પિતૃજની
એવી છેવટની મજામણ છે વળી તે ઉપરાંત સામળ્યુ છે કે - ”

“ શું સામળ્યુ છે ? ”

નાહક દીકા થવાના બયથી વિજયાએ એની બીજી બધી પ્રજ્ઞિત
સમઘી વાત છેડી નહિ, માત્ર આટલું જ કહ્યું - “ મારા સામળવા
પ્રમાણે એને નો ન્યાત બહાર મુક્યો છે; અને આપણે એને ઘર

બાર વમરનો કરી હાથ તો એના સગાવહલા કોઈ એને સંધરશે નહિ એ સંસર્ગ બહાર હોવાથી કોઈ કરનાં કોઈના તરફનો એને આશ્રય મળવાનો સંભવ નથી. એ સિવાય, ધરમહાર વગરની એની નિરાધાર રચનિનો વિચાર કરતા મ્હને બહુ લાગી આવે છે.

રામનિહારી ગજગણો સાદ કરીને કહેવા લાગ્યો — ‘મ્હને’ ત્હને આવડી ઉમ્મરે આટલું કષ્ટ થાય છે તો મ્હારી ઉમ્મરના પ્રમાણમા મ્હને કેટલું મધુ કષ્ટ થવું હોવું જોઈએ તેનો ખ્યાન કરી જો અને મ્હારી જીદી દરમ્યાન અપ્રિય કર્તવ્ય બજાવનાનો આ કા’ પ્રથમજ અનુભવ મ્હને થતો હશે એમ તું સમજે છે? પણ તેમ નથી ફરજ એ મ્હારી દૃષ્ટિએ રજ પશુ ફરી ના શકાય તેવી વસ્તુ છે હૃદયની વૃત્તિઓને એની આગળ લક્ષમા લગ શકાયજ નહિ વળી ત્હમારી મીલકતની મમાળ ગમવાની જોખમફરીનો બોજો મ્હારો મિત્ર વન માળી, જે મ્હાન શીર પર લાધી ગયો છે તેને માટે મરણકાળ પર્યન્ત હું જવામફાર છું એ કઠોર કર્તવ્ય બજાવવામા કષ્ટ તો વેડી લેવુંજ પડે, મ્હારી સલાહ જો ત્હને અપ્રિય થઈ પડતી હોય તો ત્હારે બેમાથક મ્હને એ જનામ્હારીમાથી છુટા કરવો જોઈએ, નહિતર ત્હારી કોઈ પણ જોગ્યાજખી બચામણ હું મજુર કરી ચકીશ નહિ.”

વિજયા મુખ નીચું નમાવીને શાન્ત બેસી રહી પિતાના અપરાધને ખાતર ત્હેના પુત્રને ગૃહલાગ કમવવાનો નિશ્ચય વિજયાની દ્રષ્ટિએ પાડાના વાકે પખાલીને ગ્રામ દેવા જેવોજ ભાસ્યો ઉમ્મરના પ્રમાણમા રાસ બિહારી ત્હેના કરતા આઠ ગણી વધુ વેદના વેડી લાંબને કર્તવ્ય પાત્રન કરવા તૈયાર થયો હતો, એ વાત વિજયાને ગળે ઉતરી નહિ. એથી ઉલટું એને મન તો એ બળીયાના બે ભાગ જેની નીતિ લાગી. સત્તાધારીએ હૃદયહીન નિષ્કૃરતાથી નિરૂપાય હતબાગ્યને સતાવવા એ સિવાય એનો ખીજો કસો સાર ત્હેને સમજાયો નહિ. પરંતુ બળભેરીથી પોતાની ઇચ્છા અમલમા મૂકવાનું સાહસ પણ તેનાથી થઈ શકે તેમ હતું નહિ. વળી આ વાત તે સારી પેઠે સમજતી હતી કે એ બન્ને બાપ દીકરાને બારે કાઠમાથી ગામડામા બ્રાહ્મ મંદિરની સ્થાપના કરવાની મદત્વાકાંક્ષા છે એટલા માટેજ પોતાની એ રીતે નામના કરી જવાના હેતુથીજ તેઓ આટલી જીદ તેમજ જમરદસ્તી કરી રહ્યા હતા રાસનિહારી વધુ કાંઈ પણ બોલ્યો નહિ, વિજયાએ પણ થોડીક વાર સુધી ધ્યાન રાખી પોતાની શબ્દ રહિત સંમતિ આપી હોય એવો ભાસ થયો, પરંતુ અંદરખાનેથી તો તેનું પરાયા હું બે પીગળનાર,

એક નિરકથી સુવાળુ બનેલું એવું નારી-ચિત્ત એ ઘરડા કુવડ પ્રત્યે અશ્રદ્ધા તથા હેના પુત્રના તરફ અણુમમ્મની લાગણીથી ઉભરેલા લાગ્યું.

રામબિહારી પાકો ઠગ હતો આ વાત તે મારી પેઢે મમજતો હતો. આ માલીકની મરજી વિરુદ્ધ હેના પોતાના નાણાનો વહીવટ કરવા તા કરવા પાડી શકાશે નહિ જાણવતીથી પોતાનું ધાર્યું પાર પડતું અમરજી કાઢાથી, મુત્તમ્બોપણાની કપટ કળા હેણે આ વખતે અજમાવવા માટે તે મીઠા ફાનીયો મ્હો મલકાવી કહેવા લાગ્યો — ‘ત્હારી વાત તુ કાઠન દાન કરી દેતી હાય, તો તેમા મ્હારે શા માટ આડા આપતું જાણએ ? હું તો ફક્ત આપતુંજ ત્હને સાખીત કરી આપવા માનું કું કે વિલાસ ત્હને જે સલાહ આપી છે તે કામ એના પેતાનું સ્વાથ તે ખાતર, અમર દેવને ખાતર આપી નથી પરતુ કર્તવ્યની ગણ્ય દિશામા ત્હને દોરવા પૂરતીજ આપી કે એક નિમિત્ત ત્હારા માપની પુછ, તેમજ મ્હારી સધળી માલમીલકત-ત્હમરા મનાતા હથમા એક મામરી ભેગી થવાની છે, તે વખતે સલાહ આપવાને આ ઘડો ખખ ડોસો ત્હને શોયો જડવાનો નથી તે સમયે ત્હમરા મનાતો મેળ સારી રીતે મળે-મધી વાનમા એકમત જળનાઈ રહે એજ હું જમ્મુ છું નહિતર દાન કરતા, દયા કરતા કેમ પાછી પાતી કરે તેગ નથી જાણ્ય તો એ પણ જાણે કે, અને હું પણ જાણુ છું પરતુ અપાત્ર દાન કવાથી તો ઉત્તરી હાનિ થાય છે હવે ત્હને મમજાયુ દરે ‘જેન ? કે જમડીશના પુત્રને હું લેશમાત્ર પણ દયા કરવા માગતો નથી, અને તે શા હેતુથી ?”

ગાળુ કહીને ડોસો હસવા મ્હેરે વિજ્યાના મુખ સામું જોઇ રહ્યો વિજ્યાનું શુ ગણુ કે એની ખુશી ભરેલી દલીલો સામું જરીએ ચુ કે આ કરે ? રામબિહારી ફરીથી કહેવા લાગ્યો — “હવે સમજાવેની ‘જેન’ વિલાસ ગમે તેવો નાદાન હશે, પણ દરેક કામમા કેવી એની દુર દેશી-લાખી પહોચ થાય છે હું તો હવે કાંઈ કામમા ઝાઝુ માયુ મારતેજ નથી, પરતુ સસાર વહેવારન દરેક કામમા એની કુતેહ જોખને તાજુગ થઈ જઈ છું અને મ્હને ટાઢક વળે છે.”

વિજ્યા કાઠપણુ ખોલી નહી ફક્ત ડોક હલાવી હેણે પોતાની મમતિ નિર્ભરી

‘સાગ આર થમા’ એમ કહી, હાથમા લાકડી લઇ, રામબિહારી ઉભો થયો જતા જતા તે કહેવા લાગ્યો—સમજની પ્રતિજ્ઞાની ખટપટમા

વિનોદ કરતો હોય એવી હમથી ખોલી ઉઠ્યો —“ એમ હોય તોયે શુ ? ડાક્ટરના પડોશી પશુ ડાક્ટર જેવાજ ગણાયને ? સમજાજ એમ ગણાતા હોય, તો કુચે જા માટે તેવો ના ગણાક ? હો ખોલો, શુ કહો છો માઈ સા’મ ? ”

વિજયાએ કાણુખર મૈન રહીને પ્રત્યુત્તર આપ્યો —“ માત્ર પાડોશી જેવોજ નહિ, પરંતુ એ તો આપના માઈ સમો માઈ છે એવું મેં અનુમાન લીધું છે મ્હારી વાતો ત્હમે એની આગળ કરતા રહેતાજ હશે ”

યુવક બોલ્યો —ત્હમે તો એને અભાગીયો, નમાલો વગેરે ઉપમા આપો છો. એ તો જાણે કોચરાના સાજની વાત સ્વ-બધામ એમજ કરે, એ વાત હવે લખાવવાની સી જરૂર ? ” તેમ જતા એક દિવસ હજો તો એ આપની પાસે આવીને મળી જશે ”

વિજયા લજ્જાથી લેવાઈ ગઈ તે કહેવા લાગી —“ મ્હને મળવાથી એને શા લાભ થવાનો હતો ? પરંતુ એના વિષે ત્હમે કહો છો તેવા ઉદ્ગાર તો મ્હે કદીયે કાઢ્યા નથી ”

“ કાઢ્યા ના હોય, તોયે કાઢ્યા હચિત હતા. ”

“ હચિત શી રીતે ? ”

“ જેના ધરખાર વેચાઈ જાય, ત્હને સમજાજ અભાગી કહે, કુ પશુ કહું મ્હોડામ્હોડ નાં કહેવાય, તોપશુ પાછળ તો મોલાયજ. ”

વિજયા હસતી હસતી કહેવા લાગી —“ એમ હોય, તો તો આપ એના ખરેખરા ખેરખા ! ”

યુવક માથું નમાવીને બોલ્યો;—“ હા, બરાબર, મ્હને જો ખબર નહિ હત કે આપ શુભ ઉદ્દેશથી પ્રેરાઈનેજ એના ધરખાર સ્વ લેવા તત્પર થયા છો, તો તો કુ એને બહો મ્હારી જાતનેજ આપની સમક્ષ રજુ કરી દેત ”

વિજયા પૂતળાની પેઠે ટગર ટગર જોતી રહી કાંઈ જરના કાંઈ બોલી નહિ.

આમ તેઓ વાર્તાલાપ કરી રહ્યા હતા, એટલામા સામેપાર માણુ-સોનું એક ટોણુ હાથમા ખેતી કરવાના ઝોળર લઈને નરેન્દ્રબાબુના મકાન તરફ ધસ્યુ ધસ્યું જતું હતું તે એ બન્નેના જેવામા આજુ તેમા પદ્મશી પચાસ સુધી બધી ઉમ્મરના માણુસો હતા, યુવકે એ માણુસોને દેખાડીને કહ્યું —“ આ મોઠા કયા જાય છે, તે ત્હમે જાણો છો ? નરેન્દ્રબાબુની નિશાળે ભણવાને ”

વિજયાએ આશ્ચર્યભરે પ્રશ્ન કર્યો —“ એ વળી એવી ખટખટ

પણ કરે છે કે શું? પરંતુ પૈસા વિના કેમ એનું માન્ય ગણાયું હશે ? ”

યુવક હસીને કહેવા લાગ્યો - “ એ બધી કળા એને અભણી નથી. નમાના બોકોને ઇનામુપા રહીનેજ બધું કરવું પડે ” એટલું બોલીને તે એકાએક મંબીરતાથી બોલી ઉઠ્યો - નરેન તો કહે છે કે મહારા દેશમાં ખરી ખેતીવાડીજ થતી નથી, ખેતીવાડી એ આપદાદાનો વારસો છે, વખત કવખત એવા નગર બે હાથનું હળ લઈ, આખરો મીચીને બીજ વાવે છે, અને પછી આકાશની સામું નજર રાખીને બેસી રહે છે એ કાંઈ ખેતી ના કહેવાય, કંઈ જમીનમાં ક્યારે અને કેવું ખાતર નાખવું જોઈએ, ખરી ખેતીને ખાતર એ જાણવાની ખાસ જરૂર છે પણ એ વાતનું જ્ઞાન કે જ્ઞાન પણ કોને છે? ખેતી કરવી એ કાંઈ ખાતર પાડવા જેવું જડસું કામ નથી. વિલાયતમાં ઝકટરી જ્ઞાન મેળવવાની સાથે સાથે એ વિષયનો પણ એણે અભ્યાસ કર્યો હતો. મહારી સાથે આવશ્ય એક દિવસ એની ખેતીવાડીની જ્ઞાણા જોવાને? ખેતરના મધ્ય ભાગમાં જ્યાં બધા ખેડૂનો એ વિષયનું જ્ઞાતીય જ્ઞાન મેળવવાને બેસે છે, ત્યાં આમણ ”

વિજયને એકવાર ત્યાં જવાનું મન થયું પરંતુ તરતજ પોતાની હિતચિંતા દબાવી દબને બોલી ઉઠી - “ના, હમણાં નહિ, એ તો ખરૂં જાણે. પણ એનું મકાન આવડું મોટું છે, છતાં ખેતરના મધ્ય ભાગમાં શું કામ પાડજાણા માડી છે ? ”

યુવક બોલ્યો - “બધું શિક્ષણ એ મહોડેથી, આપે છે, પુસ્તકોથી જ્ઞાન અપાતું નથી તેઓના હાથેજ ખેતી કરાવી, બધું કામ રીતસગ ક્યારેથી કેવો લાભ થાય છે ને અગાઉ કરતા ચાર પાંચ ગણો પાક ઉતરે છે તેની પ્રત્યક્ષ ખાતરી કરી આપવામાં આવે છે એટલા માટે ખેતરમાં બેસાડીને સક્રિય વ્યવહાર શિક્ષણ આપવાની યોજના રાખી કે એકવાર તદ્દમે એના ખેતરની સુદર વ્યવસ્થા નજરે નીહાળજો, તો નકકી તદ્દમારી આખ કરશે હજીયે વખત છે આજેજ ચાલોને આ રહ્યું એનું ખેતર ”

વિજયએ ગભીર સુખમુદ્રા કરીને દાખો રહીને જવાય દીધા - “ના, આજે રહેવા દો ”

યુવક બોલ્યો - “એમ રાખો, ત્યારે ચાલો, યોરડા નુતી તો આપને વળાવવા આવું ” એમ કહી તે સાથે સાથે સાધના લાગ્યો. થોડીકવાર સુધી વિજયની હિત જાણે સીતાઈ મધ્ય હોય તેવું જ થયું અદરખાતેથી લજ્જાનો પડદો જાણે એકાએક તહેના હૃદય પટને ઢાંખી દેતો હોય એવો તહેને અનુભવ થવા લાગ્યો યુવક ફરીથી

બોલી ઉઠ્યો—“આપ હર્ષને ખાતર જ્યારે એના મહાનને સર કરવા તૈયાર થતા હો-એની આટલા બધા વીલા જમીન તો આપને બહુ ખપમાં આવશે-ત્યારે એનો તો અનાયાસેજ ત્યાગ કરી શકશો કેમ ખડને ?” એમ કહી તે મ્હો મલકાવવા લાગ્યો.

પરંતુ વિજયાએ તેનો આ પ્રમાણે ગભીરનાથી પ્રત્યુત્તર વાળ્યો—
‘એના તરફથી આવી ભદ્રામણ્ય કરવાનો આપને શો અધિકાર છે ?’
એટલું કહી, તે આડી નજરે જોવા લાગી તો યુવકના મુખપર એવું જ એવુંજ મૃદુહાસ્ય રમી રહ્યું હતું.

તે કહેવા લાગ્યો—એ અધિકારનો આધાર આપવા ઉપર અવલગી રહો નથી, પરંતુ તે લેવા ઉપરજ નિર્ભર છે સાગ કામોમા મનુષ્યને ઇશ્વરી સહાયથી પરિસ્થિતિની અનુકૂળતા એ અધિકાર સહજ પ્રાપ્ત કરાવે છે વળી આપણા દેશના ખેડૂતો બીયારા અન્ન વગર ટળાવે છે, એવી તેઓની નિરાધાર સ્થિતિ છે આપણા શાસ્ત્રમા કહ્યું છે કે, દરિદ્ર વર્ગ એ પરમાત્માનું સન્નિશેષ સ્વરૂપ છે તેની મવા કરવાનો અધિકાર સર્વને છે, તો નરેન પાસેથી એ અધિકાર કેમ આવ્યો જાય ?” એમ કહી, તે હસવા લાગ્યો વિજયાએ આલતા આલતા પૂછ્યું—“ત્યારે આપના બન્ધુને એટલા ખાતર અહિંજ રહેવું પડશેને ?”

યુવક બોલ્યો—“ના, એ બોલે મ્હારપર નાખી શકાય તેમ છે.”

વિજયાના અધરોટ પગ મૃદુહાસ્ય તન્વરી રહ્યું, પરંતુ અત્યંત ગંભીર સ્વરે ત્રેજો કહ્યું—“મ્હો એવુંજ અનુમાન કર્યું હતું.”

યુવક કહેવા લાગ્યો—એમ કરવાની અગત્ય શી છે ? આ સનળી અવસ્થા અમન દેશનો રાગ કરતો અને સહુને પોતપોતાની યોગના મુશ્કેલ જગીર મળતી અત્યાગ એ વિભાગ વ્યવસ્થા રહી નથી, પરંતુ દિસામજ કયા પૂગ ચુકવાય છે ? ખેત્યાર વિલા જમીન કોઇએ પચ્ચાલી પાડવાની ખટપટ કીધી હોય કે, તો પૂર્વ જન્મના સંસ્કારના પ્રતાપ તરતજ તનો ભેદ ખુના થાય છે.” આટલું કહી તે હસવા લાગ્યો.

વિજયાએ મુદ્દા એની સાથે હમવનો કોળ ન્યો પશ્ય તે ફાવી નહિ આ મમવાણી—મીઠી મગ્ગક—નણે અન્તરના ઉડાણુમા ઉતરી જતા, અને કોપથી ત્રેને વોંધી નાખવા લાગી કેટલીક ક્ષણ મુગા મુગા ચાલ્યા કીધું ત્યારમાદ તેણે ઓચાંતો પ્રશ્ન કયો—“આપ જાતે કેમ આપના બન્ધુને યોગ્ય આશ્રય આપી ના શકો.”

“પરંતુ હું કાઈ ઓછોજ અહિ રહેવાનો છું.” હું ધાર છું.

તે પ્રભાણે એક અઠવાડીયા પછી હું સારીથી ઉપડી જાઉં. ” વિજ્યા એકદમ ચમકી ઉઠી. ને કહેવા લાગી—“હા, પણ એનું મકાન અહિંયા છે, એટલે તમારે વારંવાર એને ત્યાં જવા આવવાનું થતું હશે.”

યુવકે માથું ઝૂંટવડીને જવાબ દીધો—“ના, હવે હું ધાર છું કે મારે ત્યાં જ આવવાનું નહિ થાય.”

વિજ્યાના અંતરમાં ચિન્તાની છોળા ઉછળવા લાગી. તેને એમ લાગ્યું કે આ સમયમાં કાંઈપણ અનિર્ણિત પ્રશ્ન પૂછવો યોગ્ય મણસી નહિ. પરંતુ કેમે ક્યું તેવું કુતુહલ શાન્ત થાય નહિ આખરે તેણે પ્રશ્ન કર્યો—એના વાડી મકાન વગેરે માહેનાં માણસોની સભાળ લેવાને તમારે ઘેર માણસો પૂરતા હશેજ, પણ—

યુવકે હસીને જોયો—“ના, એવા કોઈ માણસ નથી.”

“ત્યારે તમારા મામાપ—”

“મારે મામાપ, ભાઈ બહેન, કોઈ કરતા કોઈ નથી,—એહ ! આતો જોતજોતામાં તમારું મકાન પણ આવી પહોંચ્યું ને શું ? નમસ્કાર ! ત્યારે હવે હું રજા લઉંશ—” એમ કહી તે અચકાઈને ઉભો થઈ રહ્યો.

વિજ્યા હવે થંડું વખત તેની સાથે દૃષ્ટિપાત કરી શકી નહિ પરંતુ મૃદુપ્રેમભીના કંઈ માત્ર આંટવુંજ જોતી—“અદર આવશોને?”

“ના, પાછા ફરતા અધાર ઘેર થઈ જાય નમસ્કાર !”

વિજ્યાએ હાથ જોડી મામા નમસ્કાર કરી, હળવે રહીને અત્યંત સંકોચની માયે કહ્યું—“આપના બંધુને એકગર રામચિહારી બાબુની પાસે અંહિ આવી જવાનું કહી શકામે ?”

યુવકે આશ્ચર્યભરે પૂછ્યું—“જેની પાને શું કમ્બા?” “પિતાજીની સંબંધી મીતકતનો વહીવટ એજ કરે છેને !”

“તેતો હું જાણુ છું પરંતુ એને મગાનું શું કામ છે ?”

વિજ્યા એ પ્રશ્નનો કશો ઉત્તર દઈ શકી નહિ. યુવકે થોડીવાર જોડી થઈ, તેના જવાબની વાટ જોઈ પછી તે જોયો—“મહેને હવે જતા રાત પડી જશે—હું આવીશ” એમ કહી તે ઝટ ચાલતો થયો.”

પ્રકરણ ૮.

અદેખાઈની અકળામણી.

વિન્યાની વાડી માહેના બગીચાનો આણી તરફનો ભાગ ધણે વિશાળ હતો. એ વિશાળ આબાવાડીમાં એ વખતે ધણે અધકાર છવાઈ રહ્યો હતો. ધરડો દરવાન એકાએક કહેવા લાગ્યો — “ બા સાહેબ ! ચકરાવો લઈને સામી બાજુએથી આવ્યા હતા તો ઠીક થાત ”

એ બધી દિશા તરફ નજર સરખી કરવા જેવી વિન્યાના મનની સ્થિતિ અત્યારે નહતી—તેણે ફક્ત ‘ ના ’ કહીને ટુકેથીજ પતાવ્યું અને અધારા બગીચામાં થઈને તે આગળ પસાર થઈ. તેના મનમાં અત્યારે એ બાબત ઘેળાયા કરતી હતી એક તો એ કે યુવકની સાથે આટઆટલી વાતચીત થવા છતાં અદ્યપિ પર્યન્ત તે એના નામ માત્રથીયે અજાણી રહી હતી બીજી વાત એ કે એ દિવસ પછી એ કયા ચાલ્યો જવાનો છે એ સવાલ પૂછવાના એણે કાંઈ સંકડોવાર ફાફા માર્યા પરંતુ જીભ ફાટેજ નહિ લગ્નનું આવરણ બપોર વિશેષ કર્તા થઈ પડ્યું । એટલે લાચાર બાકી એટલી વાતની નોંધ વિન્યાને ખાતરી થઈ ચૂકી હતી કે એ યુવક પ્રતિભાશાલી હોઈ, તેણે ઉમદા કેળવણી મેળવેલી હોવી જોઈએ. તેમજ અપરિચિત મન્નારીઓની સાથે વાર્તાલાપ કરવામાં એ જરીયે સંકાપ્તો નથી બ્રહ્મસમાજમાં નહિ હોવા છતાં, આવી સરકૃતિ એણે ક્યાંથી સંપાદન કરી હશે વગેરે વાતનો નિચાર કરતી કરતી, તે પોતાના મકાનમાં પેસતી હતી, તેવામાં પરેશની માએ ત્યાં આગળ આવીને નિલામજાણુ ઘણીવાર થયા બહારના ખડમાં ખોટી ચતા હોવાના સમાચાર જણાવ્યા તે મામળતાજ વિન્યાએ ડટાળાભેગ મ્હો કટાણુ કર્યું” એણે ધાર્યું હતું કે તે દિવસે આમ ટેડપડાટ કરીને જાન જણાવી ગયો હતો, તે હવે નાહો અહિં પગ મૂકશે નહિ તે છતાં આવ્યો છે, તે કાંઈ ખાસ કારણ હોવું જોઈએ જગદીશના પુત્રને માટે એનું મન જે પ્રથમથીજ ચિન્તાનુર બન્યું હતું, તેમાં આથી વધુ ઉમેરો થયો તેણે બાકી ચિતેથી વરદી આપી — “ જા હું આવું છું, એને મ્હારા આવવાની ખબર કરી છે ? ”

પરેશની માએ કહ્યું — “ ના, બા સાહેબ ! હું હમણાંજ પરેશને ખબર કરવા મોકલું છું ”

“ એને આઠ પીવાની ઇચ્છા છે કે નહિ, તે પૂછી જોયું છે ? ”

“ ક્યારેનું પૂછી જોયું, એ તો કહે છે કે સાથેજ પીયું ”

વિલાસભાણુજ ભવિષ્યમા કર્તા કારવતા થઇ પડવાના છે — એ વાત વાડીના કાઠપણુ નોકરને અજાણી નહોતી, અને એ કારણને લીધે તેઓ એની ખાતરદારી પણ સારી કરતા વિજયા વધુ કાઠપણુ બોલ્યા વગર માળ પર ચાલી ગઇ વીસ પચીસ મિનિટ પછી તે નીચે આવી ને દરવાજા આગળ ઉભી રહીને જુઓ છે, તો વિલાસ દીવો સામે રાખીને, ટેમલ પર નીચે વળીને કેટલાક કાગળીઆ તપાસી રહ્યો છે એના પગનો અવાજ સાંભળીને વિજયા તરફ ફરી જઇ, એણે દૂરથી જ તહેને નમન કર્યું પછી તરતજ પાડ ગભીર થઇ જઇને કહેવા લાગ્યો — “ તહેને નકકી એમ લાગ્યું હશે કે હું વકાએબો હોય થો આવ્યો નહિ હોઉં કદાચ હું વકાએબો ના હોઉં, તો પણ મિનમ બોલ્યો હોય, તોરે કારણસર બોલ્યો હશે, એ હું આજ સપ્તમાણુ ગામીત કરી આપીશ. ”

વિલાસ અસલથીજ વિજયાને ખુબ ધરાપરા કરતો મ્હો વડે સાકેર પીરસતા તહેને સારી આવડતી “ આ સિવાય તે બીજો કોઇ અર્થ ઉચ્ચારતો નહિ પણ આજે તુમાખી મિનસથી એણે તોછડાઇથીજ વાત કરવા માડી હતી. તેનું થું કારણ હશે, તેનો વિચાર સરખો યે કર્યો વગર વિજયા હાંવે રહીને પાસેની ખુરશી પર ગોઠવાઇ વિલાસે ધમંડમા તે તરફ દ્રષ્ટિમાત્ર નહિ કરતા, તમરીબેર ફીસરી હાકવા માડી — “ હું હમણાજ બધો બદોબસ્ત કરીને કલકત્તાથી ચાલ્યો આ વું છું. હજી પિતાજીને મળવાની પણ મહેને દુરસદ મળી નથી તહેને નાહન અને છોકરવાદ છો, એટલે તમારે કોઇ વાતનો હિસાબ છે ? મહારા માથા ઉપર મવળી જોખમદારીનો જુઓ છે એટલે મહારાથી રાત કમ ગખામ ? મહાભારત કામ માથા ઉપર ઝંઝુમી રલું છે, ને લાલીચારે લોલ કરીને નફકરા સાદની જેમ ફરવું મહેને કમ પરવડે ? જુઓ આપણા બ્રાહ્મદીરની સ્થાપનાનો પાયો આ રમના દિવસોમાજ ચણાઈ જશે બધું નકકી કરી નાખ્યું છે તે એટને સુધી ૬ નિમત્રણુ કરવાનું સુદ્ધા બાકી રહેવા દીધું નથી અરે, કોણ કાણ, પધારવાના છે, તે પણ આ કાગળમા ટપકાવી રાખ્યું છે — “ જરા નબર કરી જુઓ, એટલે ખાતરી થશે, ” એમ કહી જાણે મોટી ધાડ મારી ના હોય તેમ પુલાઈને દાળકા થઇ જતા તહેણે પોતાની સામે પડેલો એક કાગળ વિજયાના તરફ મેરવ્યો અને ખુરશીપર હાથ મૂકીને પોતે એકીટસે, તહેના તરફ જોવા લાગ્યો.

તેમ છતાં વિજ્યાએ કાઠ કરતાં કાંઈ જવાબ દીધો નહિ—
નિયમિત વ્યક્તિઓના સમઘમા પણ કરી પુછપરછ કીધી નહિ, જેવી
બેઠી હતી તેમને તેમજ બેસી રહી. વિલાસને એનું જ્ઞાન સંજ્ઞા
ખટકવા લાગ્યું તે બોલી ઉઠ્યો — “ શી માડી છે ? આમ અબોલા
કેમ લીધા છે ? ”

વિજ્યાએ ધીરે રહીને પ્રત્યુત્તર આપ્યો — “ હું એ વાતનો વિચાર
કરી રહી છું કે ત્હમે જે લોકોને નોતર્યા છે તેઓને આપણે શું અહિં
બોલાવી શકીએ તેમ છીએ ? ”

“ એટલે કાઠ ? ”

“ મંદીગની સ્થાપના પ્રવા સમઘી હજી હું કાઠ પણ નકકી
કરી શકી નથી. ”

થોડીવાર સુધી વિજ્યા મ્હો પહોળું નીત વિજ્યા સામું જોઈ
રહ્યો ત્યારબાદ તે બોલી ઉઠ્યો — “ તમે હું કહેવા માગો છો ?
ત્હમે શું એમ કહેવા માગો છો કે એ સમારંભ ગમ્યા નહિ કરતા
તેથીયે વહેતો કરવો ! નિમન્ત્રણ કરેલા સંજ્ઞાનો કાઠ એજાજ ત્હમારા
નોકર છે કે ત્હમારી મગવડે બોલાવો, ત્યારે દોડ્યા દોડ્યા આવે ?
કાઠ સમજાવતો નથી ત્હમારા બોલવાનો ભાવાર્થ ”

અધીરાઈના આવેશથી ત્હની આખ્યે સળગી રહી હતી. ધણી
વાર સુધી વિજ્યા નીચું ધાલીને ગુપચુપ બેસી રહી ત્યાર પછી તે
હજીવે રહીને કહેવા લાગી — “ લાખા વખત સુધીના વિચાર પછી, હું
એવા નિર્ણય પર આવી છું કે આ સ્થળે એ સમઘમા કરીય સમા
રંભ કરવાની અગત્ય નથી ” આ સામળી વિલાસના ડોળા ફાટી
ગયા. લાલચોળ આખ્યો કરીને તે બોલી ઉઠ્યો — “ સમારંભ ! સમારંભ
કરવો જડશે, એમ ક્યા હું કહું છું ? પરંતુ, જે સ્વભાવથીજ શાન્ત
છે, મંદીર છે—ત્હના પ્રત્યે ધમપછાડ કર્યા વિના પણ આપણે આપણી
ફરજ બજાવવાની છે ત્હમારે કોઈ વાતની ચિન્તા કરવાની જરૂર
નથી—એ તો હું બધું સમજી છું અને સમાધી લઈ મારી મેજે ’
તેવોજ મૃદુ કંઠે વિજ્યાએ પ્રત્યુત્તર વાળ્યો, — “ આ જગોએ બ્રાહ્મમંદિર
સ્થાપવાનું કાઠ પ્રયોજન નથી એવી હજામણુ કરવાની કાઠ જરૂર
નથી. ”

એ સામળીને વિલાસના તો હોસ કોસજ ઉડી ગયા ટાટીયાજ
લમડી ગયા—અને શીકકોહસ પડી ગયો થોડીકવાર સુધી બોલવાનો
પ્રયત્ન કરવા છતાંય એનું મ્હો ફાટે નહિ આખરે કહેલ લાખો—
“ ત્હમે બ્રાહ્મ-મંદિર છો કે નહિ, તે હું બજાવવા માગુ છું ”

વિજ્યાને હાડોહાડ બાપા ગઈ પરતુ ખીણ કાણેજ તહેણે આતમ-સયમ વડે સમતા જાળવી લાઠને માત્ર આટયુજ કહ્યું.—“ આપને જેર જામ શાન્ત થઈ ફરીને આવે ત્યારે વધુ વિવેચન કરીશુ હમણા મોકુફ રાખો, એ બંધી બાજગડ ” એમ બોલી, વિજ્યાએ ઉભા થતા માડયુ પરતુ નોકરને ચાહતો સરજમ બધને ત્યા આવતો જોઈને તે પાછી બેમી ગઈ, વિજ્યાએ તેના તરફ નજર સરખી કાઢી નહિ બ્રહ્મસમાજ થએલો હોવા છતાં તહેણે પોતાની રીતમાતમા કરી સુવારો કર્યો ન હતો—ચક્રના દેખાજ તે એમદમ ઉદ્ધતપણે ગાજી ઉઠ્યો—“ ત્હમાગે સાચેના સસર્ગ—મખધ—નો હવે મ્હારે ત્યાગ કરવો પડશે, સમજ્યા ? ”

બોધ્યા ચાલ્યા વગર વિજ્યા ચાહ તેયાર કરવા લાખી, નોકર ચાલી ગયા પછી, તહેણે પ્રત્યુત્તર વાળ્યો,—“ એ સબંધી આશોચના કાકાયાયુ સાચે થશે, નહિ કે આપની માથે ” એમ કહી તહેણે ચાહતો બરેલો એક પ્યાનો તેની આગળ મુક્યો વિલાસે તેનો સ્પર્શ સરખોયે કર્યા વગર તેજ વાતની પુનરૂક્તિ કરતા કહ્યું,—“ ત્હમારો સમર્ગ તજવાનુ શુ પરિણામ અવશે, તે જાણો છો ? ”

વિજ્યાએ કહ્યું—“ ના પરતુ તે જમે તેમ હોય તો પણ આપની પુજા આટલી બધી વિશાળ હોવા છતાં મ્હારી મરજી વિરુદ્ધ લોકોને નિમન્ત્રણ કરીને જે આટલા ભારે ખર્ચ કરવાની આપે ખટ-પટ કાઢી છે, તેનો બેજો આપનેજ ઉપાડવાનો છે—મેહેરબાની કરીને મ્હારા પર અનુચિત દમાણુ કરશો નહિ.”

વિલાસે ડોળા ધુરકાવીને ત્રુજંગે કર્યો—“ હું કામકાજનો માણુમ છું કામકાજજ મ્હને પ્રિય છે. મજરી ઠૂકા પસદ નથી તે વાત ધ્યાનમા રાખજો, વિજ્યા ! ”

સ્વાભાવિક શાન્ત મ્તરે વિજ્યાએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો “તે મ્હારાથી કદીયે વિસરાશે નહિ ”

ઉપલા શબ્દોમા જે વ્યગ્યાર્થ સમાએલો હતો, તેનાથી વિલાસ વિહારી નખશીખ પર્યન્ત સજગી ગયો તે કોષોન્મત થઈ એકદમ ઉડગી પડ્યો—“બહુ માર, ત્હમે કેમ વિસરતા નથી, તે હું જોઈશ ”

વિજ્યાએ એનો કરોય જવાબ ન આપતા મ્હો નીચુ નમાવી ચાહતા પ્યાલાની અદર ચમચાને ટુપાડવાની રમત કરવા માડી. એને ચૈત્ર જોઈને, વિલાસ પેલે પણ થોડીકવાર સુધી મૌન જાળવી રાખી, કાંઈક શાન્ત થઈને પૂછરા લાગ્યો—“ ત્યારે એની આવડી વિદ્યાજ

મીનકન શા ખનમા આવશે ' એની કાંઈ પણ અવસ્થા તો કરવીજ પડશેને ? ”

આ વખતે વિજયા મુખ ઉંચું કરી એકકડી ટસે એની સામું જોઈ રહી પગી ત્રહેજે શાન્ત ગભીર બાવે પ્રત્યુત્તર આપ્યો - “ના, પણ હજી એ મીનકન આપમેં એવા તો છે કે નહિ તે તો નિશ્ચિન થયું નથી ! ”

વિચાસના ગુમ્સાની નીમા રહી નહિ તે એકદમ પગ પછાડી પોતાના પાત પ્રદાશના કાલવા નાગ્યો - “ નિશ્ચિન થઈ ચુક્યું છે, હજાર વાર થઈ ચુક્યું છે મમાજના પ્રતિક્રિત સદ્ગુણોને મહે નોતયા છે. તેઓડુ અપમાન લ કરી શકુ નહિ-મ્માને એની મીનમત અવસ્થા જોનએ ન એ મીનમત હુ વહશ ત્યારેજ જ પીશ-એ હુ આજ લખને ચોખ્ખે ચોખ્ખુ ગાદર કર 'ડુ' એમ કને, માત્ર પણ જવાબની માલ તેઓ નગર તે ત્યા આગમથી રોડુમર ચાલ્યો ગયો

પ્રકરણ ૯.

સ્વાર્થાન્ધની ધમપછાડ.

તે દિવસથીજ વિજયા પોતાનું મન મનાવવાને આશા અને નૃણ્યાભર્યા અનેક તર્કવિતર્ક કર્યા કરતી હતી પેનો યુવક પરદેશ ઉપડી જતા પહેલાં એકાદ વખત પણ પોતાના બન્ધુને લઈને અહિં આવ્યા વિના રહેશે નહિ એ અપરિચિત યુવકની સાથે અત્યારસુધીમા એને જે જે વાતચીત થઈ હતી, તે સઘળી એના હૃદયપટમા કોતરાઈ રહી હતી અચાર તે એ સર્વ વાતોને વારવાર વાગોળી વાગોળીને વિચારવા લગી એ યુવકના બન્ધુને એની પાસે કશી યાચના કરવાની હોય, એમ એ વાતપરથી ત્રેને લાગ્યું નહિ એ ત્રેના પિતાના મિત્રનો પુત્ર થતો હોવાનો ઉદ્દેશ યુવકે સ્પષ્ટ શબ્દોમા કયો હતો દેવુ પતાવવાની ત્રેની શક્તિ છે કે કેમ, તે સમઘી વિજયાએ ત્રેને ખૂણપરછ સુદ્ધા કાઢી હતી પરંતુ જે પોતાનું સર્વસ્વ ખોવા બેઠો છે, ત્રેની પાસે આ સબધમા આશા ગમતી નિરર્થકજ ગણાય ગમે તેમ પણ, એ યુવકનો બન્ધુ વિચિત્ર તો ખરોજ !

નદી કિનારા આગળ પણ યુવકના હર્જન હવે થતા ન હતા. રોજ દિન ઉગ્યે, તે એટલીજ આશા કરતી કે ગમે ત્યારે પણ

એકાદ દિવસ તે અડીં આની જશે ખરો પરંતુ દિવસ ઉપર દિવસ
પમાર થઇ ગયા, નહિ આવ્યો યુવક કે નહિ આવ્યો ત્હેનો અદ્ભુત
ડોકટર મિત્ર !

વૃદ્ધ રામચિદારી એ અરમામા ત્હેને મળતા આવ્યો ખરો પુત્રની
સાથે થએની વાર્તા વિષ ત્હેણે ધમ્મારો કર્યો નહિ પરંતુ ઉસ્તાદીથી
એમજ દર્શાવવા લાગ્યો કે જાણે બહુ નકકી ચકકી થઇ ગયું છે તે
કશો ગાફે ગળકો રહ્યાજ નથી વિજયા પોને પણ એહો પોપડો
ઉમેડના મકાયામ્ તેથી એણે પણ કોઝ વાત ઢેરી નહિ પોષ સુદ
પડવાને દિવસે પિતા-પુત્ર બન્ને સાથે ત્યાં આવ્યા રામચિદારી
કહેવા લાગ્યો-“ જ્હેન ! હવે કાઇ ઝાઝા દિવસ રહ્યા નથી,
તે દગ્મ્યાન હવે આપણે કાન ફફડાવી નાખીને સવળ આટોપી
લેવું પડશે ”

વિજયાએ આશ્ચર્ય ચકિત થઇ જનામ દીધો-“એના તરફનો
ચોક્કમ ખુલાસો મળી ગયા વગર નો કામ્ પણ થઇ શકે તેમ છે
નહિ” વિલાસચિદારી વ્યગ્રમા હમ્વા લાગ્યો-“હા પિતાએ કહ્યું -
“તું કોઝી વાત કરે છે, જ્હેન ! જગીશનો છોખરો તો કાલેજ ધર
આર તજને ચાલ્યો ગયો છે”

આ સમાચર માળગીને, વિજયાની છાતી બીડામ્ જના લાગી
એ બચકર આત્માનની વેદના મર્મચિદારી થઇ પડી વિલામના પ્રત્યે
ત્હેને એવો તો સખ્ત કટાંગો ઉત્તર્યો કે ત્હેનું મ્હો જરાયે નજરે
પડ નહિ, એની રીત્યે તે ફરી બેડી થોડીવારમા પાછો ઉમરો શમાવી
લઇ, ત્હેણે હળવે રહીને રામચિદારીને પૂછ્યું-“એના સરસામનતુ
શુ ક્યુ ? સવળો સામન એનો કમજ કરવામા આવ્યો હશે ?”

વિલાસ પાઠગથી ઠેકડી કરતો હોય તેમ બોલી ઉઠ્યો-“એણે
રહેવા શુ દીધું હતું કે કમજ કરે ? એક ત્રણ પાયાનો ખાટલો હાથ
આવ્યો છે, અને મ્હે આપણી વાડીમા તે મુકી છાડ્યો છે એની
ધમ્મજ હોય, તો બને લઇ જાય, મ્હારે કામ વાધો નથી,”

વિજયા કશું બોલી નહિ, પરંતુ ત્હેનું મ્હો બીડું શીકકુ ફસ
પડી ગયું હતું તે બેઇ રામચિદારીએ પોતાના પુત્રને ઠપકો આપતો
હોય તેવો ડાળ કરીને કહ્યું-આ ત્હારામા ખરાબ કટેવ છે માથુસ
અમે તેવો અશાંતી હોય, પરંતુ ધંધર ત્હેના માથા ઉપર સકટ
નાખે, ત્યારે આપણે ત્હેના દુખે દુખી થઇ આપણી સહાનુભૂતિ
દર્શાવી બેઇએ ત્હને મનમા તો લાગુજ હશે, પણ એ લામણી

બહેરમા શુદ્ધ ? દેખાડી જોઈએ એ જગદીશના ઊકરનો ત્હને મેળાપ થતાં હતો ? એને એકવાર મ્હને મળ્યાં જવનું તો કહેવું હતું ? જાત વળી જો—”

પિતાની વાત પૂરી થતાં દેતા પહેલાંજ વિલાસ અધવચ્ચ ઝઘણી પડ્યો - ‘હમ શુ દગધગ વગરનું ખો’રા કરે છે પિતાજી ? હું કામ નવરો હતો કે એને મળવા જાઉં ? અને હું એને મળવા જવાનો વિચાર - તે પહેલાંજ એ બાઈ માહમ તો ફ્રેન્ચ, ખીસ્તરા, પેટી પટારા વગેરે સર મામા લઈ કારનાય કૂચ કરી ગયા હતા એ તો બાજ પિતાયની ડોપટર ? એની તાઈ વાત થાય ? ભટકણુ દાર ?’ એમ ન્હી તે એને વધુ ઉપમાએ આપવા જતો હતો, પરંતુ તેવામા રામનિહારીની દ્રષ્ટિ એકાએક વિચારાતા પ્રયે ખંચામ, અને તે ગુસ્સે થવના રોળ કરીને બોલી ‘કરો -’ ત્હાર આવું ઉદ્ધત જગતીપણુ હું કરી પણ નહિ માફ કરી શકું કાછ સરમા, સુખાં બોનતા શીખ’

પરંતુ વિલાસ જરાય અમળ્યો નહિ ત્હણે એકડક જવામ દીધો - એમા મ્હે શુ મોટું કહ્યું છે ? પારકાના હુ.એ પી થતા પણુ મ્હને આવડે છે અને પારકાનું હુ.એ દૂર કરવાનુંયે હું નીખ્યો છું પરંતુ જે દામિક અનાદીઓ જાણી જોઈને આપણુ અપમાન કરે છે, ત્હમને તો હું માફ નહિજ કરી શકું હોહ પર કાછક, અને હંપામા કાછ ખીજુજ એવો દબી હું નથી ”

એનો આવો જવામ સામળીને બન્નેય અજાણ થયા, રાસનિહારીએ પ્રશ્ન કર્યો - “ ત્હાર અપમાન કેણે કર્યું, બેટા ? તું શુ બોલ છે ?

વિલાસે એકદમ મ ભીગ થઈને કહ્યું - “ જગદીશપ્રાપ્તના કુલદીપક પુત્ર નરેશની વાત કરું છું પિતાજી ! એક દિવસ તે આ ઘરમા એસીનેજ મ્હાર અપમાન કરી ગયો છે. તે વખતે મ્હે એને ઓળખ્યો ન્હોતો નહિતર-” એમ કહી, વિજયા તરફ આગળી કરીને બોલ્યો “એ આમનું પણ અપમાન કર્યા વગર રહેત નહિ, ત્હમને યાદ છે એ વાત ? ”

વિજયા એકદમ ચમકીને મ્હો ફેરરી નાખવા જતી હતી, એટલામા વિલાસે એને ઉદ્દેશીનેજ કહ્યું - “પૂણપ્રાપ્તના બાણેજ થતો હોવાજ ઓળખાણુ આપીને એ ત્હમને સુદ્ધ બનાવી મગો હતો, કેમ ખરું ? નહિ ? અને ત્હમે વળી એને આશ્રય પણ આપ્યો હતો, એજ

તહાશ નરેનબાપુ ! પેલાનું વાસ્તવિક ઓળખાણ આપ્યું હતું, તો હું એને કહી શકત કે વીર પુરુષ છે ! પણ આ તો નર્યો કમરૂ ભામરો ! ”

એ સાબળી વિજયા ડીંગડીફસ પડી ગઇ પિતાપુત્ર ત્રેના મુખ સામું જોઇ રહ્યા.

પ્રકરણ ૧૦

માયાનો પ્રતાપ

નાતાલની ગમે નજીક આવી પહોંચી છે જગદીશ બાપુનો વિશાળ મકાનના બાહ્યમંદિરની યાત્રાના કરવાની તડામાર તૈયારીઓ ચાલી રહી છે. માન્ય અતિથિ વર્ગના સ્વાગતને સાડ તેજ મકાનના કેટલાક ઓરડામાં ચોળનાઓ રખાઇ છે. વિદ્વાસ ચિહારી પોતે જાને એ સર્વ વ્યવસ્થા કરી રહ્યા છે. નિમન્ત્રિત પ્રેક્ષકોની સંખ્યા પણ કાંઈ સ્વરૂપ ન હતી. વિદ્યાસના ખાસ મિત્રોને ત્રેના મકાનમાં ઉપરો આપવાની સગવડ રાખી હતી તથા જે સમાચારો પધારવાની હતી, તેઓની વિજયાના મકાનમાં પરોણામત થવાની હતી એ પ્રમાણે બન્ને બંદોબસ્ત નિશ્ચિત થઇ ચુક્યો હતો.

તે દિવસે સહવારના પ્હોરમાં વિજયા સ્નાનાદિક ક્રિયાથી પરવારને જેવી નીચેના ખડમાં પ્રવેશ કરીને જુએ છે તો વાડામાં પરેશ પોતાની માતા સાથે ભાડ કરી રહ્યા છે. વિજયાને એ છોકરા ઉપર અસહયીજ ધણુ હેત હવુ એથી ત્રેણે પરેશને પાસે બોલાવીને બહાલબેર પૂછવા માડ્યું — “ કેમરે આપ્યા પરેશ ! ત્હારી બાએ ત્રેને આવીજ પોતડી અપાવી કે ? એની કાર કેવી ખરાબ છે ? ”

પરેશ નીચી નજર કરી પોતાના ઘોતીયાની કાગની સાથે વિજયાની સાડીની ચકચકીત કાગને મરખાવવા લાગ્યો તેમ કરતા વારને એનું મ્હો એકદમ શીકર પડી ગયું વિજયા રોના મ્હોડા પરનો ફેરફાર ઝટ કમી ગઇ તે બોલી ઉઠી — “ કાપડનું પોત અને કુમાશ્વ એવા હોવા જોઇ ! આવું કાપડ હાય તો ત્રેને ગમે કે નહિ ? ”

પરેશ કહેવા લાગ્યો — “ મારી બાને કાંઈ ખરીદ કરતા આપડનું નથી ”

વિજયાએ કહ્યું — “ ત્રેને આવું જ બપુકાદાર કાપડ અપાવીશ, જે હું ”

પરતુ એ બાળા બુદ્ધિનો પરેશ કાઠ “ જો તુ ” વાળી સરત રાખે
તેવો ન હતો તે એકદમ બડકી ઉઠ્યો—“ હે હે ક્યારે અપાવશો ? ”
“ તું એક કામ કરે તો અપાવુ ? ”

‘ શુ કામ ? ’

વિજયાએ યોડીકવાર વિચાર કરીને જવાબ દીધો —“ પશુ તહારી
બા જાણ્યો તો તહને કાઠ કરવા નહિ દે ”

પરેશ કાઠ ગાળ્યો જાય તેવો ન હતો તે ઝટ કરતો કે બોલો
ઉઠ્યો —“ પશુ બાને જાણ્યા ઈધ-એ તો જાણે ને ? તહમે તહમારે
કહાને, જૂએા પછી તે હુ કરુ છુ કે નહિ ”

વિજયાએ પૂછ્યુ —“ તહે દિધડા ગામ જોયુ છે ? ”

પરેશ હાથ લખાવીને કહ્યુ —“ આ પેલુ રહ્યુ ! બણીએ વાર
ત્યા પોડ ખાતા ગઈ છુ ”

વિજયાએ પ્રશ્ન કર્યો - “ ત્યારે એ જગોએ મોટા મહારાજનુ
મકાન ક્યા છે તે તુ જાણે છે, ? ”

પરેશ બોલી ઉઠ્યો—ઓહો ! એમા શુ ? પડ્યાની હવેલીને ‘
થોડાક વરસ પર ત્યાના મહારાજ ખુબ પીને છાપરા પર ફૂદા ફૂદ
કરતા ગમડી પડ્યા હતા, એ બધી વાત હુ જાણુ છુ ત્યા ઓગળ
વળી પેવા ઓચવની પતાસાની દુકાન છે. કહો તો હુ પતાસા લેને
આવુ ”

વિજયા બોલી —“ તુ બે પૈસાના પતાસા લઈ આવીશ ? ”

પરેશ બોલ્યો —“ એમા શી મોટી વાત છે ? હમણા લઈ આવુ
છુ, પશુ પહેલા પૈસા તો આપશો ને ? ”

વિજયાએ હસીને કહ્યુ —“ હા, આપુ ‘શુ પૈસા. પશુ દુકાનદાર
ને આટલુ પૂછી જોજે કે પેતા મોટા મહારાજ વાળા મકાનમા
નરેનયાત્રુ રહેતા હતા, તે ક્યા ગયા છે ? જો એમ કહે કે, એના
મકાનમાજ છે, તો એ દુકાનનરને કહેજે કે, મહેને એની ઓળખાણ
કરાવશે ? કેમ, કહેવાશે કે આ પ્રમાણે ? ”

પરેશ પગ પગડતો પગડતો કહેવા લાગ્યો —“ હા, હા, કહેવાશે
પશુ પૈસા તો આપશો ને ? આ જુઓ હમણા પવન વેગે પાડો
આવુ છુ ”

“ અને મહે જો તહને પૂછવાનુ કહ્યુ છે, તેનુ શુ ? ”

પરેશ બોલ્યો —“ હા, એજ તો ’

“ પતાસા હાથમા આવતા વારને જુલો તો નહિ જાય ને ? ”

પરેશ હાથ લાગ્યાની કહેવા લાગ્યો -“ ત્હમે એકવાર પૈસા આપો ને ! એટલે બેઠે પાર-ફેટેહના ડકા ! ”

“અને ત્હારી બા ત્હને પૂછશે કે પરેશ ! ક્યા ગયો હતો, ત્યારે શુ જવાબ દઈશ ?”

વિમલજી હાથ હસીને તે કહેવા લાગ્યો -“તેનો હુ બરાબર જવાબ દઈશ પતાસાનુ પડીકુ મ્હારા ધોતીયામા સતાડીને ક્હીશ કે શેકાણીએ ગોર મહારાજને ત્યા નરેન બાબુની ખબર કાઢવા મોકલ્યો હતો ત્હમે હવે પૈસા આપી દ્યોને, જલદી થી”

વિજ્યાએ હસીને કહ્યું -“તુ કેવો ઘેલડીપચક જેવો છોકરો છે, પરેશ ! ત્હારી બાની આગળ તે આવુ બોલાય કે ? પૂછે તો એમજ કહેતુ કે, પતાસા લેવા ગયો હતો. પણ દુકાનદારને મ્હે કહ્યુ છે તે પ્રમાણે જરૂર પૂછજે, હો ! બૂલતો નહિ નહિતર ત્હને સરસ ધોતીક મળશે નહિ, તે હુ સાફ ક્હી દઉં છુ”

“બહુ સારું” એમ ક્હી પૈસા લઈ પરેશ ત્યા આગળથી ગયરડી મુકાને દોડી ગયો-વિજ્યા શૂન્ય દ્રષ્ટિથી તેના તરફ જોઈ રહી આ ખબર મેળવવાને કી'દાડની તે તળે ઉપર થઈ રહી હતી, પરતુ અત્યાર સુધી શરમતા માર્યા તેનાથી કોઈને કાંઈ કહેવાતુ નહિ પરતુ આજે લજ્જા કરતાયે ચિન્તાનો બોજો અસહ્ય થઈ પડતા, ત્હેણે પરેશને મોકલવા ઇતી ચત્રાવી હતી

કેટલાક કાગળ પત્ર વગેરે લખવાના હતા વખત પમાર કરવાને ખાતર વિજ્યા હાથમા કાગળ કલમ લઈને ટેમલની પાસે બેસી પણ તે છેક શુનકાર જેવી થઈ ગઈ હતી તેથી મહા પરતુ તે લખવા નો બેઠી, પણ બધી વાતો બેળમેળ થઈ જઈને ખીચકા થતા લાગ્યો ચાર શબ્દ લખે ને બે છેકી નાખે, એમ ગતા કેટલાયે પ્રગળને રહી કાગળની ટોપલીમા રથાન મળ્યુ આખરે તે કટાણીન કનમ મુકા દઈને ઉભી થઈ છત્રમા આવીને કાગળે ડોળે પગમની વાટ જોવા લાગી ઘણીયાં મુઠ્ઠી ઉભા રહેવાની મજા મરજ્યાત બોગરી ગયા બાત, નદીની વાટે થઈને તે આવતો દેશ એ જળુયુ પગમા કપ અને હૃદયમા શકા મહિત વિજ્યા નીચે ઉતરીને પરમાગમ આવીને ઉભી રહી પરેશ પણ પતાસાનુ પડીકુ ધોતીયાના છેડામા છુપાવી, ચોરની માફક હળવે પગલે ત્હેની પામે આવીને, પડીકુ નીચે મુકીને કહેવા લાગ્યો -“બે પૈસાના બાર પતાસા લાગ્યો છુ”

વિજ્યાએ કાષ્ઠક ગમરાટથી પૂછ્યુ -“ અને પૈસા દુકાનદારે શું કહ્યું ? ”

પરેશ હાફતો હાફતો બોલ્યો-“ અરે, એ તો ફક્ત હજ આપતો હતો પણ મહે થુ કહ્યુ તે જાણો છે ખાસાહેન ? ”

વિજયાએ હેને અધરચ અટકાવી પ્રશ્ન કર્યો-“ હા હા, એ તો ખરું, પણ પેલા નરેશમાયુની વાત-”

પરેશ કહ્યુ-“ તે તો ત્યા નથી-કોણ જાણે કયા જગ્યા રહ્યા છે એવું કહેતો હતો કે ખાર પનાસા-”

વિજયાએ મોઢો કટાણું કરીને જુઝમાવેર કહ્યુ-“ લઈ જા તહારા ખાર પતામાને મહારા મોઢો આગળથી ”-એમ કહી, તે ત્યાથી જરાક દોડે જઈ, રસ્તા તરફ નજર કરીને જોવા લાગી

એના આવા ઢગ જોઈને છોકરો ખીચારો મુઝાવા લાગ્યો તે આટલી બધી વારમા એના મનને જોઈને પડે પાછો આવ્યો હતો-માવ કરતા બમણા પતામા લઈ આવ્યો હતો તેથી એણે ધાતુ હુ કે બા સાહેબ ખુશખુશ થઈ જશે, તેને મદતે આમ તરછોડી કાઢવાથી, એ ખીચારો બહોતો પડી ગયો દયામણુ મોઢો કરીને તે કહેવા લાગ્યો-“ બા સાહેબ ! આટલા પતામા કોણ આપતુ હતુ ? એ તો હુ બહુ રકઝક કરીને લઈ આવ્યો હતુ ”

વિજયાએ એનો કશો જવાબ આપ્યો નહિ પરંતુ એના તરફ ટ્રિટપાત સરખોયે કર્યા વગર તે એના મનની સ્થિતિ કળી મઠા થોડીકવાર રહીને હેણે માન્ય મનને કહ્યુ-“ જા. પરેશ ! તુ તહારે એની ઉમ્મણી કરી જશે ”

પરેશ બહોત ખીતા ખીતા પૂછ્યુ-“ મધાજ ? ”

વિજયાએ હેની મામુ જોવા વગરજ કહ્યુ-હા, બધાજ, મહારે નથી જોઈતા ”

પરેશને લાગ્યુ કે મોઢાણી મિઝમમા છે થોડીકવાર પછી હેને મગમ ધોતીકે અપાવવાની વાત સામગી આવતા ખીજ એક વાતનું ઝોચાતુ મનન થઈ આવ્યુ તે દળા રહી કહેવા લાગ્યો-

“ ભદ્રાચાર્ય મહાશયને ત્યા જઈ બા તુ મા સાહેમ ? ”

વિચારવમગમા ગોઠા ખાતી વિજયા એકદમ અડી મઠ ઓટના ઉપર તેજ લાગે અકરમાનુ નરેન્દ્રના દર્શન થતા જોન જોનમા તે એની પાસે આવી પહોચે, તે નમસ્કાર કરીને એની સામ ઉભો રહ્યા

પરેશ બોલી કહ્યો-“ નરેન્દ્ર માયુ કયા મવા હશે ? ”

વિજયાને સામા નમસ્કાર કરવાનું બાન મળુ નહિ. લજવાતી સહોઆતી રોમાચ અનુભવતી તે ગાલમા ખામ પાડતી પાડતી પરેશને

કહેવા લાગી—“ વાર, વાર, તુ ત્હારે આશ્વૈા જા અહીંથી, હવે કાંઈ પૂછવાની જરૂર નથી.”

પરેશને લાગ્યું કે ખરેખર શેઠાણીનો મિત્રમ આત્મારે ઠેકાણે નથી જામળા સાહે તે કહેવા લાગ્યો—“ ભટ્ટાચાર્ય મહાશય તો વાં જાવાળાની પડોશમાજ રહે છે, આ સાહેબ ! દુકાનદાર આગ્રહ એમ કહેનો હતો કે ”

વિજયાએ લજ્જાભરે મ્હો મત્રકાચીને કહ્યું—

“ પધારો, પધારો, એસો.”

પરેશના તરફ નજર કરીને બોલી ઉઠી—“ તુ ત્હારે જા અહીંથી, પરેશ ! બહુ મોટી વાત ના બેઠાએ હાલ. ત્હારી વાત સામળીશુ પછી જુસદે હમણા એકવાર જા ”

પરેશના જતા રહ્યા બાદ, નરેન્દ્રે પૂછ્યું—“ આપ નરેન બાપુની ખમર જાણવા માગો છો ને ? તે હાલમા ક્યા છે, તેજને ? ”

‘ એક નન્નો સો દુ ખને હણે ’ એ કહેવાને અમલમા મુકયાથી વિજયાનો છુટકારો થઈ શકત પરતુ મિથ્યા બાપણ કરવાનો ત્હેને મ્હાવરો નહિ હોવાથી, જેમ તેમ અતરની લજ્જાને સયમમા સમીતે તે કહેવા લાગી—“ હારતો, એક દહાડો એ જાણવું જ પડવાતુ ને ! નરેન્દ્રે પ્રશ્ન કર્યો—“ એમ કમ ? શી જરૂર છે ? ”

વિજયાને એ પ્રશ્નમા કાંઈક બ્યંગ બામત્તા હતા ત્હેણે કહ્યું—

“ જરૂર વગર કાંઈ એણુજ કોઈ બીજાની ખખડમેળવવા માગતુ હશે ”

“ કોઈ શુ કરે અને શુ નહિ કરે તેની વાત જવા દો પણ ત્હમ્હારે તો એની સાથેનો સમજ તુટી ગયો છે, તો હવે ફરીયા ને શુ કરવા તાજે કરવા નેજાએ ? દેનુ મનુ હજી ક્યા પત્યુ છે ”

વિજયાના મુખ પર કતેલના ચિન્હો રાઈ દેખાયા, પરતુ તે કાંઈ મોલી નથી નરેન પણ પોતાના અતરનો ઉદગ પૂરેપૂરે શમાવી શકે નહિ તે કહેવા લાગ્યો—

“ મ્હારા જ્ઞણુમા મુજબ એની પાસે કાંઈ કરવા કાંઈ માવા નથી કે જેના વડે એ પોતાનું મનુ પતાવવાને મમત્તા નીકડે તો એના સખેમોમા એની શોષ— ”

‘ આપને કોનુ એકુ કનુ કે, દેસાને ખતર હુ એની ગોષ મ્હી છુ ? ’

“ એ સિવાય બીજુ શુ કારણ હોઈ શકે, તે હુ સમજી શકતો નથી. એ આપને ઝાળખતો નથી, અને આપ પણ એને ઝાળખતા નથી.”

“ એ મહેને જોળખે છે અને હું પણ એને જોળખું છું ”

નરેન હસી પડ્યો અને કહેવા લાગ્યો - “ એ આપને જોળખે છે. એ વાત માચી છે, પરંતુ આપ એને જોળખતાં નથી. હ્યો બોલો, દુન જે એમ કહું કે મહારું નામ નરેન છે, તો તો આપને—

વિન્યા કોડુ ધુણવીને બોલી ઉઠી - “ એમ હોય તો હું એ વાત ખરી માનું અને કહું કે, એ સત્ય હકીકત તમારે ધણા દિવસ આગમ્ય જાહેર કરવી જોઈતી હતી.”

કુક મારીને દીવો હોલવી નાખતા વારને ધરમા જેમ બધે અલકાર વ્યાપી જાય છે, તેજ પ્રમાણે વિન્યાના પ્રત્યુત્તરથી નરેનનું મુખ મલિન થઈ ગયું. વિન્યાએ તે નીહાણીને ફરીથી ટાણો માર્યો - “અન્ય પરિચયનો દેખાવ કરીને પોતાના વિષેની ટીકા કાનોકાન સાબળવી, અને બીજાની મારફત તે જાણવી, એ બંને શું આપને મન એક સરખાજ લાગે છે ?”

નરેનનું મુખ આ વખત લજ્જથી એકએક ઝખવાઈ ગયું. ચોડીકવાર સુધી માન રહી, તે કહેવા લાગ્યો - અલખત મહારા વિષે કેવી ટીકા થાય છે, તે જાણવાના હેતુથીજ ‘એમ કરવાની ફરજ પડી હતી, પરંતુ એમા કોઈ પ્રકારની દ્રેષ બુદ્ધિ નહોતી છેલ્લે દિવસે મહેને બધા ભરમ ખુલ્લો કરવાની ઇચ્છા થઈ હતી, પરંતુ હીલગીર છું કે તું તેમ કરતા સહાય્યો એમા ત્હમને કોઈ પ્રકારે હાનિ થઈ હોય. એમ હું ધારતો નથી’

વિન્યા બોલો, - “હાનિ જેને થવાની હતી, તે તો ક્યારનીયે થઈ ગઈ, હવે આપ તેનો કિપાય કરવા ધારો તો તેમ કરી શકો તેમ છે. જવા દો એ વાત આપના પોતાનાજ સખધમા કોઈ વાત જાણવાની ઇચ્છા કરે -”

“તો ગુસ્સે થાઉ એમ ? ના, કદી નહિ,” એમ કહેતા કહેતા પ્રશાન્ત નિર્મલ હાસ્યથી નરેનનું મુખમડળ છવાઈ ગયું આટલા નિસવના વાતચીતના પ્રમગ્ન કરતાયે આ હાસ્યથી વિન્યાના મનમા ઉડા છાપ પડી ત્હને લાગ્યું કે એનું અતર બાહ્ય શુભ સ્થિતિ મધુજ સ્વચ્છ છે જે લોકોએ એનું મર્વસ્વ કમળે ક્યું હતું, તેઓના કુટિત મંત્રિન અન્તઃકરણનો ડગને ડગલે અનુભવ થએલો દેવાથી, નરેનના આ સંયુક્તના પ્રત્યે સ્વભાવીક રિત્તેજ આકર્ષાઈ ત્યજે સરમાતા શરમાતા પ્રશ્ન કર્યો - “આપ અહિ ક્યા રહો છો ?”

નરેન કહ્યું - “મહારી એક આથેની ફાઈ હજી જાય છે, ત્હને આ રહું છું”

“ આપના સખધેમા ને ચકચાર ચાલી રહી છે, તે મામના લોકો જાણતા હશે ”

“ જાણના હોય, તોયે શું ? ”

“ કેમ, વાહ વગી ? ”

નરેન્દ્ર થોડીક વાર સુધી વિચાર અસ્ત રહીને બોલો ઉઠ્યો — “ મહારી હાલની સ્થિતીનો ખ્યાલ કરીને, થોડોક વખત તો કોઇ ડબ્બલ કરે તેમ લાગતું નથી તોપણ ઝાઝો વખત હેમના માયા પર બોલ રૂપ થઇ પડતું, એ પણ ઠીક ગણાય નહિ પણ આ નથી પૂરપરજી કરવાની કાંઈ ખાસ મેતલનું પિનાછતું નક દેવું રહેલું છે તેથીજ ને ? ”

વજ્યા જવાય દેવાના હેતુથી તદા સામું જોઇ નહીં પડતું હેનાથી કરોય જનાય હવે રાકાયો નહિ

નરેન્દ્રે કહ્યું — “ આપનું દેવું પતાવવાની કાંતી ઈચ્છા ન હોઇ શકે ? પરંતુ મહારી પાસે એવું કાંઈ સાધન નથી કે, જે વેચી સારી ને પણ હું દેવું પતાવવાની ખટપટ કરી શકું કદાચ એક સદ્મંદિરકંચન છે — તેજ વેચીશ ત્યારે બ્રહ્મદેશમા જઈ રહેવા કરવાનો ખર્ચ નીકળશે. મહારા ફોજની સ્થિતિ પણ કાંઈ સારી નથી. તે એટલી હદ સુધી, કે એમને ત્યાં ખાવાપીવાનો ખર્ચ —” એટલું બોલીને તે એકદમ અટકી ગયો.

વિજયાની આંખોમા ઝળઝળીયા ભરાઇ આવ્યા તરત હેણે મુખ ફેરવી નાખ્યું

નરેન્દ્ર બોલ્યો — તોપણ, આટલી દયા જો કરી શકો, તો હું પિતાજીનું દેવું મહારા નામ પર ચઢાવી દઉં અવિધ્યમા તે પતાવી દેવાનો ભગીરથ યતન આદરીશ રાસખિહારી બાળ્યને આ મજાકમા આપ જો યોગ્ય ખુલાશો કરી દો, તો એ વધુ ધમપછાડ કરે નહિ ”

પરેશ ખારણા આમળા ઉભો રહી કહેવા લાગ્યો — “ બા બાહેબ ! મહારી બા કહે છે કે વખત ધણો થઇ ગયો છે — મહાગજને કહુ કે હવે બાણા પીરસે ? ”

નરેન્દ્રે પોતાની ધડીઆળ કાઢીને જોયું તરતજ તે ચમકીને ઉભો થયો કાંઈક લબ્બત હાથ કહેવા લાગ્યો — “ ઝોદો ! નાર થાય ! આપને બહુ ત્રાસ આપ્યો ”

વિજયાએ આખ માહેતા આસુ લુછતા પુછતા કયું — “ આપનું શા માટે અહિં આમન થયું છે, તે તો આપ બોલ્યા નહિ ? ”

નરેન્દ્રે ઉતાવળમા કહ્યું — “ કાંઈ નહિ ” એમ કહી હેણે જવા માડ્યું, એટલે વિજયાએ પ્રશ્ન કર્યો — “ આપના કાંઈનું મકાન અહિંથી

કેટલું દૂર છે ? અત્યારે તો ત્યાજ જવાના હશે !”

નરેન્દ્ર બોલ્યો — “હા, દૂર તો ખરું આશરે બે કોસ હશે”

વિજયા મૈન ગઈ, થોડીકવાર પછી તે કહેવા લાગી — “આના તાપમા બે દોન ચાકરો ? જતાજ તથુ વાગી જશે.”

“હાસ્તો હા, શુ કરવું ? નમસ્કાર !” એમ કહી નરેન્દ્રે થાજી જવા માડ્યું એટલે વિજયા ઉતાવળા પડે તેની સામે આવીને કબી રહી, અને કહેવા લાગી — “આજે મ્હારો આટલો અનુરોધ આપે સ્વીકારવો પડશે અત્યારે અહિંથી ભોજન મ્યા વગર એ ! જમ શકશે નહિ”

નરેન્દ્ર અનિશય વિરમય પામીને બોલી ઉઠ્યો — “ભોજન કરવાનું ? આ સ્થળે ?” “કેમ તેથી શુ આપ વટલાઈ જશે ?”

પ્રત્યુત્તર આપના પહેવાની પેહેજ તહેવું મુખ હાસ્યથી એકાએક ઉજવલ થઈ ગયું તે બોલ્યો, — “ના એ ભય તો મ્હને દુનિયામા કયાય નથી તે સિવાય ભગવાન આજે મ્હાગ પર ખાસ પ્રસન્ન દીમે છે નહિતર આ વખતે કોણ જાણે કેવી ઉપાધિ આવી પડત” “ત્યારે આપ જરા બેસો, હું હમણા આવું છું,” એમ કહી વિજયા તેની સામું દ્રષ્ટિપાત કર્યા વગરજ અદ્વરના ભાગમા ચાલી ગઈ

પ્રકરણ ૧૧.

મહેમાનગીરીમાં માઈક્રોસ્કોપ.

આવાનું લગભગ ખલામ થવા આવતા નરેન્દ્રે પાંકી એજ વાત સૂર કરતા જણાવ્યું — “આટલી કાળજી લામ, મ્હારી સામા બેસીને મ્હને ખવડાવવાની તસ્દી લેવાની જરૂર નહોતી કોઈ કેમણે એવો રવાન નથી”

બળ્યાએ સિમત હાસ્ય કરીને પ્રત્યુત્તર વાળ્યો — “જો દેશની સ્ત્રીઓ જૂપ્યા પુરુષ વર્ગનો પ્રથમ અન્નોદકથી સત્કાર કર્યા વગર પોતે લહેમની સાથે જમવા બેસી જાય છે, તે દેશનું બારે દુર્ભાગ્ય છે, મ્હજ્જ પિતાજી એ પ્રમાણે રોજ કહેતા એ મ્હારો મત પણ એવો જ છે” નરેન્દ્ર કહેવા લાગ્યો — “એમ કેમ કહ્યા એ ? બીજા દેશની વાત જાણે પડતી મુકીએ, તોપણ આપણા દેશમા હું જણેય હમણે જમ્યો છું, લહેમો ત્યા પછી એજ પ્રથા ચાલતી આવેલી બોધ છે”

વિજયા બોલી — “જેઓ રિવાયતી દેશનની વાદરા નકલ કરતા શીખ્યા હશે, લહેમને ત્યા એ પ્રથમનો અગ્રણ ક્રમે હશે—નહિ કે શેરે

ધેર, આપ જાતેજ ધણા દિવસ વિલાપન રહી આવી છો, તેથી કદાચ આપને આવો શ્રમ થતો હશે નહિતર હમો ભારન લલનાઓ કાઢ બંધી મેમ સાહેમ નથી બની ગઇ કે ત્હેમને પગને પગલે ચાલીએ”

નરેન્દ્ર કહે—“ના ચાલતા હો, તોએ ચાલવું ઉચિત છે જમ-નામા જે કાઢ સાર હોય, તે આપણે સાગ્રાહી થઇ મહણ કરવું જોઇએ”

વિજ્ઞા બોલી—“સાર શુ ધૂન ? સાથે બેસીને ખાવું તે સાર” એમ કહી તે હમી પડી તે કહેવા લાગી—“જીજ્ઞાની એ બાબતમા કેટલી નત્તા રહી છે, તેનો આપને ક્યાથી અગમગ ખ્યાલ હોઇ શકે ? હું મ્હારા સધળા અધિકાર છોડી દેવા રાજી હોવા છતાં એ અધિકાર છોડવા ખુશી નથી—પણ આ શુ ? બધું જ દૂધ રહેવા દીધું” ના, ના,—તે નહિ ચાલે આપનું પેટ એટલામા બરાચ નહિ, મ્હારી ખાતરી છે”

નરેન્દ્ર હસીને કહેવા લાગ્યો—મ્હારું પેટ બરાચ છે કે નહિ તેનો નિર્ણય પણ આપને કરવાનો એ કેવી વિચિત્ર વાત” એમ કહી, તે ઉડીને ઉભો થયો વખત વધારે પસાર થઇ ગયેલો હોવાથી, નરેન્દ્રે વિદાયગીરી મામતા કહેવા માડ્યું—“આજે મ્હને એક વિષયમા ભારે આશ્ચર્ય ઉપજ્યું છે મ્હને તડકામા આપે જવા દીધો નહિ, પણ આપણી ડરજ પાડી, થોડું ખવાયું જાણીને આપનું મન કચરાયું—એ અધળું કેમ કરીને મળે ? આ સાબળીને આ નારાજ શરો નહિ—મસ્કરી કે વ્યગમા હું બોલતો નથી—પરંતુ ત્યારનો આટલોજ વિચાર કર્યા કરું છું કે આ સધળું ક્યાથી સભરે ?” ગમે તે પ્રકારે એ વાત દાખી દેવાના હેતુથી વિન્યાએ ટુકેથી પતાવ્યું—“મધ્યજન જેર એવું હોય છે, જવા દો એ વાત હવે આપ કેટલા દિવસમા અલ્પદેશ ઉપડી જવા ઇચ્છો છો ?”

નરેન્દ્રે નિષ્ઠા સ્વયં મનથી જણાવ્યું—“પરમ દિવસે પરંતુ ગમે તેવો પણ હું તો આપની આગળ એક પારકો માણુમ છું, મ્હને દુખ અમર કહી થાય તેમા આપને શુ લાગે કે વળગે ? છતાં આપનું વર્તન જોઇને કહી શકારો કે કોઇ ગ્રાહિન માણુસ કે હું આપનો માણુસ નથી ? હું ખાતા શરમાઇશ, અગર થોડું ખાઉશ એ ડરથી તમે ખાંચ વગર મ્હારી સામા બેસી રહ્યા. મ્હને નથી કાંઇ ખેલ કે ભાઈ, માતા પણ મ્હને નાનો મુકાને મરણ પામી છે. તેઓ જીવતાં હોત, તો મ્હારી આવી સંભાળ લેત કે કેમ તે પણ સંકારપદ છે, પરંતુ આપની કાળજી બરી સંભાળથી તો ખરેખર હું છક થઇ ગયો છું.”

પરંતુ વસ્તુતઃ એમાં કશુંયે સત્ય કરી શકે તેમ છે નહિ, એ કુટે
બાણુ ધુ અને આપ પણ જાણો છો પરંતુ પ્રાપ્ત સત્ય વાતને તેના
સત્ય સ્વરૂપમાં વ્યક્ત કરે, તો સ્વાભાવિક રીતેજ વ્યગ્ર કરવાનું મન
થાય એ નને સરેસરીયામ મિથ્યા મિદ્ધ કરવા મથન કરે ”

વિજયના બાગી બહાર જોઈ રહી, તે દિશામાંજ દ્રષ્ટિ રાખીને તે
મહેવા બાગી — “ બહુના પ્રીતે એક ચીજ છે, તે શું આપે કદી
કાંઈ નથા અવલોકી નથી ? ”

“ બહુના નેજ હજો, એમ ધારુ છું ” એટલું બોલતા બોલ
તમ તો તુલો ઉડો નીસાસા નાખ્યો પછી હાથ જોડીને પ્રણામ
કર્તો કર્યા બાગો — ગમે તેમ પણ પિતાશ્રીનું કશું સત્યનું પતી
જન્ય છે એજ જાણે આનંદની વાત છે આપના મંદિરની દિન પ્રતિ-
દિન મદિ થાઓ-આજના દિવસનું સમરણ ચિરકાલ પર્યન્ત તાણુ
રહે, મ્હાગ હાથમાં હું હવે જઈશ, ’ એમ કહી તે જોડે ઓરડાની
પાદાર નીકળ્યો ન તરતજ અદરથી અસ્પર્શ અવાજ આવ્યો —

“ જરાક ઊભા રહે ”

નરેન્દ્ર ફરી આવીને ઉભો રહેતા, વિજયાએ મૃદુ કંદે પ્રશ્ન કર્યો —
“ આપના માણકોરકોપની રી કીમત છે ? ” નરેન્દ્રે કહ્યું — “ ખરી-
સ્તા મ્હને ૫૦૦ રૂપિયા બેઠા છે, અત્યારે અઢીસોરૂપિયા-બસો રૂપિયા
મને તોપણ હું ઠાઠી નાખુ કોણુ લઈ શકે તેમ છે ? આપની
જાણુમાં છે નાઈ ખરીદનાર ? તદ્દન નવા જોવોજ છે, એમ ખુશીથી
મ્હા કાચ ”

એનો વેચી નાખવાનો આગ્રહ જોઈને મનમાં અતિશય મુઝીતા
નુભવતા વિજયાએ પૂછ્યું — “ આપને શું હવે એનું કામ નથી કે
આમ મસ્તામાં કાઢી નાખો છો ? ”

નરેન્દ્ર નિઃશ્વાસ નાખીને જણાવ્યું — “ કામ ? કાષ્ટ પણ થયું
નથી ”

આ નિઃશ્વાસ સુદ્ધા વિજયાની નજર બહાર ગયો નહિ. થોડીક
વાર શાન્ત રહેને તે બોલી ઉઠી — “ જણા વખતથી એવું એકાદ યત્ર
ખરીદવાની મ્હારી ઇચ્છા હતી, પરંતુ હજી અમલમાં મુકાઈ નથી
કાંદે એ વાર મ્હો દેખાડો તો ખરા ? ”

“ મારે આપને બધું દેખાડી કરીને પછી હું મારે જઈશ, ”

થોડીક વાગ વિચાર કરીને પાછો કહેવા લાગ્યો — “ યાચના કર-
વાનો આ સમય નથી પરંતુ ખાતરી આપુ છું કે એમાં ત્હમે
કમવાના નથી ”

ચોડીક વાર મૌન રહી, ફરી પાડો કહેવા લાગ્યો - “એ એવી”
ચીજ છે કે રૂપીયાને સુટે એની કીમત થાય નહિ હું નિરપાય છું,
નહિતર-વાર કાલે અપોરે લેતો અપીશ. ”

નરેન્દ્રના ગયા પછી જ્યાં સુધી જોઈ શકાય ત્યાં સુધી વિજયા
નિર્ભય નયને લેતા તરફ જોઈ રહી, ત્યાર બાદ પાસેની એક
ખુરશી પર પડતુ નાખ્યું-લાખી છટ થઈને પડી લેની દ્રષ્ટિ પહોંચે
ત્યાં સુધી સર્વત્ર લેને અધમાગ બાસવા લાગ્યો-કોઈ વસ્તુનું જાણે
કદી પ્રયોજન હતુજ નહિ મરણ કાલ પર્યંત કદી કોઈ વસ્તુ
કામમાં આવવાનીજ નથી પરંતુ તેટલા ખાતર એને મન ક્ષોભ
અગર મતાય થતો નહતો શૂન્ય દ્રષ્ટિથી બહારના ઝાડપાન તરફ
જોઈ રહી-પથરની પૂતળી સમી સજ્જડ થઈ ગઈ-પોતે શું કરે છે
તેના બ્યાલ સુધા લેને રહ્યા નહિ સાજ ક્યારે પડી, નોકર દીવો
ક્યારે મુકી ગયો, તેનું પણ એને જ્ઞાન રહ્યું નહિ ચૈતન્ય પામ્યું
આવ્યું એની આખોના અશ્રુજલ જેમ તેમ લુછી નાખી, હાથ
કેરવે છે તો કોણ જાણે ક્યારનુંય લેની છાતીપરનું વસ્ત્ર તરબોળ
થઈ ગયું છે રાત્રે સૂતી વખતે માથા નીચેની બારી ખોલીને પહે-
લાની પેઠે સૂતકાર થઈને અધકારને નીહાળી રહી વસ્તુ વર્ણુહીન
શૂન્ય અધકાર સમુદાય સમસ્ત ભવિષ્ય લેની આખો પર આવી વસ્તુ
હોય, એવો બાસ થયો ત્યાર બાદ ક્યારે ઉઘ આવી મઠ તેનો
કાંઈ ખ્યાલ રહ્યો નહિ પરંતુ જ્યારે ઉઘ ઉડી, ત્યારે પ્રભાત કાળના
સ્નિગ્ધ કિરણો ઓરડામાં સવત્ર પથરાઈ રહ્યા હતા જેની સાથે પાંચ
છ દિવસના પરિચય સિવાય વધુ પ્રમગ પડ્યો નહતો, લેનોજ
વિચાર સહુથી પહેલો મનમાં રહ્યો અને તે રહુરતાની સાથેજ લેની
મમાંથે જાણે લાખા સમયનો ગાઢ સંબંધ નહિ બધાયો હોય, એવી
નીન વેદનાનો સચાર થવા લાગ્યો

હઠાડો ચઢવા લાગ્યો પરંતુ લેની સ્થિતિ બદલાઈ નહિ કોઈ
કરતા કોઈ કામમાં લેતું ક્ષિત્તિ લાગે નહિ “ધડી ધડી પળ પળ
ધડક ધડક દિલ થાય દિલારા” આવી સ્થિતિમાં લેને કશું સહે નહિ.
મનમાં બહુ મુઝાવા લાગી ત્યારે આ પ્રમાણે પોતાનું મન મનાવવા
લાગી -એક યન્ત્ર જેવાનું છે, તેમાં આટલી બધી ચિન્તા અને ચટ-
પટી શા માટે ? એકવાર જોયા પછી બધો મોહ જતો રહેશે ‘*passé
lessnes marvel*’ વસ્તુનો પરિચય થયા પછી તેમાં અમત્કૃતિ કે
નવીનતા જણાતી નથી. એટલા માટેજ મોટા મોટા શીલસુકોએ કશું

છે કે “Anticipation is more pleasant than actual realisation” વસ્તુને પ્રાપ્ત કરવા કરતા, તેમ કરવાની આશા અપેક્ષા વધારે આનંદપ્રદ હોય છે આજે નહિ તો કાલે યત્ર જોવાશે, તેમા તુ ખાટું મોજી થઈ ગયું ? પરંતુ આરી અનેક યુક્તિ પ્રયુક્તિ કરવા ઠના, વખત પસાર થવાની સાથે સાથેજ ત્હેની ઉત્કંઠાએ આગ્રાજનું સ્વરૂપ, પારણ કરવા માડ્યું પોપનો મંપાન્દ મમથનો નુર્વ એક પડખે મરી જતા દિનાન્તનું સૂચન કરવા લાગ્યો વિજ્યાનું ‘યય ખુશી પડ્યું પ્રસે જે યુવક દેશ છોડીને અદિથી કાયમને માટે ચ’ા જવનો છે, તે કદાચ આજે આ સ્થળે આરી મકે નહિ, તો એમા આશ્ચર્ય પામવા મગ્યું તુ છ ‘ એના યન્ત્રના કોઈ વધારે નાણા આપનાર મળી આગ્યો હોય અને એ ચા થો પશુ ગયો હોય, તો કોણ કોનો કાઢે ? વળી એને બોનાવી મગાવવા પરેશને મોક- ‘ના હોય તો શું ? મોકવવા ઠનાય એનો પનો લાગશે કે કેમ ? તે એને પત કરશે કે નહિ ‘ વગેરે વગેરે નર્કનિર્ક કરતા કેમે કયો ત્હેના વખત પસાર થતો નહતો વારવાર ઘટિના યન્ત્ર સામું જોઈને વિડા નિમાસા નામ્યા કરતી હતી એવામા એકાએક પરેશ ઓરડાની બાજુ પ્રવેશ કરી સમાચાર કહ્યા -“બા માહેબ ‘ નીચે પધારો, બાબુ આવ્યા છે ”

વિજ્યાનું મ્હો લેવાઈ ગયું તે બોલી ઉઠી -“ કયા બાબુ આવ્યા ” પરેશે કહ્યું -“કાલે આવ્યા હતા તે, -એમના હાથમા મોટી ચામ ડાની પેટી છે, બા સાહેબ !”

‘સાર, બાબુને તુ બેસવાનું કહેજે, હું હમણા આવું છું’

એ ત્રણ મિનિટ રહીને વિજ્યાએ નીચેના ખંડમા આવી નમસ્કાર કર્યા આજ એનો રેશ કાઢક અણબેલોજ દીસતો હતો વસ્ત્ર પરિધાન તેમજ કેશ સમાજનની ખુશી કાષક ન્હારીજ હતી ગઈ કાલના પ્રગલ્ભમા આજનો આ આજી નાખનારો ભપકો જોઈ નરેન્દ્ર ક્ષણભર તો મત્ર સુખની પેડે ત્હેની સામું જોઈ રહ્યો એની વિરિમત દૃષ્ટિ મામું વિજ્યાની પ્રેમભાની દૃષ્ટિ મળતાવારને રોમાચથી ત્હેના શરીરના રૂંચેલા ખડા ઘણ ગયાં ત્હેણે લજવાઈને નીચું ધાલ્યું નરેન્દ્રના હાથ મા માઈકોસકોપની બેગ હતી પાસેના ટેબલ પર તે મુકી દઈને ત્હેણે નમસ્કાર કર્યા અને કહેવા લાગ્યો -“ વિસાલતમા રહીને છબી પાડતા રહ્યો છું આખે મ્હો હસીવાર જોવા છે, પરંતુ આજે આખના ધરમા હાખલ થતાવારને મ્હારા નેત્ર ખુલી ગયા છે. હું આત્મીયુર્જક

કહી શકું છું કે, જેમને છમી પાડતા આવડતી હશે, તેઓ નકા
આજે આપને નીરખનારને લોભાઇ જશે. વાહ ! શી સુંદરતા !”

વિનયા મનમાં તે મનમાં વિચારવા લાગી.—સૈન્દર્ભના સાચા
પૂજારીનું આ સ્વાર્થની મન્ય વિનાનું પાપ રહિત સ્તોત્ર આપોઆપ
નીકળી આવ્યું છે ! હૃદયના શુદ્ધ ભાવથી આવા ઉદગાર એક માત્ર
એનું હૃદય કાઠી શકે પરંતુ સાચી શરમના ગેનાથી તેનું મુખ
લજ્જાભર્યાત આરકત થતું હતું નાનું વાળી તે લપાતી છુપાતી
ક્યા તુરી ઉર્લ થઇ નહોતી જાણે જીવ મીઠાઈ ગઇ ના હોય, તેમ
હોઠ દાટ નહિ આખરે ડાવરે નર કરી, જેમ તેમ મુખ ઉઘુ
કરીને ગભીર રવરે તે બોલી ઉઠી—“આમ મહેને શરમાવવી એ શું
આપને ઉચિત છે ? એક ચીજ ખરીદી છે, એમ કહીને આપને
બોલાવ્યા હતા, છમી પાડવા બોલાવ્યા નહોતા” આ શબ્દોથી નરેનદ
મોહાઈ સુકાઈ ગયું તે લજ્જાથી સંકુચિત તથા કુહિત થઇ અસ્પૃશ્ય
સ્વરે માત્ર આટલું જ બોલીને હાથ ધારવા લાગ્યો—મહે કાઠ ખામ
મુદ્દથી આમ કહ્યું નથી છતાં કમુલ કર કે મહારો ભારે અન્યાય થયો
છે. હવેથી કદી પણ આવું—” વગેરે, વગેરે એના પશ્ચાતાપનું પગિ-
માણુ જોઈને વિનયા હસવા લાગી. મિત્ર હાસ્યથી મુખ ઉજ્જવળ
કરતાં તેણે કહ્યું—“ક્યા છે આપનું ? વત ? જોઈ તો ખરી ?” નરે-
ન્દ્રને એટલું જ જોઈતું હતું તે હર્ષભરે આગળ ધમી, બોક્સ બોલવા
લાગ્યો એ ઓરડામાં અજવાળું બહુ ઓછું આવતું હોવાથી, વિન-
યાએ પાસેના ખડમાં જવા સૂચવ્યું,

“આલો” એમ કહી નરેન્દ્ર હાથમાં મોકમ થઇ તેની પાછળ
જાણી આવવા લાગ્યો અને જણા વધારે પ્રકાશવાળા ઓરડામાં
આવ્યા, નાના સ્ટુવ પર પેલી બોક્સ ગાઠી નીચી આગનું માણુ બે ખુરમી
મુકી, અને તે પર ગોઠાયા નરેન્દ્ર બોલ્યો—“દરે જુઓ ! શી
મીત્રે હું રચના કરે છે તે, તારા માટે બધું લકમને નીખરી દઇશ”

આ અનુરીક્ષણ યન્ત્રની સાથે જેમને સંક્ષાત પરિચય નથી,
તેઓને આ વારનો પ્રગટ પણ આવવો કરીશું છે કે એમાંથી ની
રીતે જોઇ શકાતું હશે આ યન્ત્રની સહાયથી આપણને સહજ એ
વાતની પ્રતીતિ થતી શકે છે કે બહારના અનીમ ક્ષત્રાણ મનુષ્ય
પોતાની સુધ્ધિમાં ધાન્ય કરી રાકે છે. માત્ર આટલી જ જુલિયા કરીને
તેણે વિનયાના મનને આકર્ષી લીધું વિશ્વાસમાં ચિકિત્સા વિજ્ઞાન
અધ્યયન કરી રહીને તેની રાત્રિપિપાસા આ જવાનુત્તરની દિવામાં

દોરવાઈ હતી એથી એકતરફથી એ તત્વ સંપર્ધી એનો પરિચય ધનિષ્ઠ થવાની સાથે સમગ્ર પશુ અપર્યાપ્ત નીવડ્યો હતો વિન્યાને આપવા સાડ એ મધુય તે પોતાના પ્રાણાધિક ચંત્ર ભેગો સાથે લઈ આવ્યો હતો કેમકે, નરેનનો આશય એવો હતો કે એ બધા વગર એકલા ચન્ત્રથી કંઈ ખાસ લાભ થઈ શકશે નહિ પહેલા તો વિન્યાથી કાંઈ કરતા કાંઈ દેખાય નહિ-કેવળ ધાખા જેવું અને ધૂમાડાના આકારનું ત્હેને દેખાવા લાગ્યું નરેન્દ્ર આગ્રહચુકત જેટલી જીજ્ઞાસા કરે કે શું દેખાય છે, તેટલોજ તે બોલે પડે એ દિશામાં ત્હેની પ્રવૃત્તિ પશુ ન હતી, ચિત્તનું અનુસંધાન પશુ નહોતું નરેન્દ્ર બીચારે દરેક કળ ફેરવી ફેરવીને ત્હેને બધું બતાવવાને બંધે મથન કરતો,-પશુ કોણ જોવાની તમ્હી લે ? વિન્યાનું ધ્યાનજ કાંઈ જુદું હતું બોલનારનો કંઈસ્વર ધ્રજતો હતો અને જે સાંભળતું હતું ત્હેના અન્તરના ઉડાણમાં ધરતી કંપ થતો હતો પ્રખવનિશ્વાસથી ત્હેના કેશ આમ તેમ વીખરાઈ સર્વ અંગોને પુષ્કિત કરતા હતા, નાના નાના જીવજન્તુઓના સ્વચ્છ દેહને વિશે શું છે અને શું નહિ તે જાણીને એનો શો દહાડો ઉઘડવાનો હતો ' શો લાભ કે લતીજો મેળવવાનો હતો કે એટલું ધ્યાન આપવાની તરફી લે ? કયા જન્તુઓ મેક્ષેરીઆ વડે મામેના ગામ ઉજ્જડ કરી નાખે છે, અને કયા ક્ષયરોગના ઝપાટાથી ધરમાં સફાયટ મેદાન બનાવી દે છે એને કાંઈ ઓછાજ ડોકટર બનવું હતું કે આવી વાતો તું કામ હોય ' દરેક મિનિટ નાહક ધારે દુખથી નરેન તદ્દન નિરાશ થઈ કપાળે હાથ મુકી કહેવા લાગ્યો-“જવા દો, એમા ત્હમને રસ નહિ પડે તજી બુદ્ધિ એટલી પરિપક્વ થઈ નથી.”

વિન્યા હાસ્ય રોકીને મોલી-“મ્હારી બુદ્ધિ તો પરિપક્વજ છે, ત્હમને સમજાવતા આવડતું નથી” નરેન્દ્રે કાલક સ્થોભ પામીને કહ્યું-“ત્યારે શી રીતે સમજાવું વાર ? આપની બુદ્ધિ કાંઈ ખાન પરિપક્વ થએલી નથી, પરંતુ તેના કરતાયે મ્હને લાગે છે કે આપ ચિત્ત પરોવનાજ નથી-હું નાહક મકી મરૂ છું, અને ત્હમે એના તરફ જોવાનો ડાળ કરી, મ્હો નીચું રાખીને હસ્યા કરો છો

“કોણ કહે છે કે હું હસું છું ?

“હું કહું છું”

“અ આપની ભૂલ છે !”

“મ્હારી ભૂલ ? ચન્ત્ર તો ખાસ મળતું છે, એમા ભૂલ નથી, તેમ છતાં કેમ દેખાતું નથી ?”

“ચન્ત્ર આપનું ખરાબ છે, તેથીજ.”

નરેન વિરમયતા બધી અવાજથી બોલ્યો - “ખરાબ? આપ ગયો છો, આનુ ખાવરૂં માંકોસકોપ આપણા દેશમાં જવલેજ જોવામાં આવે છે. આવુ સ્પષ્ટ જણાય છે-”

એમ કહી નજરે નજર આતરી કરવા ખાતર ઉલ્કાબેર જેવો તે નીચો વળ્યો કે તરતજ વિજ્યાના માથા સગાયે લેતું માથું અફળાયું.

‘ હ ’ કરીને વિજ્યા માથું ખસેડી નાખીને હાથવતી પ પાડવા લાગી નરેન છોબીસો પડીને કાષ્ટક બોલવા જતો હતો, એટલામાં વિજ્યા ખડખડાટ હસીને બોલી ઉઠી - “ માથાની ટક્કર લાગે તો શુ થાય, તે જણો છો ? જાગડું હશે ”

નરેનને પણ હસતું આવ્યું તે બોલ્યો - “ ઉગવાનું હોય, તોયે આપના માથાપર મોડું હશે તો સાર

“ મહુ સાર. આપના આ જુના ઝર જેવા બાળ્યા તૂટ્યા ચેન્દ્ર ને માર ક્યું નહિ કેની તેથી મ્હાર માથું શિંગડું ઉગવા લાયક ખની ગયું ! ”

નરેન હસ્યો તો ખરો, પરંતુ લેતું મ્હો લેવાયું ને તેથી માથું હલાવીને કહેવા લાગ્યો - “ આપને ખરું કહુ છું, બાંગેલુ નથી મ્હરી પાસે કાષ્ટ સપતિ નથી, તેથી આપને સંદેહ ઉપજે છે કે હું આપની પાસેથી પૈસા ધૂતી લેવાને આ મવી ખટપટ કરતો હોયછું, પરંતુ બે રીકર રહેજો, આપને વખત જતા બધું બરાબર દેખાશે ”

વિજ્યા બોલી - “ વખત જતા દેખાય તે અત્યારે શા ખપતું તે વખતે આપને ક્યારથી જોઈ લાવવા ? ”

નરેને કાષ્ટિ તી માથા બેર ક્યું - “ ત્યારે શુ કરવા બોલ્યા ? હુ લવાની છું ? નકામી તકનીક શુ કરવા આપી ? ”

વિજ્યાએ ગાંબીર અરે પ્રત્યુત્તર આપ્યો - “ ત્યારે પહેલેથીજ કહેવું હતું કે એ બાંગેલુ છે. ”

નરેન સમ્પત છેડાઈ પડીને બોલી ઉઠ્યો - “ સોવાર કહ્યું કે બાંગેલુ નથી, છતાં કલ્પાજ કરશે કે બાંગેલુ છે ” પરંતુ ખીચી દાણેજ કોષ શમાવી લઈ, ઉભો થઈને કહેવા લાગ્યો - “ વાર, એમ રાખો, ત્યારે હુ વધારે ડાયાડટ કરવા માગતો નથી છો મ્હું હમારે બાણ્યુ હમારી પાસે માત્ર મ્હને આટલુંજ નુકસાન થયું કે ત્હમ્હારા કહેવાથી હુ કાંયે જઈ શક્યો નહિ પણ ખેર, બધા કાષ્ટ આપના જેવા અંધ હોતા નથી કલક-ગામા હુ અનાયાસે વેચી શકીશ, તે ચાલ રાખજો વાર, હવે હું જઈશ-”

એમ કહી તે યન્ત્રને બોક્સમાં મુકી દેવાનો ઉચોમ કરવા લાગ્યો
વિજયા ગંભીર બાવે, બોલી ઉઠી—“એમને એમ ક્યાં ચાલ્યા
રંગો? બોજન કડીને જવાનું છે.”

“ના જરૂર નથી”

“જરૂર છે વળી”

નરન મુખ ઉઘુ કરીને કહેવા લાગ્યો—“હાં ફારસ કરવા
મન્યા છે! મળક કરવામાં બહુ મજા પડે છે?”

“કાંઈ લક્ષ્યને જમીને જવા કહ્યું, ત્યારે ગુ મહુ મળક કરી
જતી ના, એમ નહિ ચાલે, આપને જમીને જવાનું છે જરાડ
મના, હમણા હુ આનું જુ,” એમ કહી વિજયા પોતાનું હાથ
બાળતી આગતી દશે નિશાના પોતાના અનુપમ લારણનું માધુર્ય
પ્રમારતી અદ્વના ખડમા ચાલી ગઈ પાચેક મિનિટ રહીને પોતાના
હાથમાં ખાતર પહોંચાના ખુમચો અને ચાકરના હાથે ચાલતો સરખમ
ઉચકડીને, તે પાછી ચારી રટુલ ખાલી જોઈને કહેવા લાગી—
‘બોક્સ આપે લઈ લીવી જણાવ છે આપનો મિલમ કાઢ
મ નથી’”

નરન કિલસ ડાઁ જવામ દીધા—આપ લેવાના નથી, તેમા
મિલમ કાનો મણાવ ન પરનું જરાક ખ્યાલ તો કરો, ચારી બારે
નનુ આટલે દૂરથી લાવના અને પાછી લઈ જતા કટવો ત્રાસ
પડતો હશે.”

ખુમચાને ટમન પર મુકીને વિજયાએ કહ્યું—“તે બનવા જોગ
ન, પણ તામ કાનું મ્હારે ખાતર વેદ્યો નથી, આપે આપની જાન-
જ આભારી કવી છે વાગ, હરે જમવા માડો, હુ ચાલ તૈયાર
ડું”

નરનને ગૃહમદ જવો એમી રહેવો જોઈને વિજયા ફરીથી
કહેવા લાગી—“ના, હુ લઈશ, પછી કાઢ છે” આપને ઉચકડી લઈ
જન નહિ પડે હને તો શરૂઆત કરો.”

નરન વ્હાનો પડી જમત બોલ્યો—“હુ કાંઈ આપને દયા કરવાને
કાવાવના તો કન્ટોજ નથી

વિજયાએ કહ્યું—“પણ જે દિવન મામાની વકીલાત કરવા
માન્યા હતા, તે દિવન તો નવાજ હતા”

તે બીજાને ખાતર, મ્હારે સાર નહિ! મ્હને એવી ટેન્જ નથી”

એની વાત અક્ષરશ્ચ સત્ય હતી, તે વિજયાને અગમ્ય નહતું.
તે બોલી ઉઠી—“જમે તેમ પણ, આપને એ પાછું લઈ જવું નહિ

પડે-અહિંજ રહેશે. મારા મેહરબાન! હવે જમવા માડો તો સાફ થાય.'

સન્દિગ્ધ સ્વરે નરેને પ્રશ્ન કર્યો—“એની કાંઈ મતલબ ?”

વિજયા બોલી—“કાંઈક હશેતો વળી” જવાબ સભળી નરેન્દ્ર કાણ કાળ સ્તબ્ધ થઈને બેઠો રહ્યો કારણુનો વિચાર કરતા ખીણ હાથેજ એકાએક ચીડવાઈને છછણી પડ્યો—“ને શું છે, તે હું આપની પાસેથી સાફ સાફ સાબળવા માગુ છું ખરીદવાને નામે આપ શું પચાવી પાડવા માગો છો ? એ પણ કાંઈ ઓઢ્યુજ પિતાણએ આપને ત્યાં વરેણે મુક્યું હતું ? આપ તો એ બહાને મૂકને પણ રોકાણ કરવા માગતા હો, એમ જણાય છે તકમે તો સહજ સાબીત કરી શકશો કે, પિતાણ મૂકને સદ્દા આપને ત્યાં ઘરેણે મુકી ગયા છે”

વિજયાનું મોઢો લાલચોળ થઈ ગયું, તહેણે ખીણ તરફ ફરીને કહ્યું—“કાનિપદ ! તું અહિં શું કામ લેતો થઈ રહ્યો છે ? આ મધુ નીચે લઈ જા, અને પાન લઈ આવ’

તોફાર હુકમ પ્રમાણે ટેબલ સાફસુફ કરીને નીચે ચાલી ગયો ત્યાર બાદ વિજયાએ મુગા મુગા ચાલ તેવાર કરા માડી, અને પાણેની ખુરસી પર કુવાતની હાલી જેવું કપાલ મોઢો કરીને નરેન્દ્ર બેઠો રહ્યો

પ્રકરણ ૧૨

માઈકેસકોપની મહોડાણ

મૃદિ તત્ત્વના અણેય વ્યાપાર વિષયક અનેક ચર્ચા, વ્યાખ્યાન વગેરે મનર્થ પડિતોના મહોઢથી વિજયાએ નાગી પેડે સાબળ્યા હતા પરંતુ જે અંશ એને જોય હતો તેનો આનંદ કપાવી થયો છે, તેનું કાર્ય શું છે તેના આકૃતિ-પ્રકૃતિ કેવા છે, દળિદાન કેવા છે એ સર્વ વિષય સમઘી સુરખટ સરળ ભાષમા આનું સુન્દર વિવેચન તહેણે કરીને સાબળ્યું ન હતું જે યત્નને તહેણે મસ્કરીમા બગ્યુ તુગ્યુ કહ્યું હતું, તેનીજ સહાયથી કેવું અદ્ભુત અને અપૂર્વ કાર્ય થઈ શકતું હતું, તે એણે નજરે નજર જોયું હતું. આ સુકા સડાક મામડીયાએ ડાકડરની પરીક્ષા પસાર કરી હતી, તેમ કાંઈ ખાસ અર્જાવ્ય થવા જેવું નહોતું. પરંતુ જાન્યનું વિષય એના શાન્તી મજીરતા, એના

વિશ્વાસની દ્રઢતા, તથા સ્મરણ કરી સખવાની એની અસાધારણ શક્તિનો પરીચય થતા તે આશ્ચર્યચકિત થઈ મધ્ય એ ઉપરાંત વળી મામાન્ય મનુષ્યની પેઠે એને વાદ પડતાં વાર લાગતી ન હતી નરેન બોલતો તેમા હેતુ કાઢક એ સાબળની, અને ઘણો ભાગ તો તેના કાનમા પ્રવેશવા સુધા પામતો નહિ. તે એના મ્હોડા સામુ નીચી નજરે જોયા કરીને વિચારમા ગરક થઈ જતી. વક્તા બોલ્યો જતો, વક્તૃતાના પૂર વેગમા અને વિજ્યા તે વખતે એના ત્યાગ, નન્યપરાયણતા, સહૃદયતા, સરલતા આદિ સદ્ગુણોનું મનમા ને મનમા ચિત્તવન કરીને, એના પ્રત્યે સ્નેહ, શ્રદ્ધા, ભક્તિ આદિ સદ્ભાવની મરિનામા સ્નાન કરતી.

એક વખત અદ્વિમાન નરેનના જોવામા આવ્યું કે તે મિથ્યા બોલ બોલ કરી છાતી દુખવી મરે છે, તેથી તે ઝટ બોલી ઉઠ્યો — “આપ કાંઈ સાબળતા હો એમ લાગતું નથી !”

વિજ્યાએ ચકિત થઈને કહ્યું — “સાબળું છું તો ખરી”

“શું સાબળું, બોલો જોઈએ !”

“અરે વાહ ! એક દિવસમા તે ડાઁ બધું શીખી જવાય ?”

નરેન નિગરા થઈને કહેવા લાગ્યો — “આપને કાંઈ આવડવાનું નથી આપના જોવા સમનિયાળ માણસ મ્હો કદી દીઠા નથી”

વિજ્યાએ લેગમાત્ર પણ અભાઈ ગયા વગર જવામ દીધો — “એક દિવસમા તે કાંઈ આવડી ગય ? આપને કેટલો વખત લાગ્યો હતો શીખતા, તેજ કહેના ?”

નરેન્દ્ર હીહી કરીને હસી પડ્યો અને કહેવા લાગ્યો — “આપને તે સો વરસે પણ આવડનાનું નથી વળી એ ઉપરાંત આપને શીખ વગે કોણું ?”

રિમતદ્વારકા કરીને વિજ્યાએ કહ્યું — “કોણું તે વળી ? આપ જાને પોતજ નહિતર આ ભાગેણું યન્ત્ર કાણું લેનાનું હતું ?”

નરેન્દ્ર ગભીર થઈને બોલ્યો — “આપને લગાનીયે જરૂર નથી, અને મ્હારાથી શીખવાય તેમ પણ છે નહિ

વિજ્યાએ કહ્યું — “એમ હોય, તો મ્હને છમી પાડતા રીખવજો એ તો શીખવી શકાશે ?”

નરેન ઉત્તેજિત થઈને બોલ્યો — “ના, તે પણ નહિ બની શકે જે મનુષ્યને ન્હાવા ખાવાનું જ્ઞાન નથી, તેમાજ જ્યારે ધ્યાન આપી શકાતું નથી, ત્યારે છમી પાડવામા ત્હેનું ચિત્ત શી રીતે ચોટવાનું હશે ? તમ્હ અશક્ય વાત છે !”

“ ત્યારે તો છપ્પી ખાડતો પણ નહિ શીખવી શકાય કેમ ? ”

“ ના, ”

વિનય્યાએ કૃત્રિમ મનીરતા ધારણ કરીને કહ્યું - “ તાઠ પણ નહિ શીખવાય, ત્યારે માથે શીંગડુ ઉગાવતા તો શીખવાશેને ? ”

એનું હાવભાવ સહિત આ કથન સામળીને નરેન ફરીથી ખડ ખડ હસી પડ્યો અને કહેવા લાગ્યો - “ એજ આપની યોગ્ય શિક્ષા છે ”

વિનય્યાએ હાસ્ય મોડી પ્રત્યુત્તર વાળો - “ ઓહો ! શું કહેવાય ! સદાધર્માથી હાથ કાઢના નથી, તો એમ ન કહો ની કે મહારામાં શીખવવાની લાયકાત નથી, પરંતુ ચાકરો ટોળ નાણે શા કામમા ગાળી ગયા છે તે હજી બત્તી કેમ ચાલના નથી ? ” આપ જરાક ખેસમે હું હમણા બત્તી લખને આવું છું ” એમ કહી લપનપાટ કરતી દીવો લઈ આવવા દોડી ખારણપરનો પડદો ખસેડતા વારને નાણે ભૂત ફીકું હોય તેમ ખચકાઈને ઉભી થઈ રહી. આ રો ચમકારે પાસેના ખંડમા એ ખુરસી પર પિતા પુત્ર, રાસવિહારી અને વિલાસવિહારી બેસી રહ્યા છે વિલાસનું મ્હો તકન નિસ્તેજ જણાતું હતું વિનય્યાએ પોતાની સર્વ લાગણી છુપાવીને પાસે જઈ પૂછ્યું - આપ ક્યારના આવ્યા છો, ઠાકાખાણ ? મ્હને બોલાવવી તો હતી ! ”

રાસવિહારીએ કૃત્રિમ હાસ્ય કરીને કહ્યું - “ લગભગ અડધો કલાક થયા આવ્યો છું, બ્હેન ! તું પેલા ખંડમા વાતચીતમા મુંઝાએલી હતી, એમ નાણીને લ્હને બોલાવી નહિ. હું ધારું છું કે એજ જગ-દીશનો પુત્ર છે કેમ ખરેને ? એને શું જોઈએ છે ? ”

પાસેના ખંડમા પોતાનો અવાજ પહોંચી શકે નહિ તેવા મૃદુ સ્વરે વિનય્યાએ પ્રત્યુત્તર વાળ્યો - “ એકાદ માઈક્રોમકોષ વેચવાનું છે, તે વેચીને એ બર્મા જવા ધમ્મ છે તેજ ચત્ર દેખાડતો હતો ”

વિલાસ ઓચીતો ગાજી ઉઠ્યો - “ માઈક્રોમકોષ ! ધૂતવાનો ધંધો ફીક જોણી કાઢ્યો છે ! ”

રાસવિહારી પુત્રને ઠપકો આપતો હોય તેવી ઢમથી કહેવા લાગ્યો - “ એવું આપણે શું કરવા બોલવું જોઈએ ? એનો ઉદ્દેશ શો છે, તે આપણે જાણતા નથી-કદાચ તે વાંધો કાઢી નહિ શકાય તેવો પણ હોઈ શકે ”

વિનય્યાના તરફ ફરીને મૃદુ હાસ્ય કરીને કહેવા લાગ્યો - “ જે આપણે જાણતા નથી, તેના વિષે વિરૂદ્ધ અગર તરફેણમા કાંઈ પણ અભિપ્રાય આપવો, એ મ્હને તો બાજબી લાગતું નથી. એનો

ઉદ્દેશ સારોજ હશે-તુ શુ કહે છે, બેટા ? ” એમ કહી, થોડીકવાર રહીને પાછો બોલી ઉઠ્યો-“તે મને તેમ હોય, હમારે તેની સાથે શુ નીચગત છે ? દુરખીન હશે, તો કાંઈ દહાડો દુરથી જોઈને ખૂબ લાગશે આ કોણ ? કાલિપદ ? ” પેલા ખડમા બત્તી મુકવા જાય છે ? પેલા બાપુને કહી દેજે કે, હમાનથી નહિ ખરીદાય એને જનુ હોય તો નીરાને જાય ”

વિજયાએ ખીના ખીના કહ્યું-“ હુ તો એને લેવાનું કહી ચૂકી છું. ”

રાસવિહારીએ કાંઈક અન્યથા થઈને કહ્યું-“ લેવું છે ? તુ કરવા ? એમ કરવાનું કાંઈ પ્રયોજન ? ”

વિજયાએ કંથાય જવાબ આપ્યો નહિ

રાસવિહારીએ પ્રશ્ન કર્યો-એણે કેટલી કીંમત કહી છે ? ”

“ બસો રૂપીયા ”

રાસવિહારી બંને બવા ચર્ચાની કહેવા લાગ્યો-“ બસો ? બસો રૂપીયા જોઈએ છે, એમ ? વિલાસ તો ત્યારે આખાદ ફાળ્યો, કેમ, શુ કહે છે, વિલાસ ? કોલેજમા એક એ. કલાસમા આ બધી માથા-ફાડ કાંઈ જોઈી કીધી છે ?-હા, પણ બસો રૂપીયા એક ટુટડા માઈક્રોસ્કોપની કીંમત ? કાલિપદ ! જા, જા, એને કહે કે અહિંથી રસ્તો માંપી જાય-એવા ધૂતારાઓને અહિં ધી કેળા કરવા નહિ દઈએ ”

પરતુ જેને આ સદેશ પહોંચાડવાનો હતો, તે તો કાનોકાન આ મધળું માલજતો હતો. પણ એ લોકોની જાણે બહારાત કે માથું સાબળે છે અને કેવી રીતે, કાલિપદને જવાની તૈયારીમા નોંધને, વિજયાએ લહેને શાન્ત, ખભીર અવાજે કહ્યું-“ તુ ત્યારે ફક્ત દોઢા મુકીનેજ પાછો ગીધો સીધો ચાલ્યો આવજો, જે કાંઈ કહેવાનું હશે, તે હુ જાતેજ કહીશ ”

કુડા પાકુ વિલાસ કંપ્રકી કરતો બાપને કહેવા લાગ્યો-“ પિતાજી ! ત્હમે શુ કરવા માંધને કાંઈપણ કહેવા જાઓ છો અને હાલે કરીને બાર ચુભાવો છો ? અહિં ત્હમાર કેટલું માન રહે છે તે હજી ત્હમારે સમજવાનું બાકી રહ્યું છે ? ”

રાસવિહારી કશું બોલ્યો નહિ, પરતુ કોઈથી વિજયાનું મ્હો લાલચોળ થઈ ગયું તે બગમર નીહાળીને વિલાસ બોલી ઉઠ્યો-
“ આપણે પણ ઘણાએ માઈક્રોસ્કોપ દીધ છે પિતાજી ! પરતુ હીહી કરીને હસાદમ કરવાનું તો કલાશમા અણુ નથી ”

કાલે બોજન કરાવ્યાની વાત સુદ્ધા ત્હેના જાણવામા આવી હતી, આજની હમાહસ તો એણે કાનોકાન સાભળી હતી વિજયાનો આજનો ટીમટગક ઠ્ઠારો વસ્ત્રાભૂષણાદિકનો ભણાદાર શણગાર ત્યુ ત્હેની નજર ઓળખી શક્યો ન્હોતો. ઇલાખિમા તે એવા તો બાને ચપ્પટ થઇ ગયો હતો, કે ત્હેનામા વિવેકશુદ્ધિ જરાયે નહીં હતી વિજયાએ ત્હેના નરક પુઠ ફેરડીને રાસવિહારીને કહ્યુ — “હવે આપને કાંઈ મ્હને ખાસ વાત કહેવાની છે, કાકાબાપુ ?”

જીભ વડે સાકેર પીરખતા રાસવિહારી બોલ્યો — “વાત તો કહેવાની છેત્તો, બેટા ! પરંતુ તેને માટે આટલી મંઠી નાખવળી શી ?”

થોડીવાર રહી ના પાડા કહેવા લાગ્યો — “બેટા ! ત્હે એને જ્યારે વચન આપ્યુ છે, ત્યારે તો હવે અમે તેમ હોય પણ લઈ નાખવુ, બસો રૂપીયાની કાંઈ વાસાત નથી, પણ એ તો નાતના પૈસા છે ના હોય, તો તુ ત્હારે એને કહી દેની કે મારે આવીને પૈસા લઈ લાય”

વિજયાએ એની વાતનો કાનપણ જવાબ નહિ દેતા પ્રશ્ન કર્યો — “કાકા બાપુ ! આપની સાથે વાત કરવાનુ કાલ જર મુજબતવી રાખ્યુ હોય તો કેવુ ?”

રાસવિહારીએ જરાક વિચાર પામીને કહ્યુ — “એન કેમ, બેટા ?”

વિજયાએ હાજુબર સ્થિર ઉભા રહી લગભગ સકોચના આવરણને બળાત્કાર પૂર્વક હાટી દબને કહ્યુ — “એને રાત પડી ત્યય છ હજી બપો હરે લગી જવાનુ છે મ્હારે એની સાથે કાંઈક મમવત કરવાની છે”

વિજયાના આ પ્રતિરૂપદાં બધાં દીવના એકરારથી રાસવિહારીના વૃદ્ધ હૃદય પર સખ્ત આઘાત પહોંચ્યો પરંતુ એ હુમ્મ્યાના પીર પોતાની લાગણી લેશ માત્ર પણ જણાવા દીધી નહિ પુત્રના પ્રત્યે દ્રષ્ટિપાત કરતા ત્હેની ઝીણી ઝીણી બન્ને આખ્યો અધારામા ફાડી ખાનારા કુર પ્રાણીની જેમ ચકચકી રહી છે, અને તે કાર્કિ બોલવાને મથન કરી રહ્યો છે અધો રાસવિહારી આખના પલકારામા એની સર્વળા અવસ્થા કળા ગયા, અને ત્હેને ઇશ્વારતથી બોલવાની મના કરીને પોને હસતુ મ્હો રાખીને વિજયાને કહેવા લાગ્યો — “સાર બેટા ! ત્હારી એમ મરજી છે, તો હમે કાલે રહવારે આવીશુ વિલાસ ! અધા થવા આવ્યુ, બેટા ! ચાલો આપણે હવે જઈએ” — એમ કહી ઉઠીને ઉભો થયો, અને પુત્રને કાગમથી ઝાલીને ત્હેના કોધનો જવાબામુખી થાટી નીકળતા આગમચજ ત્હેને ધમડીને બહાર લઈ ગયો

વિજયાએ તે દુઃખાન વિનામના પ્રત્યે દ્રષ્ટિશક્તિ સરખોયે કરવાની તરફી લીધી નહિ એનું મુખ તીરવ્યા વચરજ તેણે એના પગનો મચ્છો ફેંદર અનુમાની લીધો હતો, અને તેનો વિચાર કરતી ધરતી ઘોડીના કાણુ સુધી તેને પાથરના પૂતળાની પેઠે રિથર ઉભી થઈ રહી.

કાનિપટે ચામેના ખડમા પત્ની મુડી આવીને કહ્યું —
 “પેના ખડમા લેખ મુડી આગ્યો છુ, બા સાહેબ !”
 “માર’ એમ બોલી વિજયા પડદો ખસેડી ધીરે ધીરે પેલા ખડમા આવીને જમી નહી નડેન્દ્ર માથું નમાવીને માથક ઉડા વિચારમા પડી ગયા હતા ત અને તેનાવારને હતેને હોંસ થયો લલભર માન નો ૧ કલક મતપ નહિન નેકેવા લાગ્યો — “એ તો હું મહારી માયેજ વધ મલકુ છુ પરંતુ દીનગીર છુ કે આજનો દિવસ આનો બહુ ખરામ ગયા કાણુ જાણે કાનુ મહો જોઇને સહવારે ઉઠ્યા હશે, તે મહેમે આપને અનેક અપ્રિય વચનો કહ્યા, અને એ લોકાએ પણ કાઈ બાકી રાખી નથી.”

વિજયાનું હૃદય ભડકે બળી રહ્યું હતું, મુખ ઉંચું કરતા વારને ટડના અન્તરનો દાહ બન્ને આખોપર દેદીપ્યમાન થઈ રહ્યા અવિચલિત ને તે બોલી ઉઠી — “એ લોકોના મહો જોઇને મહારી હમેશની કિર ઉડી મલ છે આપે મચળી વાત કનોકાન સામળી છે, નેથીજ કહુ છુ કે આપના સવધમા એમણે ને હ ગાર કાઢ્યા છે, તે એમના અવિકાર બહારની વાત છે કારે સ્પષ્ટતાથી એ લોકોને મમજ પાડી રમશ ”

અનિચિના અપમાનથી એનું દીલ કેવું દુઃખાયું હતું તે નરેનથી અજાણ્યુ રહ્યું નહતું, છતાં તેણે કડા પેટે કહ્યું — “એમ કરવાની શી જરૂર છે ? આ બધા કાઠમાઈની એમને કંપના નહિ હોવાથીજ, ન દેહ ઉપજ્યો છે, નહિતર મહાડ અપમાન કર્યાથી એમને કાંઈ ખાસ લાભ નથી આપને પોતાનેજ આરભમા કાંઈ કાંઈ કારણસર સદેહ ઉપન્ન થયો હતો, તેનો હેતુ કાંઈ અસમાન કરવાનો હતો ? એ લોકો આપના પોતીકા તથા યુએચક હોઇ, મહારે ખાતર એમને શુસ્સે કરવા ઉચિત નથી પરંતુ રાત પડવા આવી, — હવે હું જઈશ ”

‘કાલ પરમ એકાદવાર આવી શકશેને ?’

“કાલ પરમ ? પણ હવે વખતજ કયા રહ્યો છે ? કાલે તો હું જાઉં છુ એ ખર કે કાલેજ બર્મા જવાનું થશે નહિ, ચોક્કસ દિવસ કનકતા રોકાવું પડશે, પરંતુ હવે આપણે મળવાનો.

વિજયાની બન્ને આખ્યોમા પાણી ભરાઇ આવ્યા તે નહિ તો ઉંચુ જોઇ શકી કે નહિ કાઢપણુ બોલી શકી. નરેન પોતેજ હસીને કહેવા લાગ્યો—“ત્હમને હસાવતા આવુ સાર આવડે કે, છતા આમ સહજમા મિનત્ય કેમ જાય છે ? મહે પોતજ એકવર ખીજવાઇને આપને કંઇ કાંઇ યડા વેણુ કહી દાખા, પરતુ તેમયે આપે મિનતસ બોલો ન્હોતો. કિન્તુ હમીને ન્હને વખારે ગુરમે કરતા હતા પરતુ ત્હમારે રમણુ મનાકાલ મ્હારા મનમા તાણુ ગ્હેશે—આપ સારી પેટે હસાવી શકા છો હો હો.”

વરમાદ અટકી ગયા પછી દાઢ રડકુ તંતુ ગગા જેમ પાદડા પર્ન્યા પીમે નમે ટપકે કે, તેજ પ્રનાણે વિજયાની આખ્યોમાથી અત્રુમિન્દુ જમીનતર નરી પડયા, પરતુ રખેતો નરનના જોનામા એ આવશે, એ ડગા તે કાઢપણુ બોલ્યા વગર મ્હો નીચુ રખાને સ્થિર ઉભી થઇ હા.

નરેન કહેવા લાગ્યો—“આ યત્ર આપનાથી લઇ શકાતુ નથી, તેથી આપને આટલી ગ્જાનિ થાય છે.” એટલુ બોલીને એકાએક અટકી જઇ, એ વ્યવહારાનમિત્ર વૈજ્ઞાનિકે જ્ઞેત જ્ઞેતામા ભાગડો વાડી નાખ્યો એકાએક વિજયાની દાઢી ઉંચી કરીને વિરમયબેર બોલી ઉઠ્યો—“આ શુ ? આપ રડો છો કે ?”

વીજળીવેગે વિજયાએ પાછા હઠી જઇ, આખ્યો લુછી નાખી, નરેન હતપ્તુષિ થઇ પુછવા લાગ્યો—“શુ થયુ ?”

આ બધો વ્યાપાર એની બુદ્ધિની બહારનો વિષય હતો એ ખીચ્યા રો—વેદીયા ઢોર જેવો—જીવ જન્તુઓને ઓળખતો હતો, તેમના નામ કામ, માતિ—ગોત્ર વગેરે સબધી કોઇ જાતની માહીતી ત્હેને અજાણી ન્હોતી. તેમના કાર્ય કલાપ, રીતિનીનિ વિષયક વિવેચનમા જરીમે ભુલ કરે તેમ નહોતુ, તેમના આચાર—વ્યવહારનો સંધળો હિમાય પણુ એની આગળીના ટેરવા ઉપરજ રહેતો—પરતુ આ શુ કહેવાય ? જ્ઞેને નિર્બોધ નાશન—વગેરે મ્હેણા મારવા છતાય માડુ લગાડવાને બદલે જે ઉલટી હરથ કરતી, તેજ વિજયાના શ્રદ્ધા પૂર્વક વખાણુ કરવામા આવતા તે આમ રડી પડે ! એવી અદ્ભુત પ્રકૃતિવાળા જીવના હૃદયનુ માપ આવા શુષ્ક માનીથી શી રીતે લઇ શકાય ? યોડીકવાર સ્તબ્ધ થઇને તે ઉભો થઇ રહ્યો, પછી હળવે રહીને તે જેવો બેગ ઉપાડવા મયો કે તરતજ ગળગળા સાદે વિજ્યા બોલી હઠી—“એ તો મ્હારી વસ્તુ છે, આપ રહેવા દો.” એમ કહી રડવું રોકી નહિ શકાવાથી ત્વરિત અતિથી ઓડાની બહાર ચાલી ગઇ. બેમ નીચે મુકી દઇ, નરેન એ

તણુ મિનિટ જડમરત જેવો ઉભો થઇ રહ્યો, ત્યાર બાદ બહાર આવીને જુએ છે તો કોઇ જણાતુ નથી થોડીકવાર પાછા આમ તેમ નગર કેરની શાન્ત ઉભો થઇ રહ્યો છેવટે રાહ જોઇ જોઈને થાક્યો એટલે ખાલી હાથે અધારામાં થઈને પમાર થઇ ગયો.

નિજયા પાછી આવીને જુએ છે તો એમ છે, પણ માલીક નથી નાણા વચાને તે ધરમાં ગઇ હતી, પરંતુ પયારીમાં મ્હોસતાડી રજુ થોભાવના હુને કેટલો સમય નીકળી ગયો તેનું બાન રજુ નહતું વિજયાની ખુમ મામાં કાલિપદ ત્યા આગળ આવી પહોંચ્યો વિજયાના સવાલના જવાબમાં તલજે ખુનાસો મ્યો કે, “ હું અદર, હતો, નેથી બાપુ કયારે જતા રહ્યા તેની ખબર નથી ” દરવાન કાનાઈનિંગ આવી કહેવા લાગ્યો “ હું દાળ ઉતારોને, રોટલા ધડયા મરતો હતો, બાપુ કયે વખતે આપ્યા ગયા તેની મ્હને શંક નથી ”

પ્રકલ્પ ૧૩.

અરજ-ફરજ-મરજ !

વિલાસ વિહારીની પ્રચલ કીર્તિ-બ્રહ્મ મંદિરની સ્થાપના-તો નિનમ પામે આવી પહોંચ્યો અતિથિ વર્ગની સખ્યા સારો ભેગી થઇ હતી કલકત્તા તેમજ આજુબાજુથી પણ કેટલાક મહેમાનો સપતનીક પધાયા હતા. આવતી કાલે મંદિરનો પાયો નાખવાનું શુભ મુકુર્ત હતું. આજે રાસવિહારીએ પોતાના આવાસ-મવનમાં પ્રીતિભોજનની વ્યવસ્થા રાખી હતી.

મસારમાં સ્વાથ્ હાનિની ચિન્તા વિષયી લોકોને કેવા કુશળ મુક્તિવાળા અને દૂરદર્શી બનાવી દે છે, તેના પર નીચે વર્ણવેલી ઘટના સારો પ્રકાસ નાખે છે

ભેગા થએલા અતિથિ સમુદાયની વચ્ચે વચ્ચે બેસીને વૃદ્ધ ગસમિહારી પોતાની દાદી પર હાથ ફેરવતો ફેરવતો પોતાના પરલોક વાસી આમાલ સુહૃદ વનમાંથી વિષે ઉલ્લેખ કરતા મબીર સ્વરે કહેવા લાગ્યો -“ ભગવાને એને કવખતે તેડાવી લીધા, -એમની મગલ ઇચ્છાની વિરૂદ્ધ હું મ્હારો પોકાર ઉઠાવતો નથી પરંતુ મ્હારા માથા પર એ મ્હારો સદગત મિત્ર કેવી જોખમદારી નાખી ગયો છે, તેનો અનુમાન સુદ્ધા થઇ શકે તેમ નથી. હમારે બન્ને મિત્રોને ભેગા થવાનો દિવસ જો

કે દરરોજ વધારે પાસે આવતો જાય છે, પ્રતિક્ષણ મળે તેની પ્રતીતિ થયા કરે છે તેમ છતાં એક માત્ર અને અદ્વિતીય આહવાના શ્રી ચરણને વિષે મ્હારી આટલીજ પ્રાર્થના છે કે એઓશ્રી પોતાની અસીમ કરુણા પ્રકટાવી એ દિવસ એથીએ વધારે સમીપ વર્તિ બનાવીદે”-એમ કહી પોતાના ડમલાની બાંધવની તહેલે પોતાની આખના ખૂણા લુછી નાખ્યા. છાતીએ દમ ચઢી ગયો હોય તેવો ડોળ કરી, પાત્ર બાંધણ ચત્રાવના માડયુ —એની બાહ્યાવસ્થાની રમતગમત, યાતન કાળનો વિદાહ્યાસ, અને ત્યાર બાદ સત્ય ધર્મની દીક્ષા ત્રેરે દર્શિદાસ વિગ્નાર પૂર્વક વર્ણવીને કહ્યું કે વનમાળીના કોમળ હૃદયથી ગામના લોકોનો અત્યાચાર સંખાચો નહિ, તેથી એને કલકતા જઈ ત્યાં રહેવું પડ્યું પરંતુ મહં સધળો જીલમ સહન કર્યો અને મ્હારી પ્રતિજ્ઞા પાળવાને વનનમાજ રહ્યો વનમાળીને વનન તજવામા બહુ બહુ સકટો વેઠવા પડ્યા હતા પરંતુ મળે તે તો તે મમયથીજ દ્રઢ શ્રદ્ધા હતી કે સત્યનો અતે જયજ થયો છે. વન-માળીનો મહિમા દિગ્ ગિગ્નતમા ફેલાયા વિના રહેશે નહિ તે શુભ દિવસ આજે આવી પહોંચ્યો છે. તેથીજ આટલા સમય પછી આપ સર્વના પમની રજ આ સ્થળને પાવન કરી શકી છે વનમાળી આજે આપણી સમક્ષ નથી-ટુક વખત પરજ તહેનો સર્ગવાસ થયો છે પરંતુ મ્હારી આખ્યો મીચેલી હોવા છતાંયે હું જોઈ શકું છું કે, ઉપર રહ્યા તે આનંદભરે મૃદુ હાસ્ય કરી રહ્યા છે” એટલું બોલી ફરી આખ્યો મીચીને તે સ્થિર ઉભો રહ્યો.

હાજર રહેલ મર્મ મડળના મન ઉતેજિત થઈ ગયા-વિજયાની મન્ને આખ્યોમાથી અશ્રુધારા નીકળવા માડી આખ્યો ઉધાડી જમણે હાથ વિસ્તારી રાસવિહારી બોલી ઉઠ્યો —“આ પેલી એમની એક પુત્રી વિજયા છે પિતાના સકલ ગુણની અધિકારિણી,—પરંતુ કર્તવ્ય પાત્ર નમા કંઠાર ! મત્યને વિષે નિર્ભય ! સ્થિર ! અને આ રહ્યો મ્હારો પુત્ર વિલાસવિહારી ! એવેજ અટવ અને દ્રઢચિત્ત ! એ બન્ને જણા બહારથી અલગ હાથ જતા અન્તરમા અરે હા ! એ શુભ દિવસ સમીપ આવી પહોંચ્યો છે, કે જે દિવસે આપ મર્મના પમની રજ પાછી આ સ્થળને પાવન કરીને એમના સમિલિત નવીન જીવનને ધન્યારપદ કરશે

સમસ્ત સભા અસ્પૃહ મધુર કલરવથી ગાજી ઉઠી જે મન્નારીઓ વિજયાની પાસે બેઠી હતી તેઓ એનો હાથ પોતાના હાથમા લઈને ઉમળકાભરે આપવા લાગી. ઉઠે નિશ્ચય નાખીને રાસવિહારી બોલ્યો—

“આ એની એકની એક પુત્રી હતી-એ રૂઝે દિવસ એની નજર આમળાજ ઉઠવાયો હત, -પરંતુ અપરાધ સધળા મ્હારોજ છે । અને આપ સર્વની સમક્ષ આજે તે હું મુક્ત કરે સ્વીકાર છું । પદ્મપત્ની વિષે શિશિર બિન્દુ સમુ ગાનવ જીવન છે, એવું આપણે માત્ર મુખે-થીજ ઉચ્ચારીએ લીએ, પરંતુ તે પ્રમાણે કાંઈ કાર્ય કરતા નથી । અજ્ઞાન આટલી ત્વરિત ગતિથી એએશ્રી ચાલ્યા જશે, એવો મ્હને ખ્યાલ મુદ્દા તે મમયે ન હતો ” આટલું બોલી થોડીક વાર સુધી તે માન રહ્યો ત્હેના અનુતાપ-વિરૂદ્ધ અન્તઃગતી છાંયે ઉજ્જવલ પ્રકાશમા ત્હેના મુખ પદ્મેશ પર તરી આવી ફરીથી દીવશ્યામ નાખીને તે શાન્ત ગભીર સ્વરે બોલી ઉઠ્યો -“પરંતુ અત્યારે મ્હારામા ચૈતન્ય જાગૃત થયું છે સૌથીજ મ્હારા શરીરનો વિચાર કરતા આગામી ફાલ્ગુન માસ કરતા વધુ વિલંબ કરવાનું સાહસ હું ખેડીશ નહિ. કોને ખબર પડી હું પણ એ શુભ દિવસ નજરે નીહાળવા માગ્યશાળી રહું કે કેમ ”

આ વખત પણ એક અવ્યક્ત ધ્વનિ નીકળવા લાગ્યો રામવિહારી આનંદાસ દ્રષ્ટિપાત કરી વિન્યાને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગ્યો -“પોતાની સમસ્ત મીલકત સોંપવાની સાથે સાથેજ એની પુત્રીને પણ વનમાળી મ્હારે સ્વાધીન કરી ગયો છે તો હું પણ ધર્મની દિશામા પૂરતું લક્ષ રાખીને આ આખ્યો મોંઝાતા પહેલા મ્હાર કર્તવ્ય સંભાળત કરી જઈશ. જેથી હું આશા રાખુ છું કે એ લોકો પણ આપણા આશીર્વાદે દીર્ઘાયુષ્ય બોગરી મત્યના અવલંબન પુર સર કર્તવ્ય પાલન કરતા રહે એમના પિતાના નિવાસસ્થાનમા દ્રઢ પ્રતિષ્ઠિત રહીને સત્ય ધર્મનો પ્રચાર કરતા રહે એજ મ્હારી અન્તિમ અભિલાષા છે ” તદ્દ આચાર્ય દયાળયદ્ર મહાશયે તેના ઉપર પોતાનો આશીર્વાદ વરસાવ્યો

ત્યારમા ગસમિહારીએ વિન્યાને બોલાવીને કહ્યું -“ બેટા । ત્હારા પિતા અત્યારે દયાત નથી, ત્હારી માતા સાંધરી સતી ધણી લામા મમય થયા સ્વર્ગવાસી થઈ છે નહિતર આજે ત્હારી સમક્ષ મ્હારે આ વાતનો ઉલ્લેખ કરવાનું રહેતજ નહિ લજવાપદશ નહિ બેટા । આ પૂજનીય અનિશ્ચિવર્ગને આ સ્થળને ફરીથી આગામી ફાલ્ગુન માસ સા પાવન કરવાને આજ્ઞથી નિમન્ત્રણ કરી ગયું છું ”

વિન્યા બીચારી શું બોલે ? હોબ, વિરકિત, તથા ભય વડે ત્હેના કંઠ રૂષાઈ ગયો હતો કાંઈપણ બોલ્યા ચાલ્યા વગર તે નીચુ ધાલીને બેસી રહી, માત્ર પલ્લુભર ત્હેના પ્રત્યુત્તરની અપેક્ષા કરી, રામવિહારી સ્મિત હાસ્ય કરીને કહેવા લાગ્યો -“ દીર્ઘજીવી થા બેગ । ત્હારે કશું

બોલવાની જરૂર નથી,—અધુરું હું સમજી ગયો છું.” ફરી પાછો ઉભો થઈ બંને હાથ જોડી પ્રણામ કરીને કહેવા લાગ્યો—“આવતા ફામણ મહિનામાં આપ સર્વને આપના શ્રીચરણની રજથી આ સ્થળને પાવન કરવા અનુગ્રહ કરવા પ્રાર્થના કરું છું.” સર્વ મહાત્મા વારંવાર પોતાની સમતિ દર્શાવવા લાગી વિજયાથી હવે વધુ વખત આ સહન નહિ થવાથી, તે અવ્યક્ત કંઠે બોલી ઉઠી—“પિતાજીના મૃત્યુને હજી વરસ તો પૂરે થયું નથી અને આખમાના આસુ હજી—” ગળગળી થઈ જતા તે એકદમ અટકી પડી.

આખના પલકારામાં રામચિહારીએ પરિસ્થિતિનું યથાર્થ માપ લઈ, આ બુદ્ધિયુક્ત ઉદ્બેગ સહિત કહ્યું—“બેટા ! એમ જો તો અહીં સારું રહેને જાન નહીં નહિ એ વાતનું પગલું બેટા ! તું કયા મ્હારે મન પાગડી છે ? ત્હારું મન રાજી એમાં હું રાજી ને મ્હારો દુઃખગમે રાજી.”

વસ્તુના છેડા વતી વિજયાએ આખ્યો લુછી નાખી તે પણ રામચિહારીના વક્ષ બદાર ગયું નહિ નિશ્ચય નાખી, આદિ સ્વરે તે કહેવા લાગ્યો—“બેટા ! ત્હારી ઇચ્છા મુજમજ થશે પણ તેનેયે હવે અઘાદિવસ રહ્યા નથી.” બેગી થએલી મહાત્માને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગ્યો—“આગામી વૈશાખ માસમાં શુભ કાર્ય નિશ્ચય પૂર્વક સંપન્ન થશે આપની નમસ્ક આ મ્હું એકદમ વાત કહી છે વિદ્યાસચિહારી ! બેટા ! રાત પડવા આવી—કાલ રહેનારથી તો કામનો અત આવવાનો નથી—મ્હારા આદારની વ્યવસ્થા—ના ના, નોકરોને જે નામ માપવાનું નથી—તું જા,—આન હું પણ આવું છું—પછી ત્હારી મરજી હશે તો હું પણ એક વાર—” એમ બોલતો બોલતો પુત્રની પાછળ પાછળ તે અદરના ભાગમાં જઈ ગયો.

ગોગ્ય સમયે પ્રીતિ બોજનનું કાંઈ સમાપ્ત થયું વ્યવસ્થા સુરેખ હતી, કોષ પ્રકાશની ખામી રાખી ન હતી રાત્રિમાં બારેક વાગતાના સુમારે, થામણને અઢવીને અધાગમાં એકલી ઉભી રહી વિજયા પાલખીની રાહ જોતી હતી એવામાં રામચિહારીએ પાછળથી ત્યાં આગળ એમણી આવી પહોંચીને વિજયાને ચમકાવી—બેટા ! અહિં કેમ એકલી ઉભી થઈ રહી છે ? આન, વરના આવતી રહી બહેન !”

વિજયા બોલી—“ના, કાકાખાણુ ! હું તો અહિં ઉભી છું.”

“કડી લાગશે, બેટા !”

“ના, નહિ લાગે.”

ત્યારે રાસવિહારી પાસે હોમો રહી 'ધરની લક્ષ્મી' વગરે ગાંધો કહી હુખાં લાડ લડાવવા લાગ્યો જાણે પત્થરની પૂનળી હોય, તેમ કાઈ પણ બોલ્યા ચાલ્યા વગર વિજયા આ હોના મદાવના ધગપરા સહન કરી રહી

અકસ્માત હોને એકવાત સાભરીઆવીતેથી તે બોલી હુક્યો - "બહેન! આ વાત તો ત્હને કહેવાની રહીજ ગઈ પેલા માઈકોસકોપના નાણા પછી મ્હો એને ચૂકવી દીધા છે, હો"

આઠ દશ દિવસ થયા નરેન્ એ યન્ત્ર મુકાને એકાએક ચાલ્યો ગયા હતો, ત્યાર પછી વિજયાને મ્હો સરખુ એણે દેખાડ્યુ ન હતુ એટલા દિવસ વિજયાએ ખીચારીએ કેમ પસાર કર્યા, તે તો એતુ મનજ જાણે એની ફોઇનુ મક્કન ધણે દૂર આવેતુ છે, એટલીજ માત્ર ત્હને ખબર હતી, પરંતુ તે કઈ જગ્યાએ, કયા ગામમા છે, તે કાંઈ એ જાણતી નહોતી એ વાત પૂજવાની રહીજ ગઈ અને તે હરબંદી એના મર્મસ્થાનને વીધી નાખવા લાગી પણ હવે તેનો શો ઉપાય 'ચવસર ચુક્યા મેવલા જોવુંજ થયુ હતુ રામવિહારીની વાતથી ચકિત થતા વિજયાએ પ્રશ્ન કર્યો - "આપે નાણા ક્યારે ચુકવ્યા ' રાસવિહારીએ થોડીકવાર વિચાર કરીને પ્રત્યુત્તર આપ્યો - " ધણુ કરીને ખીજેજ દિવસે ચુકવ્યા હશે. મ્હો સાભળ્યુ હતુ કે ત્હારે એ ખરીવાની ઈચ્છા હતી અને તુ એરે વચન સુદ્ધા આપી ચૂકી હતી વચન અપાયુ કે પછી કોતરપાંતો હોય કે ગમે તે હોય પણ ફરાયજ નહિ-એ તો મ્હર જીવનનો મહામન છ મ્હને લાગુ ન અને નારાની ખામ તગી છે પેમા લઇને એ પોલ થઈ જવા માગે છે-મહારગામ જઈ કાંઈક ઉત્તર ધ ધો કે વાલી હોમેદ રાખ છે ગમે તેમ પણ આખરે એ કાંઈ મ્હારે મન પારકો નથી, ખેટા' હો એનો મહારા નિવનોજ પુત્ર છે. મ્હો જોયુ કે એ બહારગામ ઉપડી જવાને આકુળવ્યાકુળ થઈ રહ્યા છે-પણુ તુ કરે આપડો ' 'વસુ વિનાતા પશુ' પૈસા વગર રી રીતે જઈ શકે ' અને નાણા તો એને ચૂકવવાનાજ હતા પછી તુ આપે તોયે નરખુ અને હુ આપુ તોયે સરખુજ છે, તેથી એજ વખતે મ્હો એને નાણા ચૂકવી દીધા એનો ધર્મ એને મુકાર ના-દશ રૂપીયા વધારે લઈ ગયો છે'

એ સાભળીને વિજયા આશ્ચર્ય ચકિત થઈ ગઈ મ્હાડામાથી અખર સરખોયે નીકળે નહિ એની આંખો બની મઈ થોડીકવાર પછી મહામરેનને આટલો પ્રશ્ન પૂછી શકી - "આપે એને કયા આગળ નાણા ચૂકવ્યા ?"

કોણ જાણે કેમ, રાસવિહારી જાણે આ પ્રશ્નને અન્યથાજ સમ-
જ્યો હોય, તેમ બોલી ઉઠ્યો - 'ના, ના,, વાત શી કરે છે ? જે વાર
નાણા લઈ ગયો એમ ? ના, ના, પણ એની મુખાકૃતિ પરથી તો એમ
લાગતું નહતું અને દોષ પણ દેવો કોને ? એવા લોકોને હાથ ગરદન
મરાતા આ કાળાના ઘેઝા થઈ ગયા છે મુઆ બસો રૂપીઆ ગવા
એજ ! અને એ રૂપીઆ મ્હારેજ આપવા પડ્યા-છદ્ગીભર એ દડ
ધણી સાક્ષી શું કરીએ ? પણ જવાદે એ વાત-હુ તો "

વિજયાથી હવે વધુ વખત નહિ મહન કરી રાકાનાથી, તે એકદમ
રક્ષસ્વરે બોલી ઉઠી - "નાહક ડરો છો શું કરવા, કામચાલુ ? એવાર
પૈસા લઈ જાય એવો એ માણસ નથી-ખાવાના સાસા પડે ને મર
વાનો સમય પાસે આવ્યો હોય, તોયે એમ કરે તેમ નથી પરંતુ કહો
તો ખગ કે કયા એનો મેળાપ થયો ? આપે ક્યારે નાણા ચૂકવ્યા ? "

અત્યંત આકુળવ્યાકુળ થઈ નિશ્વાસ નાખીને રાસવિહારી કહેવા
લાગ્યો - "જવાદે, મુવા એ રૂપીઆ ને જગી એ વાત ! હા, પણ રૂપીઆ
કાઈ લોકોને ધણી છે ? બધા બસો રૂપીઆ ! અધઘણ-ઓર્ચીનો મ્હારી
નજરે પડ્યો-કોણ કહ્યું છે ! વિવાસ ? પાનખીનું છું કપું, બેટા ?
કહી લાગે છે, હો જે વાત હુ નજરે જોતા માગતો નથી, તેવુંજ
થશે કે શું ?" એમ કહી, ઘુઆ પુઆ થતો વિવાસને કંઈક કહેવાને
તે એના તરફ ધસ્યો

પ્રકરણ ૧૪.

વિચાર વમળમાં.

એવો પણ એક દિવસ હતો કે જ્યાં વિવાસને પોતાનો હૃદય
વંદન ખતાવતો એ વિજયાને માટે લેશ માત્ર પણ દુર્ધટ ન હતું
પરંતુ આજે એકલો વિલામજ શું કરવા પરંતુ આખી આલગના
કરોડો લોકોમાથી માત્ર એક મિત્રા અન્ય કોઈનો પોતાને કોઈ પણ
પ્રકારે રસ થવા પામ્યો છે, એવો વિચાર કુધ્ધા ત્હેના સકત અગને
ચિંતે વૃણા અને લજ્જાનો ધ્વનીક પ ઉપજવતો, અને ત્હેના અન્તરના
ઉપસામરમાથી ગભીર પાપ લયની આસકાની છોજો ઉછળી એજ
કારણને લીધે રાસવિહારીના નિમન્ત્રણનો અનાદર કરીને, પાલખીમાં
બેસતા સુધી હરેક પ્રકારે કસોટી કરતી ઘેર આવી પહેલ્લી વિનમ્રતા

વેવિશાળ સંબંધી હોના પિતાનો હૃદય આજુબાજુ હતો, તે બરાબર જાણી લેવાનો યોગ્ય અવસર હોને કદી મળ્યો નહોતો. પરંતુ હોના મરણ પછી, એના બિવિધનો જીવન પ્રવાહ વિલાસ વિહારીની સાથે સડોવાઈ જશે, એ સ્થિતિ થયું હતું એથી ઉલટું થવાની કલ્પના સરખીયે હોના મનમાં કદી જન્મી નહતી પરંતુ આ એક અનાસકત ઉદ્ધારીન મુવક આકાશના કોણે જાણે કયા અદૃશ્ય પ્રાન્તમાંથી ધૂમકેતુ ની માફક એકાએક ટુટી નીકળ્યો ને નિમિષ માત્રમાં પોતાના વિશાલ પુરુષના પ્રચંડ આત્મતથી મધ્યે ઉંડું ચતુ કરી નાખ્યું ! હોના શાન્ત સ્વરણ માર્ગની રેખા સુધ્ધાં વિલુપ્ત કરી દબને, પોતે કોણે જાણે પાછો ક્યાંનો કયા સટકી ગયો તેની નિશાની સુધ્ધા રહી નહતી— એ ઘટના શું સત્ય હતી કે કેવળ સ્વપ્નવત ભ્રમણા હતી, તે વાત નો વિન્યા આજે પોતાના સમસ્ત આત્માને જામત કરીને વિચાર કરવા બાગી સ્વપ્નાવસ્થાની શ્રાન્તિજ જો હોય, તો એ મોઢ કંમ કરીને અને કેટલા દિવસમાં બાગી જશે, ને જો સત્ય હોય, તો તેને શી રીતે વ્યવહારસિદ્ધ કરીને, જીવનની સાર્થકતા સાધવી ?

લેર આવીને પથારીમાં પડતું નાખ્યું, પરંતુ ચિન્તાથી ઉઠી રહેલા મગજમાં નિદ્રાનો સ્પર્શ સરખોયે શી રીતે સમવી શકે ? આજ એજ જાણકા વારંવાર હોના મનમાં ઘોળાયા કરવા બાગી કેટલાક દિવસ થયા ને ચિન્તા એના ચિત્તને વશોવી રહી હતી, તેમાં સત્યનો અંશ સરખોયે છે કે કેમ, અથવા તે પોતે કલ્પના સૃષ્ટિમાં સ્વપ્ન-દે વિહાર કરી, કેવળ આકાશ-કુસુમની માળાના મણકા તો ફેરવ્યા નથી કરતી ? એ બપાનક સમસ્યાની ગુંચ હોને કોણ ઉકેલી આપી શકે ?

હોના માતૃપિતા સ્વર્ગમાં સમર્પાં હતા, બાપ હોને તો કોઈ હકારો હતાજ નહિ,—એક રાસવિહારી સિવાય પોતાનું કંઈ શકાય એવું નિકટનું કોઈ કરતા કોઈ હોને રહ્યું ન હતું ‘પિતા, માતા, બન્ધુ અનુપમ સખા હિન કરણા,’ એજ હોને હતો. વાલી કહો, મિત્ર કહો કે પિતા કહો—જો ગણે તે બધું એ રાસવિહારી હતો પરંતુ એ મતલબ સિન્ધુનો મદામહોષાધ્યાય શા હેતુથી હોને પોતાના આ જન્મ પરિચિત કલકતા નમાજથી વિખુટી પાડી દઈ આમ ધાડધાક કરીને વતનમાં ધનડા લઈ આવ્યો હતો, તે હવે વિન્યાને સાક્ષાત્ક સમજવા લાગ્યું. આજ એકાએક ભૂતકાળમાં ભૂમકા ભારતા તેના પૂરના ભેડી પુરખતા નવજો ભરમ ખુલ્લો થયો હતો, ટાંકે પાણીએ

અસ કાઢવા વિદેશ યાત્રાએ સારુ નરેન્દ્રને વગર માંગ્યે ફરેલી નાણાની મજા, પોતાને ઘેર રાખેલી ભોજનની વ્યવસ્થા, પ્રતિષ્ઠિત અતિથિવર્ગ સમક્ષ મુકેલી વિવાહની દરખાસ્ત તહેની સલજી નિરુચરતા ને મૌન સમતિના અર્થમાં ધટાવી, પોતાતા પ્રસ્તાવનું કરેલું વિશેષ સમર્થન-ચારે તરફથી તહેને બાધી લાઇ, પોતાના દોરી સંચાનું પૂતળું બનાવવાની એ સફેદ ઇમની દાદગીરી હવે વિજ્યાની દ્રષ્ટીએ પ્રમાતકાલના પ્રકાશ સમી પ્રત્યક્ષ થઇ.

પરંતુ ખરી ખુશીની વાત તો એ હતી કે રાસવિહારીના કેલપણ કાર્યમાં અત્યાચાર કે ઉપદ્રવનું બેશ માત્ર ચિન્હ સરખુલે જણાતું નહિ. એથી ઉલટું, એ મુત્સદ્દી છુટ્ટાની કુટિલતાભરી કુનેહ-એના અછો અછો કરનારા ધરાપરા-એ સજ્જાની અંદર એ એક નાફાજ જાળ પાથરી રહ્યા હતા,—ઉસ્તાદીની ખાણ ખેલી રહ્યા હતા,—તેનું જ્ઞાન થતાવારને પોતાની નિરૂપાવતા પણ તેની સાથે એવી સુરપટ સમજના લાગી કે તેની કલ્પના માનથી વિજ્યા સજ્જા એકી હતી. આખી રાત દરખાન મિનિટભર પણ તહેની આખ મીચાઇ નહિ. નિદ્રા દેવીએ આજે સ્વાત્મનિર્જયના શિક્કાન્તનું અચૂક અવલંબન કરેલું હોવાથી, તહેને અસહકાર કર્યો હતો. તે પોતાના સ્વર્ગવાસી પિતાને સભારી સંભારીને છાતીફાટ રફન કરતી કહેવા લાગી, “પિતાજી ! આપ આ ભોકાને તો બરાબર ઝોળખતા હતા, છતાં એ ભોકાને પાલવે મૂકે ક્યા નાખી ગયા ? મળચૂંથીમાંજ મૌરચુથુ નાખીને શું કામ મારી નહિ નાખી ?”

એ પણ એક સમય હતો કે જ્યારે વિજ્યાએ પોતે જાતેજ વિલાસને વરવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો, અને પિતાની ઇચ્છા વિરુદ્ધ એની સાથે સતલસ કરીને નિર્દોષ ખીચારા નરેન્દ્રનો સર્વનાશ કરવાનો રહેણું સકલ્પ સુદા કરી દીધો હતો અને એજ સકલ્પ આજ તહેની સકલ શુભ ઇચ્છાઓનો પરાભવ કરવાને સમર્થ નીકળ્યો છે, એ જોઇને તેનું હૃદય ચીસવા લાગ્યું, તે વારવાર કહેવા લાગી, પિતાજી એવા તે કેવા રનેહમાં અધ થઇ ગયા કે મરતા પહેલાં હૈમણે આ સર્વ નાશના કારણને જડમૂળમાંથી ઉખેડી નાખ્યું નહિ?—મહારી ચિવે-અક મુદ્દિના ઉપર શું કામ સધ્યો બોલે નાખીને જતા રહ્યા ? અને તે પણ કેવી રીતે ? મહારી સ્વતચ્છતાના સર્વ માર્ગના દાર ખંધ કરીને જતા રહ્યા હવે એના પ્રતીકારનો ઉપાય એમની પાસે ક્યા રહે છે ?

બીજે દિવસે પરેશની માતાની ખુમરાણી બ્યારે તે જગી ઉઠી, ત્યારે દહાડો થયો ચઢી ગયો હતો. ઉત્તરવારને હેના ભણવામાં આવ્યું કે હેનું દીવાનખાનું નિમન્વિત સજ્જનોથી ભરચક ભરાઈ ગયું છે એક માત્ર હેની પોતાની જ હાજરીની ખોટ છે એ ખોટ પૂરવા સાર પોતાને મનતી તાકાદે ત્યાં હાજરી આપવી પડશે અને આખા દિવસ સુધી ત્યાં ગોઘાઈ રહેવું પડવાનું, એ વિચારથી હેના મનમાં એ ઉત્સવના પ્રાચે અણમો ઉત્પન્ન થયો શિયાળાની રહવારના સુર્યના કિરણો બગીચાના આમ્ર વૃક્ષોના ઉપર પથરાઈ રહ્યા હતા, અને પાસેના ખેતરોમાં ભરવાડના બાળકો રમત કરતા કરતા માથ ચરાવવા જતા હતા એ દ્રશ્ય હેની નજરે પડ્યું પોતાને વતન આવ્યા બાદ આ દેખાવ સેકડોવાર જોવા છતાંયે તેનાથી કદી ધરાતી નહિ જ્યાં સુધી દૃષ્ટિ પહોંચે ત્યાં સુધી એ દ્રશ્ય નીહાળવામાં એ તસ્તિન થઈ જતી પણ આજે હેને એ દ્રશ્યમાં કાંઈ પણ ખુબી જેવું જણાયું નહિ એ દ્રશ્યમાંથી નજર ફેરવી નાખીને જુએ છે તો ત્રણ ત્રણ પગથીયા એક સામટા ચઢી જતો કાલિપદ હેની દ્રષ્ટિએ પડ્યો બન્નેની નજર મળતા વારને કાલિપદ આફળો ફાફળો આવી ખોલી ઉઠ્યો - “બા સાહેબ ! બલદી કરો, બલદી, કરો ! નાના બાપુ યુરસાથી લાલપીળા થઈ ગયા છે આજે પણ આટલું મોડું કરવાનું ?”

આ સમાચાર સાંભળતા વારને તે પગથી તે માથા સુધી કોષથી પ્રભવજિત થઈ ગઈ પરંતુ એકદમ હેણે કાંઈપણ બોલવાનું સાહસ કર્યું નહિ શુદ્ધ સ્ફુટિક જેમ મધ્યાહ્ન સુર્યના કિરણોથી ઝળહળાઈ ઉઠે છે, તેજ પ્રમાણે હેના બન્નેય તેજસ્વી નેત્રોમાંથી અસંખ્ય જવાલા નીકળવા લાગી કાલિપદ તે જોઈ, બયનો માર્યો કાંઈ બોલવા જતો હતો, નેટલામાં વિજયાએ હેને અચુરિનિર્દેસ કરી નીચે જવા સૂચવ્યું.

એના માણસો વિલાસને નાના બાપુ અને હેના પિતાને મોટા બાપુ કહેતા, એ વાત વિજયાને અજાણી નહતી પરંતુ એ બન્ને બાપ દીકરા એવા મોટા તીરમારખા થઈ ગયા છે કે નોકર ચાકરની આગળ ફાવે તેમ બોલ્યા જઈ, હેમના માલીકનું - હેનું પોતાનું - માન જાળવતા નથી, એ આજે વિજયાએ પહેલવહેલી વાર જાણ્યું આજે આ વાત હેને રપ્પટ થઈ કે વિલાસ હેના સર્વરત્નો માલીક અને એ હેની ચરણાભિતા દાસી જ છે ટુકમાં એટલું જ બસ થશે કે આ સત્યની પ્રતીતિએ હેના સતાપના અગ્નિમાં જલધારાનું સિંચન કર્યું નહિ.

આવડા કાળની અંદર તે હજુ મોં પેલું કરી, વચ્ચાલકાર વગેરેથી કીકાક સજ્જ થઈ નીચે ઉતરીને કિલખાનામાં આવી પહોંચી તો બા આઠપણી આવી રહ્યા હતા. ત્યાં પધારેલા સમજા એને જોના વારને ઉભા થઈને પ્રજ્ઞાન કરવા લાગ્યા. એના આત્મ મહેતી શુષ્કતા જોઈને સહુ માંદોમાદો કન કરાકરડી કરવા માગ્યા પરંતુ એ મધુમત્સ્યાટ વિલાસવિહારીના એત્તીતા મર્મવિહારી કઠોર અવાજ આમળ ડુબી મયો, પોતાને આહોને ખાસો મમ કરતો ટેવલ પર પછાડી, તે માણ ઉઠ્યો.—“હજુએ જોયાં કરત તો આતત મ્હારે કલા વમર ચાલતુ નથી કે ત્હમરી આવી રીતભાત મ્હને ખીલકુલ પસંદ નથી.

પોતાની નાપસદગી દર્શાવવાનો ત્હને આધકાર હતો, એ વાત સાચી છે પરંતુ આઠલા બધા વચ્ચે આવી તેમજાણ સમજાને મન હલકાઈ જેવીજ ભાસી સમરત મડળી અક્ષિત થઈ વિલાસની સામુ જોઈ રહી પરંતુ વિજયાએ એના તરફ દ્રષ્ટિખત સરખોએ કર્યો નહિ જાણે કાઈ થયુજ નથી, એવો દેખાવ કરી ત્હેણે મડળીને સામા નમસ્કાર કર્યા, અને જે ઠેક છે જુદા અપ્પાર્થ દવાળખાણુ બેઠા હતા, ત્યાં આમળ જવા માડ્યુ. ત્હની પાસે જઈ, વિજયાએ શાન્ત કંઠે કહ્યુ.—“આ પના આઠપણીમા કાંઈ વાતની ઉણુપ તો ન્હોતીને ? મ્હારો મોટા કસુર થયો છે, આજે મ્હારાથી વહેલા ઉઠાણું નાહ” જુદા જાણે રનેહાર્દ સ્વરે જવાબ દીધો.—“ના, મેટા ! મ્હને કશીયે વાતની અગ વડ પડી ન્હોતી વિલાસખાણુ, રાસવિહારી બાણુએ કાંઈ પ્રકારે ઉણુપ આવવા દીધી નથી પણ ત્હમરી સિમિત કાંઈ જોરી સારી જણાતી નથી મેટા ! કાંઈ અસુખ જસુખ તો થયું નથીને ?”

દયાળ બાણુ હમેશા કલકતામાં રહેતા નહિ હોવાથી વહેલા તો વિજયા ત્હને ઝોળખતી પણ ન હતી. મઈ કામે પ્રથમવાર એ ત્હની દ્રષ્ટિએ પડ્યા હતા અને તે પણ સહેજ સાજ પરંતુ આજે દ્રષ્ટિ પડતા વારને એ જુદની શાન્ત, સૌમ્ય મુર્તિ એને આકર્ષક લાગી. તેથીજ એ ખીજ બધાને તજ, સહુથી વહેલી એની પાસે આવીને ઉભી રહી હતી. નેમા વળી એના હેતાળ કામળ સ્વરથી ત્હેતા અતરનો દાહ અડધો પડધો શાન્ત થઈ જવા આગ્યો હતો એટલુજ નહિ પણ એના કઠમા એને એના પિતાના અવાજનો આભાસ લાગતો હતો.

દયાળ કોય ઉપર બેઠો હતો, પાસે જગ્યા પુષ્કળ હતી. તે તરતજ બોલી ઉઠ્યો.—“ ઉભી કેમ રહી છે, મેટા ? અહિ બેસ, તખીયત તો કીક છેને, મેટા ? ”

વિજયા એની પાસે મેડી તો ખરી, પણ કેમે ફરી એની છબ કાટે નહિ. માથુ નીચુ નમાવીને તે ચિન્તાચ્ચત બેસી રહી હતી. આખા આસુ બરાબ આવ્યા હતા, જેને ફરી પાછો તેજ પ્રગ્ન પુકાયો. પ્રત્યુત્તરમાં વિજયાએ ટુકેથીજ પતાવ્યું — “હા, ”

એ અનુભવી જદ આ સક્ષિત ઉત્તરથી તેમજ એની બોલવાની રીત પરથી એના મનની સ્થિતિ બરાબર કળી મયો. મનમાં ને મનમાં લહેને દસતુ મુદ્દા આવ્યું. પરણતા પહેલા આ બહેન આટલો રોષ કેમે છે, તો પરણ્યા પછીથી તો કાણુ જાણે શુએ કરજે, એ વિચારથી લહેને દસતુ આવ્યું હોવું જોઈએ અસ્તુ !

પોતાની પાસે બેઠેલી આ જાજવદ્યમાન બાળાને સ્વચ્છ શ્વાનો સમય આપવા સાર, જદ પોતે જાનેજ ધીરે ધીરે બોલવા લાગ્યો. આટલી વયમાં એ સસ ધર્મના પ્રત્યે લેહની અચન નિષા અને પ્રીતિની અસખ્ય પ્રશ્નસા કરીને છેવટે તે બોલ્યો — “બગવાનના આશીર્વાદથી તમારો મહાન ઉદ્દેશ સફલ અને શ્રેયસ્કર નીવડો, પણ તમે ગામમાં આજે મંદિરની સ્થાપના કરી, તેને ચિરંજીવ રાખવાને, તમારે આત્મભાગપૂર્વક અધ્યાગ પરિશ્રમ કરવો પડશે હું પોતે પણ ગામમાં રહું છું, મહારા અનુભવપરથી હું કહી શકું છું કે આપણા મામના લોકો આ નવીન ધર્મમાં રસ બેતા થયા નથી. નેથી મહાર માનવું તો એવું છે કે એને જો તમે ચિરંતન બનાવી શકશો, તો આ દેશમાં સચમુચ એક મહાન સમસ્યાની મીમામાં થઈ જશે તમારા આ પરિશ્રમને કયા શબ્દોમાં આશીર્વાદ આપવો તે મહેને સમજવું નથી”

વિજયાના હોઠ સુધી આ શબ્દો આવી પહોંચ્યા હતા કે “મંદિર સ્થાપવામાં હું ઠાણ સાર કે સાર્યકતા જેવું જોતી નથી ! ” પરંતુ એ વાત દાખી દઈ, લહેણે મૃદુસ્વરે પ્રગ્ન કર્યો — “મહાન સમસ્યાની મીમામાં થઈ જશે, એમ આપ શાપરથી કહો છો ? ”

દયાળ બોલ્યો — “એમ કેમ બેઠા ? મહેને તો આ વાત પર નદ મદા છે કે ફક્ત આપણો આ બ્રાહ્મ ધર્મજ લોકોને કરોડો કુસ-સ્કારમાંથી છોડવી શકે તેમ છે પરંતુ તે સાથે મહેને એ વાતની પણ ખાતરી છે કે જે ઠેકાણે જેને સ્થાન નથી, જ્યાં જેવું પ્રયોજન નથી, ત્યાં આગળ તે ચિરસ્થાયી નીવડી શકેજ નહિ, પરંતુ આવી એકાદ સસ્થાને લોકપ્રિય બનાવવા બનતો પ્રયાસ કરી મહા મઝ્યા રહો, તો તેવું પરીણામ આશાજનક નીવડ્યા વિના રહે નહિ, એ દેખીતું છે, આપણા બગાળી બાઈઓના મુશ્કેલ દોષની વાત કયા તમે બોલી જાણો છો ? એ સર્વ વાતની તુલના કરીને અસાધ્ય કરવાનો છે

વજ્રના વધુ કાંઈ પણ સલાહ જવાબ કર્યા વગર મનસમાધે વિચાર કરવા લાગી. સ્વદેશનું શ્રેય સાધવાની તહેને પ્રથમથીજ સ્વાભાવિક મહત્વાકાંક્ષા હતી અને આચાર્યના કથનથી તે એકદમ સતેજ થઈ આવી આ મંદિરની સ્થાપના કરીને પોતાની નામના કરી જવા વિલાસ જે અનાડીપણાથી ધમપકાડ કરી રહ્યા હતા તેનાથી વિજયા કાયર થઈ ગઈ હતી અને એને ઉલટો એ બાનતમા સખ્ત કરાળો ઉપજ્યો હતો. પરંતુ દયાળુબાળુના ઉપર્યુક્ત કથનની તહેના મન પર ઉઠી અસર થઈ હતી, એક તો એની શાન્ત સૌમ્યમુર્તિ અને માધુર્ય વરસાવતો સ્નિગ્ધ કંઠ એ બન્નેએ એના પર જીદુષ અસર કરી એના વિચારોમાં અદ્ભુત પરિવર્તન કરી દીધું તહેને પોતાનો જીમ સમજતા એમ લાગ્યું કે વિલાસ વસ્તુતઃ હૃદયહીન કે કુર નથી, પરંતુ એની પ્રમલ ધર્મ પરાયણતાને લક્ષનેજ બાલ્ય દ્રષ્ટિથી એ એવો ખાસ છે ધર્માનુરક્ત મનુષ્યોને સ્વાર્થત્યાગ કરવોજ પડે ચિરકાલની શિક્ષા અને સંસ્કારને લક્ષને બ્રહ્મધર્મના તરફ વિજયાને અટલ શ્રદ્ધા હતી અને એ ધર્મના વિસ્તાર ઉપરજ દેશનું બારી ઝોરવ અવલખી રહ્યું છે એવી તહેની માન્યતા દયાળુબાળુના ઉપદેશથી વધારે જગૃત અને મક્કમ બની

વખત પહોં પસાર થઈ જવાથી, એક પછી એક સહુ- જતા રહેવા લાગ્યા વિજયા પણ ઉઠીને ઉભી થઈ રાસવિહારી પુત્રની સાથે કંઈક મસલત કરી રહ્યા બાદ, તહેની પાસે આવીને કહેવા લાગ્યો—
‘ બેટા વિજયા ! આજ તહાર શરીર સાફ નથી કે શું ? ’

અગાઉની માફક અનાદર કર્યા વગર, તહેણે નમ્રતાથી પ્રત્યુત્તર વાળ્યો—“ના, સાફ છે કાલે રાતના બરાબર ઉંઘ આવી નહોતી, તેથી શરીર કાંઈક અસ્વસ્થ જણાય છે

વિલાસની કળી ખીલી—તહેનું મન આનંદમેર નૃલ કરવા લાગ્યું કેટલાક મનુષ્યો એવા હોય છે કે આધાતની સામું પ્રતિધાત કર્યા વગર તહેમનાથી રહેવાનું નથી પોતાની જૂલ સમજવા છતાંયે અપમાન તેઓ કદી સહન કરી શકતા નથી વિલાસ તે માહેનો એક હતો દિવસે દિવસે તહેના પ્રત્યે વિજયાનું વર્તન જેમ જેમ અપ્રીતિ-કર થવા લાગ્યું, તેમ તેમ તહેનું પોતાનું વર્તન પણ એના પ્રત્યે વધારે ને વધારે નિષ્ઠુર બનવા લાગ્યું આ પ્રમાણે ધાત પ્રતિધાતની આમ પ્રતિક્ષણે વૃદ્ધિગત થતી ગઈ અને વ્યવહાર કુલ્લ જલપિતાની

અનુભવી શિક્ષા, સહિષ્ણુતા તથા યુક્તિ પ્રકૃતિથી કામ કાઢી લેવાની કુનેહ વગેરે સંબંધી મઠીર હપદેશ-એ સધળાની અનભિમુ ઉદ્ધત યુવના મનમાં લેશમાન પશુ અસર થઇ નહિ પરંતુ વિજ્ઞાના મુમેથી નીકળેલા આ એક માત્ર કામળ વાક્યે વિવાસના સ્વભાવમાં કાલક અજન્ય પરિવર્તન કરી નાખ્યું પોતાનો સ્વાભાવિક કર્કશ કઠ પની શરૂ તેટલો કુરુણાદ અનાવીને તે બોલી હતો. —“ એમ હોય તો ત્હમે આવા સખ તાપમાં બહાર નીકળશો નહિ દરેજા જમી ખાદને જરા વિશ્રાન્તિ થયો, નિદ્રા સેવો, ઋતુમાં ફેરફાર થતો હોય, એવા મમયે ખામ સબાળ રાખવી ઉચિત છે, નહિતર તમીયતનો પતો નહિ આવે ”

એમ કહી, ઉલકઠામરી મુખમુદ્રા કરી, એક રીતે જાણે પોતાના ઉચ્છ્વસ વર્તનની ક્ષમા યાચતો હોય, એવો ભાવ દર્શાવ્યો અને વિશેષ કાંઈ પશુ બોલ્યા વગર ખીજા સભ્યોની સાથે તરિત ગતિથી બહાર ચાલ્યો ગયો.

ન્યા સુધી દ્રષ્ટિ પહોંચી ત્યા સુધી વિજ્યા એના તરફ જોઈ રહી ત્યારમાઠ નિશ્વાસ નાખી, ઉપરની મેડી તરફ ચાલી ગઈ થોડી વાર સુધી ત્હને કાંઈક અવ્યક્ત અવર્ણનીય પીડા થવા લાગી એ વેદનાના આકાર પ્રકારનું કાંઈ સ્વરૂપજ સમજાતું નહોતું કેવી હતી એ વેદના ત્યારે

“ વાલમ તણા સહવાસથી જે કટકો બોકાય છે,
મીરે હૃદય ઊંડું છતાં ન નિશાની તેની થાય છે
જોનાય નહિ જોતા કદી રૂધિર પશુ વહેતું નહિ,
યુવતી તણા અતર વિષે બાધિ છતાં બહુ થાય છે ”

સમીસાજ પછી આહ મન્દિરની વિધિપુરસર સ્થાપના કરવામાં આવી મંદિરના અદરના ભાગમાં એક જગ્યાએ બે પુરશીઓ પાસે ગોઠવી દેવામાં આવી હતી તે માહેની એક પુરશી ઉપર અત્યન્ત સમારોહ સહિત વિજ્યાને બેસાડવામાં આવી, પાસેની ખાલી પુરશી પર કાણુ બેસવાનું છે, તેનો ભેદ સધળા પામી ગયા હતા કાણુમર વિજ્યાની વિવિધ લાગણીઓ પરસ્પર દ્રઢ યુદ્ધ કરવા લાગી, પરંતુ ખીજા ક્ષણેજ વિલાસ આવીને જ્યારે પોતાના આધિકૃત નિર્દિષ્ટ સ્થાન પર બેઠાવ્યા ગયો, ત્યારે એ વિષમ વેદના આપોઆપજ શાન્ત થઈ ગઈ.

પ્રકરણ ૧૫.

વિજ્ઞાનો વ્યાધ.

પ્રજ્ઞ મનિ મતી ગ્યાનનાનો સમારોહ આમ બારે ઠાઠમાઠથી ઉજ્જ-
વાના આવ્યો. પંદરેલા સદ્ગૃહસ્થોનો કુત્સાહ રખેને મોજો પડી
જશે, મેઘી ગ્યારાકાંચી લખલૂટ ખચ કરવામા વિલામે જરીયે ખામી
ગખી નહિ રરતુ જે પ્રતિષ્ઠિત સભ્યો એના નિમન્ત્રણને માન
આપીને પરાયા હતા, હેમન ગેનાના ઘર બહાર હતા, તેઓ મલ
પ્રમ ધધા નગરના નહોતા કે કનળ પારકે પૈસે પરમાનદ કરવાનુ
તેઓને ઝાઝો અપત પરવડી શકે, તેથી એક દિવસ રહીને તેઓ સધળા
ઉરડી જનાના હતા તે દિવમે પ્રદ્ધ રાસવિહારીએ તેઓની સમક્ષ
એક વ્યાખ્યાન આપતા જણાવ્યુ -“ જેની અસીમ કરણને લઇને
આપણે પૌત્રવિજ્ઞા (મુર્તિપૂજન) ના ઘેર અધ્યક્ષરમાથી પ્રકાશના
પન્થે પહોંચ્યા છીએ, તેજ ‘એકમેવા દ્વિતીયમ’ નિરાકાર પર બ્રહ્મના
પાદ પદ્મને વિષે જેમણે આ મન્દિર સુપ્રતિષ્ઠિત કરીને સમર્પી દીધુ
છે, તેઓનુ કથ્યાણુ થાઓ અન્તકરણના ઉડાણુમાથી હુ પ્રાર્થના
કરુ છુ કે નજીકના ભવિષ્યમાજ આપણા પેતા જે નવીન જીવન
ચિરકાલને સાર સમિલિત થઇ જાય-અને એ શુભ મુહર્ત નીરખવાને
ભગવાન મ્હને ભાગ્યશાળી કરે” એટલુ કહી, હેણે એ જે નવીન
જીવનના પ્રયે દૃષ્ટિપાત કરીને કહ્યુ -“ એટા વિજ્ઞા ! વિલાસ ! આમ
ને પ્રણામ કરો ત્હમે, આપ મ્હારા મનાનેને આશિષ આપો ”

તે પરથી જોડાજોડ એઠેલા વિજ્ઞા અને વિલામે પ્રતિષ્ઠિત મન્દિર-
નોને પ્રણામ કર્યા અને હેમણે પણ અસ્પૃહ કંઠે એ બન્નેને મગલ
આશિષ આપી ત્યારમાદ મબા વિસર્જન થઇ

સંચાકાળ પિત્યામાદ, વિજ્ઞા જ્યારે પાછી ઘેર આવી પહોંચી,
ત્યારે હેના મનમા કોઠપણુ પ્રકાગ્નો ઉદ્ભેમ કે ચચળતા નહતી ધર્મના
આનદોત્સાહથી એનુ હૃદય એનુ તો ભરપૂર થઇ અયુ હતુ કે, તે
મનમા ને મનમા આ પ્રમાણે ગણગણવા લાગી -“ પાર્થિવ-ભૌતિક-
સુખજ કાંઈ એક માત્ર સુખ નથી પરતુ ધર્મને કાળે-ખીજના શ્રેયને
ખાતર તે સુખનુ બસિદાન આપ્યાથીજ ખર કથ્યાણુ થાય છે ”
વિલાસની સાથે જોકે ખીજ કાંઈ રીતે હેનો મેળ મળતો નહતો,

તેમ છતાં ધર્મ સંબંધી બાબતમાં તે બંને જણા એક વિચારના હતા, એ વાત તે આશ્વકર્ષક પોતાના મનમાં ઠસાવવા લાગી. પધારીમાં સૂતી સૂતી તે બનડવા લાગી-એ સાર જ થાય છે કે એના જેવા એક સ્થિર મકદ્દપ, સ્વધર્મ પગપણ, કર્નબ્યાનજી યુવકની સાથે મહાર જીવન કાયમને માટે જોડાતું જાય છે-એની સહાયથી અને મહાન કાર્યો સંપાદન કરી લેવાશે, એ પ્રમાણે તે પોતાનું મન મનાવવા લાગી બીજે દિવસે હાથ જોડીને સકળ મંડળીને નિવેદન કર્યું કે આપ જો મહિનામાં એકાદ વખત અત્રે પધારવાની કૃપા કરતા રહી, મન્દિરની પ્રતિષ્ઠા વૃદ્ધિગત કરશે, તો હમે સધળા જીવન પર્યન્ત આપના આભારી થઈશું એ નિમન્ત્રણનો સ્વીકાર કરીને સધળા પોતપોતાને સ્થાને જતા રહ્યા.

રાસવિહારી આવીને કહેવા લાગ્યો-“ બેટા વિન્યા ! મન્દિરને ચિરસ્થાયી બનાવવાની ત્હારી જો શુભ આકાંક્ષા હોય, તો દયાળ બાપુને અહીં રાખી પાડવાની ખટપટ કર ”

વિન્યાએ સાનહાથાઈ પામીને પ્રશ્ન કર્યો-“ એ શું બનવાજોગ છે ? કાકાબાપુ ? ”

રાસવિહારી હસીને બોલ્યો-“ બનવાજોગ વિના ? હુ શું અમથો કહેતો હઈશ ? હુ એને નાનપણથી જાણ્યું છું-એ મહારો બાલરનેહી છે મરીબ અવસ્થા હોવા છતાં એ બન્નો માણસ છે. ત્હમારે ત્યાં જગીરદારીનું કાંઈક કામકાજ સોંપી, એને સહજ રાખી શકાશે એને રહેવા સાર જગ્યા પુષ્કળ છે આપણી પાસે; બલે પોતાના કુટુંબ સહિત એ અહિં વસવાટ કરે ”

એ વૃદ્ધ સંજ્ઞનના પ્રત્યે વિન્યાને ખરા અન્તકરણની શ્રદ્ધા ઉપજી હતી એની કગાલ હાલતથી તેમાં કરણાનું મિશ્રણ થયું રાસ વિહારીના પ્રસ્તાવને હર્ષથી વધાવી લેતા, તે બોલી-“ એને આપણે ત્યાં રાખો, કાકાબાપુ ! હુ ધણી રાજ થઈશ ”

થયું પણ તેમજ. દયાળ સપરિવાર આવીને ત્હેમના આશ્રય નીચે રહ્યા.

દિવસ પસાર થવા લાગ્યા પોસ માસ ખલાસ થઈ, માધ માસ અધવારવા આવ્યો જગીરદારી તેમજ મન્દિરનું કામકાજ પણ ધમ પોકાર આલવા લાગ્યું કોઈ ઠેકાણે કશી વાતના વાંધા વચ્ચેની કદવના સરખી ઉત્પન્ન થઈ નહતી.

નરેન્દ્રના કાષ્ઠ સમગ્ર્યાર મળ્યા નહતા વચમાં ફક્ત બે દિવસ વતનમાં આવીને તે પાછો જતો રહ્યો હતો તેમ છતાં પેલું માધ-

કોસકોપ બ્યારે બ્યારે વિજયાની નજરે પડતુ, ત્યારે એતુ હૃદય કાષ્ઠક અવશ્યનીય વેદનાથી વીંધાઈ જતુ. એમ કહોની કે એ પ્રકારે તે એ યત્રની કીમત આપતી આશ્ચર્ય માત્ર હોને આટલુંજ થતુ કે એ દિવસના પરિચયમા આ શુ અજબ ખેલાયુ ? શી જાદુષ મોહિની એણે લગાડી દીધી છે, કે હૃદય એના પ્રત્યેજ તણાયા કરે છે ? તે મનમાને મનમાજ કાષ્ઠક આ પ્રમાણેજ ગણુગણતી —

“ બણુકાર છે પ્રિય નામના, સર્વામમા આ તન વિષે,
રણુકાર છે પ્રિય શબ્દના મવાગમા આ તન વિષે,
છે રોમે રોમ પ્રકાશ પ્રિયે, જુઓ જરા આ તન વિષે,
ચીરો હૃદય મુર્તિ નીહાશે મજુ આપની આ તન વિષે ”

આમ વિલાસ, નરેન્દ્ર એ ખે પાત્રો વચ્ચે ઝોના ખાનો, હોનો હૃદય-હીંચકો બન્ને બાજુએ ઝુલવા લાગ્યો. એમ કરતા કરતા માહ મહિનો પણ પૂરો થયો. ફાગણના આરંભમા એકાએક સપ્ત તાપ પડવા લાગ્યો એમરે નાવનો વાવર ચાલી રહ્યો. બે દિવસમા દયાળાપાત્રુ પણ પટકાઈ પડ્યા. આજ રહવારે હોમને જોવાને, કપડા પહેરી તૈયાર થઈ, વિજયા નીચે ઉતરી હતી ધરડો દરવાન કાનાઈ સિમ પોતાની ડાગ લઈ આવવા ધરમા ગયો હતો. તે દરમ્યાન વિજયા અદરના ઓરડામાં બેઠી બેઠી ચાહ પીતી હતી

“ નમસ્કાર-૨ ! ”

એ શબ્દ કાનપર પડતા વારને વિજયાએ ચમકીને જોયુ તો નરેન્દ્ર ધરમા પેસતો હતો.

હોના હાથમાનો પ્યાલો રહી ગયો હાથમાજ ને મત્ર મુગ્ધની પેટે આતુરતાથી જોઈ રહી નહિ કર્યા સામા નમસ્કાર, કે નહિ કર્યો બેસવાનો વિવેક

એકાદ પુરશી પાછળ પોતાની લાડી મુકી દઈ, નરેન્દ્ર બીજી એક પુરશી ખેચી, તેનાપર ગોઠવાઈ ગયો અને કહેવા લાગ્યો —
“ આ કામ પણ કાઈ સારુ થયુ નહિ-બીજો એક પ્યાલો ચાહ મમારવાની વરદી આપો તો જોઈએ ”

હાથમાહોનો પ્યાલો નીચે મુકી દઈ, વિજયા તેજ કાજે ચાહની વરદી આપના ગઈ, પરતુ કાલિપદને કહી આવીને પણ હોનાથી ઝટ પાછા અવાયુ નહિ ઉપર જતા જતા દાદરના કડેરાને પકડીને ઉભી થઈ ગઈ હતોના હૃદયમા કાષ્ઠક અજબ થનથનાટ થઈ રહ્યો હતો. માનવ હૃદયમા આવા અવશ્યનીય માવ શાંતી જન્મતો હશે, તેની

એ મુજાને ક્યાથી ખમર હોય ? પરંતુ તે એટલુ તો સમજતી હતી કે આ ઉમરો શાન્ત થયા વિના મહારાથી ડગલુ સરખુયે નહિ બરાય. મિનિટ પાચ ઝએક આમ રસ સમાશ્રિમ વીલા બાદ હેલે જોયુ તો હાથમા ચાહનો ખાનો લઈને કલિપદ જનો હતો વિજયા પણુ તહેની પ જી પાછળ ઓરડામા ઘખન થઇ

કનિષ્ઠના ગયા માં વિજયાના મુખારન્ધ્ર તરફ ડ્રષ્ટિપાત કરી નરેન્દ્ર પ્રત્યા લાગ્યો - “આપને નાદક વિગ્રહિત ઉપનત થઇ હોય એમ નાગે કે આપ કયાગત બહાર જઇ ચકયા હત, એ આવીને રૂકા વટ કરી પણુ પાચેક મિનિટથી રંડુ વખત રેખણુ કરીશ નહિ

વિજયાએ ક્યુ - નાગ એનાર ચાહ તો પી ‘રો’, એમ કહી પશ્ચિમ તરન્તી જતી તરફ નજર પડતા અગ્નયમ થઇ પુડના લાગી - આ તારી નાગ ખાતી વાન ?

નરેન્દ્ર બેદયા ‘નાગ તે મહુ’

‘મ પ્રીતે લિધાડા’

‘બધા ઉધાડ છે તેમ-ખચીને, એમા ખોટુ શુ થયુ’

વિજયાને માયુ વૂણ્ણાની ક્યુ - કાંઈ નહિ, ‘ત્યાર માં ચાહીકનાર લગી નવી લાખી આગળી તરફ જોતને ખોલી કહી - આતુ ૧ આપની બાગળી પોલીયાળી સાથી થઇ ૧ આ માં મધ હોય, ત્યારે પાછળથા ધમકા માયા વગર ખેચીને ખોયે, એવા તો મહે આપનેજ જોયા ”

આ ગળેને મા તળત વાગે નરેન્દ્રે ખાનખીત્રાટ હમીને આખો આરડો ગર ૧ દાર ૨ તેજ તુક દાર ૧ સમગ્ણ થતા વાગને વિજયા ૧ ૧ મચકાં કેવના કેમા થઇ ગયા હમી રલ્યા માદ, નરેન્દ્ર ખેલ્યો - “ખખખ મહારા આગળા મજપુત છે જોગથી રપડ મારી મેચ તો માયુ નુ ના ભાગી જાય ”

હમતુ મેડી, વિજયાએ જાણી મુખે ક્યુ - “આપનુ માયુ જળી એદામે રસારે મજપુત જણાય છે, જોરથોટ કર લગી હોય તો”

વાચ્ય પૂડ થતા પહેલાજ નરેન્દ્રે પાછુ તેવાજ હામથી ઘર ગમ્મતી મુકુ પ્રવત સમયના પ્રકાશ સમુ મકુ અને આનદપ્રદ એતુ હારા હતુ વિજયાના હૃદયને એજ હામ્યે હરી વીલુ હતુ

ખામ,મથો નના રૂપાબની નોટ કાઢી ટેમન પર મુકીને, નરેન્દ્ર ખેલ્યો - આટલા ખાતરજ આખો છુ છુ છુચ્યો ચોટો, હા વગેરે કાંઈ મહ રો’ દહને મહને વિભવ કરી દીધે હતો જાં યો આપન નાણા અને આવી દે. મહને મહારી વસ્તુ”

પક્ષક માત્રમા વિન્યાનુ મ્હો લાલચોળ થઇ ગયુ, પરંતુ તરતજ સમાતી લઇને કહેવા લાગી - ‘ અને બીજુ શુ શુ કહીને આપને વિદાય કીધા ? ’

નરેન્દ્ર બોલ્યો - “ હવે એ બધુ કોને યાદ છે ? મગાવી આપો એ વસ્તુ, મ્હારે નવની ગાડીએ પાછુ કસકતા જવુ છે મ્હને કસ-કતામા એક સારી નોકરી મળી છે-હવે બહુ દૂર લગી જવુ નહિ પડે ” વિન્યાનુ મ્હો એકાએક ચમકી ઉઠ્યુ ને તે બોલી - “આપનુ નમીબ તો માર જણાય છે, હો ! ”

નરેન્દ્રે કહ્યુ - “ હા, પણ હવે વધારે વખત નથી નવ વાગે તો-” આખના પનકારામા વિન્યાનુ મ્હો શીકકુ પડી ગયુ, પરંતુ નરેનનુ તે તરફ લક્ષ ન હતુ તે બોલ્યો - “ હવે મ્હને મોકુ થાય છે-મગાવી આપોને, મ્હારી વસ્તુ ’

વિન્યા એના તરફ દ્રષ્ટિપાત કરીને કહેવા લાગી - “ એવી કાંઈ શરત થઇ છે આપની માથે, કે આપ દયા કરીને પૈમા પાછા આપો, ત્યારે તરત તમારી વસ્તુ ત્હમને પાછી આપવી ? ”

નરેન્દ્ર લજ્જીત થઇ બોલ્યો - “ ના, એનુ કંઈ છે નહિ, પણ આપને એ વસ્તુનો ખત નથી ”

‘ આજે નથી, પણ કોઇ દરોડો ખત નહિ લાગે, એવુ આપને કાણે કહ્યુ ? ’

નરેન્દ્ર મધ્યમપણે બોલી ઉઠ્યો - ‘ હુ મ્હુ તુ ક એ ચીજ ત્હ મને કાંઈ ખપમા આવવાની નથી અને મ્હને તો-”

વિન્યા બોલી - ત્યાર વેચતી વખતે મ્હને શુ કામ એમ કહ્યુ કે એ ત્હમને માલુ ઉપયોગી થઇ પડશે ? મ્હને ઠગી જવા મદલ ત્હમને વિદાય કર્યા એમ કહી પાછા તુ આ કુમા થાન છો, એ કોના ધરતે ન્યાય ? તે વખતે એક વાત, અચાજે મળી બુદ્ધિજન માન ! ”

નરેન્દ્ર નજીકથી એકાએક મનિન ચલ ગયો ચોરીકાગર ચૂપ રહીને કહેવા લાગ્યો - “ જીએની, તે વખતે મ્હુ ધયુ ત્હનુ - ત્હમે આ ચીજને ઉપયોગમા લેશે આમ પડી રહેના દેરો નહિ વાઝ ત્હમે એ ચીજ ધરેશે રાખીને પણ ત્હમારા નાણુ લાઇ રહે એમ કેમ થાય, એવા વિચાર મરખો મનમા લાવવો નહિ હુ એ નાણુનુ બ્યાજ આપીશ ”

વિન્યાએ કહ્યુ - “ બ્યાજ કેટલુક આપશે ? ”

નરેન્દ્ર બોલ્યો - “ જે બ્યાજખી બ્યાજ હશે તે આપીશ ”

વિજયા ડોકુ ધુણાવીને કહેવા લાગી — “ મહેને એ વાત પસંદ નથી કલકતામા મહે ધણીવાર ખાતરી કરી છે, અનાયાસે ત્યાં આગળ હું એ યત્રના ચારસો રૂપીયા ઉપમળવી શકીશ ”

નરેન્ડ્ર ઉઠીને ઉભો થઇ, બોલી ઉઠ્યો — “ ઠીક, ત્યારે એમજ કરજો મ્હારે જરૂર નથી જોને ખસે રૂપીયાના ચારસો રૂપીયા જોઇએ છે, ત્હેની સાથે હું કાંઇ બોલવા માગતોજ નથી ”

વિજયાએ નીચું જોઇ રહી, મહા મહેનતે હાથ રોકી ગાળી ઉંચે જોયું પરંતુ નરેન્ડ્ર એના પ્રત્યે દૃષ્ટિપાત કયા વગર કંઈ — “ આપ તો શાંતનુકના અનાર જણાવો છો, એવું જાણ્યું હતું તો હું આવતજ નહિ ”

વિજયાએ નિખાનમપણે પ્રતુત્તર વાગ્યો — “ દેવાના મહામા મહે ત્હમારી મધ્યમી માન મીલખત કમજો કરી લીધી તે રખતે તો એવું કાંઇ બોલ્યા નહિ ?

નરેન્ડ્ર કંઈ — “ ના, શું કરવા બોલું ? એમા કાંઇ ત્હમારો હાથ ન્હેતો એ વ્યવસ્થા ત્હમારા અને મ્હારા અન્તેના પિતા કરી ગયા છે એમા આપણા મેમાથી નાખણ્યુ ગુનેદમાગ નથી રીક, ત્યારે હવે હું રત લઇશ

વિજયા બોલી — “ જમાને જગોને ”

નરેન્ડ્ર ઉદ્વેગપણે પ્રતુ — “ ના, જમવા આવ્યો નથી ”

વિજયાએ શાન્ત ભાવે જીતામાં કરી — “ વાડ આપ તો ડાકટર સાહેબ છો તો નાડ જોઇ જાઓ તો ખરા કે ”

આ વખત વિજયાના એ જ પ્રાન્તને વિતે હાસ્યરેખા રમખ જણાઇ આવી નરેન્ડ્ર કોધથી એકદમ ઉગ્રગી પડ્યો — “ હું શું ત્હમારી મસ્કરી કરવા પાત્ર છું કે આમ ટોળ કર્યા કરજો ? ત્હમારા પૈમા ત્હમને મુમારક રડો, પણ તેની મતાથી આ મજાક કરવાનો અધિકાર ક્યારથી પેદા થઇ ગયો ? જરાક વિચાર કરી બોલો ” એમ કહી તે હાથમા તાકડી લઇ ઉભો થયો

વિજયા બોલી — “ આમ તે કાંઈ ગમગાન જતા હશે કે શરીરમા જોર છે અને હાથમા તાકડી છે, પંજી ખડીક રી છે ? ”

લરી નીચે તાપ્તી દઇ, નરેન્ડ્ર હતાશ થઈ ખુરલી પર પાછો બેઠો ગયો અને કહેવા લાગ્યો —

‘ જટ છટ ’ આ શું ? ત્હમે તો જેમ ફાવે તેમ બકવા જાઓ છો. ત્હમારા સમાજમા મ્હારાથી હવે નહિ રહો નામાય ’

“પણ મનમા રહી શકાશે ખરૂં !” એમ બોલી વધુ સયમ રાખી નહિ શકાવાથી તે હાસ્ય દ્યાવળી દ્યાવળી ત્વરિત ગતિથી બહાર જતી રહી.

ચોડીકવાર સુધી ચિન્તાતુર હાલતમા એકલા બેસી રહ્યા, પછી ચાકીને નરેન્દ્રે હાથમા લાકડી લઇ જેવા ઉઠવા માડ્યું કે તરતજ વિજયા ઓરડામા આવી પહોચી અને કહેવા લાગી—“આપને લીધેજ જરા મહેને આટલું મોડું થઇ ગયું છે, તો આપનાથી પણ આમ ચાલ્યા જવાશે નહિ નાડ જેતા આવડે” આપને, તો ચાલો મ્હારી સાથે ” નરેનને એ વાત કાંઈ ખરી લાગી નહિ તેમ છતાં તહેજે પુછ્યું — “ક્યા જવાનું છે નાડ જેવાને ”

એના તરફ દૃષ્ટિપાત કરતા આ વખતે ગભીર મુખમુદ્રા કરીને વિજયાએ કહ્યું —“ એ ઠેકાણે કાંઈ સારો ડાકટર નથી હનારા જે નવા આચાર્ય થઇને આવ્યા છે, તહેમના પર મહેને ધણે પૂજ્યભાવ છે—આજ બે દિવસ થયા એમને સખ્ત તાવ આવે છે, ચાલો એકવાર આપણે એમને જોઈ આવીએ ” “સારૂં ચાલો ”

વિજયા બોલી—“ત્યારે જરાક ઉભા રહો અહિ પરેશ કરીને એક છોકરો છે, તહેને તો આપ ઝાળખો છો,—પરમ દિવસથી એને પણ તાવ આવે છે એની માને કહું છું કે છોકરાને અહિ લઇ આવે ”

ચોડીવારમાજ પરેશની મા એને લઇને ત્યાં આગળ આવીને ઉભી રહી. એના તરફ સહજ દૃષ્ટિપાત કરીને નરેન બોલી ઉઠ્યો—“તમારા છોકરાને લઇ જાઓ, ખ્હેન ! મ્હે એને તપાસી લીધો ” છોકરાની મા તેમજ વિજયા બન્નેય અન્યયમ થયા મા કાલાવાલા કરવા લાગી — “આખા શરીરમા બચકર વેદના થયા કરે છે, બાપુ માહેબ ! નાડ માડ જોઇને કાંઈક સારી દવા—”

“વેદના હું સમજ્યો, ખ્હેન ! પણ તમારા છોકરાને લઇ જાઓ અહિથી, એને હવા લાગવા દેશો નહિ, ઓસડ હું મોકલી આપુ છું.”

માતા કાંઈક કટાક્ષ મ્હો કરીને છોકરાને લઇને ચાલી ગઇ નરેન્દ્ર વિજયાના વિરમિત થએલા મુખ તરફ જોઇને કહ્યું—આણી તરફ વસન્ત (સૈયડ)નો પાવર સખ્ત જણાય છે છોકરાના મ્હો પર સૈયડની અમર રપષ્ટ દેખાય છે કહેજે કે જરાક કાળજી ભરી સમાજ રાખે ”

વિજયાનું મ્હો લેવાઇ ગયું તે બોલી ઉઠી—“સૈયડ ! સૈયડ ! આથી નીકળે વાર ? ”

નરેન્દ્ર બોલ્યો — “શથી નીકળે ? તેના ધણા કારણો છે પણ નીકળે છે ખરા, આજે તો બરાબર દેખાતા નથી, પરંતુ કાલ પગમ જોશો તો ખાતરી થશે હું ધાર છું કે હવે આપના આચાર્ય આપને પણ જોવાની કાંઈ જરૂર નથી—એમને પણ આજ પાવગની પ્રમાતી મળી હોવી જોઈએ ”

બયથી વિજયાનું મક્કળ બગ મુજબ લાગ્યું તે એનાએ નગમ શ્રેષ્ઠ-પોપાગાળી—યમ, ખુગી પર બેઠી બેઠી આજમ મગડીને કહવા લાગી — “અનંત નકકી સૈયડ આવશે, નરેનઆમુ’—કાન ગાનના મહેને તાવ આવ્યો હતો, શરીરમા બય કર વ્યથા થાય છે ”

નરેન્દ્રે હસીને કહ્યું — “વ્યથા બય કર નથી, બય પર ન થઈ પડ છે, તે આપનો બય છે અને કદાચ તાર આવ્યો હોય, તોયે શું થઈ ગયું ? આસપાસ મધે સૈયડનો વાવર ચલી ન્હા છે, તેથી આમના દરેક માણસને સૈયડ નીકળવાજ જોઈએ, એવું કાંઈ સિદ્ધ થતું નથી ”

વિજયાની બન્નેય આપ્તોમાથી આસુની ધારા નહા લાગી, તે બોલી ઉઠી — “સૈયડ નીકળશે તો કોણ મ્હારી સભાગ સેવાનું હતું ? મ્હાર કોણ છે ?”

નરેન્દ્રે ફરી હસીને જવાબ દીધો — “સભાગ તેનાગ તો ધણીયે મળી આવશે, એ નિર્વિવાદ છે પરંતુ કાંઈ થવાનું નથી આપને ”

વિજયાએ હતાશ થઈ કોક ધૂણાવીને કહ્યું — “નહિ થાય તો તો માર સ્ના-પણ કાલ રાત્રે મહેને સખ તાવ ભરાયો હતો તેમ છતા જીવ પર જોર કરીને રૂઢવારના દવાળમાપુને જોયા જવાને તૈયાર થઈ અત્યારે પણ મ્હાર શરીર ધગધગે છે તાવથી, જરા જુઓ તો ખરા’—એમ કહી ત્હેણે પોતાના જમણો હાથ આગળ ધર્યો નરેને પાસે જઈ, પોતાના શક્તિમાન કઠુણ હાથમા ત્હેનો હાથ રાખી, બેતણું મિનિટ પછી ધીરે રહીને નીચે નમાવી દઇને કહ્યું — “અને કાંઈ ખાશો કરશો નહિ, ગુપત્યુપ સ્પર્શ રહેજે કાંઈ બય જેવું નથી કાલ શરમ હું આ વખતે આવી પહોંચીશ ”

“આપની દયા—” એમ કહી આપ્તો લુગી નાખી વિજયા શાન્ત બેસી રહી પરંતુ એ સ્પષ્ટોએ તીરની જેમ નરેન્દ્રના મર્મ સ્થાનને બેઠી નાખ્યું પ્રત્યુત્તરમા તે જો કે કાંઈ પણ બોલ્યો નહિ, પરંતુ હાથમા લાકડી લઈ જેવો બહાર નીકળ્યો, કે તરતજ એ બય પીડિત રમણીના અસહાય મુખની દયા-બિક્ષા ત્હેના બલિષ્ઠ પુરુષ ચિત્તને વસોવી નાખવા લાગી બીજે દિવસ કામકાજના દબાણને લીધે, કલકતા ત્હેનાથી છોડી શકાયું નહિ પરંતુ ત્રીજે દિવસે નવેક વામતાના સુમારે મામમા આવી પહોંચે વિજયાના મકાન આગળ પગ

મુક્તાં બારને કાલિપટે હાથેના ફારના આવી કહ્યું—“વિજ્યા બાને સખ્ત તાવ આપે છે, માથુ સાફેથી બાંધી, બેઠે ઉપર પધારે.”

વિજ્યાના ઝોરડામા નરેન્દ્ર બારે હાખમ મેળે, ત્યારે તે સખ્ત તાવના જોરથી પથારીમા પછાડા મારી રહી હતી અધોડ વચની કોઇ એક ઓ ધુમટો તાણી પાસે બેઠી બેઠી હેના માથાપર પોતા મુક્યા કરતી હતી, અને નજીકમાજ પિતા-પુત્ર રાસવિહારી અને વિલાસ મુખ અસપારણ મળીર રાખીને ખુરશી પર બેસી રહ્યા હતા. ડાકટરના આમમનથી એ બેમાથી એકેવડુ ચિત્ત આજ્ઞા અને આનંદથી ઉજળવા લાગ્યું નહિ એ કહેવાની અમત્ય નથી.

લેશમાત્ર ઉપોદગાત કર્ચા વમર વિલાસ વિહારીએ સીધોસટ પ્રશ્ન કર્યો—પરમ દિવસેજ આપ સૈયડનો ભય બતાવી મયા હતા, ખરુને ?”

વાત એી હડહડતા જુકાણાની બરેલી હતી કે, એનો એજમ કગોય જવાબ દમ શકાય નહિ—પરંતુ પ્રશ્ન સાંભળી, વિજ્યાએ પોતાની બાલચોળ આખ્યો બોલીને જોયુ પ્રથમ તો તે કાંઈ નિર્ણય કરી શકી નહિ, થોડીવાર રહીને હાથ લખાવીને બોલી કહી—“આનો.”

પાસે બીજો કાંઈ જગ્યા નહિ હોવાથી, નરેન્દ્ર હેની પથારીના એક છેડા પરજ બેસી ગયો પલકવારમા વિજ્યાએ પોતાના બંને હાથ વળી હેનો હાથ જોરથી હખાલીને કહ્યું—“કાસે આવ્યા હતા, તો મહેને આટલો તાવ ભરાત નહિ—આખો દિવસ બારી આમળ બેઠા રહી મહુ લકમારી ગઈ એવા કીધી.”

નરેન્દ્ર ડાકટર હતો—તે તરત ચેતી ગયો કે પ્રખલ જ્વર જલદ દારુના નિશાની માફક મનુષ્યના અંતરના હડાણુમાથી કાંઈ કાંઈ ગુપ્ત વાતો ઓકાવી કાઢે છે, પરંતુ સ્વસ્થ અવસ્થામા તેનું અસ્તિત્વ સરખુયે બહુીવાર હોતુ નથી પણ પાસેજ બેઠેલા પિતા પુત્રના માથાના વાળ મુકા કોષથી કટકિત થઇ ગયા નરેન્દ્ર સહજ શાન્તવનતા સ્વરથી પ્રસન્ન વદને કહેવા લાગ્યો—“ભય જેવું કાંઈ નથી બે દિવસમા તાવ છતરી જશે.”

નરેનનો હાથ પોતાની છાતીપર ખેંચી લઇ, એકાન્ત કરણ સ્વરે વિજ્યાએ કહ્યું—“મહેને સાફ થાય નહિ, ત્યાં લગી કશોય જશો નહિ—તહેમે જતા રહેજો તો હું ખચવાની નથી.”

જવાબ દેવાને મુખ ઉંચું કરતા એકએક આ શો દેખાવ હેની નજરે પડ્યો ? નિશકચિત્ત સન્નિકટ વર્ત શીકારના ઉપર તરાપ મારતા પહેલાં બૂખ્યો વાલ જેવી દ્રષ્ટિ કરીને જુએ છે, લેવીજ અમાર વરસખતી આખ્યો કાઢીને વિલાસવિહારી નરેનના તરફ જોઈ રહ્યો હતો.

પ્રકરણ ૧૬

ધર્મીનો અંકુર.

નરેન્દ્ર અવાક થઈ જોઈ રહ્યો—વિજયાના પ્રશ્નનો પ્રત્યુત્તર તે આપી શક્યો નહિ હિસક દૃષ્ટિ, કરડી નજર, એકલા મનુષ્યજ શું પણ જનનર સુદ્ધા સમજી શકે છે દુકામા નરેન્દ્ર જોકે વેદીયા દોર જોતો હતો, દુનિયાદારીનું જ્ઞાન એને જોકે નહિ જેવું જ હતું તમ જ્ઞાન નિમિષ માત્રમા તે આ વાતનો ભેદ પામી ગયો કે, ખુરશીપર બેઠેના પિતા પુત્રની આખ્યોનો ચકચકાટ બીજે ગમે તે ભાવ પ્રકાશ કરતો હશે, પરંતુ તે હૃદયની પ્રીતિને પ્રકાશિત કરતો નથી જ એ લોકો એના પોતાના પર પ્રસન્ન નહોતા, તે એ સારી પેઠે જાણતો હતો. વિજયાને માઈક્રોસ્કોપ દેખાડવા આવ્યો, તે વખતે પણ એ મતલબની વાત એણે કાનોખાન સાબળી હતી તેમજ રાસવિહારી પોતે જાતે એને ઘર જઈ, પૈસા આપી આવ્યો હતો, તે દિવસે પણ પરદેશને બહાને બહુ બહુ મહેણા ઝોરી કીધી હતી પરંતુ એણે જ્યારે ખરેખર ડગાઈ કીધી ન હતી અને એ વસ્તુના ખસોતે ઠેકાણે ચારસો ડૉલર ધમકી લવાય તેમ છે તો પછી એ લોકોની મ્હારા ઉપર શા માટે ઇતરાજી રહેતી હશે, તે એનાથી ગ્રિય કરી શકાય નહિ અને આ સૈયડનો બચ બતાવવાની વાત તો તદ્દન ગલત—નાપા યાદાર છે એવો બચ તો તેણે દેખાડ્યો જ નહોતો, બલકે એથી ઉત્તરુજ કલ્પુ હતું આ ખોટો ગપગોળો કોણે ઉરાડ્યો હશે ? વિજયાના તો એ કારસ્થાન નહિ હોય ? વગેરે શકા પરપરાની ઘોળા ઘોળ થતી હતી એના મન સગાયે, એટલામા વિલાસ વિહારી ઓર્થોનો ગાજી વડ્યો કુતૂહલને લઈને નોકર કાલિપદે પડ્યો જરાક ઉચ્ચો કરી, કોકીયુ ક્યું હશે, વિલાસની નજરે એ દ્રશ્ય પડતા વારને ત્હેણે ઉત્તાનભેર હિન્દીમા બડીમાર કર્યો તમારી કલાસમા હિન્દી ભાષાનો પ્રયોગ કામક જીવસાદાર જીવન આણતું હોતું જોઈએ તે બોલ્યો —

‘ એમ શૂંવરકા બમ્બા । એક્ટો કુરસી લાઓ ’

ધરના સઘળાજ સડક થઈ ગયા. કાલિપદ ‘શૂંવરકા બમ્બા’ તેમજ ‘લાઓ’ એ બે શબ્દોનો અર્થ સમજી શક્યો, પરંતુ કુરસી વસ્તુ વળી કોણે જાણે કેવીક હશે, તેનું અનુમાન બરાબર નહિ થઈ શકવાથી, તે ઘરમા જઈ ચારે બાજુએ ફાંફા મારવા લાગ્યો. વૃદ્ધ

રાસવિહારીએ સમય મુચકતા વાપરી પોતાની જાતને સાવચેત રાખી મહીરસ્વરે કહેવા માડ્યું—“પેલા ઝોરગ્રામથી એક ચેર લઈ આવ કાલિપદ ! બાણને બેસવાડે ” કાલિપદ જલદી પુરશીલેવાને મથામ્માદ, તેણે પુત્રના તરફ શાન્ત ઉદાર કંઠે ત્રેને કહ્યું— “માદા માણસના મકાનમા આવ્યા આક્રમણ થવું નહિ જોઈએ, વિશ્વાસ મિળજ ખોલ બેસવાથી કોઈપણ પ્રતિષ્ઠિત મનુષ્યની શોભામા વધારો થતો નથી ”

દિકરાએ ઉદ્ધતામયી જવાબ દીધો—“ માણસનો મિળસ આવી બાબતમા જાણ નહિ, ત્યારે બીજી કંઈ વખતે જાણ ? હરામખોર નોકર વગર કહ્યે કરાગ્યે આવા અસભ્ય માણસને જોને આમરદાર બેરાનુ માન જાળવવાનુયે જાન નથી—તેવાને ફટ કરતો કે ધરમા ધુસાડી દેછે !”

અકસ્માત ધકકો લાગતા જેમ દારૂડીયાનો નિશો ઉતરી જાય છે, તેજ પ્રમાણે વિજયાના તાવની સુસ્તી પણ આ કલકલાણથી એકાએક ઉતરી ગઈ કાંઈ પણ બોલ્યા કર્યા વગર નરેન્દ્રનો હાથ છોડી દઈ, તે ઝોરગ્રામ પાસે ફેરવી, બીંત તરફ મ્હો રાખીને સુઈ રહી

કાલિપદ ઉતાવળો ઉતાવળો પુરશી લાનીને મુકી ગયો, એટલે નરેન્દ્ર ત્રેની પથારી પરથી ઉઠીને પુરશી પર બેઠો વિજયાના મ્હોના સીના પરથી રાસવિહારી ત્રેની લાગણી ઝટ કરી મથો પ્રમત્ત હાસ્ય કરી, પુત્રને ફરી શીખામણુ દેતા તે કહેવા લાગ્યો—“ હું બધું જ સમજું છું, વિશ્વાસ ! આ વિષય એવો નાણુક છે કે એમા ત્રેને કોઈ ઉપત્ત શાય, એ દેખીતુ છે બધાજ જો શિષ્ટતા, સભ્યતાની મર્યાદા જાળવી રાખી શકે તેમ હોય, તો પછી ઉંચ નીચનો બેદ કયાથી રહેવા પામે ? શાન્તિથી આપણે મનુષ્યની ખોલ ખાપણુ યુક્તિપૂર્વક ફર કરી શકીએ ”

વિશ્વામ બોલ્યો—“ ના, પિતાજી ! આ પ્રકારનું ‘અનાડી-પણુ’ સહન કેમ કરી શકાય ? એ ઉપરાંત વળી આ મકાનના નોકરો જેટલા બેઠમાન છે તેટલાજ બેચારમા છે કાલેજ એ સંધળાઓને હું તમેડી દેવાનો છું ”

રાસવિહારી આ વખત હસતો હસતો જાણે સ્વમત બાપણુ કરી બીંતને મમળાવતો હોય, તેમ કહેવા લાગ્યો—“ આનું મગજ કાંઈ એવું ખરાબ થઈ ગયું છે કે વગર વિચારે” ફાવે તેમ મક્યોજ જાય છે શું બોલે છે તેવું જ કશું ઠેકાણુ નથી પણ એની બીચારા નાદાન છોકરાની વાત શી કરવી ? હું આવો ધરડો અને ઠરેલ હોવા છતાં મદવાડના સમાચાર સામળી ખમળી ઉઠ્યો હતો મકાનમા વળી કોઈને સંપર્ક નીકળ્યા હશે તે ઉપર આ વળી બધાના ગાળીયા ટીલા કરી મથો ”

આપણે જુની નરેન્દ્ર વાતચીતમાં જામ લેતા ન હતો, તે આ વખત ઓચીતિ બોલી હોયો. — “મહે કોઇ વાતનો બય દેખાડ્યો નથી.”

જુરસામેર પ્રમ પછાડીને વિદાસ ઉછળી પડ્યો — “અલખત બય દેખાડી ચ્યા છે. કાલિપદ એ વાતનો સાક્ષી છે.”

નરેન્દ્ર કહ્યું — “કાલિપદની બૂલ થઇ હશે સામળવામાં.” જવાબ દેવામાં નિવાસ કાઠક કાચુ કાપી નાખવા જતો હતો, તેઠલામાં તહેના પિતાએ તહેને અંધવચ અટકાવીને કહ્યું — “વાહ ! આ શુ કરે છે, નિવાસ ! એ પોતેજ જ્યારે એ વાત ક'યુલ કરતો નથી, ત્યારે કાલિ-પદનો વિદાસ કેમ કરી શકાય ?” અરેખર એની વાત સાચી છે.” તેમ છતાં નિવાસ કંઈ બોલવા જતો હતો, તહેને ઇશારતથી મના કરીને “તોને કહેવા લાગ્યો — “આવી માવારણુ વાતને આવું બય કર સ્વરુપ શુ કામ આપી દે છે ? વિવાસ ! જરાક ધ્યાન થા ! મગતય જગ દીધરે આપણી કસોડી કરવા ખાતરજ આ વિપત્તિ આપણા માથા ઉપર નાખી હોવી જોઈએ વિપત્તિથી પરવશ થઇ, તુ સધળી અગાઉની વાતો બૂલી કેમ જાય છે, તે હું સમજી શકતો નથી.” યોડીકવાર જોન મ્હી પાછો કહેવા લાગ્યો — “રોગની પરીક્ષા કરવામાં એની કદાચ બુન થઇ હોય, તે તેમાં અન્યથા પામવા જેવું શુ છે ? બવાબલા હોશિયારમાં હોશિયાર ડાકટરો પણ હકમ્ડ ખાઇ જાય છે, તે આને તો હજી દાતમાથો દૂધ સુકાયું નથી.” એમ કહી નરેન્દ્રના તરફ નજર કરીને કહ્યું — “વાર, ત્યારે તાવતો આપને સાધારણુ જાતનો લાગે છે ને ? ચિન્તા કરવા જેવું કાંઈ છે નહિ, એજ આપનો મત છે ને ?”

નરેન્દ્ર આગ્યો ત્યારથી સધળું અપમાન મુગે મ્હોયે મહન કરી રહ્યો હતો, પણ આ વખત તહેનાથી ટકોર કર્યા વગર રહી શકાયું નહિ, તે બોલ્યો — “મહારા બોલ્યાથી શુ ખાટું મોળું થઇ જાય છે ? મહારા ઉપર તો કાંઈ આધાર છેજ નહિ ! એના કરતા કોઇ સારા ભણેલા ગણેલા ડાકટરને બતાવો અને તેવાની મલાહ લ્યો.”

આ ક્યન અલખત કટાક્ષ ભર્યું હતુંજ, પરંતુ આવો જવાબ આપવાનો તહેને અધિકાર હતો પરંતુ વિલાસનો પિન્નો ઉછળી ગયો. તે એકદમ હાલપીજો થઇ બખાળી હોયો — “તહે કોની સાથે વાત કરો છો, તે લક્ષમાં રાખીને મ્હોમાથો શબ્દ ઉચ્ચારો આ ધર સિવાય ખીજે કોઇ ઠેકાણે આવા ઉદ્ગાર કાઢ્યા હત તો.”

વગર લેવે દેવે વાધા વચકા ખાડી હુલ્લડ તકરાર કરી હુલ્લડ મચાવવાની આ લોકોની ખાસીયત જોઇ નરેન્દ્ર આશ્ચર્ય સામરમાં

ફૂળી જતો, પરંતુ એ બંધી પ્રજ્ઞા શા હેતુથી-શું કરવા-આદરવામા આવે છે, એમા એનો પોતાનો શો કસુર છે, તે કશાયની એને ગના ગમ પડતી નહિ. એ લોકોના અન્તર્દાહનુ મુળ શું કારણુ હશે, તે વાતથી નરેન્દ્ર અઘાપિ પર્યન્ત અસ્તાત્મ હતો વિજ્યા અંહિ રહેવા આતી, તે સમયથીજ ગામડાનુ ચક્રચાત્રખોર વિરોધી મડળ વિલાસ સાથેના ત્હેના માવી વેનિગામ સમંધી ચર્ચા કરવામાજ્ઞ પોતાનો નવ-રાશ્ત્રનો વખત ગુમરતુ, ત્યારે જુદા ગામના રહેવાશી આ નવીન વૈજ્ઞાનિકો મખડ વ્યાપાર-વ્યવમાન કીટાનુકીટના સમઘનુ નિર પણુ કરવામાજ્ઞ ગુથાએના જેનો ગામની લોકરાયકા ત્હેને કાને પહોચી નહોતી ત્યજ્યાત્ર આત્મમન્દિર તથાપનાતી વાત પણુ સઘળે ફેરાછ ને જગજાહેર ચર્ચા સૂકી, તે રખા એ કલકતા ચાગ્યો ગયો હતો, આજે પિતાપુત્રની કરડાકી ભરીટકોરએના મમસ્થાનસુધી ચચરાટ અને જલુજલુત ફેલાવતી હતી-પરંતુ તેની અદર રહેલા ગુમ રહસ્યને સુસ્પષ્ટ કરવાના મમય અને સાધન ત્હેની પાસે નહતા એજ સમયે વિજ્યાએ એના તમ્ક પાસુ ફેરવ્યુ પોતાના ચિન્તા વ્યયિત નેત્રો ક્ષણુવાર મીચી રાખીને તે બોલી હતી -“ હુ જ્યા લગી જીવતી રહીશ, ત્યા લગી આપની કાણી રહીશ પરંતુ આ બોડાએ બીજા ડાઢર પાસે ચિકિત્સા કરાવવાનુ નકકી કર્યુ છે તો આપ નિરર્થક વધુ અપમાન સહન કરશો નહિ પરંતુ પાછા ફરતા પહેલા એકવાર દયાળ બાબુને જોતા જળજે, એટલીજ મ્હારી આપને વિનિ છે-” એમ કહી પ્રત્યુત્તરની રાહ જોવાને બંને તે પાછી પાનુ ફેરવીને સુમ રહી રાસવિહારી ક્યારનોયે આ મર્વ મામલાને ભેદ પામી ગયો હતો, તે એકદમ કહેવા લાગ્યો -“ કેવું વિચિત્ર ! જોને બોલાવી મગાવ્યા હોય, ત્હેનુ અપમાન કાણુ કરી શકે તેમ છે ? ” ત્યાગ્યાદ છોકરાને ઠપકો દેતા રાસવિહારી કહેના લાગ્યો કે માહગીનુ બચકર સ્વરુપ ક’પીને તુ મારા સારની વિવેચ્ચુદ્ધિને ગુમારી એકો છે વળી સાચે સાચે તે એને અદ્વિતીય નિરામર પરશ્વના ઉદ્દેશ્ય સમંધી અનેક આધ્યાત્મિક નિગૂઢ તત્વોનુ રહસ્ય અમગ્નત્વા નાગ્યો નરેન્દ્ર કાષ્ઠપણુ બોલ્યો નહિ

પિતા-પુત્રના એ તત્વમ્થા તથા અપમાનના બોગ્નને પોતાની બને ખાધ પર ચઢાતી હજ, તે ઉભો થયો, અને હાથમા લાઠી અને બેગ લાધને કાંઈ પણુ બોલ્યા ચાલ્યા વમર બહાર નીકળી ગયો રાસવિહારીએ ત્હેની પાછળ જમ ગુમ પાડીને કહ્યુ -“ નરેન્દ્રમાયુ ! ત્હમારી સાથે મ્હારે કાષ્ઠક અગત્યની વાત કરવાની છે-” એમ કહી જલદી હતીને તે એની પાછળ પાછળ નીચે હતર્યો.

નરેન્દ્રને પાસેના એક ખડમા બેસાડીને જે પ્રસ્તાવના કરતા કહેના લાગ્યો—“પાત્ર માણસના દેખતા ત્હમને બાપુ કહીને સંબોધુ અગર જમે તે કહીને બોલાવુ તોપણ ત્હમે મ્હારા જગદીશના ચીર-જીની છો, એ વાત વીસરાય તેમ નથી. વનમાળી અને જગદીશ સ્વર્ગનાની થયા છે, એકનો હુજ પડી રહ્યો છુ, પરતુ હમારા ત્રણેની વચ્ચે પગરપર ક્રો સખધ હતો, તેનો કાષ્ઠક ખ્યાલ મ્હે તે દિવસે ત્હમને કરાવ્યો હતો—પણ વધારે સ્પષ્ટતાથી મ્હારાથી બોલી શકાતુ નથી—મ્હારી છાતી જાણે ફાગી જતી હોય તેવુ થાય છે

વરતુ—માષકામકોપના નાણા ચુકવવા ગયો, તે દિવસે કાઠી કાઠ વાતો કરી હતી નરેન્દ્ર માન બેમી રહ્યો તે દિવસની વાત સાબરી આવતા રાસવિહારી બોલી ઉઠ્યો—“આવુ ઉપયોગી ચત્ર વેચી નાખવા ખત્ત, તે દિવસે હુ ત્હમારા ઉપર નારાજ થયો હતો” પાછો દસીને કહેવા લાગ્યો—“પણ જુઓની બાઈ! એ નારાજ થવાનો અર્થ જુદો છે વ્યવહારિક દૃષ્ટિથી નારાજ નહોતો થયો, એમ હુ કહુ તોયે ખોટુ નથી—પણ જવા દે એ વાત,” એમ કહી નીસાના નાખીને, પોતાને ઉદ્દેશીને ફરી કહેવા લાગ્યો—“મ્હને જે અસાધ્ય છે તે વાતને સાર મતા કરવો વૃથા છે કેટલાયે નોકોને હુ અપ્રિય થઇ પડ્યો છુ, કેટલાયે મ્હને ગળો બાડે છે. મિત્રો કહે છે મ્હને—“ત્હમને મિથ્યા ભાષણ કરવાની આદતથી અમે તેમ કરવા મ્હેતાયે નથી, પણ ધાધાડવાનો નિકાલ થાય એવુ ગોળ ગોળ પણ કેમ બોલતા નથી ?” એ લોકા મ્હને મમતાભર્યા હેતથી ચાહે છે, તે હુ સારી પેઠે સમજુ છુ પરતુ વ્યક્તિગત ચચા કરવી મ્હને પસંદ નથી—ઉનટા સખત કટાળો છે પાછળથી ત્હમને પરિતાપ થવા નારો આવે નહિ, તેથી આટલુ કહુ છુ સસારના ધપ્પા મ્હે તો બહુમહુ ખાધા છે—મધજી સહન કરતા કરતા આ કાગાના ઘોળા થઇ ગયા, પરતુ વર્તન, કેવી રીતભાત રાખ્યાથી સુખ શાન્તિ મળે તેમા કંઈ ચુક્યા નથી નહિતર ત્હમારા પ્રત્યે અમતુષ્ટ થયો છુ, એમ બેધડક ત્હમારા મ્હોપર ખુલ્લે ખુલ્લુ કહી ત્હમને આજ કલેશ શુ કરવા આપત ?” નરેન્દ્રે વિનયથી પ્રત્યુત્તર આપતા કહ્યુ—“જે મલ છે તે કહ્યુ છે—એમા દુખ આપવા જેવુ કસુયે નથી”

રાસવિહારી માયુ ધુણાવતા કહેવા લાગ્યો—“ના, ના, એમ શુ કહો છો ? કહુ કમા મનમા ચચરે છે, હો ! જે સાબળે ત્હેને તો ચચરેજ પણ બોલનારનેયે ઓછો ચણુચણુટ કરાવતી નથી, હો ! પરમાત્મા સાક્ષી છે”

નરેન નીચુ ધાલીને જ્ઞાન્ત ખેસી રહ્યો છૂટકારાનો દમ મુકીને રાસવિહારી બોલ્યો—“પણ ત્યાર પછી મહારાથી ગુપચુપ ખેસી રહેવાયુજ નહિને? મહે ત્રિચાર કર્યો કે ચઢતી પડતી સહુને આવે છે. હુ ખનો માર્યો આ ખીચારો પોતાની જરૂરી ચીજ વેચી ગયો છે તેની કીમત ગમે તેટલી હોય, પણ એકવાર તે આપના કબુલાત થઈ ચુકી, એટલે નાણા ચુકવવામાં દીલ કરાવજ નહિ વિજયા ખીચારી ધારત તેટલા દિવસમાં પૈસા આપી દેત, પણ મહેને ધીરજ રહી નહિ, તેથી હુ જાને આનીને પૈસા ચુકરી ગયો વળી ખાસ કરીને એ પૈસા ઉપરજ ત્દમાર મહારામ જવાનુ અનમી રહ્યુ હતુ, એટલે એક દિવસનો પણ મિલખ કરવો તે ઉચિત કહેવાય નહિ અને વળી ત્દમે કાંઈ મહારે મન લોક છે ?”

તે નખનતી નહેણા એકાવાળી વાતોનુ સ્મરણ થઈ આવના નરેને પૂછ્યુ—“એની શુ પૈસા આપવાની ઇચ્છા નહોતી ?”

જ'ણ ગભીર થઈને બોલ્યો—‘ના, ના, હુ એવુ ધાગ્યો નથી પણ ત્દમે શુ જાણો ?—જવા દે. એ વાત—’એમ કહી તે એકદમ અટકી ગયો.

ચાગે એ પીયા ઉપનવવાની વાત એના હૈડ તળી આવી, પરંતુ એ વાત પ્રત્યક્ષ થતા નાકક કન્દેશ ઉત્પન્ન થયે એવા ઉર્ચા હોણે એ વાત મનથી ઉત્તરેષ કર્યો નહિ.

રાસવિહારી મહા ઉસ્તાદ અને પહાચેન ગુફો હોવાની, તે જટ સમજી ગયો કે હજી નરેન આપાણુ ખરે સ્વસ્થ જાણુને નથી એના જેવા વેદીયા દોર વનરદાર અનર્મિત માણુમાન અખમા આગળા વાલીને દેખાડયા ના, પોતાની મેલે તેજ નશુ મમજી શકે તેમ નથી, એની ખાતરી થનાથી, તે બોલ ઉચ્ચ—વિનાસન આચરણથી જેટલુ દુખ મહેને ઉપજે છે, તેટલુ જ હુ લગનાલ મરે ધુ માઈકોસકોપનીજ વાત કરીએ વિજયાએ એનાર એને એ બામતમા અમિપ્રાય લઈને ખરીદ્યુ હત, તો કાંઈ પચાત હિત નહિ, ત્દમેજ બોલોતી, એમ શુ એણુ કવુ જોઈતુ હતુ ?

વિજયાનુ વર્તન બરામર નહિ મમજનાથી નરેન્દ્ર જીજ્ઞાસા બેન્નેઈ રહ્યો રાસવિહારીએ કહ્યુ—“એની તમીયતના સમચાર મામ જીને, વિનામ આકળો ગામરો થઈ ગયો હતો તે હુ તમ સમજી ગયો. એમ થાય એ કુદરતી છે—વિજયાના સંસ્કરનો આધાર એને સિર છે ચિકિત્સા અને ચિકિત્સક પમદ કરવા એ પણ એના હાથમાં છે એની સલાહ વિના કાંઈ થઈ શકે નહિ વિજયા પોતે પણ છેવટે

વખત ધણે પસાર થયો હતો, તેથી નરેન્દ્ર ઉઠીને ઉભો થયો. દયાળબાપુને સૈયડ નીકળ્યા હતા. ત્હેમને જોવા જવાનું હતું. એટલે જતા જતા ત્હેણે પૂછ્યું — “ પેલા છોકરા પરેશને કેમ છે વાર ? ”

રાસવિહારી બોલી ઉઠ્યો — “ એને તો કીધાકનો એને વતન મોકલી આપ્યો છે—એના સમાચાર કાંઈ જાણવામા નથી ”

બન્ને જણા ઝોરડાની બહાર આવ્યા રાસવિહારીને ઉપર જવાનું હતું વિલાસ કપારનો એની રાહ જોઈ રહ્યા હતા, અને ચિકિત્સા વિષયક એણે શો બન્દોબસ્ત કર્યો, તેની પણ ખમર કાઢવાની હતી. એટલા આગળ યોડીકવાર ઉભા રહી, ધીરે ધીરે પાછા આવી રાસવિહારીને કહેવા લાગ્યો — “ મ્હારા તરફથી વિલાસબાપુને જરૂર આટલું કહેવા તરદી લેશો પ્રયત્નજવરના આવેમમા માણુમ ગમેતેમ જવારો કરે છે મનમા ના હોય તેવી વાતો પણ આરેશમા બોલી દે છે ” એમ કહીને ત્વરિતગતિથી ત્યાં આગળથી ચાલતો થયો.

સ્નાન આહાર કર્યા વગર, માથાપર સખ તાજ સદન કરતો, નરેન્દ્ર ખેતરને રસ્તે ચાલેને નિજા તરફ જવા લાગ્યો ચાલતા ચાલતા તે મણુમણુવા લાગ્યો — મ્હારે કોની ગરજ છે ? શ્યા માટે આટલા મમ્મ તડકામા તપશ્ચર્યા કરવી જોઈએ ? જો સુન્દરીએ પોતાના શ્રદ્ધાપાત્ર મનુષ્યને જોવાની બલામણુ કરી છે, ત્થી આ યાતના બોગવરી પડે છે ! આવી નિર્દય વિનનિ કરવાતો એને જો અધિકાર હતો ? વગેરે બાજતનો વિચાર કરતા ત્હેણે સકલ અગ સળગવા લાગ્યું અને આવી બલામણુ ત્હેને અપમાનકારક લાગી જતા પાછા ફરવાની ત્હની હોંમત ચાલી નહિ યોડીવારમા તે અનેક તર્કવિતર્ક કરતો દિલગામમા દાખલ થઈ, આખરે પોતાના મકાનના બાગણ આગળ આવીને ઉભા રહ્યો.

પ્રકરણ ૧૭.

પ્રથમ સંસ્કાર.

દયાળબાપુ પાસે જતા પહેલાં નરેને પોતાના નામ તથા પદ્વી વાગ્યો “વીઝીટીંગ કાર્ડ” અહર મોકલી આપ્યો તે વાગીને દયાળબાપુ સખ્ત મમરાઈ ઉઠ્યા. આવે મ્હોડો પ્રકરર પડે ચાલીને મ્હારા જોવાને મળવા આવે છે એ ત્હેને પોતાની અનુચિત કુપર્યા સમું ભાસ્યું, અને એનેજ વચિત કરીને જોને જોના મ્હાવમા રહેવા

આવે છે તે બદલ એ પોતાને મુનેહમાર ગણીને શી રીતે એને મુખ ભત્રાણી સકશે તે વિચર કરી શક્યો નહિ થોડીકવારમા, એક ગૌરવર્ણના સૂઝકા સડક લખુસ યુવકે ત્હેના ઝોરકામા પ્રવેશ કર્યો, ત્યારે તે મુખ નયનોથી અવાક થઇ ત્હેની સામુ જોઇ રહ્યો જોતા વારને ત્હેની ખાતરી થઇ કે વ્યાધિ ગમે તેવો બચકર હશે, પણ હવે કાંઈ બચ જેવું નથી-હવે આ મરણ્યાનામાથી બચ્યા ! વસ્તુન રોગ સામાન્ય હોઇ, ચિન્તાનુ કાંઈ કારણુ નહતુ, એવું આશાસન મળતા તે બેડો થયો, અને ડાકટર સાહેબને રોશન સુધી વળાવવા જવાશે કે કેમ તેનો વિચાર કરવા લાગ્યો વિજ્યા પાને પથારીવશ થઇ ગએલી હોવા છતા, દયાળુમાયુને-વીસરી નહાતી એણે પોતેજ આશ્રિ કરીને નરેનને ત્હેની ખબર લેવા મોકલ્યો હતો, તે સાંભળીને જીવનતા તથા આનન્દથી દયાળુમાયુની આખરોમા ઝળઝળાયા બરાબ આજ્ઞા જોતજોતામા આ નવીન ચિકિત્સક અને પ્રાચીન આચાર્ય પ્રેમપૂર્વક મહાપણુ મરવા લાગ્યા અનેક કારણોને લઈને નરેન્દ્રનુ ચિત્ત આજે ખિન્ન થઇ મૃતુ હતુ, પરંતુ આ જ્ઞાના સતોષ સહૃદયતા, અને અન્તરની શુચિતાનો મરપથ થતા તે કાંઈક અન્ત થયુ જ્ઞ સાયેના વાતાવાપથી નરેનને ત્હેના અકૃત્રિમ ધર્માતુરાગની પ્રતીતિ થઈ અને એ પ્રેમ વરોજ ને જ્ઞની દ્રષ્ટિ નિર્મલ અને સરલ ખની હતી કાંઈ પણ ધમના પ્રત્યે ત્હેને નિરસ્કાં નહોતો, અને ત્હેની માન્યતા તો એની હતી કે જે મનુષ્યનુ હૃદય ધર્મ ભાવનાથી રંગાયેલુ છે, ત્હેને સંવળાજ ધર્મો સત્ય વસ્તુજ આપી શકે છે એનો આવો અમાપ્રદાયિક મતવાદ જો વિલાસવિહારીના જાણવામા આવ્યો હોત તો તે એને આચાર્ય પદ ઉપર બહાલ રાખત કે કેમ, એ કારણ હતુ, પરંતુ જ્ઞના આવા શાન્ત, દૃષ રહિત સંભાષણથી નરેન્દ્રને ત્હેના ઉદાર હૃદય, ઉદાત્ત ભાવના તેમજ ઉત્કૃષ્ટ સરકૃતિને મારે બહુ માનની લાગણી ઉત્પન્ન થઈ

રાસવિહારી અને વિલાસવિહારીના પણ ત્હેણે અનેક ગુણગ્રાન કર્યા જેના વિષે તે વાત કરેતો. ત્હેના જેવો સાધુપુરુષ બીજને ત્હેને જગ તમા જણાતો નહિ, છેવટે આમામી વૈજ્ઞાન્ય માસમા વિલાસના થનારા લખ સંબંધી ઉલ્લેખ કરતા ત્હેણે સતોષભેર જણાવ્યું કે વિજ્યાની ઇચ્છાને માન આપી, એ પ્રસંગે આચાર્યપદ મ્હારે સ્વીકારણુ પડશે તો વાલસમાજનો યથાર્થ આદર્શ આ લખ પૂરો પાડશે. એ પ્રમાણે સંપત્તિથી નિખલસપણે ત્હેણે પોતાને મત પ્રદર્શિત કર્યો.

પરંતુ તેજ ક્ષણે વૃદ્ધ જોઈ શક્યો કે એના અંતિમ ક્ષયની શ્રાવણ મુખ શીકકુદસ પડી ગયું છે. મુખપરની રત્નશ્રા માત્ર હીંમત ગઈ હતી અને મોઢો સ્વામવર્ણનું ચંદ્ર ગયું હતું. આનંદ અને ઉત્સાહના અતિરેકમાં પણ વૃદ્ધ ત્હેના શ્રાવણના મુખ પરનો આ ફેરફાર જોઈ શક્યો.

સ્નાન બોજનાદિક સાથે ત્હેણે નરેન્દ્રને બહુએ આગ્રહ કર્યો પણ તે એકનો ખે થયો નહિ. યોડી વારમાં નરેન્દ્ર થકા ભકિત પૂર્વક પ્રજ્ઞામ કરીને ત્યાં આમળથી વિદાય થયો ત્યારે ત્હેણે મન કેવું ઉદ્ભ્રાન્ત-વિપર્યસ્ત થઈ ગયું હતું, સમસ્ત સંસાર ત્હેને મન કેવો સ્વાદરહિત અસાર થઈ પડ્યો હતો, તે જાણવાનું ત્હેને બાકી રહ્યું ન હતું. નદી જોળાંએ દક્ષીણ દિશા તરફ આવતા દુરથી વિજયાના મહેલનો ઝરખો ત્હેની નજરે પડ્યો, અને ફરીથી ત્યાં જવાને ત્હેણે મન ભલયાયું, પણ તે એકદમ આકું મોઢો કરીને સીધો રોજનાના રસ્તા તરફ ચાલવા લાગ્યો. આજે એના હૃદયને આવો સખ્ત આઘાત પહોંચ્યો ન હતો, તે એ પોતાના મનને આમ સત્વર જોખખી શકતો નહિ. અત્યાર સુધી ત્હેની સમજ એવી હતી કે મહારાજ હૃદયમાં વિજ્ઞાન સિવાય બીજી કોઈ વસ્તુને સ્થાન નથી. વિજ્ઞાનથી અતિરિક્ત અન્ય કોઈ પદાર્થને તેમાં સ્થાન મળી શક્યું નહિ, એવી એને નિઃસંશય થકા હોવાથી જન્મત્ માત્રને એ તિસ્કારની દૃષ્ટિથી જોઈ રહ્યો હતો. પરંતુ આજે આ શો અજબ ફેરફાર? એને સમજાયું કે મહારાજ હૃદય જાણ્યે અજાણ્યે વિજ્ઞાન સિવાય બીજી પણ એક વસ્તુને એકાન્તિક અનુરાગથી ચાહે છે, ત્યારે એ નવીન વૈજ્ઞાનિક વ્યથા અને વિસ્મયથી માત્ર યોડી ઉડ્યોજ નહિ, પરંતુ મનમાં મુગ્ધાઈ મુગ્ધાઈને અડધો થઈ ગયો. કવિવર કલાપિએ પ્રણયના એ પ્રથમ સંસ્કારોનું નીચેના શબ્દોમાં અસરકારક વર્ણન કર્યું છે -

“સ્પર્શ્યો જોને પ્રણય તથ્યખો, આમ તે જૂરવાનું,

સર્વાંએ આ અનન્ન બાકે, આમ એ દાઝવાનું.”

“અરેરે! શોખની ચીજો, રડે ને રોવરાવતી!

હોત ના અજી તો ઓહો! જીભને શોખ હોત ક્યા?”

વિજયાનું મમસ્ત આચરણ, વાર્તાલાપ વગેરેમાં સમાજેનો પ્રવચન ઉપદેશ એ સર્વની કલ્પના કરતા કરતા ત્હેણું મગજ ખંડાવર ખની ગયું. તરતજ અનિદ્ર કલ્પનાઓ પણ પાછી સ્મૃતિપટ પર ખડી થઈ. અરેરે, જોણે મહારાજ સર્વસ્વ લેઈ લખને મહેને રખડતો કરી મુક્તી જરીએ આચકો ખાધો નથી ત્હેની પાસે કેટલી દીનતા બારણું

કરીને મહે મહારી અવશિષ્ટ પુછ મામદોરકોપ-મુદા વેચી નાખતા વિચાર સરખો કર્યો નહિ । એ દુષ્ટ મતિ મહેને પૂર્વજ-મના કોણ જાણે કયા મહા પાપને લીધે સૂચી । કાળિદાસે પણ દીકળ કણુ છે કે “આત મેદ પાપકાંડી” અનિશ્ચય પ્રેમ ટલિગત થઇ જાય તે પણ તારે થઇ પડે છે “કરિતદ ખતુ પ્રણયોડમહન” એમ કણુ છે તે પ્રમાણે અમલ થઇ પડે છે અને પછી તો “ન્દાના મુના મળ્યથી દીવ પ્રેમીઓ કલહ કરે” કેમકે, “ખુમારીને ખુવારી કે અળ્યથા પ્રેમની મસ્તી” પોતાની જાતને મેકડો વાર ધીકકાઇ દમને તે મનમાને મનમ મણગણવા લાગ્યો—“જે થયુ છે તે દીકળ થયુ છે. મહેને મહારા અવિચારીપણાનો શોખ મદ્યો મળ્યો છે તે નિષ્કુર રમણીની સામાન્ય વાતચીત પરથી શોભાઇ, પોતાનું સંખળુ કામકાજ રખડારી લેની પાછળ ગ્રહતાન બની રોજ આમ રખડતો કરે, લેને આની ઉચિત શિક્ષા થવીજ જોઇએ વિવાસનો પણ મોટો પાક કે, એણે અપમાન કરીને મહેને કાઢી મુક્યો ।” રટેજન પર આવીને જુએ છે તો કાલિપદે દુખના મુળ કારણરૂપ માહકોસકોપને લઇને ધરથો ધરથો આવે છે પાસે આવીને તે કહેવા લાગ્યો—“કાકટર બાણુ ! બા સાહેબે આપને આ મોકલાવ્યું છે”

નરેન્દ્રે રવાબ ભેર પૂછ્યું—“શામોટે ?”

કાલિપદે હસતો હમતો કહેવા લાગ્યો—આપને પાછું કામ લાગે એટલા મોટે”

નરેન્દ્ર મનમને જાનમા કોષાવિષ્ટ થઇ બેઠ્યો—“ના, જોઇતુ નથી મહારે, આપવાને પૈમા નથી મહારી પાસે.” કાલિપદે સમજ્યો કે, આ નાહક મિથ્યાભિમાનની શીસરી બતાવે છે વિજયાને ત્યાં એ ધણા દિવસથી નોકરી કરતો હતો અને પૈસાના મળધમા લેતું મન કેતુ મહોડુ અને દીલ દરિયાવ હતું તેના અનેક દ્રષ્ટાન્તો એણે અનુભવ્યા હતા એ અનુભવને યાદ કરી તે જરાક હસીને, જગમા કહેવા લાગ્યો—“ઓહો ! બહુ જારે રકમ કેની તે શેઠાણીને ખોટ જવાની છે । હમારા શેઠાણીને બસો ચારસો રૂપીયા વગર દેવાળું નહિ કાઢવું પડે હો. ખુશીથી લઇ જાઓ, આપની સાથે પૈસાની સગવડ થાય, સારે નાણાં ચુકવી દેજે

પૈમાના સંબધમા વિજયાએ મોકળા મનથી લેના તરફ મુકેલી જૂઠ્ઠાટથી નરેન્દ્રનો કોષ કાઢક નરમ થવા છતાં, લેતા અવાજની તીખાશ ઓછી થઇ નહિ તેથીજ, બસોને બદલે ચારસો રૂપીયા આપવાની પોતાની ગુજાજ નહિ હોવાનું જાહેર કરતા તે બેઠ્યો—

“ના, ના, કાલિપદ ! તુંજ પાછો લખજ, મ્હારે જરૂર નથી. જોઈ રૂપિયાને મહેર આરસો રૂપિયા મ્હારાથી આપી-કાસે નહિ.” ત્યારે કાલિપદે કરતા કાલિપદ કહેવા લાગ્યો - ‘ના, કાલિપદ બાપુ ! એમ તે કાલિ હોય ?-આપજ લખ જાઓ-હું માડીમાં સુકી આપીને જમજ.

કાલિપદ નરેન્દ્રના તરફ ખાસ લામણી કરાવતો હતો, વિલાસ તેને વારવાર લખાઈ લખાઈ લખ નાખતો હોવાથી, નરેન્દ્રના પ્રત્યે તેને એક પ્રકારની અપાચિત સહાનુભૂતિ ઉપજી હતી. તેથીજ વિજયાએ જ્યારે દરવાનને એ યત્ર નરેન્દ્રને આપી આવવાનો ફકમ કર્યો, ત્યારે કાલિપદે પોતે જાતે એ કામ બજાવવાની મામણી કરી હતી. નરેન્દ્ર વિલાસરજુ ગુચવાઈને આનાકાની કરે છે, એમ સમજી કાલિપદે પ્રુથ્વા દીવથી કહ્યું - “આપજ લખ જાઓ, કાલિપદ બાપુ ! પણ કરતાં મ્હારા શેઠાણી એના પૈમા પણ આપની પાસેથી લેવાના નથી.”

આ કહ્યો મામળાને નરેન્દ્ર જમથી તે માથા સુધી સળગી ઉઠ્યો. મનમા ને મનમા તે ગણગણવા લાગ્યો - “અનવા જોમ છે, વિલાસ એવું અપમાન કરે છે, તેથીજ વિજયા આ પાણુ મોઢી આપે છે એની કૃપાની અન્તિમ પ્રસાદી તરીકે પરતુ પ્લેટફોર્મ ઉપર ખીરદી થોડી ન હતી, તેથી નરેન્દ્ર વિશેષ કાષ્ટ પણ બોલવાને બદલ આત્મસંયમ કરી ફક્ત આટલુંજ બોલ્યો - “હવે જાઓ મ્હારી પાસેથી.” એમ કહી દરવાજા તરફ આગળી કરી, પોતે મ્હો ફેરવીને ત્યાં આગળથી ચાલ્યો ગયો. કાલિપદ પથ્થરના પુતળાની જે રીતે લપટ ગયો વાતનું વલેસર કેમ થઈ ગયું તે એને સમજાય નહિ, પડેકે નિનિદ પછી માડી આવી, ત્યારે નરેન્દ્ર તેમા બેસી ગયો એટલે કાલિપદે પણ ધીરે ધીરે ફરટ ફલાસના કબજા આગળ આવીને ધ્રુમ પાડી - “કાલિપદ બાપુ !”

નરેન્દ્રની એકાએક કાલિપદના મલિન મુખ તરફ દ્રષ્ટિ પડી. ચાકર માણસના તરફ નિરર્થક નિષ્ક્રિય બચવા રાખવા બદલ, તેના જીવને કાષ્ટક આપી ઉપજી, તેથી જરાક હસીને સહન કરે તેણે કહ્યું - “કેમ શું છે ?”

કાલિપદે એક ટુકડો તથા પેન્સિલ હાથમા રાખીને કહેવા લાગ્યો - “આપનું શીરનામું જરાક બધી આપો તો-”

“મ્હારા શીરનામાનું શું કામ છે ત્યારે ?”

“મ્હારે કાષ્ટ કામ નથી, શેઠાણી કહેતાં હતા કે-”

શેઠાણીનું નામ સંભળતાવારે નરેન્દ્રનો પિતો ઉઘળ્યો. તે એક-

દમ અધીકારને કાળથી જાયો -" ચાલ્યો નહ, હુઆ, ખાશ મ્હો આમળથી, હરામખોર મહા !"

કાલિપદ બીચારો બ્હીડુ બ્હીડુ મ્હો કરીને ત્વા આમળથી મુઝે મફતે પત્તાયન કરી મયો ને પાછો ચેર આરીને કપર મયો, ત્યારે વિજયા ખાટલા પર માથુ ટેકરીને તચારમરન બેસી રહી હતી એના પમલાના અત્રાળથી લહેલે આપ્પો બોલી ઉઠ્યુ બેયુ કાલિપદ બોલી ઉઠેલો - " પાછુ ફટકાર્યું -લિડુ નહિ "

વિજયાની દ્રષ્ટિમા વેદના કે વિગ્નેય કથુબ જોવામા આવ્યુ નહિ હાથમાહેના કામગ પેન્શીન ટેમલ પર મુકતા મુકતા કાલિપદ કહેવા લાગ્યો - " તોબા ! બા, મો એમનો મિલ્લમ ! શીરતાયુ પૂછતા તો શીર તેવુ બાકી રાખ્યુ " પ્રત્યુત્તરમા વિજયાએ ક્રમ્હ સરખો ઉઠ્યોયો નહિ કાલિપદ વજુ કાષ વિવેચન કરવાની ઉમેદ રાખતો હતો, પરંતુ વિજયાની શાન્ત નિર્વિકાર મુખમુદ્રાથી લેને ઉતેજન માયુ નહિ, થોડીકવાર શાન્ત વબો ગહી, ને ધીરે રહીને ત્વા આમળથી ચાલ્યો મયો.

પ્રકરણ ૧૮

રોહર કે નોકર ?

પાચ છ દિવસમા વિજયાનો બ્યાવિ તો સારો થઇ ગયો, પરંતુ વજુડી મએલુ શરીર કટ ઠેકાણે આવ્યુ નહિ વિલાસે બળકારક એસડ તેમજ પરેણ વગેરેના બદોબસ્તમા કોઈ પ્રકારની ખામી રહેવા દીધી નહતી. તેમ છતા અશક્તિ દિન પ્રતિદિન વધતી જતી હતી આણી તરફ ફાગણ મહિનો પૂરો થવા આવ્યો હતો, વચ્ચે ફક્ત ચૈત્ર માસજ રહ્યો હતો વેશાખના પહેલા અઠવાડીયામાજ ઢેઢે કરી નાખવાનુ રાસવિહારીએ નક્કી કરી રાખ્યુ હતુ પણ વરરાગનુ જેમ દહાડે ઉગે શેર ભોઠી વજુ, તેમ દિન પ્રતિદિન કન્યાના કન્યા વજારે આમળ નીકળતા કાળજી અને વ્યવસ્થામા કોઈ વાતની ખામી નહતી-છતા આ શો મજબ ? માછકોસકોપની વાત પણ અતિથયો કિત પામીને પિતા પુત્રને કાને પહોચી હતી, તે સામળીને પુત્ર વેત વેત ફૂદતો હતો, ત્યારે પિતા નરમ માખજુ જેવા ઉપદેશથી લેને ઠડો પાડવાની કોશીશ કરતો હતો મદવાડમા આવી કુદ વાતજુ વતેસર કર્યાથી સાર માત્રનો નાશ થવા સમય છે. વિશ્વસ બે કે

પોતાનામાં દુનિયાના દહાપણનો સમાવેશ થએલો હોવાનો કાંઈ શંકાનો હતો, છતાં પિતાના વિશ્વાસ અનુભવ તથા ગ્રામ્યની પરિ-
પક્ષતાને સારૂ અદરખાનેથી બાહ્ય ભાવ ધરાવતો હતો તેથી આમ કારણ વિના તે કદી પણ પ્રકાશિતપણે પિતાની સામે થવાનું સહસ્ર કરતો નહિ પરંતુ હવે લેવું ધૈર્ય ખુલ્લું હતું તે દિવસે નજીવા કારણસર એણે કાલિપદને ધૂળથી જૂડાં કરી નાખ્યો હતો અને આરભમાં મમે તેવા વાધા સાધા કાઢી, એના દરેક કામમાં ખોટ કાઢ્યા કરી આખરે પાછાં સરખી પરખાવ્યા વગર એને નોકરી પરથી બરતરફ કરી દીધો. વિલાસ વાળા નવીન ચિકિત્સકે વિજયાને રોજ ફગ્વા જવાની ભલામણ કરી હતી તે દિવસે સહવારના નદી કિનારે વિજયા સલાહ મુજબ ફરવા નીકળી હશે તે દૂરીને પાછી ઘેર આવી, ત્યારે કાલિપદે ડુસકા બરતા કહ્યું:—“આ સાહેબ ! નાના બાપુએ મને રળ આપી ”

વિજયાએ આશ્ચર્ય બેર પૂછ્યું —કેમ ?”

કાલિપદે રડતો રડતો કહેવા લાગ્યો—પાળીપોષીને મ્હોટો કરનારા સેંદે તો મને કોઈ દહાડો ડુકારો કર્યો નથી, પણ આજે તો—” એમ કહી તે આખમાના બોરે બોર જેવડા આસુ લુછવા લાગ્યો ત્યાર બાદ ડુસકા બરતો બોલ્યો—“મ્હે કાંઈ ગુન્હો કર્યો નથી છતાં નાના બાપુ મને જોઈને ડાળા ધુરકાવે છે અને કહે છે કે ઝકટર માપુને પેલી બોક્સ આપી આવવાની વાત કેમ મને કહી નહીં ? એને વરમા કેમ બોલાવી લઈ આજ્યો ?

વિજયા ધણીનાર સુધી પુરતી પર માથું અડેલીને શાન્ત બેસી રહી. ત્યાર બાદ લેણે પૂછ્યું—“હમણાં એ કયા છે ?”

કાલિપદે કહ્યું—“કચેરીમાં બેઠા બેઠા કામગીરી તપાસે છે ”

વિજયાએ કહ્યું—“વાર, કાર્ડ જરૂર નથી, તું તહાફ કામ કર, ના” એમ કહી પોતે પણ આલી ગઈ કચાકેક પછી બારીમાંથી જોયું તો, વિલાસને કચેરી વાળા અડમાંથી પોતાના ધર તરફ જતો જોયો. પોતાને મળ્યા વગર આલ્યા જવાનું કારણ લેને અભણ્યું નહતું.

દયાળાબાપુને આરામ થતા નિયમસર લેમણે પોતાના કામ પર આવવા માડ્યું હતું, સાંજે તે ઘેર જતા તે પહેલાં, વિજયા લેમની મુલાકાત ભેટી, અને વાત કરતી કરતી લેમને અડધે રસ્તે વળાંક આવીને, પાછી ઘેર ફરતી.

નરેન્દ્રના પ્રત્યે દયાળુનું અતઃકરણ કૃતગતાની ઉપકૃત બુદ્ધિથી હચકાતું હતું. દરેકની વાત નીકળતા, એ વહ લેતી મુક્ત કંઠે પ્રશ્ન આ

કરતા થાળો નહિ વિજયા શાન્તિથી તે સધલું સામળ્યા કરતી, પરંતુ પોતાનો કરી અભિપ્રાય દર્શાવતી નહિ તેથીજ દયાળ એને પોતાની ખાસ સલાહ આપતા કહેતો કે નરેનને એક વાર બેભાવીને એની પામે અકિસ્સા કરાવી હોય તો કેવું સારું ? અરના રહસ્યથી તે અદ્વાત હોવાથી વિજયા કરીય પ્રત્યુત્તર આપવાને બદલે ટમર ટમર નેનક રહેતી ત્યારે દયાળબાપુ સમજ્યા વગર હાક્યા જતા કે એ ગમે તેવો હોકરવાદ હશે પણ બલમબા નામગદા, હોશિયારમા હોશિયાર ડાકરો પણ શું ખાડ મારે છે ? નાહક વેળા અને વિત્તનો દુરપયોગ કરે છે, તેના કરતાં તો એ હબ્બર હરબ્બે પહેર ચપ પડશે

પરંતુ આ ગુપ્ત રહસ્યનો ભેદ પામી જતા તહેને ઝાઝા દિવસ આવ્યા નહિ પાંચ છ દિવસ પછી એક વખત વિજયાની પાસે આવીને કહ્યા જાયો - “ કાલિપદને હવે ઝાઝો વખત મ્હારાથી રાખી સકામે નહિ. ”

વિજયાને પણ એજ ચિન્તા હતી, તેમ જતા તહેણે પ્રશ્ન કર્યો - “ એમ કેમ ? ”

દયાળ બોલ્યો - “ જોને તહમેજ તમારા મકાનમા રાખી સકતા નથી, તહેને મ્હારે ત્યા રાખવાનું સાહસમયું જોખમ મ્હારે જા માટે એડનું જોખમે ? ”

વિજયા મનમા ને મવમા ખીજવાઇને બોલી ઉઠી - “ હા, પણ એ પણ મકાન તો મ્હારજ છે ને ? ”

દયાળ લજવાઇને કહેવા જાયો - “ હા, તે ખરજ છે, હમે આપના આશ્રિત છીએ, માતાજી ! પરંતુ - ”

વિજયાએ પૂછ્યું - “ એણેજ તહમને મના કરેલી હોવી જોખમે ”

દયાળ કાઠ પણ બોલ્યો નહિ. વિજયા સધળો ભેદ કળી જઇને બોલી ઉઠી - “ એમ હોય તો કાલિપદને મ્હારે ત્યા મોકલી દેજો એ તો મ્હારા પિતાજીનો જીનો નોકર છે, મ્હારાથી એને વિદાય નહિ કરી સકાય ”

ચોડીકરાર મૈન રહી, દયાળ સડોચાનો સડોચાતો કહેવા જાયો -

એ કામ સારું નહિ થાય, માતાજી ! એ લોકોની સામા થવું એ આપનું કર્તવ્ય નથી

વિજયાએ વિચાર કરી કહ્યું - “ ત્યારે મ્હારે શું કરવું ? ”

દયાળ બોલ્યો - “ તમારે કાઠજ કરવાનું નથી. કાલિપદ પોતેજ બેસ જવા માગે છે હું ખારે છું કે ચોડા હોવા એને જઇ આવવા દો ”

ચોરીકાર નિરતર રહી, હડો નીસાસો નાખીને વિજયાએ કહ્યું -
“દીક, એમ થવા દો, પરંતુ ઘેર જતા પહેલાં એને અહિં મોકલજો”

વિજયાએ દીક નિશ્વાસ નાખ્યો તે વખતે દયાળે ઉઝી દૃષ્ટિ કરી, તો એ તરખીની મલિન મુખાકૃતિ પર એક પ્રકારની ધૃષ્ટા હાસ્ય રહી હતી તે જોઈને એ આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયો તે દિવસે એ સમયમા વિશેષ ઘણું પણ ઉદ્ઘાપોહ કરવાની એની હિમત આવી નહિ.

ત્યારબાદ ચાર ગયે દિવસ સુધી દયાળના દર્શન દુર્લભ થઈ પડ્યા. વિજયાએ કચેરીમા નપામ કરાવી, તો ત્યાં પણ એમની ઝેરહા-જરીજ હતી બારે બિમાસડમા પડી એમને ઘેર માણસ મોકલી સમાચાર મગાવવા કે કેમ, તેની ગડમગડમા પડી હતી, એટલામા બારણા બહારથી એમનીજ ખાસીનો અવાજ સાંભળીને હર્ષ કરી ઉઝી થઈ, અને બાહર મોકારપૂર્વક હેમને ધરમા લઈ આવી.

દયાળમાયુની ઝી ધણા વખતથી માદી હતી મદવાડ એકાએક વિહરી જતા, હેમનાથી કેટલાક દિવસ ધર બહાર નીકળાયુ ન હતુ. ધરનુ કામકાજ પણ પોને હાથે કરવું પડ્યું એમની જ્ઞાત મુખમુદ્રા પરથી વિજયા મમજી ગઈ કે ખાસ કાંઈ ચિંતા જેવું નથી. તેમ જતા એણે પુછ્યું — “હવે કેમ છે એમની તબીયત ?”

દયાળ બોલ્યો — “આજે સારું છે નરેનમાયુને ઝીટ્ટી લખી હતી, તે કાલે મપોરે આવીને જોસડ આપી ગયા છે. બહેન ! શી અદ્ભુત ચિકિત્સા છે એમની ? ચોવીસ કલાકમા બાર આની આરામ થઈ ગયો છે એના દરદમા.”

વિજયાએ ગિમત હાસ્ય કરીને કહ્યું — “સારું થશે ‘આપને સંબળાને એના પર કેટલો મધી આરથા છે ?’”

દયાળ બોલ્યો — “વાત સાચી છે મ્હુ આરથા કાંઈ અમસ્થી બેસે છે, માતાજી ? ચમત્કાર વિના નમસ્કાર કોણુ કરે એમ છે ? ! આ તો જુઓન !” ડાકટર બાપુ ધરમા પગ મુકે છે કે તરતજ આરામ થઈ જાય છે એમના પનોતા પનલામાજ કંઈક અદ્ભુતમદુ છે !”

“હોય થકે” એમ કહી વિજયાએ મૂઢ હાસ્ય કર્યું. દયાળે પણ હસીને કહ્યું — “એકલી એનીજ ચિકિત્સા કરી ગયા નથી, એક બીજા દરદીની પણ વ્યવસ્થા કરતા મયા છે” એમ કહી તેણે ટેમલ દિપર એક નાનકડો કાગળ મુક્યો.

તે એક પ્રિરિક્ષકનનો કામળ હતો. ઉપર વિજયાનું નામ લખ્યું હતું વિજયાની તેના ઉપર નજર કરતા વારને, એ જાણેલા અક્ષરો આનંદના બાળ મમા નીવડી લેની જાતીમા આરપાર પેસી મમા પલકવારમા લેના મુખ પર રતાજી જવાઈ રહી અને વળી પાછી શીકશીકસ પડી ગઈ જુદા આચાર્ય પોતાની એ કૃતિના ઉત્સાહમા એટલો ગરક થઈ ગયો હતો, કે વિજયાના પ્રત્યે લેતું ધ્યાન ખેંચાય નહિ. તે બોલી ઉઠ્યો—“ના માતાજી ! હવે કોપેક્ષા કરવામા આર નથી, ઓસડ કેવુ છે. તેની એકવાર ખાતરી કરી જેવી જોઈએ ”

વિજયાએ સવમ રાખીને કહ્યું—“પરંતુ એનો અધકારમા પચગ કે કવ્ય જેવુ છે ”

જુદા ઉત્સાહના આગમમા બોલી ઉઠ્યો—“વાન થુ કરો છો ? માતાજી ! એને કાષ્ટ માધારણ લેમાથુ ડાકટર સમજો છો કે પૈમા લખતે ફાવ તેવુ પમડી આપે ? આ તો વિભાગતમા પાસ મએલો ડાકટર છે પોતાની નજરે જોયા વમર એ કાષ્ટ પ્રકારની વ્યવસ્થા કરેજ નહિ એને પોતાની જોખમદારીનુ જાન કાઈ જોધુ હશે કે ? ”

અમૃતિમ વિરમય સહિત બન્ને આખો વિસ્તૃત કરી, વિજયાએ કહ્યું—“મને નજરે જોઈ શી રીતેજ કાણુ કહે છે કે એ મને જોઈ મમા છે ? મને લાગે છે, કે ફક્ત આપને મ્હોણે હકીકત સાબળીને એમજો ઓસડ લખી આપ્યુ છે ”

દયાળ માથુ ધૂણાવતો કહેવા લાગ્યો—“નાના, એમ છેજ નહિ, કાલે તમને મગીયામા કઠોરા ઝાલીને ઉભા હતા, તે વખતે એ તહમમી પાસે થઈનેજ પસાર થયા હતા તહમને ધારી ધારીને એમજો જોયા હતા પરંતુ તમારે ધ્યાન નહિ હોય, તેથીજ—” વિજયાએ એકાએક ચમકી ઊઠીને પ્રશ્ન કર્યો—“એજો થુ યુરોપીયન પોશાક પહેર્યો હતો ? માથાપર હેટ હતી કે ? ”

દયાળે હસતા હસતા કહ્યું—“કોણુ કહી શકશે કે એ ખરો સાહેબ નથી ? આપજો સ્વગ્નનિ જ માલી છે, એમ એને કોણુ પારખી શકે તેમ છે ? હુ પોતે પણ જક થઈ ગયો હતો ”

નરેન્દ્ર એના મ્હો આગળ થઈને ગયો હતો, એને ધારી ધારીને લેજો નીહાળી હતી—જતા વિજયાએ તો એના પ્રત્યે દૃષ્ટિપાત સરખોયે કર્યો નહતો કાષ્ટક અંગ્રેજ પોલીસ ઓફિસર હશે, એમ ધારી, લેજો અવગામરી દ્રષ્ટિ નીચી નમાવી દીધી હતી જુદા આચાર્ય લેના કાષ્ટ વિશેષ ખમર અતર પણ લાગ્યા નહોતા. વિજયાને મન એ અધ્યની

માફક ખુશવા લાગ્યું. જુદા મનમાં ને મનમાં મણુમણુતા હોય તમ કહેવા લાગ્યો.—“હવે ફક્ત વચ્ચે એક ચૈત્ર માસજ બાકી રહ્યો. વૈશાખના પહેલા નહિતર બીજા અઠવાડીયામાં તો ખાસ કરીને લગ્ન થઈ જશે. આપણે તો ચોખ્ખે ચોખ્ખુ કહી દીધું છે કે, મહાત્મું શરીર તદ્દન લથઈ ગયું છે, એવું કાંઈક એસડ આપો કે, જોથી—” અંદિ તે એકદમ અટકી ગયો.

દયાળાપણુએ આમ અધવચ્ચ ધતિષ્ઠી કરી દેતા વિજયાએ ‘તહેની દષ્ટિનું અનુમરણ કરતા જોયું’ તો વિલાસને તહેમના તરફ આવતો જોયો પ્રવેશ કરતા વારને તહેણે જોયું કે આ લોકો કાંઈ ગુરુનેય કરતા હતા તે મહેને આવતો જોઈને એકદમ અટકી ગયા એથી તહેને ઝાળ તો સખ્ત ચઢી, પરંતુ પોતાની લાગ છૂટીઓ પર ખુરખો ચઢાવી તે પાસે આવીને એક ખુરશી પર ગોઠવાઈ ગયો. મામેજ પ્રિરિક્ષણનનો કાગળ પડ્યો હતો, તેના પર નજર પડતા ઉચકી લખેને ત્રણ ચાર વાર વાંચી જોયો ને પાછો ટેમલપર મુકી દઈ કહેવા લાગ્યો—“નરેન ડાકટરનું પ્રિરિક્ષણનજણાય છે અંદિ આજ્યો હોતો જોઈએ ત્યારે તો, ખોલાવ્યો હતો કે શું ?”

ખેમાથી કાંઈએ એના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપ્યો નહિ. તરત મ્હો દેરની નાખી, વિજયાએ ખારીની બહાર જોવા માડ્યું.

કર હાસ્ય હસીને વિલાસ કહેવા લાગ્યો—“દુનિયામાં ડાકટર તો એક નરેનજ છે ! ત્યારે હું ખાર છું કે મ્હાઝ લાવેનું એસડ હન વાપરો ખાશે, શીશીનું એસડ શીશીજ બીચારી પીવાની એમ નહિ ચાને, પણ આ કળિયુગના ધનવન્તરીએ પ્રિમ્કોપણનનો કાગળ મોકલ્યો શી રીતે ? એ કામળ અંદિ આજ્યો કેમ કરીને ? એને કાંઈ તેડવા મયુ હતું ?”

એ પ્રશ્નનો પણ કાંઈએ જવાબ આપ્યો નહિ ! ત્યારે એ દયાળ તરફ ફરીને માંછ ઉઠ્યો—“અત્યાર લગી આપ તો ખુબ લેક્ચર આપી રહ્યા હતા દાદર પર ઉભા ઉભાજ બધું સંભળાતું હતું, કહો જોઈએ, ત્હમે કાંઈ જાણ્યો છો ?”

જગીરદારી શિરસ્તા મુજબ, જ્યારથી દયાળાપણુએ વિલાસની સરસરી હેઠળ કામ લીધું હતું, ત્યારથી તે એનાથી વાંધની માફક બંદીતે કાલિપદે પણ અધુરામાં પૂર સધળું ભડાકો દીધું હતું જાણીના મ્હો આમળ માડા છોડી દીધા હતા. તેથી પ્રિરિક્ષણનનો કાગળ હાથમાં લીધો ત્યારથીજ એ પાદડાની જેમ ધ્રુજતો હતો અત્યારે આજો હડક મુન્વરો જોઈને એનાં તે ભોલીશાજ મરી ગયાં, જમ

તાળવે બહને ચોડી મઠ, તો પછી શી મમદુર કે જવામ દહ હરે ?
 ચોડીકવાર રિયર ઉભો રહી, વિલાસ ધમકી આપતા કહેવા લાગ્યો -
 " હું પૂછુ છું કે એકાદ વખત પણ તમારો વહાલેશરી અહિ
 આગ્યો હતો ? ને જાણતા હો, તે કહી દો, એકવાર " સેવા ધર્મ
 કેળવા મદન છે અને તેના ભયથી દરિદ્રની કેવી દુર્દશા થાય છે, તે
 જાણવાથી પણ હું ખ કપને જ મૂકતો કાપતો દયાળ મણુગણુવા
 વાગ્યો - " જી હા, હું ભઈ આગ્યો હતો "

" અહીં હવે સમજ્યો ત્હને કયા આગળ એનો મેળાપ થયો ? "

તે હિપચી દયાગળામુએ ખન માંવચેલી રાખીત મવતો ત્રતાત
 મહાપમા વર્ણવેલો

તે મામળી નિવાસ તે બગ્ગની જેમ ફરી ગયો ચોડીકવાર રહીત
 ન બોલી ઉઠ્યો - " ગયા વરેના દિવાસનું મરવાયું કાઢવાનું ત્હમને કશું
 હતું કયા છે ન મરવાયું ? "

દયામણુ મ્હો કરીને દયાળ મ્હોરા લાગ્યો - " જી, હજુ તાજ્યુ
 નથી- ખે દિવસમા મ્હી આપીશ "

" અત્યાર વગ્ગી શું કયા મીડું "

' ધરમા મખ્ત આફત જ - હાથે રવનું પડે જ - અહિ
 અવાતુ સુધા નથી "

દયાળનામુને ચાગા પાડતે ત્હના કરીને વિલાસ બોલી ઉઠ્યો -
 " અવાતુ સુધા નથી ! ત્યાં તો અમજ મ્હોની કે, હું રાજ્ય મની
 ગયો છું ! " એમ કહી પડે તીનસ્વરે કહેવા લાગ્યો - " મ્હો
 તે દિનમજ પિતાજીને કશું હતું કે આવા ધરડા ખોખરાઓથી આપણું
 કામ સરમે નહિ

વાત આટલે સુધી આવતા વિજયાએ એના તરફ મ્હો ફરવીને
 જોડુ ત્હેનો ચહેરો પ્રજ્ઞાત અને ગભીર હતો, પરંતુ આખરોમાયી
 અમાર વરમાવી રહી હતી હજાવે રહીને ત્હેણે કડાર અવાજે કહ્યું -
 " દયાગળામુને અહિ કાણુ જઈ આવ્યું છે તે જાણો છો ? આપના
 પિતાજી નહિ - હું "

વિલાસ થભી મયો એનો આવો કડરવર ત્હેણે કદી સામલ્યો ન
 હતો આવો બિહામણો ચહેરો કદી દોહો ન હતો. પણ એમ કાંઈ એ
 ગાળ્યા જાય તેવો ન્હોતો ચોડીકવાર ચાત રહી, પાંચો બોલી ઉઠ્યો -

કાણુ ભઈ આવ્યું હતું તે જાણવા માગતો નથી. મ્હારે તો કામ
 જાંઈએ છે, કામજીવ મ્હારે કામ છે. "

વિજયાએ કહ્યું -“ જોના ધરમા કાઠ આપતિ આવી પડી હોય, તે કેમ કરીને કામ કરવા આવી શકે ? ”

વિલાસ ઉદતપણે ગાળી ઉઠ્યો -“ એવા પંદના કાઠતા તો બધા-યને આવડે છે, પરંતુ તે સામળવા પરવડે તેમ નથી તો, જરૂરી કામ ખતાવી દેવા ફરમાવ્યું હતું તે કેમ થયું નથી, તેનોજ ખુલાસો માણું છું આપતિની ખમર જાણવા મામતો નથી ”

વિજયાના હોઠ ધૂનવા લાગ્યા. ત્હેણે કહ્યું -“ બધાજ જુદું બોલનારા હોતા નથી-તેમ બધાજ કાઠ ખોટા પંદના કાઠતા નથી. મને તેમ પણ મન્દિરના આચાર્ય એવું કદી કરે નહિ પરંતુ હું ત્હમનેજ પૂછી શકું કે એવું જ્યારે જાણના હતા કે જરૂરી કામ થવું જોઈએ ત્યારે ત્હમારે જાતેજ તે આટોપી દેવું હતું નો? આ ચાર દિવસ આપ કયા કામમા ડટાઈ ગયા હતા? આપને શી આપતિ આવી પડી તેનો કાઠ ખુલાસો આપશો ? ”

વિલાસ વિરમયથી ઝખવાઈ જઈ કહેવા લાગ્યો -“ હું જાતે સરવાયું કાઢું? એ કામ પમારદાર નોકરનું છે ? ”

“ વિજયા બોલી ઉઠી -“ હા, ખરાબર છે દર મહિને આપ બસો રૂપીયા લો છો તે રૂપીયા હું આપને શા વાસ્તે આપુ છું ? કામ કરવા માટે આપુ છું-નહિ કે બક્ષિસ તરીકે ”

પતથરના પુતળાની પેઠે વિલાસ સળંગ યથા ગયો થોડીવાર રહી, તે બોલી ઉઠ્યો -“ હું નોકર ? હું શું ત્હમારો કારકુન ? ”

અસહ્ય કોષથી વિજયાની વિવેક જુદી કુડિત યથા મઠ હતી. ચંદ્રારે કઠોર અવાજ કરી ત્હેણે ઉતાર આપ્યો -“ કામ કરવા સાર જોને ખમર આપવામા આવે, ત્હેને એ સિવાય બીજું શું કહેવાય? આપનો અસહ્ય ઉત્પાત હું અત્યાર લગી મુજે મ્હોઢે સહન કરતી આવી છું, પરંતુ જેમ જેમ સહન કર્યું હતું તેમ તેમ આપના અન્યાય-ઉપદ્રવ વધી પડ્યા છે. જ્યોત્સના નીચે જ્યોત્સના રોઠ અને નોકરના સખા સિવાય ત્હમારી સાથે હવે મ્હારે બીજો કોઈ સખા રહેતો નહિ જે પ્રમાણે મ્હારા બીજા બધા ચમરદાર નોકરો કામ કરે છે, તેજ પ્રમાણે કામ કરી ચકાવું હોય, તો કરજો, નહિતર ત્હમને ચોખ્ખું કહી દઉં છું કે મ્હારી જ્યોત્સના યથા સુકરો નહિ. ”

વિલાસ એકદમ કુલ્લડો મારી જમણા કાશની આમળી ફુલવતો ફુલવતો ગાળી ઉઠ્યો -“ એહો! ત્હમારો આટલો બધો રોષ ? આમું શકશું ? ”

વિજયા બોલી -“ સાહસ મહાર નથી તમારું છે. મહારી મીઠકતમા નોકરી કરીને મહારા પરજ અત્યાચાર કરશોને ? મહેને તહમે કહીને સંબોધવાનો અધિકાર તહમને કોણે આપ્યો ? મહારા નોકરને મહારા મકાનમા સનાવવાની, તથા મહારા અતિથિનું મહારા દેખતાજ અપમાન કરવાની સ્પર્ધા આપનામા કયારથી જન્મી ? એવો રોફ કરતા કયાથી શીખી લાવ્યા ? ”

વિજાને કોબથી ઉન્મત્ત થઇ નાટા ઘાટ કરીને, આખું ઘર મળવી મુક્યુ -“ અતિથિના બાપનું એટલું પુણ્ય તપતુ હશે, તેથી મહે એને તે દિવસે મહારા હાથનો ત્યાહ ચખાડ્યો નહિ એના હાડકા ખોખરા ખીધા નહિ હગમખોર નુચ્યા, બદમાશ લોકર બામટા-હવે કદી જો મહારી નજરે પડશે તો-”

એના બચકર ધાગધારથી બચીત થઇ જોપાળ કાનાકસીંગને બોલાવી લાવ્યો, ખારણા આગળ એ બન્ને જણને ઉભેલા જોઇને વિજયાએ લગ્નન થઇ ધીંગ સારતા અવાજે કહ્યું “ આજ જણતા નથા, પણ હું જાણ છું કે એ આપનું મહા ભાગ્ય કે આપે આપના હાથનું સ્વાદ ચખાડવાનું જોખમ ખેડ્યું નહિ એ એક સરકારી સુશિક્ષિત ડાક્ટર છે આપે એનું જોખમ ખેડવાનું સાહસ કર્યું હત, તોયે એ એક દુખી અમળાના ઘરમા કાઠં પણ લાધલ કર્યા વગર મુજે મહોયે સધળું વંડી લઇને રસ્તે પડત, પરતુ આ વાત યાદ રાખજો કે બવિષ્યમા તહમારા હાથનો સ્વાદ ચખાડવાની જો તહમારી હામ હોય, તો તે પ્રમાણે પાછળથીજ કરજો, નહિતર તહમારા જેવા પાત્ર સાત માણસને સાથે રાખીને સામી છાતીએ ધા કરજો પણ બહુ ઘોષાટ થઇ ગયો છે, હવે તેમા ઉમેરો કરવાની જરૂર નથી નીચેથી નોકર ચાકર વગેરે માણસો બચબીત થઇ, ઉપર દોડી આવ્યા છે જાઓ નીચે જતા રહો ” એટલું કહી પ્રત્યુત્તરની સાથે જ્યેવા વગર, શાસનું બારણું બંધ કરીને વીજયા ખીજા ખડમા ચાલી ગઇ

પ્રકરણ ૧૬.

વૃદ્ધનું વાદ્યાતુલ્ય.

પુત્રના મુખેથી સર્વ હકીકત સાંભળી, કેમ, વિવાદ તેમજ નિરાશાથી રાસવિહારીનું બહાસન તથા તે સાંચેનું એકમ બહુમાન અવનારથા મળી મનુ તીખા તપતમા અવાજે તે અસહ્ય હૃદયે-“ અરે

માણુ ! સનાતનીઓ આપણને હલકા ગણે છે તે કાષ્ઠ ખોટું નથી. અહસમાણ હોઈએ, કે ગમે તે હોઈએ પણ આપણે ધૂત પામડી છીએ આહાણ કાયસ્થનો છોકરો હોય, તો તે સમ્યક્તા શીખ્યો હોય, પોતાના હિતાહિતનું જાન પણ તહેને સરકાર વચન જન્મ્યું હોય જાઓ, હવે ખેતરમાં જઈ હળ ખેડો અને બળદના પૂછડા આમળો તહેને હળરો વખત કહ્યું, બાઈબાપા કરીને સમજાવ્યું કે એકવાર આપણું કામ થઈ જવા દે પછી તું તહારે કરવું હોય તેમ કરજે, પણ તહેને ધીરજ રહી નહિ, અને તહે આ બચના કાકરા કરી નાખ્યા ! ગમે તેવી પણ એ રાજવગની કન્યા કે નર કરી કોઈનો દુકારો સામે નહિ તહેની સાથે તું લડી પડ્યો ! ફળે ના ફાળકા થયા, આવડા મોટી જગીરદારની આશા સ્વાનવત્ થઈ ગઈ, મહિના દીઠ પસો રૂપિયાની આવક જતી રહી-ખેડુનના બચ્યા ! જા હવે ખેતી કરીને ઠાઠું ભરજે જા, હવે તહારે કાણું મ્હો મ્હને દેખાડીશ નહિ.”

બનેલો બનાવ બનવા પામ્યોજ નહિ હતો તો સારું થાત, એમ વિશ્વાસ પોતે પણ સારી પેઠે સમજતો હતો. તેમાં વળી પિતૃદેવની આવી બીજી ઉચ્ચમુર્તિ જોષને તે ખીચારાના ટાંટીયા તો છેક લખડી ગયા હતા. તેમ છતાં પિતાના મનનું સમાધાન કરવું જોઈએ, એવા હેતુથી તે કાષ્ઠક ખુલાસો કરવા જતો હતો, તે દરમિયાન કોષાયમાન પિતા ધન-પછાડ કરતા શ્વેતગૃહ તરફ સીધાવ્યા પરંતુ રાસવિહારી કાષ્ઠ કાચો બુટ્ટી ન હતો કોષની ઝાળમાં તે પુત્રને ગમે તે કહી બેસે ખરો, પણ બેસવાની ડાળ કાપી નાખવા જેવું સાહસ તે કદી કરતોજ નહિ. વિજ્યાને પોતાનો ઉભરો શાન્ત કગવાનો વખત આપી, તે ધીરજ રાખી ખીજો દિવસે શાન્તિ અને ગાબીર્યનું બખ્તર સજી વિજ્યાને માન્ત પાડવાનો અખતરો અજમાવવા તહેની પાસે જઈ પહોંચ્યો.

વિજ્યાનો કોષ-કુન્દાધીરધીરે શ્રમી ગયો હતો, ને પોતાના ઉદ્ધત કૂલને માટે મનમાં ને મનમાં સુઝાયા કરતી હતી ધરના નોકર ચાકર સંઘના માણસો દેખતા, તહેણે આવે નાટકી ગુસ્સાનો પાઠ ભજવ્યો હતો, તે વાત અતિશયોક્તિ પામીને ગામમાં પ્રસરી ગઈ, વાટે ને વાટે બધેજ એની ચકચાળ થવા લાગી વિજ્યા ખીચારી એવી તો લજવાઈ ગઈ, કે ઘરની બહાર તહેનાથી ડગતું સુદ્ધ દેનાય નહિ, ગામના સ્ત્રી પુરૂષો માહોમાલ્ય ચર્ચા કરવા લાગ્યા -“ હમણા જોને છયોક નોકર કહેતા સકોચાની નથી, તહેની સાથેજ એ પહોંચી રહીને પરણે.”

એ કારણને લીધેજ રાસવિહારીએ ન્યારે પ્રસન્નવદને એના ઓર ડામા ત્રવેશ કર્યો, ત્યારે વિજયા મુખ ઉચ્ચ કરી એની સામું જોઈ નુહા શકી નહિ, રાસવિહારી મ્હને કેરા કેવા બોલ સભળાવશે અને હુતામા કોણ નાજો કવોક કિમેરો થશે, તેની ચિન્તા કરતી વિજયા કિકર્તિવ્ય મુઠ થઈ ગઈ એને આમ અવાચક થઈ ગયેલી જોઈને ચમરાક ડોસાએ કિલગા સૂર પકડ્યો નિશ્વાસ નાખીને તે કહેવા લાગ્યો - “ બેટા વિજયા ! જે થયું છે તે ધણુજ સાચું થયું છે સામળીને હું મહુ રાજી થયો ‘કુ દીર્ઘજીવી થા, બેટા ! મ્હારે એટલુંજ જોઈતું હતું એ નાચાયક છોકરાને એરીજ ગિફ્ટા ઘટે મર્ડ શકિત માન મગલમય પ્રભુના પ્રત્યે મ્હારી એટલીજ પ્રાથના છે કે ધર્મ અને ન્યાયના માર્ગનું અવલંબન કરવાનું અખૂટ સામર્થ્ય એ મ્હને અર્પે ” એમ કહી તરેણે આખ્યો મીચી, તેજ મર્ડશકિતમાન પ્રભુને પ્રણામ કર્યા

ત્યારબાદ આખ્યો બોલી આવેશ બયો બોલી ઉઠ્યો - “ પણ મ્હને વિજયા ! મ્હને આ વાતનો બેદ સમજનો નથી કે મ્હારા જેવા એક જોસા દાસા માણુસનો પુત્ર હોવા છતાં વિલાસ આવો વિષયો કેમ નીકળ્યો હતો ? જોના આખને સસાર વ્યવહારનું જ્ઞાન બહુ થોડું છે, તેનોજ પુત્ર આટલી કુમ્મરમા આવો દુષ્ટ ક્રિયાવાન કેમ બની ગયો હતો ? ” એમ કહી તે પાછો આખ્યો મીચીને શાન્ત બેસી રહ્યો

વિજયા નિરંતર રહી રાસવિહારી થોડીકવાર મોન રહી, પાછો કહેવા લાગ્યો - “ પણ માઈ કોઈ પણ વિષયમા હૃદયી ઝાઝા જનું નહિ ‘ આનિ સર્વત્ર વજયેત ’ હું જાણુ છું કે કામ એનો પ્રાણુ છે એમા એ ઘેલો થઈ ગયો છે કર્તવ્ય કર્મમા પ્રમાદ એની જાતીમા શૂન્યની જેમ બાકાય છે દયાગતા જેવા માણુસની ખામી હોય તે દરગુજર કરી જોઈએ, સાહેબ લોકો વિલાસની કર્તવ્ય નિષ્ઠાના ભરે વખાણુ કરે-અને ગમે તેટલો મોટો માણુસ કહો, પણ મ્હારો પુત્ર હોવા છતાંય હું મિથ્યા માણુસ કરીશ નહિ કામ આજે નહિ થયું, તો શું બમડી ગયું ? બે દિવસ પછી થશે પરંતુ તેટલા ખાતર શું માણુસની બૂલ-ભ્રાન્તિની લામા મક્કરી નહિ જોઈએ ? પણ આનો એનું મનજ કાર્યમય બની ગયું છે એનો હેતુ જોકે ઉદ્ધાત તથા ઉચ્ચ કોટિનો છે હું આશા રાખુ છું કે તમારી જાગીરદારીની ઉપજ બમણી, ચાર ગણી અરે દસ ગણી એના હાથે વધી જશે અને તે હું આ કાનોએ સાબળવા બાબતશાળી નીવડીશ પણ બેટા ! એના ઉદ્ધત અવિનયને ખાતર ત્હે એને જે

યોગ્ય શિક્ષા કરી છે, તેથી એ બવિખ્યમા સાવધ રહેશે કામ ! કામ ! અરે શુ કપાળ ? સસારમા શુ એકમા કામ કરવાનેજ જન્મ્યા છીએ ? અને તેની પાછળ શુ દયા માયા પણ વિમારી દેવા જોઈએ ? કીક થયુ છે, ખેટા ત્હમ્હારી પાસેથી એને સર્વોત્તમ શિક્ષાનો અલભ્ય લાભ મળ્યો છે ”

વિજ્યા કાંઈ કરતા કાંઈ બોલી નહિ થોડીક વાર શાન્ત બસી રહી, રાસવિદારી મૃદુ હાસ્ય કરીને કોમળ કંઠે બોલી ઉઠ્યો—મહારા ખન્ને સતાનો કવા અજ્ઞ છે ‘ એક પ્રયત્ન કર્યો છે, તો ખીજનું હૃદય સ્નેહ-કરુણાનો ઝરો છે ! એક કાર્યપરાયણ છે, તો ખીજુ પણ તતુજ દયા-માયામા મુગ્ધ છે ગદ્ય કાલ્પીજ હુ સ્તબ્ધ થઇને વિચારમા લીન થઇ જતુ છુ કે એ ખન્નેની જોડીને પરમાત્મા અચલ રાખશે, તો સસારમા સર્ગ ઉતરશે ! એ સુખનો દહાડો જોવા પરમાત્મા મ્હને જાણતો ગયો ! વર્માના પ્રત્યે પણ એની શ્રદ્ધા કેવી અટન છે ‘ મંદિર સ્થાપના એણે પ્રાણુન્ત પરિત્રમ કરવામા પાંચી પાતી મ્હી નથી એટલા પૂરતુજ જાણે એનું જીવન છે, એમ એ મમજે છે અરે પણ મહારા પુત્રના ગુણગાન મ્હારે શા સાર કરવા ? તુ એને કયા મહારા કરતા કમ જોળાયે છે ‘ મહારા કરતા એનું હિત તુ કયા જોડુ ધરેછે ? ત્હારા સિવાય એનું કલ્યાણ અન્ય કોણુ માંધી શકે તેમ છે ? એના ધર્મ, અથ, કામ અને મોક્ષ એ બધાયની તુ મદ્યારિખી છે ત્હારા ઉપરજ એનું ત્રય નિર્ભર છે એની શક્તિ ને ત્હારી મુખિય ! એ બાર વહન કર્યા કરશે, તુ માર્ગદર્શક થઇ યોગ્ય રસને દોરવશે ત્યારેજ ઉભયનું જીવન પરસ્પરની મહાયથી વન્યારપદ ખતશે અને ખરૂ પૂછે તો એજ કારણુને લીધે મ્હને વિલાસના બવિખ્યની ચિન્તા થતી નથી પરતુ હુ પૂછીશ કે આની ઉમદ્ગ સમજ, આવુ જ્ઞાન-માબીય અને બાવી જીવન સફલ કરવાની આવી અગાધ મુદ્ધિમતા આ માયામા અત્યાર લગી કયા સતાડી રાખ્યા હતા ? ’

વિજ્યાના સર્વાંગે ચમક ઉઠી, પરતુ તે નિઃતરજ રહી થડીઆ બમા જોઇ રાસવિદારી આફગો ફાફગો બોલી ઉઠ્યો—“ જો હો ! દશ વાગ્યા ! દયાળની સ્ત્રીને મ્હારે એકવાર જોઇ આવવું જોઈએ. ”

વિજ્યાએ હાળવે રહીને પુછ્યું—“ એને હવે કેમ છે ? ” ‘ સાડ છે ’ એમ જદી દરવાજા લગી જઇ, એકદમ થોભી જઇ, કહેવા લાગ્યો—“ જુ, કજી અસલ વાત તો કહેવાની રહીજ મહ ! ” એમ

કહા પાછો આવી, પોતાની જગ્યાએ જોડવામાં ગયો અને કહેવા લાગ્યો -
 “તમારા આ ધરડા કાકાની એક વિનિતિ માન્ય રાખવી પડશે, એટલે
 વિજ્યા ? બોલો, રખાશે ?”

વિજ્યા મનમાં તે મનમાં ગમરાવા લાગી હતી આરી અકળામણુ
 નેત્રન ગમવિહારી બોલ્યો - “અમ તો માન લોય ? મ્હારી આટલી
 સાથના તા મ્હારા મનાને સ્વીકારીજ નેહએ બોના સ્વીકારશેને ?”

વિજ્યાએ અપ્પટ મારે કહ્યું - “બોલો”

તારે રામવિહારીએ કહ્યું - “એણે ફક્ત આહાર નિવ્રાનોજ
 પરિચય કરો છો એમ નથી-સાતપાની અગિતમાં એ બળીને ખાખ
 થઈ ગયો છો કાન અભિમાનો નીર એ આગો નદિ પણ આગે
 આગે આગે નદિ પરતુ લામા, પ્રાર્થના કરતા નાગે એમદમ
 અનુચિત કરશે નદિ અગ્નીજ મ્હારી બચામણુ છે અનાયતે ખાતર
 અન જ દિશા થઈ છે તે દુઃખ એક વિનિતિ લેવામાં ને”

ગમરાના ન્હા પગ વિમ્મયનું ગિદ્દા નેત્રન ન્હા દર્શાવે કહેરા
 ન્હા - “તમાને કેવળ કદ થાય ન, તે માત્ર મ્હારાથી અગ્નિ
 ક’ દગત નું આગળના નથી ? ત્હાર મ્હારા પુત્રો સમા પુત્રોજ
 ક’ આગે અને વિનિતિ થઈને જવા દો અપરાધની શાન્તિ સપૂર્ણ
 થયા વિના પ્રાયશ્ચિત થત નથી અત્રંગો વિમ્મ વપત ગિદ્દા બોગ
 વન ન એજ મ્હારી ખામ મનામણુ”

રમવિહારીના ગયા બદ વિજ્યા અત્રિમ અગ્નિચત્રીમાં મ્તબ્ધ
 થઈ ગઈ હતી ધરના આગુ નાણુ પકડશે એવી તેન મન સ્વપ્નેયે
 આત્મા નહતી એણે માર્ગે દગુ કે વિલામ ગમવિહારીને લઈને આવશે
 અને મન જાણા એન કાંઈ કાંઈ બારે પડતા બોલો સમજાવશે
 એવી ચિન્તામાં તે અત્યાર સુધી એકાયા કરતી હતી

રામવિહારીના ગયા પછી હતી છાતી પરનો સધલો બોલો
 હલકા થઈ ગયો એક વખત એના પ્રત્યે વિજ્યાને આંતરિક શ્રદ્ધા
 હતી, તે કેમ આમ ધીરે ધીરે સરી ગઈ તેની કલ્પના પણ એને
 કપાવવા લાગી એના હૃદયમાં એક પ્રકરનો પશ્ચાત્તાપ થવા લાગ્યો
 કે આ ક્ષણનો યથાથ સંકલ્પનુ યોગ્ય માપ લીધા વગરજ મ્હે
 એના પ્રત્યે દુષ્ટ વર્તન રાખ્યું છે, અને તેથી મ્હારા પરલોકવાસી
 પિતૃદેવનો આત્મા અસનુષ્ટ થશે અને એ વૃદ્ધ ન્યાયી પણ કેવો
 છે કે પોતાના પુત્રનો અપરાધ પણ માફ કરવાની એ ના પાડી
 રહ્યા છે !

વળી ખીજ પણ એક વાત વિચારવા જેવી છે જ્ઞાના સમસ્ત કથનમાથી એક માત્ર તે સફળી આગળ તરી આવે છે, તે વિલાસનો નિસીમ રહેલ અને તેનું જ અવસ્થામારી ફલ-પ્રબલ ધર્મ છે-
આ સર્વ હટતાઓનું ચિન્તન કરતી, વિજયા બારી બહાર જોઈ રહી હતી એવામા કાલિપદ ત્યાં આગળ આવીને કહેવા લાગ્યો -
“મા સાહેબ ! મહે હવે દેશ જવાનો વિચાર માડી વાળ્યો છે, એ મનસામની ચાઠી લખી દઉં”

વિજયાએ ધૂનમાને ધૂનમાજ કહ્યું,—“માર,—”
કાલિપદ આજ્ઞો જતો હતો વિજયાએ તહેને ફરી ખોલાવીને રણવે રહીને કહ્યું—“યોડોક વખત ત્યારે વતન જઈ આવે, તો શું ખોટું છે ? ધણી દિવસ થયા ગયો નથી—તો જ જઈ આવ એકવાર”
કાલિપદ મનમાને મનમા અગ્નયમ થયો, પરંતુ મનની દર્શાવીને કહેવા લાગ્યો—“વાર, ત્યારે ‘મા માહેમ’ ! યોડોક વખત જઈ આવું” એમ કહી તે ત્યાં આગળથી ચાલ્યો ગયો

પ્રકરણ ૨૦.

“ ઘેલું ભૂત ”

માની હદમા આવેલા જે ડાંગા, મનનો વડે વિજયાની જગીર ઘરોનું કામકાજ ચાલતું હતું, તેમની સામેજ એક વિશાળ વક્ષ હતું તેના પશ્ચવિત પત્રોની ધનપૌર ધરાને વધને વાડીના ઓઠલા પરથી સામેના મનનોમા શું થાય છે, તે કશું દેખાતું નહિ એ ઉપરાંત પૂર્વ તરફની વાડી પામે જે એક નાનો દરવાજો હતો, તેમા થઈને આવજી કર્યાથી કામદાર નોકર વર્ગમાથી કોણ ક્યારે આવ્યું અને ક્યારે ગયું તેની ખબર પડતી નહિ.

કેટલાક દિવસ થયા હયાળમાયું વિજયાને મળ્યા ન હતા તેમ કચેરીમા પોતાની નોકરીપર હાજર થતા કે નહિ, તેના સમાચાર વિજયાને મળ્યા ન હતા. વલાસવિહારી પણ એની પાસે આવતો નહિ. વચમા ફક્ત એક દિવસ રાસવિહારી દશેક મિનિટ એ ની હતો, અ. ને પ્રસંગે પોતાની પ્રકૃતિની શિથિલતા સબંધી રહેણું રહી ગયો હતો, એ સિવાય ખીજ કશી વાત એણે કરી ન હતી

મનુષ્યના અંતરની વાત તો અંતર્યામી સિવાય ખીચુ કોણ કળી શકે તેમ છે ? પરંતુ તે દિવસે પોતાના પુત્રની વિરહ જે વક્રી લાન કરી ગયો હતો, તેમા કાંઈ અજમ પર્વિર્તન થયું છે, એવી ખાતરી થતા વિજયાના જીવને કુચાટ થતા લાગ્યો એ સંતાપમા વિજયાના જીવને બારે બેયેની રહેતી. એમ કેટલાક દિવસ પસાર થતો ગયો.

આજે બપોર પછીના સમયે વિજયા નદી કિનારે એકલી ફરતા નીકળી પડી હતી, એસામા ઘરના તનાત્રી મદાસય સામેથી અનપત્ર નગરે કામના કાગળીયા લઈ આવતા માથા વિજયાને તોઈ તરખા ખચાઈને હિના ગઈ નમસ્કાર ન્યા અને પૂછ્યું — ‘ માતાશ ! અત્યારે મારા પધારણો ? કાનાં મિત્ર મમ નથી ? ’ વિજયાએ હસીને પ્રત્યુત્તર વાળ્યો — ‘ અંજી આપણા તેટલામાજ નવી કિનારા તરફ ફરતા નીકળી ‘તુ દરમિયાની જરૂર નથી આપને કલમ મમ છે મહાર ! ’ તનાત્રી બોલ્યો — ‘ કઈક હતું ખરૂં માતાશ ! નિહિત કાલે થઈ રહેલા ’ એમ નહીં તહેજો આનસ માડતા વિજયાએ ફરી હસીને પ્રત્ન કયો — ‘ જરૂર તરેતુ મમ તોય, તો અત્યારેજ કહી નાખોતે આ અનપત્ર નહિં થા જતા હતા ? ’

તનાત્રીએ તે મગળીયા દેખાડીને કયું — ‘ આપણીજ પાસ આ ત્રાજી આનતો હતો ગયા વચ્ચેનો દિમાય તારવ્યો છે, વળી નાના બાપુએ રાજા નરમાખર્ય પર આપની સહી લેવાનું પણ ફરમાવ્યું છે. ’

વિજયા બારે અજ્ઞપમી વચ્ચે મનન તરફ પાટી ફરી તવાત્રી પણ તરની સાથે મમનમા દાખલ થયો વિજયાએ પ્રત્ન કયો — નાનાબાપુએ એવો હુકમ કયાગથી નાદો છે ‘ ’

‘ આજે રહવારેજ ’

‘ આજે રહવારે બાપુ આવ્યા હતા ? ’

“ એ તો રોજજ આવે છે ”

‘ અત્યારે કચેરીમાજ હજે, ત્યારેતો ”

તલાટીએ ડોકું ધૂણાવીને કયું — “ મહને આણી તરફ મોકલીને એઓશ્રી ઘેર જતા રહ્યા તે દિવસનો બનાવ કોઈ પણ કામદારને અવિદિત ન હતો વિજયાના પ્રશ્નનો હેતુ સમજી જઈને તલાટીએ ત્રણી ઘણી વાતો કરી વિલાસવિહારી દરરોજ અગીયાર વાગતાને ગુમારે આવે છે, કાઠની પણ મગાથે ઝાંઝુ સભાપણુ કરતા નથી. પોતાના માથા પરનું કામ ખલાસ કરીને પાસને ટકોરે પાછા ધર તરફ સીધાવે છે દયાળબાપુને ધરની સ્થિતિ જરાબર સુધર્મા ચમર

એટલા દિવસ કચેરી નહિ આવતો તો ચાલશે એમ કહી રત્ન આપવામાં આવી છે વગેરે વગેરે વાતો તહેણે કહી. વિજયાને એ સર્વ કથન ઉપરથી લાગ્યું કે તિલાસે આવો નવીન નિયમ ખાસ અભિમાનને વશ થઇને કાઢ્યો હોવો જોઇએ તેમ છતાં એણે કશી ટીકા કરી નહીં. ફક્ત આટલું જ કહ્યું — “આત્મારે કાગળીયા અહિં રહેવા દો, કાલે સ્થવારે આવીને મ્હારી સહી લઇ જજો” એમ કહી તલાટીને વિદાય કરીને પોતે વિચારગ્રસ્ત બેસી રહી. આમ ક્યાં સુધી તે વિચારસાગરમાં ગોથા ખાયા કરે તે કહેવાતું કહી શકાય છે, પરંતુ એવામાં નોકર દીવો મુકત્તા ઓરડામાં આવતા તે સફાળી ઉઠીને કબી થઇ, અને બહાર ઓટલાપર આવીને ઉભી રહી.

ત્યાં આગળ ઉભા રહ્યા બાદ જે દ્રશ્ય એની નજરે પડ્યું તે કેમ કહ્યું એની કલ્પનામાં સુદ્ધા ઉતરી શકતું નહતું આ મકાનમાં એનો પગ હવે ઉપડી શકે? કોઇપણ પ્રકારે એ શું સમજે છે? અમારામાં સ્પષ્ટ જોવામાં આવ્યું કે પેલા તે દિવસવાળા સાહેબ હેટ સાથે વાડીના દરવાજામાં પ્રવેશ કરે છે, અને પહોળા પહોળા પગલા ભરીને ત્હેની તરફ ધસ્યા આવે છે. આ વખત વિજયાએ એને પોલિસ અમલદાર સમજવાની ભૂલ કીધી નહિ એના જોડાને અવાજ ધીમે ધીમે વધારે સાન્નિધ્યમાં સમજાવા લાગ્યો વિજયાએ ધાર્યું કે આને બેસવાની વિનંતિ કરવી એ જોડાને બયાનક અન્યાય છે, તેટલું જ એને દરવાજા આગળથી વિદાયગૌરી આપવાનું કાર્ય દુર્ધર્મ છે.

વિજયા ઝટ કરતી કે ધરમાં ભરાઇ ગઇ તલાટી મહાશય 'પુતમાં ને ધૂનમાં ચાલ્યા જતા હતા સાહેબને ઓચીંતા જોઇ તેઓશ્રીને કાળ પડી માહેમના પ્રશ્નના જવાબમાં ત્હેમણે જણાવ્યું — “હા, એવણુ દીવાનખાનામાં બેઠા છે” પ્રશ્ન તથા ઉત્તર બન્નેય વિજયાએ અદર રહ્યા રહ્યા સાબળ્યા થોડીવારમાં નરેન્દ્રે ધરમાં પ્રવેશ કરી નમસ્કાર કર્યા લાઠી અને ટોપી ટાંચણપર મુકીને હાથબેર કહેવા લાગ્યો — “આ મ્હારા ઓમડોજ અમત્તાર જણાય છે ને, વાહ!”

વિજયાએ ધાર્યું હતું કે આજે મ્હારાથી એની સામું ઉઘી નજરે જોઇ શકાશે નહિ, તથા સમાપણ કરવાને જીજ્ઞાસુ ઉપડશે નહિ. પરંતુ એનો કલ્પસ્વર કલ્પજીવ્ય થતાવારને ત્હેના લગ્ન સંકાય અન્તર્હિત થઇ ગયા શેષક વિવાદ વિસ્મૃત થઇ ગયા અને તે બોલી ઉઠી “સી રીતે જણ્યું? મ્હને જોઇને કે કોઇ પાસેથી સામળીને?”

નરેન્દ્ર બોલ્યો —“ સાબળીને, કેમ આપેજ દયાળાયાનું મોડેથી સાબળુ હશે તે કે મહાર ઓસડ ખાતા પહેલાજ પ્રિસ્કિપશન ઉપર નજર પડતા વારને અડતો આરામ થઈ જશે ” એમ કહી પોતાની ગમિષ્તાથી પ્રમત્ત થતા અદૃશ્યથી મગ્નતી દીધું વિજયાને લાગ્યું કે દયાળાપાસેથી સર્વ હર્ષક્રાંત સાબળીને એ અત્યારે વ્યગ કરવાને આગ્યો છે તેથી એના અમંગલ ઉચ્ચ દાસ્યથી ચ્હીડાઈને બોલી ઉઠી—“ ઓહો! અડતો બાકી રહેયો રાગ મટાડવાની દયા કરવાને આવ્યા જણાઓ છો ત્યાર તો ખરને ! ”

નરેન્દ્ર ઝખવાળો પડી ગયો પ્રત્યુત્તરમાં ત્વરે ન્હુ —“ ખર પુછો તો આ એક અચ્છા તમામો છે ! ”

વિજયાએ કહ્યું —“ તેથીજ આગળ ખુશ થાઓ છો ! નગનનુ મુખ મળીર થઈ ગયું તે બોલ્યો —“ ખુશ થાઉ છું એમ ’ ના, લેશ માત્ર પણ નહિ. કમુલ મર છું કે પ્રથમ સાબળતા વારને ગમ્મત જેવું લાગ્યું હતું, પરંતુ ત્યારમાઠ વારનવિકે રીત્યે દુખિત થયો છું વાત સાચી છે & રિનાસમાનુનો મિનસ સાગે નથી વગર લેવે દેવે સામા માણસનું અપમાન કરી બેસે છે, પરંતુ તેથી આપણે પણ હેના જેવા અસહિષ્ણુ બની અપમાનનો જવાબ અપમાનથી વાળવો એ યોગ્ય નથી આપ વિચાર કરી જોશો તો જણાશે કે તે દિવસની ધટના પ્રકાશમાં આવતા કેટલું લજ્જાસ્પદ તેમજ સહોભ-કારક થઈ પડતા સબલ છે ખર કહું છું કે એ સર્વ વૃતાન્ત અવશ્ય કરીને મહારા જીવને ધણીજ ગ્વાનિ થઈ છે ખાસ કરીને મહારે ખાતર તમારા લોકાની વચ્ચે આરો બેઠકારક—”

આ યુવકના વિશુદ્ધ હૃદયના ! શુચિતાએ વિજયાના મનને પોતાના પ્રત્ય આકર્ષા લીધું તોપણ મગ્નક પ્રતી હોય એમ કહેવા લાગી —“ ગમે તેમ તોયે હાસ્ય પણ રોકી શકાતું નથી ’ એમ કહી પોતે પણ હસવા લાગી

નરેન્દ્ર આ વખતે એન્દમ મળીર થઈ બોલી ઉઠ્યો —“ આપ નાહક શા માટે એ વાતનો ખ્યાલ કરો છો ? ખરેખર હું ધણીજ ખિન્ન થયો છું પરંતુ તે મમયે મને આપના સમઘી કાઠ માહીની નહોતી તે દિવસે એના પિતાની માથે થએલી વાતચીતમાં એણે રિનાસી ધણા વિશે ઉલ્લેખ કર્યો હતો દયાળાયાનું પણ એમજ કહેતા હતા એ સામગીને મને જે લજ્જા ઉપજી છે, તે હું સખ્તમાં વર્ણવી શકતો નથી મહારામા ધણા કરવા જેવું એને શું જણાતું હશે, તે મને સમજતું નથી આપ તો બહુ સમાજ બાનુ છો,

કામ પડ્યે જાણની સાથે જોશી કડો છે-તેજ પ્રમાણે મ્હારી સાથે પણ જોશો છો જોશો એ લોકોને એવો તે શો દોષ દેખાતો હશે, તે મ્હારી સમજમા ઉતરી શકતું નથી ! તે ગમે તેમ હોય, હું તો આપને અભિનન્દન આપુ છું મ્હારા તરફથી અને ઇન્કુ છું કે આપ સુખી થાઓ !”

પોતાના આચરણનો ઉલ્લેખ કરવા છતાંય તે દિવસે વિજયાએ દારસ કરી નાખ્યો હતો તે સંબંધી સહજ સચન સુદા કર્યું નહિ, આથી વિજયાના મન પર ઉડી છાપ પડી. પરંતુ એના અન્તિમ કથનથી વિજયાની આખ્યોમાથી દુઃદુઃ અશ્રુપાન થવા લાગ્યો મહા કથાવટે આડું જોષ તે પોતાના આસુ છુપાવવા લાગી.

પ્રત્યુત્તરની અપેક્ષા કર્યા વગર નરેને પ્રશ્ન કર્યો — “ વારુ તે દિવસે કાલિપદની સાથે માધકોસકોપ એકાએક મોકલી આપવાની કાંઈ મતલબ ? વિજયાએ પ્રત્યુત્તર વાળ્યો — “ આપની વસ્તુ આપને પાછી જોઈતી હતી, તેટલા માટે ”

“ નરેન જોશ્યો — “ તે બરાબર છે, પણ ત્યારે નાણા મગાવી લેવાની વાત તો ત્હમે જોલ્યાજ નહિ, તેમ કર્યું હત તો હું —”

વિજયાએ કહ્યું — “ ના, તાવની ખુમારીમા મ્હારી ભુલ થઈ છે, પરંતુ એ બૂલની શિક્ષા પણ આપે મ્હને જોઈતી કરી નથી ”

નરેને લજ્જાત થઈને કહ્યું — “ પણ કાલિપદ જે કહેતો હતો તે તો —”

વિજયાએ અધવચ્ચ અટકાવીને કહ્યું — “ તે મ્હે બધુંય સામળ્યું છે પરંતુ એણે જે હૈયાના ઠેંપા કાઢીને આપને બલતી વાતો કરી તે બંધી આપે સત્ય શા સાર માની લેતી જોઈએ ? ઉપદાર આપવાની મ્હારી રૂપરૂં છે, વગેરે વગેરે અને મ્હે જો ખરેખર એના ઉદ્ધાર માફવા હોય, તો આપે રૂબરૂમા તેને સજ કરવી ધરિત હતી ચાકરને મ્હોંથે થું કામ મ્હારું, અપમાન કર્યું ? મ્હે એવું તે આપતું થું બમાડ્યું હતું ? એટલું કહેતામા તો એને કુમેા ચઢી મચો અને એકાએક અટકી મ્હ.

નરેને જાણ્યું તેમજ આશ્ચર્ય સહિત વિજયાના તરફ જોયું તો તે જાણી બહાર જોષ રહી હતી એથી ત્હેનું મ્હોં તો દષ્ટિએચ્ચ થયું નહિ, પરંતુ એની રોકપરની ઢીરાકડી જતીના પ્રકાશમા ઝંઝાળી રહી હતી. થોડીવાર લગી જાણે જોશ રચ્યા ત્યારમાઠ મળમળા સાહે નરેને કહેવા માંડ્યું — “ મ્હને તે વખતેજ લાગ્યું હતું કે મ્હેં કશું કંઈ નાખ્યું છે, પરંતુ ત્હેના તે વખતે કશુંક ક્યા આવી. મ્હં હતી. એમા

બીચારા કાલિપદને શો દોષ દેવો ? એના પ્રત્યે ગુસ્સે થવું કોઈ પ્રકારે
 હિત નહતું. ઈર્ષા વસ્તુ કેટલી ખરાબ છે તે હવે મહેને જરાખર
 સમગ્ર છે ઈર્ષાનું માથુસને એકલાનેજ તે હેરાન કરીને અટકતી નથી,
 પરંતુ સકામક વ્યાધિની પેટે બીજાના ઉપર પણ આક્રમણ કરે છે
 હવે તો હું સમજી શક્યો છું કે મ્હારી ઈર્ષા કરવા જેવો જામ
 વિજ્ઞાસ બાપુને કદી ઉપજ્યો નહિ હોય. એના પિતાએ પણ તે
 ખાતર લગ્ન તેમજ ગ્યાન પ્રદાશિત કર્યા હતા
 પરંતુ મ્હાર કથન સાંભળીને પણ આપ એછા અગત્યન થશે નહિ
 યાજ્ઞનું કહે છે કે મનુષ્ય વાસનાઓનું પોટલું છે, મ્હારા અનુભવ
 ઉપરથી હું કહી શકું છું કે, મનુષ્ય જ્ઞાનિનો ભાગ્યગાર છે બૂલ-
 બનમાણીનો ભંડાર છે” વિજ્ઞાએ એના તરફ દ્રષ્ટિપાત કરીને
 પૂછ્યું —આપે વળી કેવીક બૂલો કરી હતી ?”

નરેને હડા પેટે જવાબ દીધો —“મ્હાર વિના કશું આવું અપ-
 માન થવા બદલ આપને આટલો પરિતાપ થયો, એ વાત તો બધાય
 સમજી શક્યા છે એ ઉપરાંત વળી શસવિહારી બાપુએ મહેને નીચે
 જઈ જઈ એના પુત્રના ઈર્ષાનું ઉદ્ધન વર્તીતો ખ્યાલ મનમાંથી કાઢી
 નાખવાની બલામણ કરી, ત્યારે મ્હાર મન ઉવડું વધારે મુઝાવા
 લાગ્યું” મહેને એમજ બાપુ કે નકકી આમા કાષ્ટ છૂપો ભેદ હોવો
 જોઈએ વગર લેવે હવે કોઈ કોઈને હેરાન કરવાનું સાહસ કરે નહિ
 આપને હું ખરેખર સત્ય હકીકત નિવેદન કરું છું કે ત્યાર પછીના
 આઠ દશ દિવસ તો મ્હારા એવા મવા કે ચોવીસ કલાકમા તેવીસ
 કલાક તો મહેને આપનાજ વિચાર આવ્યા કરતા હરતા ફરતા જે
 કાંઈ કામ કરે તેમા બસ ત્હમ્હારીજ સૌમ્ય મુતિના દર્શન તેતુજ
 ચિન્તન અને રટણ-બીજી કાંઈ સુજેજ નહિ. મ્હારે મન એમજ
 થતું કે — ‘બ્યા જોઈ હું, પર નમર કે વાટમા ઘાટમા તે

એકાન્તે મુજ આવાસમા એક બાસેજ તે તે તે ।

એક વેલી. તરે જિખર કે બામકુ બે બધીએ ।

તેતે, તેતે, સણણી સધળે કેવું આશ્ચર્ય એ તે ।

કેમકે, કવિવર ક્ષાપિએ કહ્યું છે તે પ્રમાણે — “સ્મૃતિના બીમા
 ત્યા હલ પર ચોકખા પડી ” એકે અને બીકી બીકી રચિત, વિરચીત
 તો હિત છે.”

હું મ્હારી જાતને ઉપાલભ બાપતા કહેવા લાગ્યો —

“જુમરી બા હલ તુજ ક્યા ? જાન્ત વૈજાજ તે ક્યા ?

સજારીઆ તુજ હલમા હાનવું હિતુ ક્યા ?

શુ વિચાર ? મુજ મમજ તો બાવરં આ બને છે,
શુ વિચાર ? મુજ હલ્લમા આસુમ ઉમરે છે."

અરે, પણ મ્હારે હલીલુ મન કાષ એમ શાન્ત થાય તેમ ન હતું.
બધું કામકાજ નાખ્યું રઝળતુ હરધડી લહમારાજ રમરણે મ્હને સતા-
વા લાગ્યા બે ત્રણ દિવસ તો દુરથી લહમને બેવા સાર મ્હેં આ
ગસ્તા પર બટકયા કીધું. કેટલા દિવસ સુધી બણે થેલુ બૂત મ્હારે
ગળે વળગી રહ્યું । " એમ કહી તે હસવા લાગ્યો.

વિજયાએ એના તરફ દ્રષ્ટિપાત કર્યોએ કર્યો નહિ, તેમજ કશોય
પ્રત્યુત્તર પણ આપ્યો નહિ ચુપચુપ ઉઠીને પાસેનું બારણું વાસીને
અદર ચાલી ગઇ, નરેના મુખ પરનું હાસ્ય પળવારમા બ્હીલુ પડી
નયુ વિજયા ગઇ હતી, તે દિશા તરફ નિર્નિમેષ નયને તાકી રહ્યો-
ને દત્તાશ થઇ કપાળે હાથ દમ વિચારવા લાગ્યો — "આ વખત અપ
ગઇની કાણુ બણે કાષક નવીન સુદિ રચાઇ મધ હોય એમ લાગે છે । "

થોડી વારમા નોકરે આનીને કહ્યું — " આપ જશો નહિ, આહ
તેયાર થામ છે ' નરેન બોલી ઉઠ્યો — " મ્હારે ચાહની જરૂર નથી "

" પણ બામાહેએ આપને બેસના કહ્યું છે "

એમ કહી નોકર ચાલ્યો ગયો એથી પણ નરેનને ઓછું
આશ્ચર્ય ઉપજ્યુ નહિ

પદકેક મિનિટ પછી ચાકરના હાથમા ચાહ તથા પોતાના હાથમા
બાધ પદાર્થનો ખુમચો લઇને વિજયાએ પ્રવેશ કર્યો બગીચા થન
આદરવા છતાં લેતા મુખ પરનો ચિન્તાયુક્ત વિષાદ કાકટર સાહેબની
નજર એળગી શક્યો નહિ પરંતુ આટલા દિવસના અનુભવે નરેનને
તક વિચારે બનાવ્યો હતો. તેથી લહેણે વમર વિચારે કાષ પણ મત
પ્રદર્શન કરી દીધો નહિ ચાકર ટેમલપર ચાહના કપ ચોઠવીને ચાલ્યો
ગયો વિજયાએ તે તેની પાસેજ મુકી દીધો અને પોતે પણ ત્યાં આમળ
ચાન લીધું નરેને ખુમચો પાસે બેસી લઇ, બાવામા એવું તો મન
પરોવી દીધું કે બણે એનીજ તે અપેક્ષા કરી રહ્યો હોય

પાચ છ મિનિટ આમ અચોક્કસ રહ્યા બાદ વિજયાએ શન્તિ
રૂપી બરફમા બગાણુ પાડતા કહ્યું — " આપના પેલા થેલા ભુતની
વાત તો કાષ પૂરી થઇ નહિ હો । " નરેન કાષ પોતાની વિચારસં-
માજ વિહરતો હતો, તેથી લહેણે મુખ ઉચુ કરીને પ્રશ્ન કર્યો — " કય
વાત કહો છો ? "

વિજયાએ કહ્યું — " પેલું થેલું ભૂત જે આપને મળે વળચું હતું,
તેસ્તો ! પછી તે ચાલ્યું મયુ કે ? " આ વખત નરેને હસીને કહ્યું —

“હા, આલ્વુ ગયું વિજ્યા બોલી -“ત્યારે તો બચી ગયા હો, એમજ મમજાએ કે નવે અવતારે આવ્યા, નહિતર ઘોડાઘોડના રસ્તાપર ઘોડાની ઝરતની જેમ ઘોડાઘોડ કરવી પડતી.”

આહનો પ્યાસો ખલાસ કરતા નરેને જણાવ્યું - “હા, એમા કાન શક ?”

વિજ્યાને ફરી પાછું કાઠ બટકામોતુ બોલવાનું મન થયું, પરંતુ યુ બોલતું તે નહિ સુઝવાથી ઉઠા નિશ્વામ નાખી ગુપચુપ મેસી રહી થોડીક ક્ષણ લગી બન્નેય જણા આમ મૌન રહ્યા. ત્યાર બાદ ગજવામાંથી ધડીઆળ મઢી નગેન બોલી ઉઠ્યો -“હવે આઠ દશ મિનિટ જેટલો સમય છે, પંડી હું જમશું.”

મૃદુ સ્વરે વિજ્યાએ પ્રશ્ન કર્યો -“કતકના જવા સારું આ યુ છેલ્લીજ ટ્રેનન છે કે ?” નરેને કિના થઇ માથા પર ટોપી સુકના કચું -“ખીછ પણ એકાદ જાય છે ખરી, પરંતુ તે કનાક દોઢ પ્તાક રહીને નીકળે છે, આના, ત્યારે હવે નમસ્કાર ! રજા લઉં છું” એમ કહી તે હાથમા લાગી લઇ, તરિત ગનિથી ઘરમાંથી બહાર ફિટળા પડ્યો.

પ્રકરણ ૨૧

કસોટી.

વિલાસ યથાસમય કચેરીમા આવી, પોતાના કામકામથી પરતારી રહ્યા બાદ સીધો ઘેર જવા, ખાસ પ્રયોજન હોય, તો નોકર માગફત વિજ્યાનો અભિપ્રાય પૂછાવતો, પરંતુ પોતે જતો નહિ આમ એના વર્તનમા અનુતાપ તથા આહત અભિમાનની વેદનાથી ભિન્ન એની કાષ્ટની જ્વાળા પ્રકાશ પામતી નહિ તે લક્ષમા લઇ, વિજ્યાએ પોતાના ગુસ્સાનો બુરસો પણ ધણો ઘટાડી દીધો હતો. જ્યારે વિજ્યાને પોતાના એ નાટકી ગુસ્સાનું સ્મરણ થતું, ત્યારે ત્યારે તે મનમા ને મનમા બહુ બજવાતી-તે સારી પેટે સમજતી કે લોકોની દ્રષ્ટિએ આશી હું ધણી હલકી પડી છું કુચલીખાર નવરા માણસોને વખત વીતાડવાનું એક સાધન પૂરું પડી આવ્યું છે, વિજ્યાના મનની સ્થિતિ એહી હતી, તે દરમ્યાન એક વિવસ પાછલા પહોરના સમયે પચેરીના પટાવાળાએ આવીને આચીના સમાચાર આપ્યા -“વિલાસ માયુ, આપને મળવા ઇચ્છે છે.”

વાત નવાઇ ઉપજાવે તેવી નવીન હતી વિજયા કાઠક લખાણ કરી રહી હતી, તે લખતા લખતાજ ખોલી ઉઠી—“એમને કહો કે બલે આવે.” તેમ જાના વિજયાનું મન કાઠ કાઠ શકાઓથી ઝુલવા લાગ્યું—પરંતુ વિલાસ ત્યાં આવી પહોંચતા તહેણે ઉઠીને આનંદભાવે નમસ્કાર કર્યા અને કહ્યું કે, “પધારો” વિલાસે સ્થાનાપન થતા કહ્યું:—“કામના રોકાણને લીધે આવી શકાય નથી, ત્હમારુ સરીર નો સાર છે ને ?”

વિજયાએ માથું હલાવીને કહ્યું —“હા”

“એજ એસડ આલે જો કે ?”

વિજયાએ આનો કશો જવાબ આપ્યા નહિ, પરંતુ વિલાસે પણ પ્રશ્નની પુનરુક્તિ કર્યા વગર ખીજી વાતો કરના માડા તે ખોલે — “આવતી કાલે એમતા વરસનો મુખ્યારક દિવસ છે—મહારી ઇચ્છા એવી છે કે સ્થવારના પહોરમા બધાને એકત્ર કરી ઇશ્વર સ્મરણ કરવું.”

આ વખત એણે પોતાનો કકડો ખરો કરવા કરી જીદ નહિ કરવાથી વિજયાના મનપરનો ભાર ધણે અશે ઓછો થઇ ગયો તહેણે ખુશી થતા જણાવ્યું —“એ તો ધણી સરસ વાત !”

વિલાસ ખોલ્યો —“કેટલાક કારણોને લઇને મંદિરે જવાની ફાવટ આવી શકી નથી, ત્હમારી ઇચ્છા હોય, તો હું ‘પાર’ છું કે આ જગ્યાએજ—” વિજયાએ ઉત્સાહિત થઇ પોતાની સમાત દર્શાવતા કહ્યું —“એમ હોય, તો આ મકાનને પુરુષ, પત્ર, લતા પનાકાન્કિથી શણગાર્યું હોય તો કેવું ? આપની વાડીમા ફુલનો તોટો નથી માળીને વરદી આપી દેશે તો કાલ સ્થવારેજ, કેમ ? ત્હમારી શી સલાહ છે ?”

વિશેષ કોઇ પ્રકારની કુદા કયા વગર વિલાસે હા પેટે કહ્યું— “હીક, એમજ થશે ત્યારે, સધળો બદોબસત કરી દઇશું”

થોડીકવાર મૌન રહી, વિજયા બોલી ઉઠી —“વાર, ત્યારે ખાવા પીવાની પણ વ્યવસ્થા અરખર કરી દેજો, એટલે પછી—”

વિલાસે એ પ્રસ્તાવને અનુમોદન આપ્યું અને ઇશ્વર સ્મરણ થઇ ગયા બાદ ખાવા પીવાનો બદોબસત કરી દેવા ફરમાવ્યું. થોડીક વાત કરીને વિલાસ ત્યાં આગળથી વિદાય થતા વિજયાએ છૂટકારાનો દમ ખેંચ્યો તહેને લાગ્યું કે વિલાસ પહેલા કરતા ધણો સુધરી ગયો છે અપમાન અને અનુશોચનાના આધાતથી તહેના કડક સ્વભાવમા અજબ પરિવર્તન થએલું જોઇ, વિજયાના મનમા ટુંક રાસવિહારીની

તે દિવસની વાતોનું સ્મરણ તાજું થયું. વિદ્યાસચિદારી એને ખગ
ત્રેમથી ચાહતો હતો એ વાત એના વર્તન, વચન વલણ હાવભાવ ઈત્યાદી
વગેરે પરથી સર્વથા સુસ્પષ્ટ થઈ ચુકી હતી, પરંતુ સંઘ્યા કાલિન
ધનધૈર અન્ધકારમા એકાન્ત વાસમા જ્યારે તેનો મગવિહીન પ્રાણ
વ્યથાથી વ્યાકુલ વિકલ્પ બની રહેતો, તે સમય ભાવના સૃષ્ટિમા જોનું
મુર્તિમંત સ્વરૂપ ખડું થતું તે વિદ્યાસ નહિ પણ બીજાનું એક
વ્યક્તિ હતી. મપોરનો સમય જ્યારે કેવળ બોમ્બ રૂપ બનના પુસ્ત-
કમા ચિત્ત ચોટતું નથી, શીતળુ ભરત વગેરે નીરસ લાગે છે, આલી
ઝાઝ જેવી વિદ્યાળ વાડી જ્યારે સુખના પ્રયત્ન દિશ્યો વડે ધગધગી
રહે છે, એવા સમયે શુન્ય આવાસમા તહેના દલ્લ મન્દિરને વિષે જે
પ્રતિભા ધીરે ધીરે મુર્તિ સ્વરૂપ ધારણ કરે છે, તેમા પણ વિદ્યામને
માફ કેમ કેકાણે સ્થાન હોતું નથી એ જગ્યાનો ઇતરો ગમ્પનાગ
વ્યક્તિની સસાર ચાતના દુર્ગમ પથમા મહાય, વિદ્યાસની તુલનામા
સ્વલ્પ હોવા છતાં, તહેના સ્મરણ માત્રથી વિજ્યાનો સમસ્ત દેહ-મન પ્રાણ
ઇન્દ્રિયાદિક સહિત અપરિમિત આનન્દના આવેગથી ડોલી રહેતો વિ-
દ્યાસના ગયા બાદ, વિજ્યાના મનોભાવના વિષે કોઈ પ્રકારનો વ્યતિ-
ક્રમ થવા માંડ્યો નહતો પરંતુ વિદ્યામના દોષનો સવાલ ફરી હાથ
પર લેતા આને વિજ્યાએ પોતાની નેજાએ એને નિરોધ કરાવ્યો
વિજ્યાની ખાતરી યઈ કે એનો સ્વભાવ ખરે જોતા પોત પ્રથમ
માર્ગે હતો તેવો નીત્ર નથી. એણે જે ઉમળકાથી એને પોતાને આહી
છે, તેજ એક માત્ર એનો ગુન્હો છે એ ગુન્હાથી તે લાક્ષિત અને
દડિત થયો છે, એ વાતનું વારંવાર સ્મરણ થતા કડખા મિશ્રિત
મમતાથી એણે વિદ્યાસને દોષમુક્ત કરાવ્યો. મહારે ઉડતા વાર ને
વિજ્યાના સાબળવામા આવ્યું કે વિદ્યાસ ધણો વખત થયા પોતાના
મથુસોને લઈને ધર ઘણુમારવા મડી પડ્યો છે તરત હેઠળ આવી તહેણે
લજવાતા લજવાતા વિદ્યાસને કહ્યું, -“ મહેને બોલાવવી નો હતી,
બના માણસ ! ”

વિદ્યાસ સિન્ધુ સ્વરે બોલી ઉઠ્યો - ‘ કાંઈ જરૂર નહોતી ! ’

વિજ્યાએ સહજ દર્શી પ્રસન્ન મુખે જવામ દીધો - ‘ હુ એવી
અભાગીણી છુ કે કોઈ કામમા લઈને મદદ કરી શકતી નથી ’ કહ્યો,
ત્યારે હવે શું કરવું છે ? ”

ધણા હિરસે વિદ્યાસે આજે દસીને પ્રત્યુત્તર આપ્યો - “ તહેને ફક્ત
નજર રાખો, હમાર કામ બરાબર થાય છે કે નહિ તે કહેજો ”

ચોડીવાર રહીને વિજયાએ પ્રશ્ન કર્યો:—“આવા પીવાનો બન્દોજસત પણુ કાપો !” વિલાસે કહ્યું —“ બહુ ઠીકઠીક છે—કરી મિત્રા જેવું નથી.”

આઠેક વાગતાના સુમારે બધી બપરસા સંપૂર્ણ થઇ મધ્ય ભે દરમ્યાન વિજયા બધીવાર ત્યા આવજી કર્યા કરી તથાસ રાખતી, ને વિલાસની સલાહ લેતી વાતચીતમા પણુ એવો ભાસ થતો કે જાણે ઉભયના વિરોધની ઝાનિ બધે બસે થઈ ગઇ હોય.” વિજયાએ હસીને કહ્યું—“ આપની એક જીવ રહી ગય છે, હો ! વિલાસ બોલ્યો—“ તે વળી શુ છે ? ”

વિજયાએ જણાવ્યું —“ આપણે તો બહુ મળીને આર પંચ જણા છીએ, અને રસોઇ તો લગભગ વીસ માણસની થાય છે ! ”

વિલાસ બોલ્યો—“ તે ખર છે પિતાજીએ એમના કાઠ કાઠ મિત્રોને નીમન્ગ્યા છે પણુ તે માહેના કોણ કોણ આવવાના છે, તેની મને ખબર નથી.”

વિજયાએ આશ્ચર્યચકિત થઈ પુછ્યું —“ ત્યારે મહેને કેમ એમણે એ સમઘી કાઠ વાન કરી નહિ ? ”

વિલાસે પોતે પણુ વિસ્મય પામીને સામો પ્રશ્ન કર્યો.—“અહિ થી મ્હારા ગયા પછી પિતાજીએ આપને ચીઠ્ઠી લખી હતીને વળી ! ? ”

“ના, મહેને મળી નથી”

વિલાસે ગાભરા થઇને જણાવ્યું —“એમણે તો રપટ એમજ કહ્યું હતું ,”

વિજયાએ પૂછ્યું —“શુ કહ્યું હતું ?”,

ચોડીકવાર શાન્ત રહ્યા બાદ વિલાસ કહેવા લાગ્યો —“ત્યારે તો સામજવામા મ્હારી જીલ થઇ હશે ચીઠ્ઠી લખવાનું કહેવા છતાંએ પોતેજ જીલી ગયા હશે”

વિજયાએ કાઠ પણુ પ્રશ્ન કર્યો નહિ, પરંતુ તેના મનમા રહેલી પ્રસન્નતા રૂપી જ્યોત્સ્ના જાણે મેઘવડે આચ્છાદિત થઇ મઈ હોય, એવું તેણે અનુભવ્યું

અઝા કલાક પછી રામવિદ્યારી જાતે ત્યા આગળ આવી પહેલ-ચ્છો, અને નવેક વાગતાને સુમારે તેનું નિમન્ત્રિત મિત્રમંડળ આવવા લાગ્યું. એ સઘળા બ્રહ્મ સમાજી નહિ હોવા છતાં એના આચ્છાદને માન આપીને આવ્યા હતા. અતિથિ વર્મનો આદર સત્કાર કરી, રાસ-વિદ્યારીએ વિજયાને તેઓનો પરિચય કરાવ્યો અને તેમ કરતાં નજદી-કના ભવિષ્યમા વિજયાની સાથે થનારા પોતાના પનિષ્ઠ સંબંધનુમે સુચન કરી દીધું વિજયાએ અસ્પૃહ કંઠે અભ્યર્થના કરીને તે સર્વને

સ્થાનપૂર્વક થવા અનુરોધ કર્યો. આમ પ્રચલિત ક્રિષ્ણતાની પ્રવૃત્તિ કાનેઃ અપ્રમદ થઈ રહ્યો હતો. તે ધરમાળ સામેથી દર્શનપાત્ર આવતા દેખાયા, પરંતુ તે એકલા નહોતા. એક અપરિચિત તરણી ઝેમની સ્ત્રી સાથે હજી યુવતી દેખાવડી હોઈ વખમા વિજયાના કરતા તે કાષ્ઠ મોઢી હતી. દયાળુઆત્મ પોતાની ભગિની તરીકે એનો પરિચય કરાવ્યો. ત્હેનું નામ હતું નલિની. કલકત્તા કોલેજમાં તે 'બી' એ નો અન્નાક્ષ કરતી હતી. ગરમીની રમ હજી પડી નહોતી, પરંતુ મામીની માદગીમા માનજત કરવા સાર આવી પહોંચી હતી, અને એ રોકેશન એ ત્યાજ ગાગરની હતી. વિજયાએ નલિનીને કલ્પનાના અભાક કદી જોઈ નહોતી, એમ નહતું, પરંતુ એની સાથે વાતચાલપો પ્રમગ કદી મળ્યો નહોતો. તેમ છતાં આજે આટલા પરિચિત અને અપરિચિત પુરુષ મડળમા એને મન નિનીજ એકથી અનન્ય થઈ પડી પોતાના એક હાથ લખારીને વિજયા એને ધરમા વમડા મધ, અને પામે બેસાડીને એની સાથે સુખ દુખની વાતો કરવા મડી.

ઉપાસના માડા નવને સુમારે શરૂ થવાની હતી. પધારેલા મજાનો ઓટલા પર વાતોવાપ કરતા ઉભા થઈ રહ્યા હતા એનામા રાસવિ દારીનો ભુગળ જવો. અચાજ ધરમાથી સભળાવા લાગ્યો. અત્યંત આદર સહિત તે કોઈને કહેતો હતો — ‘આવો, બાઈ ! આવો, ત્હમરી નો ખાસ જરૂર છે. ત્હમે વળી આમ વખત કાઢીને આવી શકશો. એવી હમને આશાજ નહોતી.’

આવી સન્માન ભરી સરભરા કોની થાય છે, તે જાણવાને ઉઘે નજર કરતા વિજયાએ નરેન્દ્રને દીઠા. પરંતુ એ વાતજ ત્હેને ઓટલી અમભાવિત લાગી કે ત્હેને મન હચુપચુ થવા લાગ્યું કે એ નરેન્દ્ર હશે કે કોઈ બીજોજ નિનીએ પણ કુતૂહલને વશ થઈ ઉઘે જોયું અને એકદમ બોલી ઉઠી — “નરેન્દ્રમાયુ !”

રાસવિદારીના નિમન્ત્રણને માન આપીને નરેન્દ્ર આ રથે આવી પહોંચ્યો હતો. ઘટના માન્યામા ના આવે એવી અદ્ભુત હતી. રાસવિદારી પોતાના પુત્રને તથા નરેન્દ્રને કાંઈને ત્યાં આગળ આવ્યો. મહા શાન્ત, ગભીર સ્વરે એ બન્ને યુવકોને સંબોધીને કહેવા લાગ્યો — ‘ત્હમારા પિતાના સબધથી ત્હમે બન્ને જણા બાઈએ છો. વનમાળ ગયો જગદીશ ગયો, મ્હને પણ તેડું મળી ચૂક્યું છે. ત્હમારા ત્રણે દેહ સિવાય પરસ્પર બીજી કોઈ વાને જીવલ નહોતી આજે નવ વર્ષના આ શુભ અવસરે ત્હારી ત્હમને બન્નેને આટલીજ શીખામણ

હે કે ત્હમરો ગૃહ-વિચ્છેદની કટુતાથી આ ડોસાને આખર વખતે અધારા ઉલેચાવશે. નહિ આંટિયુ ભોલનો ભોલતામાં તો ડોસાનો સાદ ગળેમળો થઇ ગયો નરેનથી હવે વધુ વખત સહન કરી શકાય તેમ નહોતું. ત્હેણે અગ્રેસર થઇ, વિલાસનો હાથ પોતાના હાથમાં લઇ લીધો અને આવેગ સહિત કહ્યું - “વિલાસ બાણ” મ્હારા સવળા અપરાધ આપ માફ કરજો, હું ક્ષમા યાચુ છું.”

નયુત્તરમા વિલાસે ત્હેનો હાથ છોડી દઇ, માઢ આનિમન દઇને કહ્યું - “અપરાધ તો મ્હે કર્યા છે, નરેન ! મ્હનેજ ત્હમરે ક્ષમા અપ્પવાની છે.”

ટલ રાસવિહારી આખ્યો મીચી કપિન સ્વરે બોલી ઉઠ્યો - “હે શર્મ શક્તિમાન પરમપિતા પરમેશ્વર ! આ કરણા કરવા ‘પદ્મ આપના શ્રી પાદ પદ્મને વીણે કોટિ કોટિ નમસ્કાર હોજો !” એમ કહી ચાલે વતી આખ્યોના ખુણા બુઝી નાખીને કહેવા લાગ્યો - “આજનાં આ શુભ મુહુર્તે ત્હમરો જીવન અક્ષય થજો !” રાસવિહારી ગભીર મુખમુદ્રા સહિત સ્થાનાપન થયો એનું હૃદય આજે એવા અનિર્વચનીય હિમગઢાથી ઉભરાતું હતું કે હવે એનાથી વધુ બોલાવું અશક્ય હતું ત્યારબાદ દયાળ પોતાની સફેદ દાઢી પપાળતો ઉભો થઇ ભગવત્ ઉપાસનાના પ્રારભમા ભુમિકા કરતા બાંધ્યો - “જ્યા આગળ વિરોધી હૃદયો સંમિલિત થાય છે, ત્યા પ્રભુના પથરાઇ રહે છે આજે આ સ્થળે પરમપિતાના આવિર્ભાવ સંબંધી આશ્રકા અગ્ર્યાને છે.”

પછી એણે નુતન વર્ષનું મગન સુચરવા આશરે પદરેક મીનીટ લગી સુદર ઉપાસના કરી આન્તરિક શ્રદ્ધા ભક્તિ ભર્યાં હોના એ પ્રવચનનોથી શ્રોતૃવર્ગના હૃદયપર કાષ્ઠક અપૂર્વ પ્રભાવ પડ્યો. સધળાની આખ્યોમા પાણી ભરાઇ આવ્યા પરંતુ વિજયાના ભાવો નિયુદ્ધ હતા. પાપાણુની પ્રતિમાની જોમ કયા સુધી તે સ્થિર બેસી રહી

સભામા જ્યારે દયાળના ભક્તિ ગદગદ ધ્વનીનો સર્વત્ર પડયો પડી રહ્યો હતો, એવા સમયે રાસવિહારીએ ઉભા થઇ, મનઃશુદ્ધિ સ્વરે જણાવ્યું - “દયાળબાણુના મહા વાક્યમા કેટલું સત્ય સમાયેલું છે તેની આજે કસોટી થઇ છે સંમિલિત હૃદયના સન્ધિ સ્થલમા પ્રભુના કેવી પ્રકાશી રહેતી હશે, તેની પ્રત્યક્ષ પ્રતીતિ આજે મ્હારા અન્તરના ઉડાણમાથી થઇ છે, અને મ્હારું જીવન ચિરકાલને માટે ધન્ય બન્યું છે.” એમ કહી ત્હેણે આગળ વધી, દયાળને છાતી સરસા આપીને કહેવા માંડ્યું - “દયાળબાણુ ! આ આપનાજ પુરુષોત્તમો પ્રભાવ

છે!" દયાળની આપ્તેભાષી દડદડ આસુ વહેવા લાગ્યાં, પરંતુ તે કાઢ પશુ નહિ બોલી શકવાથી શાન્ત ઉભો થઈ રહ્યો.

ત્યારપછી સમારોષ કરતા રાસવિકારીએ ત્યાંએકઠિત થએલા સભ્ય વગને ઉદ્દેશીને કહ્યું —“હવે એક બાબતમા મ્હારે આપના આશીર્વાદ ની અનિવાર્ય અપેક્ષા રહે છે. વનમાળી જીવતો હોત, તો એ ફરજ આજે મ્હારે બળવરી પડત નહિ પરંતુ અત્યારે તો વર-કન્યા, ઉમ-પા ॥ પિતા તથા વાલી તરીકેની જોખમદારી મ્હારા ઉપર નિર્ભર છે ત્યાં માસના હેક્ષા અઢવાડીયામા પૂર્ણિમાને દિવસે સન્નનું શુભ મુહૂર્ત ગણવામા આવ્યું છે

આપ હવે આપો આશીર્વાદ કે એ શુભ કર્મ નિર્વિઝે સમાપ્ત થઈ જાય” એમ કહી ખીમામાથી એક પેકેટ કાઢી તહેલે દયાળના હાથમા આપ્યું પેકેટમાથી સોનાની એ બગડીઓ કાઢી, વિજયાની પાસે જઈ, હાથ લગાવી દયાળઆપ્ત કહેવા લાગ્યા —“શુભ કર્મના સુચનના કાયમના વાક્યથી ત્હમાર કન્યાણુ ઇચ્છુ છું, જેઈ ત્હમાર એક હાથ?”

પરંતુ નીચુ ખાલીને પૂતળીની જેમ બેની રહેલી આ રમણીએ ક્રોધ પ્રત્યુત્તર દીધો નહિ—દયાળઆપ્તએ પ્રાર્થનાનું પુનરાવર્તન કર્યું ‘જનાએ તે તો તેનીજ ગિર બેસી રહી—નસિની નિકટમાજ હતી, તહેલે મામાના એ સકટને લક્ષમા લઈ, હમતા હસતા વિજયાના હાથ જાતો રાખ્યા અને દયાળે આશીર્વાદના સુવર્ણ વનય સમજીને એ મુર્છિતપ્રાય નિરૂપાય અવગાના અવશ હાથોને વીધે અત્યાચારની હાથ કરીઓ પહેરાની દીધી

પરંતુ કોને ખબર હતી એ બેદ રહસ્યની ‘એથી ઉભડુ એ પરિસ્થિતિને મધુર લગ્ન કદપીને સ્વાભાવિક, તેમજ સુસમત મણી લઈ સંધર્ભાં રાજ થયા અને શુભાશિષના મગલ ધ્વનિથી વધાવી લેવા લાગ્યા,

ખાવાનું કામ સમાપ્ત થતા એક પછી એક એમ સહુ વિદાય ગાંઠી લેવા નાગરા વિજયાએ આત્મ-સયમ રાખી અતિથિ વર્ગનું યોગ્ય સન્માન કરી સભ્યતાના શિષ્ટાચારની મર્યાદા જાળવી, રાસવિકારી પશુ મ્હોમા લર્ચીંગ નાખીને કહેવા લાગ્યો —“બેઠા, ! હવે હું પણ જઈશ” એમ કહી આશીર્વાદ આપી એ પણ ધીરે રહીને ત્યાં આગળથી ચાસતો થયો

સંધર્ભાજ આવ્યા ગયા હતા વિજયા અને નસિનીજ એકલા એટલા પર ઉભા ઉભા વાર્તાલાપ કરી રહ્યા હતા. વિજયાએ કહ્યું —

“આપની સાથે વાર્તાલાપ થવાથી મ્હને જે આનંદ થાય છે, તેનું વર્ણન થઈ શકે તેમ નથી, અહિં આવી છું ત્યારથી એકસવાથી પડી ગયું હતી—એવું કોઈ કરતા કોઈ નથી કે જેને સુખ દુઃખની એ વાતો કહેવાય આપની ધમ્મો હોય ત્યારે સમય કાઢીને આનંદ રહેશે.” નલિનીએ સહર્ષ પોતાની સમતિ દર્શાવી ત્યારે વિજયા બોલી ઉઠી:—“મ્હને પોતાને પણ આપના મામીને જેવા આવવાનું મન છે, પણ અત્યારે દયાળુ માણુ કચેરીમાં ગયા હશે, લાવ એમને બોલાવી મમાવું, એમ કહી ત્હમને બોલાવી લાવવાની ખટપટ કરતા જતા અટકાવી નલિનીએ કહ્યું —“એનો અત્યારે ઘેર આવવાના નથી, સાજના પ્હોરના આવશે.”

વિજયાએ લગજન થઈ કહ્યું —“અરે મ્હારા બાપ ! મ્હને અગાઉથી વાત કરવી હતીને ? હું દરવાનને મોકલી બોલાવી મમાવત.”

નલિનીએ પ્રત્યુત્તર વાળ્યો —“ના, દરવાનનીયે જરૂર નથી, નરેન્દ્ર બાપુનીજ ફક્ત રાહ જોઈ છું એમના મામાને મળવા ગયા છે, તે ત્યાંથી હમણાં આવી પહોંચશે.” વિજયાએ આશ્રયે ચકિત થઈ પૂછ્યું —“આપની સાથે પણ એમને પરિચય છે કે શું ? અરે વાહ ! મ્હને તો એ વાતની કાંઈ ખબરજ નથીને !”

નલિની બોલી —“પરિચય કોઈ વાતનો નથી. મામાના કહેવાથી પરમ દિવસેજ ફક્ત સ્ટેશન પર મ્હને તેડવા આવ્યા હતા. આજે પણ એમની સમાયેજ અહિં આવી છું.”

વિજયાએ કહ્યું —એમ કે ?”

નલિની બોલી —“હા, પણ કેવા ચમત્કારિક માણસ જણાય છે ! એ દિવસમાં જાણે કેટલા બધા હળી ગયા છે ! અત્યારે એ હવે હમારે ત્યાં સ્નાન આહાર કરીને સાજરે કલકત્તા જવાના છે મ્હારા મામી પણ એમને પેટના છોકરાની જેમ ચાહે છે.”

વિજયાએ ડોકું ડુબાડીને કહ્યું —“હા, જણાય છે તો ચમત્કારિક માણસ !”

નલિની કહેવા લાગી —“એના ઉદયને વિષે મનોમાસિન્યને સ્થાન નથી એના જેવી સમ્યાષ્ટ-સનુકાઈની કહેને કયાઈ ઝાખી થઈ નથી આપણા સમાજના બધાય એના જેવા થવાની એટલા કરે તો કેવું સારું !”

આથીથી નરેન્દ્રજ હાથમાં ટોપી લઈ દુનવેગે એ લોકોના તરફ આવતો જણાયો વિજયાએ નલિનીનું એ દિશામાં ધ્યાન ખેંચતા જણાવ્યું —“શ્રુઓ ! એજ અહિં આવતા હોય એમ જાણે છેને !”

નરેન્દ્રે પાસે આવી વિન્યાને લક્ષ્ય કરીને કહ્યું - “ઓહો ! આ તો ત્હમારા બન્ને વચ્ચે પણ કાંઈ દિવ્ય રસેલ બધાઈ ગયો છે ને ! નુતન વર્ષનો આ પ્રથમ દિવસ તો આજે જીવનના સુપ્રભાત સમોજ નીવડ્યો છે ! રહવારના પહોરમાજ તેનો ચમત્કાર અનુભવ્યો-તે જોતા જાગે છે કે આખું વરસ સરસ નીવડવાનું પણ, આપ કેમ આવા સૂકાઈ ગયેલા દીમો છો, તે કાંઈ કહેશો ?”

વિજયા છછછી પડી - “એક દિવસમા આ સવાન ફેટલીવાર પૂછવા કરશો ?”

નરેન્દ્રે હસીને કહ્યું - “એકવાર પૂછી ગયો હતો, કેમ ? હશે, માઈ, પૂછ્યું હશે, પણ એમા મિનમ ખોવા જેવું શું છે, તે કાંઈ કહેશો ખગે ? વગર લેવે દેવે ચ્હીડાવાની કળા બહુ બારે છે આપની પાસે”

ગમે તેમ પોતાનું હમતુ ખાળી વિજયાએ કૃત્રિમ ગાભીર્ય ધારણ કરીને પ્રત્યુત્તર વાળ્યો - “એ બાબતમા બધાય કાંઈ આપના જેવા નિર્દોષ હરી શકે કે ? તોપણ જુઓને કાલિપદના જેવા નિન્દાખોરોનો પણ ક્યા ટોટો છે કે જેઓ આપના જેવા સાધુપુરુષને સુદા બદનામ કર્યા વિના રહેતા નથી ?”

કાલિપદનું નામ સાંભળીને નરેન્દ્રે ખડખડાટ હસી પડ્યો. ત્યારબાદ કહેવા લાગ્યો - “આપ તો કાંઈ ગજબ ગુમાની જણાઓ છો ! સધળા નીજ તળીયાઝાટક ખખર લઈ તાપો છો-કોઈનેજ માફ કરી શકતા નથી ! પણ એવા નિન્દાખોરો કોણ છે, તેનો કાંઈ ખુલાસો કરશો ? કાલિપદ અને ત્હમે પોતેજ કે ?”

વિજયાએ ડોક ધુણાવીને કહ્યું - “રટેશનપર ત્હમે જોયા હતા તે ભોકો સુદા”

નરેન બોલ્યો - “અને ?”

વિજયાએ કહ્યું - “અને જેઓએ સાંભળ્યું છે તેઓ પણ.”

નરેન બોલ્યો - “ત્યારે તો ચ્હારે રિપે આખી આલમનો એજ મત છે, કેમ ?”

વિજયાએ પહેલાના જેવુંજ ગાભીર્ય રાખીને જવાબ દીધો - “હા, હમારા બધાયનો એવોજ મત છે”

નરેન બોલ્યો - “ત્યારે તો ત્હમને બધાયને ધન્યવાદ થટે છે હવે ત્હમારા પોતાના સમષમા એ મધનિ શો અભિપ્રાય છે, તેજ કહોન્હી.” એમ કહી હસવા લાગ્યો. પત્રકવારમા વિજયાના મુખ પ્રદેશ

પર રતાશ છવાઈ રહી પરંતુ તરતજ ત્હેણે હસીને જણાવ્યું—“પોતાનાં વખાણુ પોતે જાને કરવા નહિ—આત્મ-લાઠા પાપ સમાન છે મહારા ત્રિપેનો અભિપ્રાય આપજ પ્રદર્શિત કરી શકો તેમ છો. પરંતુ આત્મારે જવા દો, હવે સ્નાન ભોજન થઈ ગયા પછી એ કામ આ જગોએ મોખરો, તોયે ઠીક થઈ પડશે” એમ કહી નલિનીના તરફ જોઈ રહી. નલિની બોલી ઉઠી—“પણ મામી મહારી વાટ જોઈ રહ્યા હશે, હો !”

વિજયાએ કહ્યું—“હું હમણાજ માણસ મોકલીને ખચર આપુ છું”
નલિની આકળી ગામરી બનીને કહેવા લાગી—“મહારે જવુંજ પડવાનું—મામી માફ છે, અને બપોરના વખતે એમની પાસે કોઈ નહિ હોય, તે નહિ પરવડે”

વાત સાચી હોવાથી વિજયાએ કોઈ પ્રકારનો દૂરામદ દર્શાવ્યો નહિ પરંતુ એના મુખપરનો ફેરફાર જોઈ, નલિની બોલી ઉઠ્યો—
“પરંતુ આપ આ જગ્યાએજ સ્નાન આહાર કરજો, નરેનમાણુ, હું જામને મામીને ખચર કરીશ માત્ર જતા પહેલા એકવાર એમને જોઈ જાજો, એટલે થયું” “મહને શું એવો અકૃતજ નરાધમ, સમજો છો કે હું તમને આવા સખ્ત તાપમા એકલા મુકી દઈ શકું ?” એમ કહી સ્મિત હાસ્ય કરીને વિજયા સામું જોઈને કહેવા લાગ્યો—“આપને ત્યાં એક દિવસ તો ધરાઈને જમવાનું મળવાનું છે—તે દિવસે રહવારના પહેલો આવીને આજનો ખગ વાળી આપીશ ચાલો, ત્યારે નમસ્કાર!” નલિનીને કહ્યું—“હવે વાર નથી, ચાલો” એમ કહી હાથ માહેની ટોપી માથાપર મુકી દીધી

નલિની પાસે આવી પહોંચી, પરંતુ બીજા એક જણની અવસ્થા જગન્નાથની મુર્તિ જેવી થઈ ગઈ હતી આખો નિરતેજ થઈ ગઈ પરંતુ આ બેમાથી એકનું ત્હેના તરફ ધ્યાન નહતું નહિતર નરેન્ આ પ્રમાણે હસતા હસતા બોલવાનું સાહસ કરત નહિ—“વાર એક કામ તો કરોને ? જે વસ્તુ શર્યાતથીજ આટલા બધા દુખનું મુળ હોઈ જેને લઈને મહારી આવડી અપ્પાતિ થઈ છે, તે વસ્તુ મહને આજના આનંદના અવસરે બક્ષીસ-તરીકે પાછી આપો તો કેવું ? કાલ પરમ હું તમને બસો રૂપિયા મોકલી આપીશ.” એમ કહી, તે હસવાની ચેષ્ટા કરવા લાગ્યો, પરંતુ ચેત્સાહન નહિ મળતા પાછો પડ્યો અને વળી રોકડો કપ્પ જવાંબ મળ્યો તે તો જુદોજ—વિજયાએ કહ્યું—“પૈસા લઈને આપવાના ને હું બક્ષીસ આપવામાં અણુદી નથી.

એ તો વેચાણ કર્યા બરાબર છે એવી બક્ષીસ આપવાથી કદાચ આત્મ પ્રસાદ પ્રાપ્ત થતો હશે, પરંતુ મ્હને મળેલું શિક્ષણ જુદા પ્રકારનું છે તેથીજ આજે આનંદના દિવસે વેચવાની ઇચ્છા કરતી નથી”

એની કરકાસીમરી આ મર્મવાણીથી નરેન્દ્ર સ્તંભિત થઇ ગયો થાડીકવાર એના મુખ સામું એકાદસે તાકી રહ્યો. ત્યારબાદ અત્યંત વ્યથાભેર કહેવા લાગ્યો - “મ્હારી હીનહીન અવસ્થાનું મ્હને વિસ્મરણ થયું નથી. તેમજ તેના પર હાકપીછોડો કરવાનીયે હું ચેષ્ટા કરતો નથી કે જોટલા ખાતર મ્હને યાદ દેવડાવવાની આપને તરફી લેવી પડે,” નસિનીના તરફ આમળી કરીને બોલી ઉઠ્યો - “એમને પણ મ્હ સંબળો ઇતિહાસ વર્ણવ્યો છે પિતાજી મહા દુખ પામીને મુઆ છે. એમના મરણ પછી એમની મધીય મીલકત વેચાઇ ગઇ છે બક્ષીસ આપવાની વાત કરી નથી વાર, કહો જોઇએ આ વાત શું ત્હમને નથી કહી?”

નસિનીએ લજ્જાભેર ટાપસી પૂરના કહ્યું - “હા” વિજ્યાનું મુખ વેદના, લજ્જા અને ક્ષેમથી વિવશું થઇ ગયું બન્નેયના સામું વિશ્લેષ નેત્રાથી તે માત્ર આબી બનીને જોઇ રહી

ત્હેની આ વેદનાને વિદારવાના હેતુથી નરેન્દ્ર વિષમ્ભવને કહ્યું - “મ્હારા કથનથી આપને મક્ષેબ થયો છે, તે ખાતર દીવંગીર છું આપની સમાન કદાનો થવા ચાહું છું એમ જો સમજવા હો, તો એ મ્હારા નિષ્ઠાનુય સ્વભાવનો દોષ છે પરંતુ જજા દો એ વાત - કાષ્ઠપણ અપમાન થયું હોય મ્હારા હાથે તો તે બદલ આપ મારી પડશો” એમ કહી તે ત્યાં આમળથી ચાલ્યો થયો

પ્રકરણ ૨૨.

આખે રસ્તે એ બન્ને જણા વચ્ચે માત્ર આટલી વાતચીત થઇ નસિનીએ પ્રશ્ન કર્યો - “બક્ષીસ આપવાની કાંઇ વાત કરતા હતાને?” નરેન્દ્રે ક્ષણાન્ત કડે જણાવ્યું - “બીજો કોઇ પ્રસંગે એ વાત કહીશ”

તેજ વાસના પૂછનજીક આવી પહોંચ્યા, નરો એકાએક ખચકાઇ ઇને ઉભા થઇ રહેતા કહ્યું - “આજે મ્હને માફ કરવું પડશે-હું હવે પાછો ફરીશ” પરંતુ નસિનીને આશ્ચર્ય સાગરમાં ડૂબી ગયેલી

જોઇને પાછો કહેવા લાગ્યો—“ મહારા હાથે કેટલી હા સુધી અન્યાય થાય છે, તે હું સમજી છું તોયે આપને દરગુજર કરવું પડશે મહારાજી આજે કોઇ પ્રકારે આવી શકાય તેમ છે નહિ આપના મામીને મહારા દરકથી કહેજો કે એકાદ ફિવસ હું આવી જમશ ”

એના નિશ્ચયના આવા આકસ્મિક પરિવર્તનથી નવિની જેટલી અન્યય થઇ, તેના કરતાયે એના કહસર અને મુખમુદ્રાથી વધારે ગાભરી બની ગઇ તે તેથી વધુ કાઠપણુ લપ્પન છપ્પન કર્યો વગર, હેણે આટલુંજ કહ્યું—“ સારે આમ ભોજન કર્યા વગરજ જશો હવે પાછા ક્યારે આવી શકશો ? ”

“ પરમ દિવસે આવી પહોચીશ, ” એમ કહી નરે । ઉનાગે પગે રટેશ । તરફ ઉપડ્યો

લાગ્યેજ એકાદ એ ખેતર ઓળંગ્યા હશે, એવામા આંધેથી એક છોકરો ત્હેના તરફ ધસ્યો ધમ્યો આનતો જણાયે પાસે આનતા હેણે હાથ ઉંચા કરી નરેનને યોભવાની ઇશારત કરી, એટલે નરેન્દ્ર ઉભો થઇ મુક્યો યોડીસાગમા પરેશ પાસે ગાળીને ઉભો રહ્યો અને હાફતો હાફતો કહેવા લાગ્યો—“ આ માહમ બોનાવે છે આપને, ચાલો ”

“ મહને ? ”

હા, ચાલોને

લાણુભર ચિયર ઉના થઇ રહ્યા ગાઠ સન્નિગમ્બરે નરેન બોલો કહ્યો—“ ત્હારી મમજ કર થતી હશે, મહને નહિ કંતુ હોય ”

ગુરમાભેર ટાંકુ ધૃગ્વારીને પરેશ બોલો—“ ચરે હા ત્હાને નહિ તો ખીન કોને ? સાહુમ મને ટારી ત્હમારાજ મામા ઉપર રહે છે ને ? ચાલો ! ”

તેડીનર માન રહી, નરેને પ્રશ્ન કર્યો—ત્હારા મા સાહુમે ત્હને શા કંતુ હતું ।

પરેશે કંતુ—મા સાહુમ બોના કે મન પેના માહમ જેવી ટારી પડે છે તે ગાણુને અડિ બોનારી લાવ હમાશુજ એ ગાણુ અહીથી ગયા છે માટે જલ્દી જ અને તેડા નાવ હું ત્હા નમ્ સરમ ભમરડો આપાવીશ ”

ભમરાડાડી લાનચના માયો એ છોકરો તડક તીર ઈચ્છન સમા વેગે દોડી આગ્યો હતો તે હવે નરેનને સાથે લીધા વગર જાય તેમ નહતું. એ વાત નરેન તરત ચેતી ગયો. પહેલા તો એને ખમ રડાના પૈસા આપીને વિદાય કરવાનું નરેનને મન થયું, પરંતુ તરતજ

પાકું મન અધીરું થઇ અઠળાવા લાગ્યું. મ્હને આમ તામડોળ્યો બોલાવવાનું કાંઈક ખાસ કારણ હોવું જોઈએ, એમ એને લાગ્યું. આમ કુતૂહલ અને કર્તવ્ય-જ્ઞાન વચ્ચે ત્હેનું મન અસ્થિર થઇ એમાં ખાવા લાગ્યું. છેવટે વિજયાના મકાન તરફજ પમલા મંડાવા લાગ્યા. દિવાનખાનામાં પ્રવેશતા વારને વિજયા સામે બાવીને ઉભી રહી. આર્દ્ર ઉત્સુક નયનોથી નરેનના પ્રત્યે દૃષ્ટિપાત કરીને તીવ્રજી હઠે બોલી ઉઠી — “ઓહો કાંઈ જમ્યા ખાધા વગરજ ચાલ્યા જાઓ છો ને ? વગર લેવે દેવેજ હું તો મિત્તસ બોલું છું અને ટેડપડાટ કરીને ત્હમને ટેડકાવું છું કેમ ? અને ત્હમે પોતે-?”

વિસ્મય વિહ્વલ થઇ નરેન બોલી ઉઠ્યો — “વાન શી કરો છો ? આ બધું ત્હમને કાણે અને ક્યારે કહ્યું તે કાંઈ કહેશો ?”

ધૂજતા સાદે વિજયાએ જણાવ્યું — “એ બધું કહેનારા કાણ તે આપ સાહેબજ છો-બીજું કોઈ નહિ, સમજ્યા ? નલિનીના દેખતા મ્હારે અપમાન થું કામ કર્યું ? મ્હારૂંજ અપમાન કયું, અને હવે, મ્હને સગ્ન કરવાની મગ્ન પડે તેટલા માટે છુપને મગ્ન ઉપરાંત રજા આપી દીધી છે, કેમ ? મ્હે ત્હમારું એવું થું બમાડ્યું ?” એટલું કહેતા કહેતામા તો ત્હેની આખોમા ઝગઝગાયા ભરાઈ આવ્યા નરેન એવો તો ધીરવાઇ ગયો કે એની જીમ જઈને તાળવે ચોટી. એ આમ બરફની જેમ ફરી ગયો હતો, તે દરમ્યાન નોકરે આવીને જણાવ્યું કે “નાહવાનું પાણી કાઢી રાખ્યું છે ” વિજયાએ હળવે રહીને કહ્યું — “ હવે રસળાટ કરશો નહિ, પધારો, ” સ્નાન કરી રહીને નરેન જમવા બેઠો હાથમા એક પખો લઇ, વિજયા ત્હેની સમીપમા જ આવીને બેઠી એને પખો નાખતી જોઇ, નરેને સકોચ પામીને કહ્યું — “ પવન નાખવાની જરૂર નથી, નકામા તરફી લેશો નહિ, ”

વિજયાએ મૂઢ્ઢ દાસ્ય કરીને કહ્યું — “ આપને જરૂર નહિ હોય, પણ મ્હને છે પિતાજી કહેના હતા કે બૈરા માણસે ખાલી હાથે કદી એમનું નહિ ”

નરેને પ્રેમન કર્ષો: — “ ત્હમે હજી જમ્યા પણ નહિ હો, ”

વિજયા બોલી — ના પુરૂષવર્ગના જમ્યા વગર હમારાથી જમાય નહિ ”

નરેન ખુશી થતો કહેવા લાગ્યો — “ વાહ ! આનો ખાલ હોવા છતાંજ ત્હમારા આચાર-વ્યવહાર બધા હમારા જેવાજ જણાય છે ને થું ? ”

અનેક બ્રહ્મ સમાજીયોને ત્યાં એથી ઉઠીજ પ્રમા છે. વિજયાજી

પિત્તએ જ એ આચાર આગ્રહપૂર્વક જાળવી રાખ્યો હતો. તેમ છતાં વિજયા બોલી ઉઠી.—“એમા આચર્ય પામવા સરખું કામ નથી, હમે કામ વિલાસતમાથી અધિ આવી વસ્યા નથી. તેમજ સામાજિક પુનર્વિધાન કરવાને, પારસી, અંગ્રેજ વગેરે કોમોની હમારે સરકૃતિ ઉછીની લેવી પડતી નથી. ”

આકર હરવાળ આગળ ઉભો રહીને કહેવા લાગ્યો—“મા ! સરકાર મહાશય દિશામનાં ચોપડા લખને નીચે ઉભા થઇ રહ્યા છે અત્યારે એમને જતા રહેવા કહુ ? ”

વિજયાએ ડોકુ ધૂણારીને કહ્યું —“ જાજો કુશલ નથી મહેને, એને કહો કે કાલે આવે. ”

નોકરના જતા રહ્યા બાદ, વિજયાના મુખ સામું જોઈને નરેન બોલી ઉઠ્યો—“ મહેને સહુથી વધારે આનંદ થાય છે તે આથીજ. ”
“ સૈનાથી ? ”

“ આપના નોકરના આ સંબોધનથી ” એમ કહી ટીખળ કરતા કહેવા લાગ્યો—આપ બાહ્ય મહિલા છો, સુશિક્ષિત છો અને વળી ગર્ભશ્રીમંત છો. આપના જવાબ સુધરેલા કુટુંબોમાં ચિકિત્સા નિમિત્ત મ્હારે આજઠાલ ફરવાતું થાય છે. ત્યાં આગળ નોકરવર્ગની પાસે સુધરેલ શાહીની શેઠાણીઓ “મેમ સાહેબ” કહેવડાવે છે. મદમ બન્યાથી તેઓને મન જાણે માન ઇજ્જત વધી જતા હશે. ! પરંતુ ખરે જોઈને હિંદુ મઢીને મેમ સાહેબ બનવાની લાલસા રાખ્યાથી તો ‘માન’ એ ન કાર વાળુ થઇ જતું હોવાથી શીલકમાં યુન્ય રહે છે અને ઇજ્જત પણ છ— જત થઇ જાય છે. નોકરી પણ પાછળ થુ બોલે છે ? હમે ધણાએ સાહેબ લોકોને બૈર નોકરી કરી છે અને ખરેખરી મદમોને સારી પેઠે આજખીએ છીએ પરંતુ થુ કરીએ ? ‘મેમ સાહેબ’ કહીને નથી બોલાવતા તો હમારા પગરમા કાપકુપ થાય છે ” વિજયાએ હસીને ડોકુ ધૂણાવ્યું.

નરેન્દ્રે કહ્યું —“મહેને લાગે છે કે આ મેમ સાહેબોના પેટના છોકરાયે એમને ‘મેમ સાહેબ’ કહીને બોલાવશે, એવો વખત પણ આવશે.” એમ કહી, પોતાની હાથપરસની નિપુણતા દર્શાવતાં પેટ પકડીને હસવા લાગ્યો.

વિજયાએ હસીને કહ્યું—“એકવાર જમી ખામને નિમિત્ત થાઓ અને પછી જો ટીખળ કરવું હોય, તે કરો, મહેને આજે ખાવા રેવું છે કે નહિ ? ”

નરેન્દ્ર લગ્નનાઈને નરમ થેલ જવો થઈ ગયો રથપાટમા બેચાર કાળીયા ચામટા ગળી ગયો, થોડીવર રડીને પાટો બોલી ઉઠ્યો — “હું રિવાયતમા ચાર પાચ વગસ રહ્યો છું, પણ આ દેશી સાહે બોથી તો તોળા!” વિજયાએ આગળી ઉચી કરી ધમકી આપતી હોય તેમી હબથી મહેવા માંડ્યું — “વળી પાટી પારકી નિન્દા!”

“વારુ, હવે નહિ—” એમ કહી નરેન પાટો એકચિતે જમવા લાગ્યો થોડીવર મ્હીને બોલ્યો — “પણુ હવે મ્હારાથી ખનાતુ નથી—”

વિજયાએ વ્યાકુળ ચિતે કહ્યું — વાદ! ખાધુ તો કશું છે નહિ લપતપાટમા આમ છરકપાટું કરીને કામ પરથી કોંઈ ઉઠી જતા હશે કે? બસે ત્યારે, પારકાની નિન્દા કરતા હામને પરવડે તેમ જમો છું ના કહેતી નથી પણ એકલી નિન્દા કરીનેજ પેટ ભરો નહિ, માથે સાચે ખોરાક પણ લેતા જાઓ,”

વિનોદ કરવા જતા નરેન એકાએક ભારેખમ થઈ ગયો તહુએ કહ્યું — “આટલું બધું ખાધું તોયે આપ કહો છો કે, કશું ખાધું નહિ પરંતુ કલકતામા હું રોજ કેમ ખાઉં છું, તે મ્હારી કમંકયા માન-ગણો, તો છક થઈ જશો. અરે, આટલા બેતણુ મહિનામાજ હું કવો મદુડીયો થઈ ગયો છું? મ્હારો ખમણુ રસોઇયો જેટલો પાણ છે તેટલેજ બેઇમાન મ્હારો નોકર છે રહવારના ગમે તેવું રાધી કરીને ક્યાનો ક્યા સટકી જાય છે, તેને કાંઈ પતોજ નહિ-કોઇવાર હું બે વાગે પાછો ફરું છું. તો કોઇવાર મારે આર વાગે ઘેર આવવાનું થાય છે, આઠસકીમ જવો ભાત, તે શીખડ જેવી કઠી જોતાં વારનેજ સુગ ચઢે છે રોજ આઠે પેટે મગજવાર કરતા આખ્યોમાથી રોજ આવી જાય છે આમ વ્યાપત છે હમારી, ખર પૂછાવો તો આદત છે, પાસ્તી ભરેલું કામ છે.”

આ વીતકની વધાઇ સામળીને વિજયાનું મ્હો લાલચોળ થઈ ગયું. તે બોલી ઉઠી — એવા હરામખોર નોકરોને અર્ધચન્દ્ર આવી દો આટલો બધો ખમાર કમાઓ છો, છતાં આમ દુખી થવાનું હોય તો પછી નોકરી કરીને ન્યાસ શું થયા? એનું નામ ને રળ્યા કે રજાયા?”

નરેન બોલ્યો — “આપનું કહેવું ચોખ્ખું છે, પણ શું કરવું? કમબખ્તીના કંઠ છે, પેટ પૂરતું કમાઉં છું ત્યારે ચોખ્ખું વ્યવસ્થા કર નાર કોઈ નથી એક દિવસ પેટીમાથી નોકર ૬૦૦ રૂપીઆની નોટ તહડચી ફરી ગયો મ્હારા પોતાનાં ચિત્તનું પણ કાંઈ ઠેકાણું નથી સો સો રૂપીયાની બે નેટો હું પોતેજ ક્યા ઝાંઝ આવી, તે હવે

સામરતુ નથી નોકરીની હાડમારી અને તે ઉપરાત પાછો આવો ત્રાસ ! એથી તો હું છવતું મોત અનુભવી રહ્યો છું આપના જેવા કોઈ મોટા માણુમ બળ્લમેવાર ખાવાનું આપે, અને આ ત્રામમાથી છોડાવે તો પછી મ્હારે ખીજી કશું ઇચ્છવાનુંજ રહેતું નથી. ” એમ કહી નરેન ખડખડ હસી પડ્યો વિજયા નીચું ધાલીને શાન્ત બેસી રહી

નરેન કહેવા લાગ્યો —“ આપના પિતાશ્રી અત્યારે હયાત હત, તો મ્હારે આવું દુઃખ ભોગવવાનું રહેત નહિ આવી ઉછટ્તિમાથી નકકી એ મ્હારો ઉદ્ધાર કર્યા વગર રહેત નહિ ”

વિજયાએ ઉત્સુકતાથી એની સામુ જોઈ રહી પ્રશ્ન કર્યો —“શી રીતે જાણ્યું ? એમને તો આપ જોળખતાયે નહિ. ”

નરેન બોલ્યો —“ મ્હે પણ એમને કદી દીઠા નથી, અને મ્હારી સમજ પ્રમાણે એમણેયે મ્હને કદી દીઠો નથી પરતુ તેમ છતા હું છાતી ઠોકીને કદી શકું છું કે એ મ્હને અત્યત આહતા વિલાપત જવાને મ્હને પૈમા કોણે પૂરા પાડ્યા હતા, તે જાણો છો ? એમણેજ વાર, એમણે કદી મ્હારા ઝગ્ગ સબધમા લ્હમને કશું કહ્યું નથી ? ”

વિજયાએ કહ્યું —“ બોલ્યા હશે, પણ આપ શું કહેવા માગો છો તે સમજ્યા વગર સૌ જવામ દષ્ટ શકું ? ”

થોડીવાર વિચારમા પડી જઈ, નરેન બોલી ઉઠ્યો —“ જવાદો હવે, એ વાતની ચર્ચા અત્યારે નકામી છે. ”

વિજયા વ્યગ્ર થઇને કહેવા લાગી —“ ના, કહો, કહો, મ્હારે સામળવું છે ”

નરેને જરાક વિચાર કરીને કહ્યું —“ જે વાતનો કે સવો અપાઈ ચુક્યો છે, તે સબધી ચર્ચા શી કરવી ? ”

વિજયા જીદ કરવા લાગી —“ ના, એમ નહિ આવે, મ્હારે તો સામળવુંજ છે આપને કહેવું પડશે ”

એનો આવો આગ્રહ જોઇને નરેનને હમવું આગ્યું. લેણે કહ્યું — “મ્હને બોલતા શરમ ઉપજે છે, આપને મન એમ થતુ હશે કે મ્હે યુક્તિથી આપની લામણી દુખવવાને ..”

વિજયાએ અધીરા થઈ લેને અગ્નવ્ય અટકાવીને કહ્યું —“મ્હારે હવે આથી વધુ પ્રુશ્નમત તે ફેટલી કરવી ? કહો, તો આપને પત્તે પડું ”

“ચરુ, વાર, કહું છું. પણ તે પ્રહેલા મ્હારે એક વાત પૂછવાની છે. મ્હારા મકાનના સબધમા એમણે લ્હમને કદી કાઈ કહ્યું નથી ?”

વિજયા વધારે આકળી બનીને ડોળા ધુરક વગ લાગી નરેને હાગીને કહ્યું — “આમ શું કરતા હશે ? કેટલી અધીરાઈ ? કહું છું, દામ ! હું વિનાયત ગયો, ત્યારે મ્હારા પિતાએ મ્હને લખી જણાવ્યું” હતું કે ત્હને વનમાળીએજ વિનાયત મોકલી આપવાની સગવડ કરી છે આજ ત્રણ દિવસ થયા દયાળાપુએ મ્હને જીવતા કાગળીયાનું પાડલ આપ્યું છે તેમા બે કાગળો આપના પિતાશ્રીના હસ્તાક્ષર વળા છે એક ચીઠ્ઠીમા ત્હમાગ પિતાએ મ્હાન પિતાને કેટલીક શીખા-મણ્ણી વાતો લખી છે ત્યાર બાદ નીચે એક જગ્યાએ એવું લખાણ છે કે મમ્મનો માટે ચિન્તા રાખશે નહિ-નરેન કાઠ મ્હારે મન પાડે નથી ત્હમારી મધળી મીનકત હું કન્યાદાનની પહેગમણીમા પડી ગયો છું ”

વિજયાએ મુખ ઉઘુ કરીને પ્રશ્ન કર્યો — “પછી શું” નરેન્દ્રે કહ્યું — “ત્યારબાદ બીજી બંધી બામનોનો સમાવેશ છે પણ એ ઘણા નિવસ પહેલાનું લખાણ છે પાછળથી એમનો વિચાર બદલાઈ ગયો હશે, એ પણ કાઠ અમલગિન નથી એટલા માટેજ અત્યાર સુધી એ વાત મ્હે તમારી આગળ છેડી નથી”

વિજયાને પિતાની અન્નિમ અભિલાષાનું આ પ્રસંગે એકાએક રમરણ થઈ આવતા ત્હેણે દીર્ઘ નિશ્વાસ નાખીને કહ્યું — “ત્યારે તો ત્હમે મકાનને માટે દાવો કરવાના, કેમ ખરે ને” એમ કહી ત્હેણે સિમત હાસ્ય કર્યું નરેન પોતે પણ હસ્યો, અને કહેવા લાગ્યો — “દાવો તો અવશ્ય કરીશજ અને ત્હમારી પામે સાક્ષી અપાવીશ આશા રાખુ છું કે ત્હમે સત્ય કથાજ નિવેદન કરશો” વિજયાએ કેડ હલાવીને કહ્યું — “એશક, પણ સાક્ષી આપવાની અગત્ય શી છે?” નરેન બોલ્યો — “નહિતર સાખીત કેમ થઈ શકે ? અદાનતમા, એ મકાન મ્હાડ છે એમ સાખીત કરવું પડવાનું”

વિજયા મબીર થઈને બોલી ઉઠી — “દરકાર નથી મ્હારે બીજી કોઈ અદાલતની-પિતાનો હુકમ એજ મ્હારે મન મ્હારી અદાલત. ત્હમારી મીલકત ત્હમને પાછી સુપ્રત કરે છું”

વિજયાની મુખાકૃતિ તથા કહસ્તર પરથી ત્હેનો હૃદયમત આશય કળી શકાય તેમ નહતું ગમ તે મસે કાઠીને મરકરી મસ કરવાની ત્હેને આદત હતી. તેથી નરેન્દ્રે પણ કૃત્રિમ ખાભીર્ય સહિત પ્રત્યુત્તર વાળ્યો — “ત્યારે તો ત્હમે એમનું લખાણ જોયા વગરજ મીલકત પાછી સ્વાધીન કરી દેશો, કેમ ?” વિજયાએ કહ્યું — “ના, એમ નહિ, લખાણ તો

હું જોવા માગુ છું પરંતુ ત્હમે કહો છો તે વાત જો એમા હશે, તો હું કોઈપણ પ્રકારે એમની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરીશ નહિ.”

નરેન્દ્ર બોલ્યો - “એમનો અભિપ્રાય છેવટ લગી એવોજ હતો, તેનો પુગવો કયા છે ?”

વિજયાએ કહ્યું - “ન હતો એવો પુગવો પણ કયા છે ?”

નરેન્દ્ર બોલ્યો - “પણ હું જો માગણીનો દાવોજ કર નહિ તો ?”

વિજયાએ કહ્યું - “તો ત્હમारी મોજ, પરંતુ જે પરિસ્થિતિમા ત્હમारी ફોધના છેકરાઓ છે મ્હને ખાતરી છે કે અનુગ્રેષ કર્યાથી તેઓ પોતાનો હક જાહેર કરાને ના પાડશે નહિ.”

નરેન્દ્ર દમીને કહેવા લાગ્યો - “મ્હારી માન્યતા પણ એરીજ છે તે એટલી હદ સુધી કે એ લોકો સોગન ખાતા સુદ્ધા આચરે ખાશે નહિ.”

વિજયાએ કશો પ્રત્યુત્તર આપ્યો નહિ નરેન્દ્ર ફરીથી કહેવા લાગ્યો - “ત્યારે તો હું લઉં કે ના લઉં, તોપણ આપ તો આવનાનાજ.”

વિજયાએ કહ્યું - “મતલબ કે પિતાશ્રીએ દાન કરી દીધેલી વસ્તુ પચાની પાડવી નહિ, એટલીજ મ્હારી પ્રતિજ્ઞા છે.”

એના મક્કપની દૃઢતા જોઈને નરેન ‘ઝક થઈ ગયો. ક્ષણભર મૌન રહીને કહેવા લાગ્યો - “એ મીત્રકન સત કાર્યમા દાન કરી દેવામા આવી છે તો પછી ત્હમને ક્યજે કયાનું પાપ કર્યાથી લાગવાનું હતું ? વળી તે સિવાય એ લઈને પણ હું શું કરીશ ? મ્હારે તો બહાર ફરતાજ દરતુ પડવાનું-પેટ લાગેનું છે, એટલે એમ ક્યેજ છુટકો-એથી કરીને જે વ્યવસ્થા થઈ છે, તેજ સહુથી ઉત્તમ છે અને વળી વિનાસ બાબતનું મન મનાવવું સહુ કરતા વધારે દોષનું થઈ પડશે.”

આ શેષ કચનીથી વિજયા સખ્ત છેકાઈ પડતા બોલી ઉઠી - “મ્હારી પોતાની વસ્તુને માટે બીજાની સમતિ મેળવવાની રાહ જોવા જેટલો વખત મ્હારી પાસે નથી તેમ છતાં આપ એક કામ કરી શકો તેમ છો મક્કનની જો આપને દરકાર ન હોય, તો તેની યોગ્ય કીમત મ્હારી પાસેથી વસુલ કરી લ્યો. તેમ કર્યાથી આપને ચાકરીયે કરવી નહિ પડે, તથા આપનું સર્વ કાર્ય સરળ અને સુગમ થઈ જશે આપ અવશ્ય સમત થશેજ એવી આશા રાખુ છું.”

આ નમ્ર વિનંતિએ નરેન્દ્રના હૃદયને હલમલાવી નાખ્યું એ વિનંતિમા રહેલું શુભ રહસ્ય જોકે એને બરાબર સમજાયું નહોતું, તોપણ વિજયાની સાલસાઈ અને સરળતા વિષે એને કોઈ વાતનો સંદેહ નહતો એથી ઉલટું. ધરમદાર વખરની અનાથ સ્થિતિમાંથી વિજયા એના બરા અંત-કરણ પૂર્વક ઉદ્ધાર કરવા આઠે

“ એવી પ્રતીતિ થતા વારને નરેનતુ હૈયુ ભરાઈ આવ્યુ થોડીવાર નુધી લેતા પ્રત્યે સ્નેહ દ્રષ્ટિથી જોઈ રહી, નરેન ટોળ કરતો હોય તેમ કહેવા લાગ્યો - “આપના મનની વાત હું સમજી ગયો ગરીબને ગમે તે પ્રકારે દાન કરવા માગો છો, કેમ ખરૂં ને ?”

એજ વાત આજ એકવાર થઇ ચુકી હતી તેનું ફરી પિષ્ટ પેપણ થતા વિજયા કટાણુ મ્હો કરીને બોલી ઉઠી - “તમારી આવી જ મસ્કરીથી મ્હારો જીવ કેટલો દુખાય છે, તેનું જાન છે ?”

નરેને પ્રશ્ન કર્યો - “ત્યારે ખરી વાત શી છે, તે કાંઈ કહેશો ખગને ?”

વિજયાએ કહ્યું - “મહુ ખરી વાતજ કહી છે ત્હમને, ત્હમારૂં અત કરણ પાપી હોવાથીજ ત્હમને વિશ્વાસ એસતો નથી ત્હમે ગરીમ હો કે નાવેવાન, તેમા મ્હારે શું ‘હું’ તો ફક્ત મ્હારા પિતાની આજ્ઞાને અગત્રમા મકવા પૂરતીજ ત્હમારી મીતકત ત્હમને પાછી માપવા માગુ છું”

એકાએક ગભીર બનીને નરેન બોલી ઉઠ્યો - “પ્રતિજ્ઞા તો બહુ મારે કરી એકા છો, પરંતુ પિતાની આજ્ઞા મુજબ મીતકત પાછી મોપી દેતા કેટલી કેટલી વસ્તુ મ્હારે સ્વાધીન કરતી પડશે, તે કાંઈ જાણો છો ? એકની આ વાડીજ સ્વાધીન કરવાની નથી.”

વિજયાએ કહ્યું - “બહુ સારૂં, લઈ દ્યો, બેઝાશક આપની સધળી માનકત પાછી લઈ દ્યો”

નરેને હસીને ડોઢુ ધુણાવતા પ્રત્યુત્તર વાળ્યો - “તેરસોરથી મ્હને મીતકતને માટે દાવો કરવાની બલામણુ કરી રહ્યા છો, અને હું જો મ્હારો હક એ પ્રમાણે જાહેર કર નહિ, તો મ્હારી ફાઈના છોકરા-એને એ મમલમા ઉસ્કેરવાની ધમકી આપી રહ્યા છો પણ ખમર જ ત્હમને કે ત્હમારા પિતાની આજ્ઞા મુજબ ત્હમારે શું શું આપવું પડશે ? એકલી આ વાડીજ નહિ, પરંતુ બીજી ઘણી ઘણી ચીજો આપવાની છે,”

વિજયાએ ઉત્તુક થઇ પૂછ્યું - “પિતાએ બીજું શું શું આપવા ફરમાવ્યું છે ?”

નરેન બોલ્યો - “ત્હમારા પિતાનું લખાણુ મોજુદ છે મ્હારી પાસે, તેમા મ્હને એકથી વાડી આપવાનું ફરમાવ્યું નથી. પરંતુ વાડી, મકાન, સધળો ફરતીયર, દામ-દાસી, નોકર-ચોકર વગેરે સધળુંજ મ્હને સુપ્રત કર્યું છે પિતાનું ફરમાન તે ફરમાનજ છે બોલો આપી શકશો એ સધળું ?”

વિજયા કશેલ પ્રત્યુત્તર આપ્યા વગર પત્થરની પૂતળીની જેમ સ્તબ્ધ થઇને બેઠી રહી નરેને હમતા હમતા માનતો કોળીયો મ્હોભા મુકીને કહ્યું—“કેમ, શું કહો છો ?” છે વિચાર એ બેધુલ આપવાનો ? નાકેતર એક કામ કરો. પિલાસમાણુની સાથે મસલત કરી રહીને જરામ દેજો. ” એમ કહી હીહી ફરીને હજના લાગ્યો.

પરતુ વિજયાના તરફ દ્રષ્ટિમાન કરત વાગને તે છોબીનો પડી ગયો વિજયાના મુખ ઉપર યોગીનો આભામ મગખોયેજળાતો નડતો ત્હોના આવા શીકકાદસ મ્હો રડામુ જોઇને નરેન બોલી ઉઠ્યો—“કેમ, કાઠ થેલા બેલા થયા છો, આ શું કરવા માડ્યું છે ? હું કાઠ ખરેખર એવો હક જાહેર કરવા માગ્યું છું. નામ સમજો છો ? નહેર કર્યા વગર પણ મ્હને મળી શકે તેમ છે પણ તેમ જો કરુ તો મ્હને કેદખાનામાં નખાવી દેજો.”

વિજયાએ એ સર્વ કથન સામળ્યા વગરજ કહ્યું—“પિતાજીનું લખાણ તો બતાવશો ખરાને ?”

નરેન એજમય થઇને કહેવા લાગ્યો,—“હું શું ગજવામાં ધાલીને તો ફરતો નહિ હોઉ ? પણ એ જોવાથી લાભ શો છે ?”

“હશે ચાલો, મહારા દરવાનને એ બંને કાગળો આપજો, ત્હમારી સાથે હું એને કલકત્તા મોકલી આપીશ.”

“આટલી ધાડાધાડ ?”

“હાસતો વળી.”

પ્રકરણ ૨૩.

“ચક્ષાનુક્રમે બલિ.”

નિન્દા રહિત રાત્રીનો ચાપુર્ણ ત્રાસ વેડી બીજો દિવસે રહવારે વિજયા નીચે ઉતરીને જુએ છે તો ટેબલપર ખાતાવહી વગેરે દિશાબના ચોપડા પડેલા છે, અને નિમનખાનાની બહાર ગુમારતો હબા થઇ રહ્યો છે વિજયાને પાસે આવતી જોઇને, તે કહેવા લાગ્યો—“માતાજી ! આ ચોપડા આજે મ્હારે ફરી લઈ જવા છે.”

ત્હોને કલાક બેએક પછી આવવાનું કહી ખાતાવહી હાથમાં લઇને આરી પાસેના કોમ્પર વિજયા જોડવાઇ દિશાબના પાના પર આમ

તેમ દષ્ટિ ફેરવી જોઇ, પરંતુ આજે તહેનું ચિત્ત કશામાં લાગે તેમ ન હતું, બારી બહાર નજર કરતા બગીચામાં એક બાજુએ રાસવિહારીના દર્શન થયા તે ઉભો ઉભો પરેશને કાષ્ઠક સવાલ પુછતો હતો—એ બંનેની વાતચીત તો સમજાવ તેમ હતુંજ નહિ, પરંતુ એના હાથ આવ હાથથીજ વિજયા ડોસાના મનનું વલણ સમજી મઠ

થોડીકવાર પછી ડોસો કચેરી તરફ ચાલ્યો ગયો. પરેશને પોતાના તરફ આવતો જોઇને, વિજયાએ ત્રેને ઇશ્વારત કરીને પાસે બોલાવ્યો અને પુછ્યું—છોકરા ! તને એ શું પુછતા હતા ?”

પરેશ કહ્યું—સરકાર મહાશયને ત્યાં મળે તો રૂપીયા લેવાને મોકલ્યો હતો ને બા સાહેબ ? ડાક્ટર બાપુ જમવા બેઠા ત્યારે કુ કયા ધરમા હતો ?” વિજયાએ કહ્યું—“ના, નહોતો.”

પરેશ કહેવા લાગ્યો—“તેમ છતાં મોટા બાપુ મળે ટુંકાવવા મડી મલા કે બોલ, બચ્ચા ! વાત થી થઇ તે કહી દે, નહિતર તને પોલીસને સ્વાધીન કરી દઇશ ત્યારે મ્હે કહ્યું, નવા દરવાને આપને ખોડુ ખોડુ અડાવ્યું છે. બા સાહેબે મળે ડાક્ટર બાપુને બોલાવી લાવવા ફરમાવ્યું—તે પરથી કું તેડી લાવ્યો. પણ મોટા બાપુને આમાંનું કંચુ કહેશે નહિ. ત્હમને આ વાત કહેવાની એમણે મળે મના કીધી હતી.”

પરેશને વિદાય કરી, વિજયા પાછી પોતાની અસલ જગ્યાએ આવી, ખાતુ બોલીને જોવા મડી, પરંતુ એનું ધ્યાન કાંઈ બોલુજ એમાં લાગવાનું હતું ? રાત્રીના જંગમણથી આખ્યો તો લાલચોળ થઇ રહેલીજ હતી, તેમાં વળી ઉપલા જ્વાલંત વડે કોષાગ્નિનો ઉમેરો થયો પછી તો પુછવુંજ શું ? થોડીવારમાં બારણા બહાર, રાસવિહારીની લાકડીનો અવાજ સમજાયો વિજયા ઉઘે દષ્ટિપાત કરે છે તો સાક્ષાત્ રાસવિહારીનીજ મુર્તિના દર્શન !

હાફળા ફાફળા ઉભા થઇ વિજયાએ કહ્યું —“પધારો ! આજે કાષ્ઠ આટલા બધા બેઠા બેઠા !”

એ પ્રશ્નનો જવાબ આઇ જઇ રાસવિહારીએ કાષ્ઠક આકળા પડીને પ્રશ્ન કર્યો —“આખ્યો તો રાત્રી રાત્રી કરેણા જેવી થઇ ગઇ છે ને ? કાષ્ઠ કડી બડી તો લાગી નથીને બેટા ?”

વિજયાએ ડાકું કુણાવીને કહ્યું —“ના,”

રાસવિહારીએ તે સાંભળ્યા વગરજ ઉઠઠા દર્શાવતાં કહેવા માડ્યું—
“બેટા ! કાષ્ઠ કહે તો ખરી ? કાષ્ઠ રાત્રે હાથ નહોતી આવી કે શું ? તખીલત તો હેરાન નથીને ?”

“ના, મને કાંઈ થયું નથી.”

“પણ આંખો આમ લાલમોળ થવાનું કારણ—”

વિજયાએ કશે પ્રત્યુત્તર નહિ આપતા પોતાના કામમાં ભક્ષિ રાખ્યાથી રાસવિહારીએ વાલ પડતી મેલી. થોડીકવાર શાન્ત રહ્યા બાદ બોલી ઉઠ્યો—“તાપ સમ્પત પડે છે, તેથીજ આટલો બહેરો આંખો. ખાતાવહી તથા ખેતકામના કાગળીયા પણ જોવા છે—વળી સામય્ય છે કે ચૈધરીવાળા પાછા કાંઈ મુકરમો માડવાના છે,

વિજયા બોલી—એ લોકો મુકરમો માડવાના છે એમ કોણે કહ્યું ?”

રાસવિહારી મ્હો મલકાવીને કહેવા લાગ્યો—“કહેવાનું કોણે કહ્યું ? વળી ? આટલા દિવસથી જાગીરદારી કાંઈ અમસ્થા કરતા હવેશું ? વગર કહ્યે, હમારી તર્કશક્તિ સધળો ભેદ પામી જાય છે”

વિજયાએ પ્રશ્ન કર્યો—“કેટલા વીંધા જમીનને માટે દાવો કરે છે એ લોકો ?”

કાંઈક વિચાર કરીને રાસવિહારીએ પ્રત્યુત્તર વાળ્યો—“ઝોઝામા ઝોઝી બે વીંધા જમીન તેા માગ્યેજ.”

વિજયાએ વ્યગ્રમાં કહ્યું “તો એટલી જમીન જોધતી હોય તો બંને લે, એમા દાવો કરવાની શી જરૂર છે ?”

રાસવિહારીએ આવા જવાબની આશા રાખેલી નહિ હોવાથી, તેણે ક્ષોભ પામીને જણાવ્યું—“આજે બે વીંધા જમીન જતી કરીશ, તો કાલે ઉઠીને બસો વીંધા જમીન પચાવી પાડશે, તેનું કાંઈ ખાન છે ત્હને ?”

વિજયાએ સરળતાથી કહ્યું—“બસો વીંધા જમીન કાંઈ પચાવી પાડે તેમ છે નહિ, અને મ્હારી સમજ તો એવી ખરી કે આવી નજીવી બાબત અદાલતમાં લઈ જવાની જરૂર નથી”

રાસવિહારી ઝખવાણો પડી મર્યો—તેમ છતાં તે કહેવા લાગ્યો—“હુ જીવું છું ત્યાં લગી થી તારાત છે કે એક તમ્મ જમીન પણ કાંઈ લઈ શકે ? હુ ને મ્હારો પુત્ર જીવતા છીએ, તો લાખોને બારે છીએ પણ બેશા ! એકવાર જરા તરદી લઈને એ દસ્તાવેજના કામ-ળીયા અહિં લાવ બીજી પણ કેટલીક બાજોને ખાતર એ કામળી યાત્રી મ્હારે જરૂર છે”

વિજયાએ ઉઠવાની કાંઈપણ ખટપટ કર્યા વગર હા પેટે જવાસા કરી—“બીજી પણ બાબતો છે ખરી ?”

રાસવિહારી બોલ્યો—“હા”

વિજયાએ પુછ્યું—“શી બાબત છે ?”

રાસવિહારી મનમાં તો સખત ચ્હીકયો પરંતુ બુટકો ગળી જઈ કડવા લાગ્યો — “બાપન તો બધી બહુયે છે—પણ મ્હોડેથી તેનો શો મુક્કાસો અપાય બેઠા ?”

એ સમયે મરકાર મદાશયે પોતાની ખાતાવહી વગેરે લઈને ઓગડામાં ડાકીયું કરતા વિજયાએ કાંઈક લજવાઈને કહ્યું — “અત્યારે નહિ હવે, પછી આવજો” “જેની આજ્ઞા” એમ કહી મરકાર પાછો ફરતો હતો એસામાં વિજયાએ ત્હોને ખુબ પાડીને કહ્યું — “જરાક જુઓતી, મ્હારે કાંઈક પુછ્યું છે ત્હમને પેના નવ દરવાનને કચેરીમાં રાખ્યાને ઇંચો વખત થયો હશે વાઝ ?”

મરકાર બોલ્યે — “તમેક મહિના થયા હશે”

વિજયાએ કહ્યું — “તે ગમે તેમ હોય, હવે એની જરૂર નથી આ મહિનાના હજી પંદર રીમ દોવસ એના બાકી છે, છતાં આખા મહિનાનો પગાર આપીને આજેજ એને રજા આપો”

મરકાર બાથરૂમ ગયો ત્યાંથી વિજયાની સામું જોઈ રહ્યો એનો અપરાધ ના હશે, તે જાણુસાની હજી થા, પરંતુ પુછવાનું સાદમ કર્યું વહિ

વિજયા એની મુખમુદ્રા પરથી મમજી જઈને કહેવા લાગી — મુન્હાને ખાતર નહિ, પણ એ ગાળવજ મ્હને માગે લાગતો નહિ હોસાર્યા હું નાત ન ન બાપ છ મમ્મિ-ગરને ઝાગ તો સમ ચઢી, ત્યુ ખાતર રાખી ન દનાત ને — ‘મેં’ નાં પાગ કેલતા પેટ પર પા મુ ૧, ન બાપ નામ ૬ ?”

વિજયા ત ત કમે જનાબ નહિ આજ્ઞા, મૈન રાખેતુ હોસાર્યા મરકાર નેના સગા — ત્યાર તો એ —

હા, વિદાય કરો દેનાતો છે—બાજે ૧” એમ કહી વિજયા વાંછી ખાતાવહીમાં મેસા લાગી મરકાર બેઠીજાગ કને રહી, ધીરે રહીને તમા આગળથી ચાલ્યો ગયો નેહીતે તો પચેક મિનિટ લગી વિચારચસ્ત રહો. રામવિહારીએ પોતાની પાર્થનાની ખુબ તકતિ કરતા કહ્યું — “બેઠા ! જગક તમ્હી જાને કહે તો કેતુ મારુ મ મ્હારે જે જુના દરવાજેજ નેના પડયો”

વિજયાએ મુખ ઉચ્ચ કર્યા વગરજ પૂછ્યું — “કેમ ?”

રામવિહારી ગભીર થઈને બોલી ઉઠ્યો — “એકનાર કહ્યું તૌ ખરુ કે મ્હારે ખાસ કામ છે નારનાર બોલા કરવા જોડેલો વખત નથી મ્હારી પાસે”

ચિજયાએ પોતાની ખાતાવહીમાં દ્રષ્ટિ રાખીને હળવે રહીને કહ્યું—“ એતો બધું સત્ય કહો છો જાણે, પરંતુ કારણ તો એકપણ દર્શાવતા નથી, ”

‘ નહિ દર્શાવું તો ત્હમે નહિ ઉઠો કેમ ? ’ એમ કહી આ વખત ત્હેની ધીરજ ખુરી જતા તે એકદમ આકળો પડી જમ્મને કહેવા લાગ્યો—“ એનો અર્થ એજ કે ત્હમને મારો વિશ્વાસ નથી, ખીમ્મું શું ? ”

ચિજયા નીચું ધાલી ખાતાવહીમાં જોઈ રહી, કરોય ઉત્તર આપ્યો નહિ રાસવિહારીને તે હાડોહાડ વ્યાપી જતા દેખાત પર પોતાની લાકડી અફાળીને ગાળ ઉઠ્યો—“ મ્હારે આવું અપમાન ? મ્હારો અણુવિશ્વાસ આવું સાહમ કરવાને આપ કેમ આજે તૈયાર થયા છો ? ”

ચિજયાએ શાન્ત સ્વરે પ્રત્યુત્તર વાળ્યો—“ અણુવિશ્વાસ તો આપજ કરી રહ્યા છો મ્હારા પૈસેજ મ્હારા માથા પર જાસુસ રાખી મ્હારી સર્વ કિલ્લયાલ જાણી જવાનું સાહસ આપ કરી રાકો, અને પછી મ્હારી મીલકતના મુજબ દગ્તાવેજ હસ્તગત કરવાનું કારણ હું જો જાણુવા માગુ તો તે શું સ્વાભાવિક નથી ? અપમાન કરવાનું એમાં ક્યાથી આવ્યું ? ”

રાસવિહારી એકાએક મ્હાત થઈ ગયો એના હાથ નીચેજ ઉઠેરે હી એક અનભિજ્ઞ બાલિકા એની ઉસ્તાદીનો બેદ આમ સહજમ પામી જશે, એવો એને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ ન હતો અને વળી મ્હોડા મ્હોડા ‘ થયાનું કેપી બહી ’ કરશે એનો ત્હેની ક’પનામાંએ ઉતરતું ન હતું.

ધણીવાર સુધી દિગમુઠની માફક બેસી રહી રાસવિહારીએ આખરે યુદ્ધને માફ પોતાની ડમ્મર કસી અને પોતાનું અન્તિમ શસ્ત્ર હવે એ અસહાય બાલિકાના ઉપર નિજીરપણે ફેંકતા તે કહેવા લાગ્યો—“ વનમાળી ની પ્રતિષ્ઠાને ખાતર હું આટલી જેઠમત ઉઠાવી રહ્યા છું મ્હારે મન એ ભાઈ જેવો ભાઈ હોવાથીજ ત્હમારી યાત્રા ચલગત ઉપર દેખરેખ રાખવાની મ્હારી અનિવાર્ય દરજ્જા છે. કોઈ અગ્નિપ્રમા રખડુ બ્રમદાને વારંવાર પોતાની પાસે બોલાવ્યા કરી, એકાન્તમાં ત્હેની સાથે ધણો વખત માળગો— એ શું કહેવાય તે હું સમજી શકતો નથી. તે દિવસે બરપોરના તથા છેક રાત સુધી ઠાકા ઠીકી ટોળટપ્પા કરવા છતાય ત્હમરું પેટ ભરાયું નહિ, તે ત્હમે એને રાત્રે પણ કબકતા જવા દીધો નહિ અને પ્હાના કાઠીને રોકી પાડ્યો એમાં ત્હમને તો શાંત આવતી નથી પણ મ્હારે તો ગહાગ મ્હોં દેખાડવું બારે થઈ પડે છે ”

વાત માર્મિક હોવા છતાં સત્ય હતી, તેથીજ વિજયાએ કશો પ્રત્યુત્તર આપ્યો નહિ.

રાસવિહારીએ આડી નજરે જોયું તો પોતાના એ બહાલની અચૂક અસર વિજયાના મુખ પ્રદેશના ઉપર ચઢેલી જણાઈ અને ત્હેની કળી ખીલી. થોડીકવાર શ્વાન્ત રહીને તે બોલી ઉઠ્યો—“ ત્યારે આ શું સારી વાત કહેવાય ? આ બાબતમાં અટકાવ કરવો, એ શું મહારી પવિત્ર ફરજ નથી ? ”

વિજયાને સ્તબ્ધ થઈ ગયેલી જોઈને, તે ફરીથી જુસ્સાભર તપાડી ઉઠ્યો—“ કેમ બોલતી નથી વિજયા ? ” એક નન્નો સો દુખને હણે ” તે નહિ ચાહે મહારી પાસે, ખુલાસો કરવો પડશે બધી વાતનો ”

તેમ છતાં વિજયાએ જ્યારે કશોય જવાબ આપ્યો નહિ, ત્યારે હાથની લાકડી મેજપર પછાડીને તે મર્મના કરવા લાગ્યો—“ આમ મુગા રહેવાનું નથી વિજયા ! આ સાધારણ બાબત નથી મહારે ખુલાસો જોઈએ છે આ બાબતનો ”

આ વખત વિજયાએ મુખ ઉઘુ કરીને જોયું ત્હેના શીકા ફસ યમ ગએલા હોઈ ધૂનવા લાગ્યા, તેમ છતાં ત્હેણે હળવે રહીને કહ્યું—
“ બાબત ગમે તેવી હોય, પરંતુ જે હકીકતજ તદ્દન હડહડતું બુઝાણ છે તેનો ખુલાસો કેમ કરીને આપી શકાય ? ”

રાસવિહારીએ તમરી કરતા પ્રશ્ન કર્યો—“ ત્યારે શું આ વાતને મિથ્યા કહીને ત્હમે ઉઢાવવા માગો છો એમ ? ”

થોડીકવાર મૌન રહી, વિજયાએ તેવાજ મૃદુ સ્વરે પ્રત્યુત્તર આપતા જણાવ્યું—“ હું કશુંય છુપાવવા માંગતી નથી, કાકાબાપુ ! એ વાત તદ્દન મિથ્યા છે, એટલુંજ માત્ર આપને કહેના માગુ છું અને સહુ કરતાં સરસ મિથ્યા બાપચુ આપ પોનેજ કરી શકો છો, તે પણ સાથે સાથે આપને નિવેદન કરું છું ”

રાસવિહારી સંજગડ થાપ ખાઈ ગયો આટલી હદ સુધી વિજયા ત્હેને પહોંચી વળશે, એવી એને સ્વપ્નમાયે કલ્પના સરખી ન હતી. આમ રુખરૂમાજ વિજયા એને મિથ્યાવાદી અને મિથ્યા નામ બદનામ કરનારો કહી સામી છાલીએ ધા કરે તેને માટે એ કેમ કરીને તૈયાર હોઈ શકે ? પરંતુ,

“ કાણુ કોને ... છેતરે,

આ રમે ખેલાડી એકઠું ? ”

રાસવિહારીને ઝંઘરે ખીજે કશો ઉત્તર સુઝ્યો નહિ—ફાતોમાદની પેઠે ત્હેણે વિજયાનાજ સંબંધનો પુનરુચ્ચાર કર્યો.—

“ સફ કરતા સરસ ગિથ્યા બાપણુ હું કરી શકું છું ! ”

વિજયા હડીને હબી થઈ અને કહેવા લાગી—“ આપ વડીલ છો, આપની સાથે એ સંબંધી નાહક તર્કવિતર્ક કરવાનું સાહસ હું કરી શકું નહિ. દસ્તાવેજ વગેરે અહિં છો પડી રહ્યાં, મુકરદમાનો મામલો મંજીર થશે, ત્યારે આપને બોલાવી મગાવીશ ” એમ કહી પાસેનો દરવાજો વાસીને, તે અંદરના ખડમા ચાલી ગઇ

પ્રકરણ ૨૪.

બેદી ખુશો.

વિજયાને મન પહેલા તો એમ થયું કે ગમે તે પ્રકારે અહિંથી કલકત્તા નાશી છૂટવું અને આ ધરકા ધુવડે પાથરેલી જળમાથી છટકવું પરંતુ આવેમનો ઉભરો શમાતા, ત્હેને લોક લજ્જનો ખાફ સતાવવા લાગ્યો કલકત્તાના સમાજને પણ આવા અપ્રવાહ સાથે મુખ શી રીતે દેખાડવું ? રાસવિહારીએ આ ચુકિત જાહેરથી જાણી હતી કે વિજયાને ત્વરિત ગતિથી પોતાના કુચ્છમાં લેવા ખાતરજ ત્હેણે આમ નાહક એને બદનામ કરી હતી. અને પોતાના હાથ સર્વ પ્રકારે બોપ પડ્યા વગર, એ વાત તે પ્રકટ કરે એમ પણ નહતું. તેમ છતાં થોડા દિવસ તો ભારે ઉદ્દેગમા પસાર થયા, આશુસની ગંધ જાણે ગમતી નહિ હોય, તેમ જાણી સાથે સમાપણુ સરખું કરતી નહિ, અને એકાન્તમા કાંઈ કાંઈ વલોપાત કરીને દીનરાયાં કરતી.

એક વાતનો ત્હેને જોડો ડર હતો, તેટલીજ પાછી ખરા અન્તકરણથી તેની ઇચ્છા કરતી—નરેન ત્હેના પિતાનો કાગળ લખને સ્વયમ હાજર થશે પરંતુ પાંચ છ દિવસ પછી વિજયાના સિપાહીએ ત્હેની એ ચુચ્છ ઉકેલી; ચીઠ્ઠી આવી ખરી, પણ તે ટપાલ મારફત નરેન જાતે આવ્યો નહિ. એ કેમ આવ્યો નહિ હોય તેના કારણનું અનુમાન કરવું ટીકું નહતું. તે દિવસના બનાવ વાળી વાત ગમે તે પ્રકારે નરેનને કાને પહોંચાડી રાસવિહારી વિજયાને ત્યાંથી એનો ટાટીથો ટાળશે. એવી આશંકા વિજયાને પ્રથમથીજ ઉપજ હતી.

અને આ ગિથ્યા અભિપ્રાયથી એકબાજુ જઈને, નરેન જો ખસી બેસશે, તો અપેક્ષિતિનો સંબંધો ભાર ત્હેના એકવાનાર્જ માથા ઉપર આવી પડશે. પરિણામે ત્હેનું જીવન ૨૬ થંધું જશે. આમ એકલી

બેઠી બેઠી વિજયા એસુમાર ચિન્તા કરતી હતી ધણીવાર પછી, તે ઉઠીને ઉભી થઇ, અને સ્વર્ગવાસી પિતાના બન્નેય પત્રોને માથા સરસા આધીને રદ્દન કરવા લાગી, વારવાર આખ લુછતી જાય અને કાગળ વાચવા માટે એમ કરતા મહામહેનતે અને ધણીનારે વાચવાનું કામ સમાપ્ત થયું, ત્યારે પિતાની આખર વખતની બલામણુ વિજયાને એકાએક સાબરી આવી, નરેન્દ્રને વિજયાનો હાથ સોંપવાની ત્હેની અન્તિમ અભિલાષા બીજા બધાને અગ્નણી હોવા છતાં રાસવિહારીને તેમ નહોતી, એ વાત પશુ વિજયા અત્યારે સમજી ગઇ.

ઉપલા બનાવને પાંચ છ દિવસ પસાર થયા બાદ વિજયા એક દિવસ સહવારના ઉઠીને જુએ છે તો ત્હેના મકાનમા મગ્નુરો પાલખ આધીને રમરોગાન કરી રહ્યા છે કારણનો વિચાર કરતા સમજીયું કે આગામી પૂર્ણિમાને હવે ફક્ત પાંચ સાત દિવસજ રહ્યા છે.

આખો દિવસ તકામાર કામ ચાલ્યું, પરંતુ કોની આશાથી ત્હેના મકાનને એ પ્રમાણે સજુગારવામા આવે છે તથા એ સબધમા એની સલાહ કેમ નહિ લેવામા આવી વગેરે કશી વાતની પૂછપરછ કરવાની ત્હેની જીજ્ઞાસા થાલી નહિ.

પાછલા પ્હોરના સમયે કાનાઇસિંગને લઇને વિજયા આજે ધણી દહાડે કોનારે ફરવા નીકળી પડી, રસ્તામાજ ત્હેને દયાળુ બાલુનો મેળાપ થયો “ માતાજી ! હું ત્હમને શોધતો હતો ” તે કહેવા લાગ્યો. વિજયાએ આશ્ચર્ય પામી કારણ પૂછતાં ત્હેણે કહ્યું — “ માતાજી ” હવે વિલંબ નથી કોઇ વાતનો, નિમન્ત્રણ પત્રિકા સુદા છપાવવા બપોલ થુકી છે. ”

વિજયાએ પ્રશ્ન કર્યો — “ મ્હારી સહીથીજ છપાવતા હશે, કેમ ખરું ? ”

કાઇક સકાચ સાથે દયાળે કહ્યું — “ ના, માતાજી ! ત્હમ્હારી સહી હેઠળ શું કરવા છપાવે ? રાસવિહારી બાબુ વર તેમજ કન્યા બન્નેના વાલી હોવાથી ત્હેમના નામેજ નિમન્ત્રણ કર્યું છે ” ચાલતા ચાલતાજ આ પ્રમાણે વાત થતી હતી, વિજયાએ એકાએક પ્રશ્ન કર્યો — “ નરેન્દ્ર બાબુને ત્હમે જો ચીઠ્ઠીઓ આપી હતી, તે ત્હમે વાચી જોઇ હતી ? ”

દયાળ બોલ્યો — “ ના, માતાજી ! પારકી ચીઠ્ઠી મ્હારે શું કામ વાચવી જોઇએ ? નરેન્દ્રના બાપનું નામ જોઇને મ્હને લાગ્યું કે આ ચીઠ્ઠીઓ એનેજ આપવી જોઇએ એકવાર મ્હને એમ થયું ખરું કે એ વાત ત્હમ્હારે કાને નાખુ, પણ કાઇક કસુર તો થઇ નથીને માતાજી ? ”

વિજયાએ સિંગવ કહે પ્રત્યુત્તર વાળ્યો “ એના બાપની વસ્તુ એને સોપી દીધી, તે તો ઠીકજ થયું. પણ એ વિશે એમણે કાંઈ ત્હમને વાત કરી નથી ? ”

દયાળે કહ્યું — “ ના, કશું કહ્યું નથી, પણ ત્હમારી ઇચ્છા હશે, તો હું એમને પૂછીને કાલે ત્હમને ખુનાસો કરી મૂકીશ. ”

વિજયાએ પૂછ્યું — “ કાલે ત્હી રીતે ખુલાસો કરી શકશો ? ”

દયાળ બોલ્યો:—કેમ, હમણા તો એ રોજ મ્હારે ત્યા આવે છે ”

વિજયાએ ચકિત થઈ પ્રશ્ન કર્યો — “ કેમ, ત્હમારી સ્ત્રીની તખીયત પાછી કયળી છે કે શું ? ”

દયાળે હસીને કહ્યું — “ ના, હવે તો એ મજામા છે નરેનની ચિકિત્સા અને ભગવાનની કૃપા ” એમ કહી ત્હણે જુએ જોઈ પ્રણામ કર્યા

વિજયાના વિસ્મયનો પાર રહ્યો નહિ. થોડીવાર દયાળ સામું જોઈ રહીને ત્હણે ફરી પ્રશ્ન કર્યો — “ ત્યારે દરરોજ કેમ એમનું આવવું થાય છે ? ”

દયાળ બોલ્યો — “ જન્મ ભુમિની માયા કાંઈ એમ ભુલી જવાય છે ? વળી એ ઉપરાત નરેનને હાલમા બહુ કામનો બોજો પણ નથી, ત્યા સ્નેહી વર્ગ પણ એવો ઝાઝો નહિ હોય તેથીજ હમારે ત્યા સાજના પહોરના રોજ આવે છે અને હમને આનંદ આપે છે પણ માતાજી ! આપણે વાતમા ને વાતમા કેટલે દૂર નીકળી ગયા ચાલો મ્હારી વાડી પણ અધિથી બહુ દૂર નથી એકવાર મ્હારે મરીખતુ ધર નો પાવન કરો ”

“ વાર ચાલો, ’ એમ કહી વિજયા સાથે સાથે ચાંચરા લાગી

દયાળ કહેવા લાગ્યો — ‘ આવો નિખાલસ હૃદયનો સુશીલ સંજ્ઞન આટલી ઉમ્મરમા કદી મ્હારા જોવામા આવ્યો નથી નહિનીને મન બી. એ પસાર કરીને ડાકટર થવાની ઇચ્છા છે ત્હની એ અભિલાષાનેયે એ કેવું ઉત્સાહમયું પ્રેરણાહન આપે છે, તે જોઈને મ્હને હર્ષાશ્રુ આવી જાય છે ”

વિજયા ચમકી ઉઠી કલકતાથી દરોજ આટલે દૂર લગી આવવાનું કાંઈ ઝરણું ? એ સદેહ ઝેરની માફક ત્હના ભર્વાંગમા ફેલાઈ ગયો ત્હની આખ્યોમા અધારા આવી ગયા. રસ્તે ચાલતા પમ લથડીયા ખાય, કઠુચુ ધરતી જાણે ત્હના પગ તળે સરી પડતી હોય, એમ ત્હને લાગ્યું પરંતુ સમીસાજનો સમય હોવાથી એમાનું કશુંયે દયા-

ળના અવલોકવામાં આવ્યું નહિ, તે ફરીથી કહેવા લાગ્યો. અને નરેનની સહાયથી તો નલિનીએ અક્ષર સુધીમાં કેટલાકે પુરતકો વાચી નાખ્યા. વાચનનો શોખ બંનેયને અનહદ છે. ” થોડી વાર બુધ્ધ્યુપ ચાલ્યાં કર્યા બાદ વિજયાએ છવ્વે પર જોર રાખીને દબાવે રહી પ્રશ્ન પૂછવાની હામ બીડી. — “આપને એમાં કાંઈ દાળમાં કાળુ લાગતું નથી ? ”

દયાળે કાંઈ પણ ખામ સંદેહ દર્શાવ્યા વગર સીધા પ્રશ્ન કર્યો — “તે શું માતાશુ ? ”

એ પ્રશ્નનો જવાબ વિજયાથી ઝટ આપી શકાયો નહિ તેની છતી જણે બીકાઈ જતી હોય એવી વ્યથા તે અનુભવવા લાગી તેમ છતાં કાળજી કઠૂણ કરીને તે બોલી ઉઠી, — “હું ધાર છું કે નલિનીના સખમાં એના મનનો બાવ જાણી લેવો જોઈએ. ”

દયાળે પૃષ્ઠિમાં જણાવ્યું — “ખરી વાત છે, પરંતુ હજી માતાશુ ! માંડ વખત ઝાઝો પસાર થયો નથી. અને મ્હારી સમજ પ્રમાણે એ બંને જણાનો પરિચય વધારે ગાઢ થયા વગર એકદમ શુ કહી શકાય એ વચ્ચમાં ? ”

વિજયાના મનમાં પણ એજ વાત ઘોળાયા કરતી હતી થોડીકવાર માન રહીને તે કહેવા લાગી — “પરંતુ નલિનીના પક્ષમાં તો એવો વિલબ હાનિકારક થઈ પડે. ચિચાર કરતાં એને કાંઈક વખત પણ પાછળથી જોઈએ, અને એટલામાજ —” સંકોચ અને વેદનાના માર્યા નેનાથી વધુ બોલાયું નહિ પરંતુ દયાળને તે વાતનો ખ્યાલ નહિ હોવાથી, તેણે કહ્યું: — “પરંતુ મ્હારી સ્ત્રીને મ્હોથેથી જેટલી હકીકત સાબળી છે તે પરથી મ્હને સપુર્ણ શ્રદ્ધા રહે છે કે જુલે ચુકે પણ નરેનના તરફથી હમને કોઈ પ્રકારનો અન્યાય થવાનો સંભવજ નથી ”

દયાળને મન અન્યાયની આશંકા નહિ હોય, પરંતુ એ અન્યાય વિજયાના અન્તરના ઉગાથ સુધી પહોંચી ગયો હતો, અન્તર્યામિ સિવાય અન્ય કોઈને તેની ખબર નહોતી.

બંને જણા જ્યારે દીવાનખાનામાં આવી પહોંચ્યા, તે વખતે અધાર ઘોર થઈ ગયું હતું એક ટેબલ આગળ એ ખુરશીઓ પર નલિની તથા નરેન્દ્ર બેઠા બેઠા અક્ષર સૂઝતા બધ થઈ જવાથી કાંઈક ચચા ચલાવી રહ્યા હતા. નલિનીનું ધ્યાન એ દિશા તરફ હોવાથી એણે તે બંનેને આવતા જોયા, અને તે આવકાર આપવાને સમી આવી પણ વિજયાનું મુખ સીધાવીયા થઈ ગયું હતું અને આખું શરીર ધ્રુજતું હતું પરંતુ અધારમાં તે કોઈના જોવામાં આવ્યું નહિ

નરેન્દ્રે ખુરશી પરથી સફાળા હાડીને વિજયાને નમસ્કાર કર્યા અને પૂછ્યું—“કેમ, સારાં તો છોને ?”

વિજયાએ નમસ્કાર ઝીટ્યા નહિ, એટલું જ નહિ પણ પ્રાંતનો ઉત્તર સરખોયે આપ્યો નહિ જાણે કાંઈ જાણતીજ નથી એવો ડાળ કરીને પુઠ ફેરવીને ઉભી થઈ રહી અને નલિનીને કહેવા લાગી—“કેમ, ત્હમે તો એક દિવસ પણ જાણ્યા નહિ ?”

નરેન સામે આવીને હસતા ચહેરે બોલી ઉઠ્યો—“હવે મ્હને તો જાણે ઝાળખી શકતાજ નથી, કેમ ?” શાન્ત અવસ્થા ભર્યો વિજયાએ પ્રત્યુત્તર વાળ્યો—“ઝાળખી શકતી હોઉં, તોયે ઝાળખાણની બહુ પરવા રહી છે ને ?”

નલિનીને કહ્યું—“ચાલો, આપના મામીની પાસે એકવાર જઈ આવીએ ”

એમ કહી પગકવાર એ દિશા તરફ પ્રદિષાત કરી, એક પ્રકારે ત્હને હડસેલી દમને ઉપર ચાલી મઠ. દાદરના પગથીયાં ઉપરથી નલિની-એ ખુમ પાડીને કહ્યું—“ચાહ પીધા વગર જતા રહેશો નહિ, નરેનબાપુ.”

નરેન કશોય જવાબ દઈ શક્યો નહિ—વિસ્મય, વિષાદ વગેરેથી તે સજ્જડ થઈ ગયો હતો, અને વૃદ્ધ દયાળ જાણે ત્હના એ દુ ખમા ભાગીદાર થવા સારૂ ત્યા બેસી રહ્યો ! થોડીકવાર પછી ચાહને સાર જ્યારે ઉપરથી ખુમ પાડી ત્યારે દયાળના અનુરોધનો અનાદર કરીને નરેન્દ્ર નીચેજ બેસી રહ્યો પરંતુ એને એકલો મુકીને ઉપર જતા દયાળ ખચકાચ છે, એવું જોઈને, નરેન્દ્રે તેજ કાણે હમીને કહ્યું—“હું કાંઈ પારકો છું ? મ્હારે ખાતર રોકાશો નહિ દયાળ બાપુ ! આપ જલદી ઉપર પધારો માન્ય અતિથિનુ આપે સન્માન કરવું જોઈએ ”

દયાળ બાપુએ કાંઈક કચવટ સાથે ઉપર જવાનો ઉપક્રમ કરતા જણાવ્યું—“ત્યારે શું આપ અહિંજ બેસી રહેશો ?” નરેને ડોકું ધ્રુણાવીને પ્રત્યુત્તર આપ્યો—“હાજી, એમા શી હરકત છે ? નીરાતે બેસીશ ”

અડધાએક કલાક પછી ત્રણે જણાં નીચે ઉતર્યાં, ત્યારે હાથમાનીં ચોપડી નીચે મુકી નરેન ઉભો થયો. નલિનીએ લજ્જાભર્યા મુદ્દ સ્વરે કહ્યું—“આપની ચાહ નીચે મગાવવા વરદી આપુ છું.”

પરંતુ વિજયા જેનું નામ તે મ્હોભાથી અક્ષર સરખો ઉચ્ચાર્યો વગર—અરે, એના પ્રત્યે દાંટપાત સરખોયે કર્યા વિના બહાર નીકળી ગઈ કાનાઈસિંગ દરવાજા પાસેજ બેઠો હતો, તે એને જોઈને હાથમાં લાકડી લઈને ઉભો થયો. વિજયા બહાર આવતીને જુએ છે તો !

“જુર છે નહિ રવચ્છ, રવચ્છ દીસતી એકે નથી વાહણી.”

નવમીનો ચંદ આકાશમાં સામોજ ડોકીયાકરીરહ્યોછે, અને ત્હેની દ્રષ્ટિ પ્રહોએ ત્યા સુધી ઉપર તેમજ નીચે વનરેખા, નદી, જળ વગેરે સકલ સૃષ્ટિએ ચન્દ્રિકામાં નિશબ્દ વિહાર કરી રહી છે આલસ આલસ ત્હની આખ્યોમાથી દડદડ આસુ પડવા લાગ્યા. અને તે લુછતા લાગતા કહેવા લાગી — “હવે સહન નહિ થઇ શકે, હવે સહન નહિ થઇ શકે મહારાથી !”

પેર આવતા વારને ખમર પડી કે રાસવિહારી સધ્યાકાળનો ત્હેની નાદ જોતો દીવાનખાતામાં બેસી રહ્યો છે એ સમાચાર સામળી, મહા નટાણુ કરીને વિજયા પામેના ખડમા ચાની ગમ્મ પશુ તે સારી પેઠે સમજતી હતી કે એમ બારણા દીધે કાંઈ જમ જમ તેમ નથી ગરજ મતલમી ડોમે ત્હેનો પીછો પકડયા વિના રહેશે નહિ, તે કાંઈ વિજયાને અગમ્ય નહતુ છતાં તે કટાણીને જુદા ખડમા ચાતા ગમ્મ હતી પશુ ત્હેની ખ્હીક આગળ આવી થોડીવારમાં પરેશે આવીને ખખર આપ્યા કે મોટા બાપુ આવે છે અને તેજ ક્ષણે એના જોડા અને લાડીનો અવાજ ક્યુગોચર થયો.

વિજયાએ સામા જમ કહ્યું — “પધારો.”

ઝોરડામાં પ્રવેશ કરી, રાસવિહારીએ એક ખુરસી પર ગોઠવાઇ જતા કહ્યું — “ત્હમારો માણસોને ક્યારનો હું આટલુજ કહી રહ્યો હતો કે ત્હમને કોઇન દીવા બત્તીનો ખર્ચ કરવો કેમ ગમતો નથી ? વ્યાળને પશુ જાણે પ્રકાશી સાથે વૈરમાવ હોય, તેમ ત્હમને એકલા કુદરતની રોશનીથી રહેમ નગર ઉપર છોડી દીધા ! હારતો બાઇ દુનિયામાં બગવાને આગળથી નખ વેગળાજ રાખ્યા છે નહિતર પોતીકા કોણુ અને પારકા કોણુ તેનો ભેદ કેમ કરીને રખણ થાત ?” એમ કહી ત્હણે એક ઉડો નિમાસો નાખ્યો.

પરતુ વિજયા કાંઈ કાંઈ કરતા બોલી નહિ લ્યારે રાસવિહારી થોડી ક્વાર દાર્યા કરી જરાક ઉચોનીચો થઇ, ખીસામાંથી એક કાગળ કાઢીને બોલી ઉઠ્યો — “જે કાંઈ કરવા જેવુ હતુ, તે સમણ મ્હે આટોપી દીધુ છે, હવે ફક્ત એક ત્હમારું નામ લખવાનું રહેલું છે, તે લખી દો એટલે આવતી કાલેજ હું આ રવાના કરી દેવાનો છું.” એમ કહી ત્હણે કાગળ વિજયાના હાથમાં મુક્યો જોતા વારને વિજયા સમગ્ર ગમ્મ, કે બહલ સમાજના કાનુન મુજબ લખ રજીસ્ટર કરવાનો તે એક ખરડો હતો એટલુ વાર વારા ફગતી તે ઉચલાવી ગમ્મ અને

પડી એકદમ વિચાર વમળમાં ગોથા ખાવા લાગી અત્યાર સુધીની
તહેની સર્વ વેદનાએ ઉદ્ધાસીનતા અને વિતુષ્ટાનુ સ્વરૂપ ધારણ કર્યું
રાસવિહારી, દયાળ, વિશ્વાસ નરેન્દ્ર-એ સધળાજ તહેને મન એક
સરખાજ જણાતા યુદ્ધિ અને અવસ્થા વિશેષનાજ એક માત્ર બ્રહ્મ
બેદ સિવાય બીજો કશો તદ્વાવત વિજ્યાએ તેમનામાં દીઠો નહિ
કેમકે એ સધળીજ નરદ જાત પોતાના સુખ સગવડને ખાતર બીજોના
પ્રત્યે નીચતા, કૃતઘ્નતા, તથા નિર્મળ નિષ્કુરબાનુ પ્રદર્શન કરવામાં
એક બીજાને ચઢી જાય એવીજ હોય છે તેમ છતાં આજે દયાળનુ
આચરણ એને વિશેષ ખાતર હવે દયાળના પ્રત્યે એનો કેવો
નિસીમ પૂજ્યભાવ હતો ? આ અપુર્વ શ્રદ્ધા ભક્તિ પુર્વક એ દયા-
ળને પોતાનો આપ્ત અને આત્મીય ગણતી હતી ? વિજ્યાના હૃદયની
કોઈ વાત એને અજણી રહી નહતી પરંતુ પોતાની બાણેજના
કલ્યાણ આગળ એણે પેટથી સહુ હેઠ ગણ્યુ હતુ કે નહિ ? વિજ્યાની
સર્વ હકીકતથી વાકેફગાર હોવા છતાં, તહેના એ વિશ્વાસને લાયક નીવ-
ડવાને કેટલી હદ સુધી દયાળની વિવેક યુદ્ધિ જગૃત રહી શકી હતી ?
નરેન્દ્રનો ખ્યાલ તો એણે મનમાંથીજ કાઢી નાખ્યો હતો. ફક્ત એકજ
વિચાર અત્યારે તહેના ખેંચાકળા મનને વલોની નાખવા લાગ્યો, એ
સધળાજ જયારે સરખા છે, ત્યારે એવી પરિસ્થિતિમાં એકલા વિલા-
સનેજ શામાટે દોષિત ગણ્યો જોઈએ ? એના વિરોધીઓની દ્રષ્ટિએ
શામાટે એના દોષોનુ નિરીક્ષણ કરવું જોઈએ ? ખલકે એથી ઉલટું
એ બધામાં સહુ કરતાં ઓછો ગુનેહગાર એ છે કારણ એ ચરિત્રમાં
વાણી વર્તનનુ સામ્ય સહુથી વધારે વિશ્વાસના વિષેજ પ્રતીત થયું
છે અને એનો જે કાંઈ અપરાધ હતો, તે એના પ્રત્યેના સત્ય અને
સજીવ રહેલુજ સીધું પરિણામ હતુ અને એનો અપરાધ હોય,
તો તેની મજા કરવાનો અધિકાર મ્હારો નથી આ પ્રમાણે વિચાર
કરતાં એને વિશ્વાસની યોગ્યતા વધારે સ્પષ્ટ બાસી ગમે તેમ પણ
એની ઉપેક્ષા કરવી, તે એને મન અપરાધ કર્યા સમાનજ
જણાવા લાગ્યું

પરંતુ રાસવિહારી એકાએક આકળો પડી એના ગર્જિત, નિર્વાક
મુખ સામું તાકીને અધીરાઇના આવેશમાં બેઠી હતી. “તો બેટા,
હવે ધરમના કામમાં હીલ શી કરવી ? કલમ ખડીથી તો અહિયા
હશેજ નીચેથી લાઇ આવવા કહું ?”

વિજ્યા એકદમ ચોકી ઉઠી, અત્યાર સુધી તે પોતાનું દુઃખ
વીસરી મઠ હતી, ખલકે તે સ્થિર ચિન્તનથી સાન્ત બની શકી

હતી. તે દુ ખ પાછું આ ઉત્સવળીયા ડોસાની અધીરાઈથી તાણુ થયુ. અને બીજી ક્ષણેજ તહેણે નિહુરપણે પ્રત્યુત્તર આપ્યો—“ હું પૂછીશ કાકાભાણુ, કે આપનો શુ એવો મત છે કે પાપ ગમે તેવુ ભારે હોય, તોપણ તે પૈસાની લાલચ આગળ દબાઈ નય છે ? ”

પ્રશ્નનુ તાત્પર્ય યરાયર સમજ્યા વનરજ રાસવિહારી બોલી ઉઠ્યો—“ એમ કેમ ? એમ કેમ, બેટા ? ”

અવિચ્છિન્ન દ્રઢતાથી વિજયાએ જણાવ્યુ—“ નહિતર મહારા આવા ભયકર પાપના પ્રત્યે દુર્લક્ષ કરીને, મહારો સ્વીકાર આપ શી રીતે કરી શકે ? ”

રાસવિહારી લજ્જાથી શીકકો પડી જઈને કહેવા લાગ્યો—“ એતો તદ્દન ખોટી વાત છે ભારેમા ભારે શત્રુ પણુ તહમારા પર આવો અપવાદ નહિ મુકી શકે ”

વિજયાએ કહ્યુ—“ શત્રુ તો જાણે મુકી શકે નહિ પણ હુ આપને એટલુજ પૂછીશ કે વિલાસભાણુ શુ આવા સંજોગમા મહારા પ્રત્યે શ્રદ્ધાની નજરે જોષ શકશે ખરાકે ? ”

રાસવિહારી બોલ્યો—“ શ્રદ્ધાની નજરે જોષ શકે નહિ ? તહમારા પ્રત્યે ? અને તે પણુ વિલાસ ? વાર-હમણાંજ નિર્ણય કરીએ ” એમ કહી મોટેથી વિલાસને ધુમ પાડવા લાગ્યો, “વિલાસ ! વિલાસ !”

વિલાસ નીચેજ કોઠ ઠેકાણે એની રાહ જોતો બેસી રહ્યો હતો, તે ત્યા આગળ આવીને ઉભો રહ્યો. રાસવિહારી બોલી ઉઠ્યો— સામળ વિલાસ ! આ મહારી દીકરી વિજયા પૂછે છે કે તુ એના પ્રત્યે શ્રદ્ધાની નજરે જોષ શકીશ કે કેમ ? ”

પરતુ વિલાસ એકદમ કશોય ઉત્તર આપી શક્યો નહિ, પ્રશ્નની મતલબજા જાણે તે સમજ્યો નહિ હોય, એમ ડોળા ફાડીને જોષ રહ્યો.

વિજયાએ કહ્યુ—“ તે દિવસે કાકાભાણુએ વાડીના સજ્જાં નોકર ચાકરવા દેખતા મ્હને કહ્યું હતુ કે તું આખી રાત નરેનભાણુની સાથે એકાન્તમા વાર્તાલાપ કરતા ધરાઈ નહિ, અને આખરે ટૂંન મુકી જવાનું પ્હાનુ કાઢીને આખી રાત તહારે ત્યા પડી રહીને એ નરેન રહવારે ચાલ્યો ગયો એવી પરિસ્થિતિમા ”

રાસવિહારી સખત ઝખવાણો પડી ગયો. તે એકદમ બોલી ઉઠ્યો—“ કદી નહિ ! કદી નહિ ! એ તો તદ્દન અસંભવિત છે ઘોર મિથ્યા છે ” છત્પાદિ છત્પાદિ.

વિલાસનુ મ્હો શીકકુ પડી જતા તે કહેવા લાગ્યો—“ ના, મ્હે કદી એવુ સામળ્યુ નથી ”

રાસવિહારી આ વખત સખ્ત હજી પડ્યો—“ કેવી રીતે આંખે મવાનો હતો વિલાસ ?—આવું હડહડતું જુકોણું—અરે, એવીજ હું બદમાશ દરવાનને મરદન મારવાનો છું—જેને તો ખરા હુઆ પરેશની હું શી વલે કરે છું તે ? ”

વિલાસે કહ્યું—“ પૃથ્વીપરના તમામ મનુષ્યો આ વાતની સાક્ષી પૂરે, તોયે હું કદાપિ સત્ય માનું નહિ. ”

વિજયાએ પ્રશ્ન કર્યો—“ કેમ નહિ માનો ? અને તે કોને ખાતર ? ”

વિલાસની બન્ને આખો ચકચકવા લાગી, તેમ છતાં હેણે શાન્ત સ્થિર સ્વરે જવાબ દીધો—“ ત્હમરી મીલકતને માટે લેશ માત્ર લોભ નથી, વિજયા ! બ્રહ્મપદને વિષે જેઓ આત્મ સમર્પણ કરે છે, તેઓ કદીયે અન્યાય કરી શકતા નથી હું ત્હમરી પોતાની સ્પૃહા કરે છું, નહિ કે ત્હમરી સપતિની ”

વિજયા થોડીવાર સુધી હેની સામું ટગર ટગર જોઈ રહીને બોલી હતી—“ આશુ સાચું કહો છો ? ”

વિલાસે આમળ ધસી, વિજયાના જમણા હાથને પોતાના હાથમા ગાંઠીને કહ્યું—“ વિજયા ! મ્હારામા જે કાંઈ અસત્ય હશે, તે સર્વ ખરચી નાખીને આજે ત્હમરી આગળ કેવળ સત્ય જ બોલ્યો છું ”

થોડીકવાર સુધી બન્ને જણા સ્થિર હોવા થઈ રહ્યા ત્યાર બાદ વિજયાએ હળવે રહીને પોતાનો હાથ ખેંચી લીધો, અને ટેબલ પાસે જઈને હાથમા કલમ લીધી, ક્ષણબર હેતુ ચિત્ત ડમમગવા લાગ્યું. અનેક તર્કવિતર્ક પછી હેણે મોટા અક્ષરે પોતાનું નામ લખ્યું, સહી કરેલો કાગળ રાસવિહારીના હાથમા આપીને બોલી—“ ત્યો આ કાગળ ”

રાસવિહારીએ કાગળની ધડી કરીને ગળવામા મુક્યો અને પછી હતીને હતો થયો વનમાળીના શોકને ખાતર અશ્રુપાત કરી અનેક આશીર્વાદ આપી, રાત પડવા આવી છે એમ કહી ત્યાં આગળથી ચાલતો થયો.

પિતૃદેવ ઘેર સીધાવી મથા બાદ વિલાસ એકાએક ગભીર થઈને કહેવા લાગ્યો—“ હું જાણું છું કે ત્હમે બ્રહ્મને આહતા નહીં. પરંતુ સામાન્ય મનુષ્યની પેઠે હું પણ જો એવાં પ્યારને સર્વ બેઠ મણી શકતો હોઉં, તો કહી શકું કે, વિજયા ! પુણીથી ત્હમે જેને આહતા હો, તેનેજ વરૂંને—મ્હારાંમાં એટલી સંયમ સંકિત છે—એટલી ઉદારતા છે. પિતા-જની પાસેથી હું મિત્રના હિંસણ પામ્યો નથી. ”

થોડીકવાર સ્તબ્ધ રહી, ફરી પાછો કહેવા લાગ્યો.-પરંતુ સકામ
અપી-તૃષ્ણા, જેને મનુષ્યો બ્રમ વચ્ચાત પ્રેમ તરીકે ઓળખાવે છે-ને
શુ એક સુશિક્ષિત બ્રાહ્મ કુમારીના લગ્નનો આદર્શ હોઈ શકે કે ?
બ્રાહ્મ મમાગ્નનો વિરાટ ઉદ્દેશ્ય સત્ય છે ! પરંતુ બ્રહ્મના પદને તીર્થે
પત્નીના યુગ્મ આત્માનું ઝોકાન્ત સમર્પણ ! હું પણ કહું છું,
વિજયા ! ત્હમારે આ સત્ય મ્હારી પાસેથી સમજવું જ પડશે એ
નરેન ત્હમારી પાસે આવે, ત્યારે મ્હારી આ સર્વ વાતોને અનુભવની
શરણુપર ચઢાવી જેજે ” વિજયાએ કાંઈક બોલવાને સાર મુખ
ઉઘુ કર્યું, પરંતુ ત્હેના ઓઠાંધર કાંપી ઉઠતા, પ્રજ્વળતી વાતોવાસથી
કહ રૂધાઈ ગયો-મ્હેડામાથી શબ્દ સરખો ઉચ્ચારી શકી નહિ પોતાના
બંને હાથ કપાઈ પર મુકીને ત્હેણે નમસ્કાર કર્યા અને બીજી ક્ષણેજ
પાંખેના દરવાજાના થઈને અદરના ખડમા ચાલી ગઈ

પ્રકરણ ૨૫.

કોકડું ગુંચવાયું.

આજે રહવારે વિજયા બ્યારે જાગૃત થઈ, ત્યારે ત્હેને પોતાનું
મન પહેલાના કરતાં ઘણું શાન્ત થઈ ગયેલું જાણ્યું વિદ્યેનના, વા
દનનાનો દરે આમામ સરખાણે જણાતો નહતો બહાર દ્રષ્ટિપાત કરતા
આવણુ મામના પ્રમાણનો જેમ બાકાગને રિપે વાદળાની ધનધોગ ઘટા
ગ્રાહ રહી હતી. નરનો એવ મનુષ્યને લાગ્યા વિના રહેતો નથી
સ્વાભાવિક રીતેજ વિજયાને પથારીમા પડી રહેલાનું મન થયું એવું
નું કામ વડી ગયું છે મુઠાય છે, કનાક રહીને નીચે જવાશે, એવા
એવા વિચારથી વિજયાએ પથારીમા કયા લગી આજોટયા કીધું ત્યાર
બાદ મારી મહાર નગર કરીને જુએ છે તો ઝાડપાન વગેરેએ
નવીન રંગ ધારણુ કર્યા છે, તેમજ ફક્ત પત્રાદિક પત્રુ સ્થિર-મબીર
થઈ ગયા છે કલહ-નિવાહ, તર્ક-વિતર્ક, અશાન્તિ ઉપદ્રવ, જાણે
અખિત વિશ્વમાથી નિર્મુળ થઈ જઈને, સમસ્ત મમાર જાણે એક
ગતનો અદર ઋષિ-મુનીના તપોવન સમે ખની ગયો છે, અને પરિ-
ણામે કેવળ શાન્તિનું સામ્રાજ્ય સર્વે ક્રિષ્ણ કણુ છે

વિજયા આમ મન મનિરીપે મ્હાલી રહી હતી, એટલામા
પરેશની માએ બારણુ ધમધમાવી નાખીને ત્હેની
શાન્તિનો ભંગ કર્યો પરેશની માતાએ ત્હેને ઉઠાડી નહિ હત, તો
વિજયા શય્યાનો ત્યાગ ક્યારે કરત, તે કહેવાનું કઠીણ છે

હાથ મૂકો થોડા, વસ્ત્ર પરિધાન, કેસ-સંભાળિ વગેરેથી વિવૃત થઈ, વિજયા નીચે ઉતરી. તમતજ સંભાળાર મળ્યા કે રાસવિહારી આજે કચેરનો આવી મચ્છુર વર્ગના કોમળી તપાસ જાને કરી રહ્યો છે માત્ર બે દિવસ બાકી રહેના છે, અને તેટલા સમયમા સમજી તૈયારી કરી દેવાની છે.

વિજયા પોતાના મન સમાયે વિચાર કરવા લાગી કે મગલમયની ઇચ્છાથી મહારાં માંગલિક પ્રસન્નને માટે જે અન્તિમ નિશ્ચય થયો છે, તેમા હવે સદેહને અવકાશ માત્રને નથી પરંતુ પાછો વિચારવિમળમા ગોથા ખાના લાગી. રામવિહારી નીચે છે, અને ત્યા આગળ જઈશ, તો એ મુસાફરતામાંથી કેમે કર્યો છુટકારો નહિ થાય, એવા ડરથી તે પાછી ફરી અને દાદર પર આવીને ઉભી રહી ઉપર આવીને પોતાના અભ્યાસ કરવાના ખાનગી ઓરડામા દાખલ થઈ અનેક તર્ક વિતર્કની વેદનાથી લેતું ચિન પાછું વધોતાઇ જવા લાગ્યું એટલે સમય લેતો કેમ કરીને પમર થયો, કેટ-કેટલા અશ્રુમિન્દુ લેણે એ વખત દરમ્યાન સાચાં, તે વાતનું એને જ્ઞાન નડતું એવામા પરેશની માએ એકાએક તા આવીને કહ્યું --“એક વાગી ગયો છે, આ સાહેબ ! હવે તો જમણા ખરાને ?”

ધડીઆળની મામુ જોઈ તે પાછી ચિયર સાગરમા નિમગ્ન થઈ જવા લાગી પરેશની માતા એકાએક મૃદુરસરે બોલી ઉઠી.--“અરે, આ સાહેબ ! ડાકટર આપુ આવી પહોંચ્યા !” એમ કહી, તેજ ક્ષણે તે ત્યા આગળથી સટકી ગઈ વિજયા ચમકીને મ્હો ફેરડીને જુએ છે, તો પિયં એટલા પર પરેશની પાછળ પાછળ તરેન્દ્ર આવે છે.

વિજયાને આ વાત કલ્પના તુલ્ય લાગતી હતી તે ઉપર આજે ત્યા સુધી તે લેતા મનમા નય એટલેજ વિચાર ધોળાયાકરનો હતો કે આ તે શી રીતે સમજી શકે ? વિજયાનો પોતાનો વેશ પણ કેવો આ વખતે હતો ? માથે મોટા મોગા ઝટાપા, નયુ જાણે મરચાનું ડાહ્યું ! શીકા ફમ હોઈ, કપડા પણ જથ્થર પથર પડેરવા ! પરંતુ ઓરડામા રેમસા વારને તે જોઈ ઉઠ્યો --“તે ત્રિસે કેમ મહારી જોડે રસડા લીધા હતા, જોડો તો ?” એમ કહી એકાદ ખુરશી પર પોતે બેસવાઈ મથ્યો પરંતુ એના મુખ પ્રદેશને વિશે, કડવરમ્મ લેમજ સમસ્ત દેહેન્દ્રિયાદિકને વિશે જે શ્રમ અને રૈતકવી કાયાનો અતિશય થઈ રહ્યો હતો, તે જોઈને. વિજયા પેલે પલ્લ કિચમુદ એવી બની

મધ. ઉત્ક્રાંત પૂર્વ વ્યથાથી વ્યાકુલ થઈને તહેજે પ્રશ્ન કર્યો—“તમને મધુ છે શું, નરેનઆણુ ? તખીયત તો બમડી નથીને ?”

નરેને ડાકુ ધુણાવીને પ્રત્યુત્તર વાળ્યો—“ના, હવે બધું મટી મધુ છે. તાર તો સાધારણ આળ્યો હતો, પણ તેમા હાડ એટલા નિર્ગત થઈ ગયા છે કે આજે અહિ આવતા પણ ફેફ મધ મયો—પણ તે દિવસે મહે ગુન્હો શો કર્યો હતો, તે કાઈ કહેશે ખરાને ?”

પરેશ ઉભો થઈ રહ્યો હતો વિજયાએ તહેને સંબોધીને કહ્યું—
“ઝ, છોકરા ! તારી માને કંડે કે કાષ્ટક ખાવાનું લઈ આવે ” એમ કહી તેણી નરેનને કહેવા લાગી—“રહવારથી અત્સાર લગી બૂખ્યાજ રહ્યા હશે !”

“ના, પણ તે સાર હુ કાષ વલોપાત કરતો નથી,”

“પણ હુ વલોપાત કર છુ તો,” એમ કહી પરેશની પાછળજ તે નીચે ઉતરી પડી

ચોડીકવાર પછી વિજયા ખાદ્ય પદાર્થના ખુમચા સહિત એક વાડકામા ગરમ દૂધ લઈ આવી, નરેનની સમક્ષ તે સર્વ ગોઠવી દીધું પોને પણ તહેની એક માથુએ ગોઠવાઈ ગઈ જમવામા મિત્ત પરોની નરેને હમના હમના કહ્યું—“શી અદ્ભુત વિલક્ષણતા છે આપની ! ખીજના મકાનમા તો ઓગળાણુ સરખી રાખી શકતા નથી, અને અહિ પોતાને ઘર આવી મરમ ખાતરદારી કરો છો, એ કેવું આશ્ચર્ય ? તે દિવસના બનાવ પરથી ધાર્યું હતું કે અમઉથી આવવાની ખપર આપીશ, તો મ્હારું મ્હો જોશ પણ ઉમા રહેશે નહિ, એટલા માટેજ પરેશની સાથે ગુપચુપ ચાલ્યો આવ્યો છુ હવે સમજાય છે કે, એમા છેતરાયો નથી,”

વિજયાએ કશેાય પ્રત્યુત્તર આપ્યો નહિ નરેન પોને પણ ચોડી કવાર મૈન રહીને કહેવા લાગ્યો—

“દીક્ર તો સહજજ બરાયુ છે, પણ એમા હુ એવો દીનોદપ થઈ ગયો છુ કે મ્હને પોતાનેજ નવાઈ લાગે છે જીવ પર જોર કરીને જમતેમ અહિ આવી શક્યો છુ ખરેખર, રસને ચાક્રા ચાક્રતા મ્હારો હમ આખર નીકળી ચયો છે.”

પહેલાની પેઠેજ આ વખત પણ વિજયા મૈન રહી, નરેને દૂધનો વાડકો ખસાસ કરતા જણાવ્યું—આપના સામગ્રામા તો હસેજ, કે મ્હારી નોકરી જતી રહી છે. મ્હરે આજે ઓર્ચાના અહિ અલવાનુ ખાસ કારણ છે” એમ કહી, ખીસામાથી એક રંગીન

પત્ર કાઢીને કહેવા લાગ્યો—“આપના લગ્નની નિમંત્રણ પત્રિકા મળે
અળી છે તેજ દિવસે સહવારના મ્હારું વહાણ કરાચીથી ઉપડશે.”

વિજયાએ ગભરાઇને પુછ્યું “ કરાચીથી આપ ક્યાં જાઓ છો ? ”

નરેન બોલ્યો —“સાઉથ આફ્રિકા અહિં પણ નોકરી મળી શકે
તેમ છે, પરંતુ નોકરી કરવીજ હોય, તો બવિગ્નનો વિચાર પ્રથમથીજ
કર્યો હોય, તો ઠીક થઇ પડે નોકરી સારી હોય તો મ્હારે મન
પંખમ અને કેપકોલોની એ બન્નેય પરખાજ છે આપ શું ધારો
છો ? હા, પણ હવે આ તથો કહીયે મેં જાત થઇ શકશે નહિ.”

છેવટના શબ્દો વિજયાએ ભાગે / સામળવાની તરફી લીની
હશે. અત્યંત ઝડિગ કહે તે પ્રશ્ન પરપરા કરવા લાગ્યો—“ નસિ-
નીને આ વાત પસંદ છે કે ? નહિતર આપ આટલા જ નહી કેમ
કરીને જઇ શકો ? તે હું સમજી શકતી નથી બધી વાતનો ખુલાસો
ત્હમે કર્યોજ હશે, એમ હું ધાર છું.”

નરેને હસતા હસતા કહ્યું —“રાખો, રાખો, હજી કોઇને પણ
બધી વાતની બરાબર થઇ નથી, પણ—”

વિજયાએ આકળા પડી ત્હને અધવચ અટકાવીને બડીમાર કર્યો —
“એમ તે શી રીતે થઇ શકે ? ત્હમે શું હમને લોકોને ટુક
ખીતરા જેવા સમજે છો કે જ્યાં જ્યાં ધારો, ત્યાં હમને પેક
કરીને લઇ જઇ શકો ? એની રાજપુત્રી વિના આટલે બધે દૂર સુધી
ત્હમારાથી જવાબજ નહિ.”

નરેન એકાએક બોઠો પડી ગયો થોડીકવાર ગભરાટમા પડી
રહીને તે બોલી ઉઠ્યો —“વાત શી છે, તેનો કાંઇ ખુલાસો કરશો ?
અહિં આવના આમમય દયાળબાપુ મળ્યા હતા, એમની આમળ
પણ મ્હે આ વાત કાઢી હતી, ત્યારે એ પણ જાણે ઉપરથી આમ
પુરી પડતું હોય, તેમ અમકી ઉઠ્યા હતા. આટલા બધા
માણસોમા એકલા નસિનીના સમતિ-પ્રદાન ઉપર મ્હાર
જવાનું શી રીતે અવલંબી શકે ? અને એ મ્હાર
અટકાવ પણ શું કરવા કરે ? આ તો કોઇ સખ્ત કોઠું બુલવાઇ
મએલુ લાગે છે એ જુલ જુલમણીનો ભેદ કાંઇ મ્હને મમજવશો
ખરો ? ”

કણ બર ત્હના મ્હોં સામું તાકી રહીને વિજયાએ હળવે રૂઢીને
કહ્યું:—“ એના હાથની મામણી શું આપે નથી કરી ? ”

નરેન જાણે આકાશ ઉપરથી ગમડી પડશે હોય તેમ આબા બનીને કહેતા લાગ્યો — “ ના, કદાપિ નહિ. ”

વિજયના મુખ પ્રદેશના ઉપર એકાએક રતાશ પથરાઈ રહી, પરંતુ ખીણ ક્ષણેજ પોતાની જાનને તે સર્માંવી લઈને બોલી ઉઠી —

“ નહિ કરી હોય તોયે શું કરવી ઉચિત નથી ? આપનો મનોભાવ તે કાંઈ એમ ઠંકિયો રહેશે હશે ? ”

ધણીવાર સુગી જડામરતની માફક બેમી રહ્યા બાદ નરેન્દ્ર કહેવા લાગ્યો — “ આ ગભીર ઘોઠાળો શાથી થઈ ગયો હશે, તેજ સમજાતું નથી. એ પોતે તો એવો ગોળો ગમડાવી શકેજ નહિ, કેમકે એને પોતાનેજ એકકક્ષ ખખર હતી કે એ વાતજ અસંભવિત છે, પણ ”

વિજયાએ અપચત પૂછ્યું — “ અસંભવિત કેમ કરીને ? ”

નરેન કહેવા લાગ્યો — “ એક કારણ તો એ કે હું હિન્દુ છું અને એ બહુ સમાજ છે, વળી હમારી બનેલી જન પણ જુદીજ છે ”

વિજયાએ ઝખવાઈ જઈને કહ્યું — “ આપ ત્યારે શું જાનિએકમા માનો છો ? ”

નરેન બોલ્યો — “ માનું છું તોયે એમા નવાઈ શી છે ? હિન્દુ સમાજમા જે જાતિએક છે, એક જાતિના ખીણ જાતિવાળા સાથે લગ્ન થઈ શકતા નથી — તે શું આપ નથી માનતા ? ”

વિજયાએ કહ્યું — “ માનું છું, પરંતુ ખરે જોતા નથી માનતી, આપ કેળવણી હોવા છતાંય શું આવી વાતને સ્વીકારો છો ? ”

નરેન હસવા લાગ્યો. તેણે કહ્યું — “ હમણાં ડાક્ટર લોકોની ખુદી કૂપ મડુક જેવીજ થઈ જાય છે ખાસ કરીને માછકોસકોપ માહેનાં અણુ અણુ જેવડા જન્તુઓના જેવી વુચ્છ બામનેમાજ હમારો વખત ચુગરે છે મહેરબાની કરી હવે મહેને માફજ કરશો તો ઉપકાર થશે ”

વિજયા તરત એટી મઠ કે જાનિએક જેવા બારીક પ્રશ્નને એણે કેવી કુશળતાથી ઉઘાળી દીધો. તેથી તે બોલી ઉઠી — “ વાર, એ તો જાણેલીક, પરંતુ જ્યાં એક જાતિ છે, ત્યાં પણ ધર્મમતની ભિન્નતાને લઈને, લગ્ન થવા અસંભવિત ગણતા હશે. આપ સનાતની હિન્દુ કોઈજાન ? આપ તો ન્યાત બહાર છો. કોઈ ખાસકરારી આપને પરચુવાને યોગ્ય નથી, એમ શું આપ માનો છો ? અને એજ જો આપનો વાસ્તવિક મત હોય, તો શા માટે સ્પષ્ટતાથી તે પ્રમાણે કહેવન કરતા નથી ? ”

એકઠું બોલતા બેસવામાં રહેલી એકબેક એકબેકનાં હાથો આંખો, અને તે હુપાવવાને એણે મોઢું આંધું ફેરવી નાખ્યું. પરંતુ એમ છતાં તે નરેનની દ્રષ્ટિ એકાગ્રી રાખી નહિ. એણે કાંઈક આશ્ચર્ય-ભરે કહ્યું:—“ પરંતુ આ ને કહો છો. તે તો મ્હારો મત નથી. ”

વિજયાએ મોઢું ફેરવ્યા વગરજ મળગળાં કાઢે કહ્યું:—“ ખરેખર, એજ આપનો વાસ્તવિક મત છે. ”

નરેન્દ્ર બોલ્યો:—“ ના, પત્નીજ નહિ પડતી હોય, તો કસોટી કરી જોતા ખાતરી થશે કે એ મ્હારો સાચો તો થુ પણ મિથ્યાએ મત નથી. વળી, એ સિવાય નક્ષિનીની વાતનો ખોટો ખ્યાલ કરી આપ નાહક દુખી થુ કરવા ચાઓ છો? હુ જાણુ છુ ત્યા સુધી એનું હૃદય તો ખીન્ન કરે અપોષ સુક્યુ છે, અને હુ પૃથ્વીને પેલે પાર નાસી જઈ છું, તે એ પણ જાણશેજ તેથીજ આપને વિનંતિ કરું છું કે હું ચાલ્યો જઈ છુ તે સંબંધી આપ નાહક ઉચાટ કરશો નહિ ”

વિજયાએ વીજળીના વેગે કહ્યું:—“ એ નક્ષિની આપને જવાની ના નહિ પાડે, તો પણ થુ આપ ત્યા જઈ સ્વસ્થ, એમ ધારો છો ? ”

થોડીકવાર વિચાર નિમગ્ન રહી, નરેન હજીવે રહીને બોલી ઉઠ્યો:— “ એ તો જાણે યોગ્ય વાત છે, આપની સમતિ વિના હુ કાંઈ પણ પ્રવ્રત્તિ આદરીશ નહિ પરંતુ આપ તો મ્હારી સ્વચ્છ વાત જાણો છો. પરદેશ ગયા વિના ચરિતાર્થની સફલતા થઈ શકે તેમ છે નહિ, કામ ધર્મા વગર અદિ નકામા પડી રહેવાથી થુ વળ્યું? મ્હને આપ અટકાવ કરશો નહિ ”

દાણમર મૈત્ર ગંડી વિજયાએ કહ્યું:—“ આપ કાંઈ એવા મુશ્કેલી કે બૂબે મરતાયે નથી. આપને સર્વ કાંઈ છે, ઇચ્છા કરતા વારને સંબળીજ પાછુ પ્રાપ્ત કરી શકો તેમ છે. ”

નરેને કહ્યું —“ ઇચ્છા કરે તો તો મળી શકે તેમ છે, તેમ આપ પણ આપવાને તૈયાર છો, તે પણ મારા લક્ષ્યા છે, અને તે ચિરકાલ સુધી રહેશે. પણ ખરજ પરંતુ શુભેચ્છી તે લેવા માટેયે અધિકાર જોઈએ છે—એ અધિકાર મ્હારી પાસે નથી ”

વિજયાએ મુખ નીચું રાખીનેજ પ્રતુલ્લર વાલ્યો, —“ છે સ્તોત્રણી ! મીલકત પિતાજીની છે, મ્હારી સ્ત્રી અહિંસર લેલિકસ આમ હસતા હસતા તમામ મૈત્રિકતને સાર કંઈ જાહેર કરવાની નાજામયુ તકમને કરતજ નહિ હયાત હોવા છતાંમ હુ આ સ્થળે રહેલી નહતી. મ્હને ખબર

પડી હત, તો જોરજુલમથી સમજી મીઠકત કમળે કરત તસુપુર જમીન
પણ પચાવીપાડવા દેત નહિ. ”

નરેન મૌન રહ્યો, વિજયા પણ ઝુપઝુપ બેસી રહી. બેતણ મિનિટ
પછી દીર્ઘ નિશ્વાસના શબ્દો નાખતા ઉઘી ડ્રષ્ટિ કરતાં હોના જોવામા
આવ્યું કે નરેનના મુખનો રંગ એકાએક બદલાઈ ગયો છે. મન્નેની
ડ્રૉટાદ્રષ્ટ મળતા, નરેન જોતી ઉઠ્યો—“નલિની બરાબર સમજી ગઈ
હતી, વિજયા ! પણ મ્હને ખરૂં લાગતું નહોતું કે મ્હારા જેવા એક
નમાસા અકકર્મીનો ત્હમને શો ખપ પડશે ? ત્હમરી આગળ શા
વીમાનમા એમ ધારી મ્હે એ કલ્પનાને બ્રમ મુલક કરાવી હતી
પરંતુ ખરેખર ત્હમે જે આવી અસંગત કલ્પના કદાપિ કરી હોય,
તો એકનાર મ્હને આજ્ઞા તો કરવી હતીને ? મ્હારી સમજ પ્રમાણે
તો સ્વપ્નમાયે એનો ખ્યાન કરવો એ ઘેલછા જેવું જ હતું ”

આજે આટલા બધા દિવસે એના મુખેથી પોતાનું નામ સાંભ-
ળીને વિજયા પગથી તે માથા સુધી ધ્રુજી ઉઠી વચ્ચના છેડાથી મુખ
સતારીને તે ડુસકે ડુસકા બરીને રડવા લાગી

નરેને પાછું કરીને જોયું તો દયાળ ધરમા પ્રવેશ કરે છે તહેણે
એ બન્ને જણા બેઠા હતા ત્યા આગળ આવી, વિજયાના માથા ઉપર
પોતાનો જમણો હાથ ફેરવતા કહ્યું—“માતાજી !”

એના કરણ સ્વરથી ધાર્યા કરતાયે વિપરીત પરીણામ આવ્યું.
એમ કહી વીજયા વૃદ્ધ દયાળના પગમા પડી જઈને છાતી ફાટ રહી પડી

દયાળની આખોમાથી પણ આસુની ધારા વહેવા લાગી વિજયાના
માથાના વાળ પપાળતો તે કહેવા લાગ્યો—“મ્હારી જીલના ભોગેજ
આ બચકર અન્યાય થયો છે આ કષ્ટ ઘટનાને સારું હું જ જવાબદાર
હું નલિનીની સાથે અત્યાર સુધી મ્હારે એજ વાત યદ્ય હતી
પરંતુ કેને ખબર કે વેદીયા ઢોર જેવો હું ઓડતું ઓડ સમજી
મિથ્યા હકીકત બચડી મારી ત્હમને આટલા દુખી કરી શકત ? હવે
જે એનો કોઈ પણ ઇલાજ હોય તો—”

દયાળની ધડીઆળમા ત્રણ વાગી ગયા હતા ! ત્રણે જણ સ્તબ્ધ
અથ ગયા, થોડીકવાર શાન્ત રહીને દયાળ હોની પીઠ પપાળતા બોલી
ઉઠ્યો—“હવે શું એનો કાંઈ ઉપાય નહિ થઈ શકે ?”

મ્હો સતારીને વિજયાએ ગળમળા સારું કહ્યું—“ના, ના-હવે
મરવા સિવાય બીજો કશો ઇલાજ રહ્યો નથી ”

દયાળ કહેવા લાગ્યો—“છટ ! આવું શું કહો છો ?” પણ
વિજયા બોલી ઉઠી.—ના, ના, હવે કશો ઉપાય રહ્યોજ નથી સહી

આપીને મહેં દાઘ કાઢા કાપી આપ્યા છે.-જીવતા લગ્ન મહારાથી હવે તેનો ભગ નહિ થઈ શકે. દયાળ બાપુ! મરી જઈશ. નહિ તો-” એટલું બોલના બોલનામાં ત્હેનો કંઠ રુષાઈ ગયો. દયાળનું મ્હેં પણ સીવાઈ ગયું. હળવે હળવે તે એના માથાના વાળ પથાળાં લાગ્યો.

પરેશ બારણા આગળ ઉભો રહીને કહેવા લાગ્યો -“બા સાહેબ! ત્રણ વાગી ગયા ત્હમારે લંધે સંધ્યાના બૂખ્યા રહ્યા છે.

વિજયા આખ્યો લુછીને કાઢના પ્રત્યે પણ દૃષ્ટિપાત સરખો કર્યા વગર ત્યા આગળથી ચાલી ગઈ

દયાળે કહ્યું -“નરેન! ત્હમે પણ હજી રનાન આહારનું સેવન કર્યું નહિ હોય!”

નિષ્કાશુન્ય મનથી નરેને જવાબ દીધો -“ના,”

“ત્યારે ચાલો મહારી સાથે ઘેર”

બન્ને જણા ત્યા આગળથી કુચ કરી ગયા

પ્રકરણ ૨૬.

સાનદાશ્યર્થ !

તે દિવસે મન્યાકાળે પિતા પુત્ર રાસવિહારી અને વિલાસ વિહારી ફરી પાછા આવી, કેટલીક સુચના કરી ગયા બાદ, વિજયા પોતાના ખાનગી ઝોરડામાં પ્રવેશ કરીને જુએ છે તો દયાળ ત્યા આગળ વિચાર ધ્રસ્ત થઈને ખેસી રહ્યો છે તે ક્યારનો આવ્યો હશે, તેની વિજયાને ખબર નહતી થોડીકવાર વિચારમાળાના મણકા ફેરવ્યા કરી, તે જોવો આવ્યો હતો, તેવોજ ગુપ્તગુપ્ત ચાલ્યો ગયો, પરંતુ ક્યાકેક પછી જ્યારે તે પાછો દ્રષ્ટિગોચર થયો, ત્યારે વિજયા હળવે રહીને ત્હેની સામે જઈને ઉભી રહી દયાળ આશ્ચર્યચકિત થઈને બોલી ઉઠ્યો -“આપને માટેજ રાહ જોઈ રહ્યો છું માતાજી!”

વિજયાએ સ્તિગ્ધ કંઠે જવાબ દીધો -“ત્યારે મ્હને યુમ કેમ નહિ પાડી?”

દયાળ બોલ્યો -ત્હમને કહેતા જીમ ઉપડી નહોતી આજે બપોરે રના વખતે જરૂર મ્હારે ત્યા પધારજો મહારા આ નિમન્ત્રણને જરૂર માન આપવું પડશે, માતાજી! આપ કદાચ ‘ના’ કહીને કાસલ પતાવી દો, એ ડરથી આપની પાસે ખાસ કરીને હું જાતે ને પોતે આવ્યો છું. પરંતુ તકડીરણ વખતે જવાનું નહિ હાવે, આપને માટે મ્હે પાશ્વર્થીનો બદોબસ્ત કરી રાખ્યો છે, તે આપને યોગ્ય સમયે લાઇ જશે.”

ત્રદના કરુણા મિશ્રિત કથનથી વિજયાની આત્મીયા ઝળઝળાયા મનમાં આવતાં, તેણે કહ્યું - “આપે ચીઠ્ઠી લખીને મોકલી હોત, તેએ આપની આંખોનો દુઃખ અનાદર કરત નહિ. નાલક આપે તેરહી શુ કરતા છીંધી ?”

દયાળે ઉભા થઈને કહ્યું - “માતાજી ! આપને જરૂર આવતું પડશે. નહિ આવે, તો મ્હારે ફરી જાતે તેડવા આવવું પડશે.”

વિજયા બોલી - “વાર, આવીશ” પરંતુ તેના આ આમલ્લિશ્ચથી વિજયા મનમાં વિચિત્ર થઈ, અત્યાર સુધી એણે કદીયે નિમન્ત્રણ કય ન હતું તેમાં વળી સંધ્યામાગને બદલે ખરે ખરો રાખેલી બાજન વગેરે સત્કારની વ્યવસ્થા, અને તે ખાતર કરેલો દદથી ઝાઝો ‘તવ’ અવમન, વિજયાને એ મધ્યસ્થ વિચિત્ર અને અસાધારણ ભાસ્યું અને કાંઈ મદદ પામી ઉપજ્યો, પરંતુ માતો મદદ મનમાં છુપાવીને જરાક દમીને વિજયાએ પ્રશ્ન કર્યો - “આ નિમન્ત્રણનું કાંઈક કારણ તો કહેજોને ?”

વિજયાને વગર સકાએ પ્રત્યુત્તર વાળ્યો - “ના માતાજી ! કારણ અત્યારે કહી શકતો નથી.”

વિજયાએ કહ્યું - “હા, તે નહિ કહેતા, પણ કેને માને નોતર્થા છે, તે તો કહેશે ખાતર ?”

દયાળ બોલ્યો - “અર મધાને નહિ ઝોળખી શકો મ્હારા બાળ પાણના સ્નેહી વર્ગને નિમન્ત્રણ છે પરંતુ જેઓને આપ ઝોળખો છો, તે માટેના એકનું નામ રત્નિદારી અને બીજાનું નામ નરેન્દ્ર છે.”

દયાળ આવી ગયા પાદ, વિજયા વચ્ચેના સ્થિતિ એવી રહી અને નિમન્ત્રણના ઉદ્દેશનો - પ્રયોજનનો વિચાર કરવા લાગી પરંતુ વિચાર વમનમાં જોયા ખાતા નિગડરણ કશું થઈ શક્યું નહિ.

પરંતુ બીજા દીનને મયોરના અઢી વાગતા સુધી જ્યારે પાવખી આવી નહિ, ત્યારે વિજયા કાગળે ડોળે રાહ જોતી ઉભી થઈ રહી. તેણે પરેશની માની સાથે જવાનો મનસુખો કર્યો તે પરેશની માતા પણ તદની પામે વારવાર આવીને અકળામણ કરવા લાગી દયાળને કહ્યું નિમન્ત્રણનું વિસ્મરણ તો નહિ થયું હોય ? નોકરની મારફત ખચર કદાચ હોય તો કેડું ? આમાં આવા અનેક સંકેપ વિકાસ થઈને જણાઈ કરતા હતા, તે દરમિયાન પરેશ હાફતા હાફતા આવીને કહ્યું કે “પાવખી આવી પહોંચી.”

વિજયા જ્યારે પાવખીમાં બેઠીને દયાળને ત્યાં જવાને નીકળી પડી, ત્યારે સાજ પડવા આવી હતી રાસવિહારી મંજુર વગેરેને બંધને

રસ્તામા મળતા હસીને કહેવા લાગ્યો - “ દયાળને ત્યાં અત્યારે વળી શી ધમાલ હશે. તે સમગ્રનું નથી સંધ્યાકાળ પછી મ્હારે પણ જવાનું છે, ખાસ આયદ પૂર્વક નિમન્ત્રણ કર્યું છે પરંતુ પાલખી મોકલતાં મોકલ કરશે, તો નરાશથી આરી ચકાશે નહિ, તે એને સાફ સાફ કહી દેજે ”

દયાળના દગાળ પર આસાપાવવાના તોરણ ટાંગ્યા હતાં-મનને બાળુએ પાણીના બરેલા કળશ હતા એ જોઈને વિજયા છક થઇ ગઇ અદર પગ મુકતા, દયાળ જે કેટલાક પ્રતિષ્ઠિત સદગૃહસ્થોની સાથે વાર્તાલાપ કરી રહ્યો હતો, તે એને જોઈને તરત એના તરફ ઘડી આવ્યો.

વિજયા એને જોઈને કહેવા માગી - “ આપનો મન્યાન્દ્ર કળ થુ હજી થયો નથી કે ? ”

દયાળ રિનગ્ર કંઠે બોલી ઉઠ્યો - “ આજે ત્હમારે ભુખ્યા રહેવાનું છે નરેન તો નિર્જીવ જવો થઇને સુઈ રહ્યો છે આજે એક દિવસને માટે બદાચાર્ય મહાશયની આજ્ઞા માનવી પડશે ”

ખીજે માળે પગ મુકતા લગ્નની સર્વ તૈયારીઓ સ્થૂં રહેલી જોવામા આવી એ થુ હશે, તે બરાબર નહિ સમગ્રતા વિજયાનું હૃદય ધ્રુજી ઉઠ્યું - પરંતુ ખુશ્ને ખુલ્લું પુછવાનું શબ્દસંતેજે થ્યું નહિ.

દયાળે સહજ ભાવે સ્પષ્ટીકરણ કરતા જણાવ્યું - “ સંધ્યાકાળ પીત્તા પછી લગ્ન સમારંભ છે. આજે ત્હમારાજ લગ્ન છે, માતાજી ! આખા દિવસ દરમ્યાન મધમી તૈયારી કરી રાખી છે ઇશ્વર કૃપાથી સઘળું સામેતપાગ થઇ જશે કોઈ પ્રકારની ત્રુટિ આવવાની નથી બદાચાર્ય મહાશય પણ કહેતા હતા કે આજનું મુક્તિ ધણુ સાર છે ”

વિજયાનું મોઢું શીકકુ પડી ગયું તે બોલી ઉઠી - “ આપ થુ અસલી હિન્દુ વિવાહ પદ્ધતિથી મ્હારા લગ્ન કરશો ? ”

દયાળ બોલ્યો - “ હિન્દુ વિવાહ પદ્ધતિથી થુ લગ્ન નહિજ થઇ શકે ? પરંતુ ગઇ કાંચે આખો દિવસ વિચાર કરવા છતાં મ્હને કાંઈ સુઝ પડતી નહોતી એટલામા નિર્વિચારે ઝટ નીર્ણય કરી દીધો તહેજે કહ્યું - “ મામા ! એના પિતા જેને એનો હાથ સોંપી ગયા છે, ત્હનેજ એનો હાથ ત્હમે પણ અપાણ કરો નહિતર ખાલ વિવાહનું પહાનું કાઢીને અપાત્રે દાન કરશો, તો અધર્મની પરાકાષ્ટા થઇ જશે, મનનું મિલન એજ લગ્નનું વાસ્તવિક લક્ષણ છે. લગ્નના મન્ત્રો પછી

બંધાણીમાં બંધુવામાં આવે, અમર સંસ્કૃતમાં તેમનો શબ્દોત્તર આવ, બટાચાંચ મહાશય એ મન્ત્રો બોલે, અમર આચાર્ય મહાશય બંધે તેમાં શું બગડી ગયું મામા ? સમસ્યાની મૂંઝ તો આખાં ઉકેલી આપી હો, વિજયા ! હું મ્હારા મનમાં ને મનમાં મણમણવા લાગ્યો.—“ હે બગવાન ! હમારાથી કશુંય અગોચર નથી. આ લોકોના સમ ગમે તે વિધિથી કરાવીશ, તોયે હું આપની દ્રષ્ટિએ અપરાધી હર્ષ વિના રહીશ નહિ ” તેમ છતાં કહેવા લાગ્યો.—“ પણ જોની બેટા નસિની ! વિજયા વચન આપી ચુકી છે પોતાના હસ્તા-ક્ષરથી કપ્પલાત આપી છે, તેથીજ એ પિતા પુત્ર નિશ્ચિત થયા છે એ સત્યનો ભગ રી રીતે યદ્ય શકે ? ” નસિનીરો કહ્યું.—“ મામા ! ત્હમે તો જાણો છોજ કે વિજયાના અન્તરાત્માએ કદી એ વાત કપ્પલી નથી એના અન્તરના અવાજ કરતાં એની સહી કેમ કરીને બંધી જાય ? એ કોના ધરનો ન્યાય ? ”

આશ્ચર્યચકિત થઇને બોલી ઉઠ્યો.—“ આ બધું હડાપણ કયાથી શીખી લારી બેટા ? ”

નસિનીએ કહ્યું —“ નરેન બાપુની પાસેથીજ હું શીખી છું, એ તો વારંવાર એમજ કહેતા કે, સત્યનું સ્થાન હૃદયને વિષે છે, મ્હો-ડામાં તે સમાએલું નથી મુખમાંથી જે કાઢ નીકળે, તે સત્યજ હોવું જોઇએ, એવો કાઢ નિયમ નહિ હોઇ શકે તેમ છતાં જનસમાજમાં જેને સભ્ય તરીકે સિદ્ધ કરવાના ફાફા મારવામાં આવે છે, વાસ્તવીક સત્યને સારું નહિ પરંતુ સત્યના ઈંબને માટેજ બધા ધર્તીંગ થાય છે ”

યોડીકવાર શાન્ત રહીને પાછો કહેવા લાગ્યો —“ ત્હમે નરેનને હજી બરાબર નથી ઓળખતા માનાજી ? એ ત્હમને કેટલા બધા મ્હાય છે, તેનો આપને ખ્યાલ નથી એ એવા સ્વભાવનો મનુષ્ય છે કે અસત્યના બોમ્બ વડે આપને કાપી દઇને કદીયે આપનો સ્વી-કાર કરી શકે નહિ અગત્યી પાછળી તમામ હકીકત લક્ષમાં રાખ્યાથી, એ વાતની આપને ખાતરી થશે. ”

વિજયા કશુયે બોલી નહિ લોકડાની પૂતળીની પેઠે નિશ્ચન્દ સ્તબ્ધ ઉભી યદ્ય રહી. નસિની અદર કામકાજમાં રોકાએલી હતી વિજયાના આગમનની ખબર મળતાજ તે ઝટ એની પાસે દોડી આવી, અને કાનમાં કહેવા લાગી —“ ત્હમને શલ્યગારવાનો સંધગો બોળ નરેનબાપુએ મ્હારા માથા ઉપર નાખી દીધો છે, ચાલો ” એમ કહી તે એક પ્રકારે એને ધમડીને અદર મંદ ગઇ

બેતજી કસાક પછી નલિનીએ ચન્દન દુધ તથા વસ્ત્રાલંકારથી - વિજયને શણુગારીને કન્યાના આસન પર બેસાડી અને પછી મોટી બારી ખોલી દીધી એટલે ત્હેના મુખારવિન્દ પર દક્ષિણ દિશાનો પવન, તેમજ આકાશમા આદની પણ એકઠી વખતે ત્હેના સ્વર્ગવાસી માતપિતાના આશીર્વાદની પેઠે પ્રત્યક્ષ થયા.

કન્યાદાન કરવા જે બેઠો હતો, તે સામળવા મુજબ વિજયને દૂરનો દુવો થતો એક અક્ષુ બટ્ટાચાર્ય મહાશયે મત્રોચ્ચાર કરવા માડ્યો અને બીજા બેતજી પુરષો ત્હેના કુલ પુરોહિતો હતા.

લગ્નનો વિધિ સમાપ્ત થઇ જતા મગજદેરા ફગાવો પ્રબંધ થતો હતો, એટલામા રાસવિહારી લગ્ન મડપમા આવીને ઉભો રહ્યો દયાળે ઉમા થઇ ત્હેને આવકાર આપતાં પ્રચામ કરીને કહ્યું — “ પધારો બાઇ, પધારો, શુભ કાર્ય નિર્વિઘ્ને સમાપ્ત થઇ ગયું છે, આજના દિવસે તો કોઇ પ્રકારની ગ્લાનિ મનમા રાખશો નહિ વરવધુને આશીર્વાદ આપો ”

વેડીકતાર સ્તમ્ભમાત્રે ઉમા થઇ રહી, રામવિહારી કહેલા લાગ્યો — “ વનમાળીની પુત્રીના લગ્ન આખરે હિન્દુ પ્રણયિકા પ્રમાણે કર્યા ? ”

દયાળે ખચકાઇને કહ્યું — “ લગ્ન તો બધાય એકજ સમજવા માઇ ”

રાસવિહારીએ કડોર સ્વરે કહ્યું — “ ના, જરાયે નહિ, વનમાળીની પુત્રાં તે કામ એના બાપના ગામમાંથી જીદગીમર દેશવટો ભોગવશે ? ”

નલિની પાએજ ઉભી હતી, તે ખોલી ઉડી:- “ આ ત્હમારી પુત્રાંએ એના રંગસ્થ પિતાનીજ આજ્ઞાનુ પાનન કયું છે આપ અને પણ સ્વર્ગસ્થની અન્તિમ ઇચ્છાથી માહીતગાર હો બચેને લગ્ન ગમે તે વિધિથી થયા હોય પરંતુ એમની ઇચ્છાને તો અમલમા મુકી છેજ.”

રાસવિહારીએ આ જાજરમાન સુદરીના પ્રત્યે એક કૂર દ્રષ્ટિક્ષેપ કરીને કહ્યું — “ હ, માત્ર આટલુજ ખોટીને તે જનાની તૈયારી કરતો હતો, તેવામા નલિનીએ વિનય નમ્ર રીતે કહ્યું — “ આપ આમ લગ્ન મડપમાથી એમને એમ આદરા જરો ? એવું તે કોઇ હોય ? જમ્યા વગર તે કંઇ જવાય ? આપને અહિંજ બોજન લેવું પડશે ”

રાસવિહારી કહ્યું બોલ્યો નહિ અંજાર વરસાવતી આખ્યોથી ત્હેના પ્રત્યે દ્રષ્ટિપાત કરીને, તે ત્યાં આગળથી હળવે રહીને પલાયન કરી ગયો.

સમાપ્ત.

તાવને માટે અકસીર
હલાલનું

એગ્યુ મીક્ષચર.

-:ગમે તે જાતના તાવ જેવા કે:-

મેલેરીઆ-ઇન્ફલ્યુએન્સા-ન્યુમોનીઆ-ટાબીઆ વગેરેને
ઉતારી દરદીને આરામ આપે છે

મળો યા લખો:-

અન્ક નન િ અગ્રેજ દના, મન્ટ, સાપ્ત, કોનનવાટર નિ વેચનાર
હલાલ બ્રધર્સ.

હેકાલુ બરાનપુરી બજાર-સુરત.

જો તમે એક આનાની ટીકીટ મોકલશો તો

ભારતીય ભગવાનના મગ્ય કોટાથી વિખુલિત રંગીન આટોપપરના
પૂજારાણુ, જ્યોતિષ પ્રતિ જ્ઞાન યા વરમની દ્રષ્ટિ પ્રસાદના સૌ કોઈને
સરખુ હિતકર **અનિષ્યોદય** ની તદ્દન નવીન
અને **અનિષ્યોદય** મુદ્રાસાવાળી
સન્માર્ગ પ્રેરક **અનિષ્યોદય** આપૃત્તિ.
દેરબેઠાં મેળવવા ભાગ્યશાળી બનશો

સાપાર, મોકરી, સ્ત્રી, પુત્ર, ધન	જન્મોત્તરી, વર્ષફળ, વતારા, નેમજ
નામ, શરીર, સુખ, ભાગ્યોદય ચિંતા	માગ બાગકોના સુગોમિત જન્મ
નજદાર, વગેરે અનેકાનેક બામ-	સરો છાત્રીમા એકવાર કરાવી
નોથી માહિતગાર થઇ અલભ-	અવશ્ય આપી કરવા માટે
જામ મેળવવા માટે	મળો યા લખો

શ્રી અનિષ્યોદય જ્યોતિષ **અનિષ્યોદય**
કાર્યાલય. **રેવાસંકર ભવાનીસંકર**
૧૧૬ છાપરીઆશેરી-સુરત **જ્યોતિષી.**

નિષ્કલમગવાનના વૃક્ષ રચના પ્રકાર કરનાર બૃહુમુનિ
પ્રખિત 'ભગુસહિતા' અનુભવ એકવાર જરૂર લેજો

સુરત અને સુરત જીલ્લામાં સોના ચાંદી
તથા ઝવેરાતના દાગીનાના પ્રખ્યાત
—: વેપારી —

શા

હ

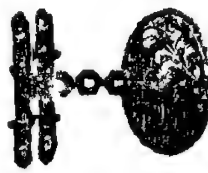
વિરચંદભાઈ હરજીવનદાસની કુ.

અ

વે

રી

ઓ

અમારે ત્યાં પ્રેઝન્ટ આપવા લાયક સોના,
ચાંદી અને ઝવેરાતના દાગીનાઓ મોટા
જથ્થામાં તૈયાર રાખવામાં આવે છે

— અને —

ખડારગામના ઓઈરોપર પૂરતી દેખરેખ
રાખવામાં આવે છે.

■ હેકાથુઃ—નવાપરા મેઈનરોડ-સુરત.

હિંદુસ્થાન સરકારથી રજીસ્ટર થએલી દવાઓ.

૬૭૦૦૦ એજન્ટથી વેચાય છે. દવાઓની સફલતા માટે બધાથી આ ઉત્તમ પ્રમાણ છે.

સુધાસિન્ધુ.

કફ, ખામી, પટકો, દમ, શુલ, મ ગ્રહાણી, અનિદા, પેટ દુખવું, ઝાડો, ઉલટી વીગેરે રોગો ઉપર અનુપાન શિવાય ગ્વાદિષ્ટ દવા ક્રિમત હરેક શીશીના ૮ આના પોન્ટ ખર્ચ ૧ થી તે ૨ સુધી ૭ આના

દદ્રુગજકેશરી

દાહરની દવા.

દાહ અને ત્રાસ નિવાય દાહરને ૨૪ કલાકમાં ખારામ આપનારી પ્રત આ એકજ દવા છે ક્રિમત ગ્રાહી એકના ૮ આના પોન્ટ ખર્ચ ૧ થી તે ૨ સુધી ૭ આના ૧૨ ગીગી લેનાથી ૨૦ કપીયામાં ઘર બેઠા મળશે

બાલસુધા.

દુગલા, પાતલા અને હમેશા રોગી રહેનારા છોકરાને મોટા અને તદુરસ્ત બનાવવા હોય તો આ મીઠી દવાને મગાવી પીવડાવો છોકરા અને આનદથી ગીએ છે ક્રિમત એક શીશીના ૧૨ આના પોન્ટ ખર્ચ ૭ આના

બધા માહીની માટે મોટ મુચીપત્ર મગાવો મફત મળશે બધા દવા વેચનારાઓ પાસે પણ મળશે

સુધાસિન્ધુનો નમુનો મફત મોકલવામાં આવશે.

પત્તા-સુખસંચારક કંપની મથુરા.

જો જો ! લુલ્લથાપ ન ખાતા !

શહેરમાં ફક્ત રૂ. ૩ માં અને બહારગામમાં

ફક્ત રૂ. ૪ માં વરસ હજારો ભરપૂર વાંચન

ઉપરાંત મનહર કેલેક્ટર ને સાથે વળી

દગ્ગાન ભેટનું પુસ્તક એમ વરસમાં

બખ્ષે ભેટ આપતું.

તમારૂં પણ વર્ષનું જીનું ને જાણીતું.

પત્ર તો

“દેશી મિત્ર” પત્ર.

છે

અને તેના છાપખાનાની ઓફીસ

તો

શ્રી ‘હરી-હર’ પ્રી. પ્રેસજ છે.

ડો. લીમડાચોક-પટવાચેરી-સુરત.

છાપખાના દરેક કામ નેમજી જાહેર ખર્ચ

તથા પેગાંત ચાલક ચસા માટે લખો અધીપતીન

કિલો સુરતમે

જરા આ તરફ નજર કરશો કે ?

ફોટોગ્રાફ (છબી)

એટલે શું ?

— એક અમુલ્ય —

યાદગાર

તે માત્ર મનુ શાખી ગમે ત્યાં પડાવવાથી
જગશાને માટે ખસતાયુ પડે છે.

— નો ચોકવાર —

તમારા દુહા.એ.મા પધારી શોકમમા
મકેના ગ્વાર્ડીન્ટીક તમુતા જોના

— તા પ્રામની ખાત્રી થશે —

તેમજ

એનવાજરે ન અને આઈલ પેન્ટીગ્રુલ
પર ખાત્રી ખાત્રી આપનામા આને છે.

— અને —

છબીના ચોટર ફલર ત્યાં કોક રીકીનું
કામ ઘાડુ બફાઈથી થાય છે, કુંકમાં
જાને જોઈ આફ્રીન. આફ્રીન પોકારશો.

વી. એન. મહેતા.

ચાલના પુત્ર પર—મુરત

